

هلمند

(جغرافيه، تاريخ او كلتوري دودونه)

دؤفة، محمد شيرق، (دږن) Ketabton.com

دکتاب پښندنه

هلمند (هیتومنت):	د کتاب نوم	❖
محمد شفیع ژمن:	مؤلف	❖
کاندید اکاډمپسن سیستانې:	تقریظ او کتنه	❖
نارنج خپرنډویه ټولنه- کندهار:	خپرنډوی	❖
خپله مؤلف:	کمپوز	❖
مولوي عبدالرحیم غیاث:	ډیزاین	❖
خپله مؤلف:	پښتۍ طرحه	❖
فرهنگ پښتینګ پریس:	پښتۍ ډیزاین	❖
محمد عمر:	صفحه آرایي	❖
لومړی:	چاپ وار	❖
۱۳۹۳ لمريز:	چاپ کال	❖
۱۰۰۰۰ ټوکه:	چاپ شمېر	❖

اپيکي

۰۷۰۰۶۶۰۶۰۷

Shafiq.Zhman@gmail.com

ډالی

- د هلمندیانو مور (لو ادې) ته،
- ستر لیکوال کانديد اکاډمېسن محمد اعظم
سیستاني ته،
- درانه استاد محمد آصف صمیم ته او ټول افغان
ولس ته ډالی.

م - ش - ژمن

پر هلمند اثر؛ خبري...!

[د هر کاني په زړه کي لوی تاريخ پروت دی؛ که ولوستل سي] د جواهرلال نهرو دا خبره مي ډېر وخت ذهن ته راځي. خو خبره د لوستلو ده؛ چي څه ولوستل سي او څنگه ولوستل سي؟ موږ هم د لوستلو لپاره ډېر څه لرو، هم د لوست ډېره اړتيا. خو يوه لويه نيمگړتيا چي ددغو دواړو ترمنځ اړيکي يې کمزگه کړي دي هغه؛ د پوره علمي څېړنو کمی دی. د نړۍ په ډېرو ژبو کي د څېړنيزو اثارو برخي ډيري بډايي دي او د انسانانو په ژوند کي يې ډېر مثبت رول لوبولی دی خو د پښتو ژبي دغه برخه لکه څومره چي پکار ده تر هغه معيار ډېره خواره ده. موږ ته ډيري پوښتني تر اوسه پوري بې جوابه پاته دي او يا که څېړني سوي دي هم ځيني يې داسي دي چي سپړي يې په پوره زړه نه سي يادولای.

په دې توگه؛ د بناغلي ملگري محمد شفيق ژمن څېړنه چي د هلمند پر جغرافيه، تاريخ او دودونو يې کړې ده، زموږ د څېړنيزي برخي لپاره موثره او پرځای هڅه گڼم.

د تاريخ، جغرافيه او دودونو موضوعات يوله بله اخښلي دي، د محکي په يوه ځانکړې حصه کي، د ژوند د بهير او انسانانو عنعنات که موږ سره پېل کړو، هر يو يې په يواځي ډول ولولو هم به د دوو نورو اړخونو ځينو برخو ته اشارې پکښي ووينو خو داچي په دغه اثر کي دا درې اړخه يوځای سوي او بيا پر هلمند متمرکز سوي دي نو معلومه

خبره ده چي د هيواد د دغي مهمي سيمي، تاريخي مېني او متمدنو وگړو د غني کلتور څېړنه ډېره مهمه مجموعه تشکيلوي.

لرغونپوهان که افغانستان د نړۍ سرخلاصی موزيم بولي نو ددغه سرخلاصی موزيم يوه لويه برخه هلمند تشکيلوي، مورخين که د افغانستان د لرغوني تاريخ څخه ليکل پيلوي نو هلمند يې په ليکنو کي خپل ځای لري او ټولنپوهان که د هيواد پر کلتور او د خلکو پر دودونو ليکل کوي نو د پراخ هلمند د گڼو وگړو پر ژوند به خاماڅا تمرکز کوي خو ددې هرڅه سره سره بياهم پر هلمند ځانگړي کتابونه لکه څومره چي پکاره ده، نه دي ليکل سوي او دا اثر (هلمند) له دې اړخه هم ارزښتمن دی.

پر دغه کتاب مسلکي او مسولانه کتنه د مورخينو او ليکوالانو حق دی او که د (خو) کوم ټکی ولري نو دا د هغودنده ده چي خپل نظرونه څرگند کړي خو زما په نظر چي يې مثبت اړخونه ډېر راغلل او دا معلومات مي د ځان او نورو لوستونکو لپاره گټور احساس کړل نو يې مولف ته د ليکلو مبارکي ورکوم، د خپل ځان له لوري ددغه علمي گام د هرکلي په توگه يې د چاپ او خپرولو په برخه کي لگښتونه پر غاړه اخلم او تاسي دوستان يې لوستلو ته رابولم.

د علمي هڅو د غوږېدو په هيله

سميع وزيري

۱۳۹۳-۱۲-۱۸

- کابل، افغانستان

لړلیک

مخ	موضوع
الف.....	۱- سریزه.....
خ.....	۲- تقریظ.....
ش.....	۳- مخیزه.....
ط.....	۴- پوهاند علامه عبدالحي حبيبي په هلمند کي.....

لومړۍ برخه - جغرافیه

لومړۍ څپرکۍ

۱.....	۱- د هلمند جغرافیایي موقعیت.....
۵.....	۲- د هلمند د نوموني (تسمیې) وجه.....
۷.....	۳- د هلمند آب و هوا.....
۸.....	۴- د هلمند د وگړو شمېر (نفوس).....
۸.....	۵- د هلمند کرهڼه.....
۱۶.....	۶- د هلمند (هیرمند) اوبیزه حوزه.....
۱۷.....	۷- د هلمند (=هیرمند - هیتومنت) سیند.....
۲۴.....	۸- د هلمند سیند د اوبو مسئله.....
۳۳.....	۹- د هلمند برېښنایي بندونه.....
۳۷.....	۱۰- د هلمند کاني زخایر.....
۳۹.....	۱۱- د هلمند د بټ تصدي.....
۴۰.....	۱۲- د هلمند حجاري او نجاري مختلطة فابریکه.....

-
- ۱۳- د هلمند د چاه انجیر دستگاہ..... ۴۳
۱۴- د هلمند د عامه صحت مؤسسه..... ۴۴
۱۵- د هلمند ځنگلونه..... ۴۵

دوهم څپرکی

- ۱۶- د هلمند ولایت اداري تشکیلات..... ۴۷
۱۷- د لښکرگاه ښار..... ۴۷
۱۸- په لښکرگاه ښار پوري اړوندي سيمي..... ۴۹
۱۹- د هلمند ولسوالی..... ۵۰
۲۰- زهر سراج (گرشک)..... ۵۲
۲۱- نادعلي..... ۵۲
۲۳- گرمسېر..... ۵۶
۲۴- سنگین (سروان کلا)..... ۵۸
۲۵- کجکی..... ۶۰
۲۶- باغران..... ۶۱
۲۷- موسی کلا..... ۶۲
۲۸- نوزاد..... ۶۴
۲۹- دېشو..... ۶۷
۳۰- واشېر..... ۷۰
۳۱- خانشین (رېگ)..... ۷۱
۳۲- مارجه..... ۷۳
۳۳- ناومېش..... ۷۴
-

درېیم څپرکی

- ۳۴- د هیتومنت (هلمند) تاریخي آثار او مشهورې سیمې..... ۷۵
- ۳۵- بُست..... ۷۵
- ۳۶- زمینداور (زینداور)..... ۸۷
- ۳۷- زرنج (درنگیانا - زرنجیانا)..... ۹۳
- ۳۸- خلج..... ۱۰۳
- ۳۹- باغ ارم (باغران - باغرام)..... ۱۰۳
- ۴۰- سروان (سوروان - زور وان)..... ۱۰۶
- ۴۱- بغنین (بغنی)..... ۱۱۰
- ۴۲- بولان..... ۱۱۰
- ۴۳- خلج (خلج)..... ۱۱۳
- ۴۴- دښت لکان (دشت لگان)..... ۱۱۴
- ۴۵- تل (داتل - دارتل)..... ۱۱۶
- ۴۶- موسی کلا..... ۱۱۸
- ۴۷- رودبار..... ۱۱۹
- ۴۸- خوابین..... ۱۲۰
- ۴۹- سرخ دوز (سرخدز - سرخ دژ - سره کلا)..... ۱۲۱
- ۵۰- زراسپ (هزارسپ)..... ۱۲۱
- ۵۱- آزولا (ازویلا - وزولا)..... ۱۲۲
- ۵۲- قرنین..... ۱۲۲
- ۵۳- طاق..... ۱۲۳
- ۵۴- زالقان..... ۱۲۳
- ۵۵- روزان..... ۱۲۳

۱۲۳.....	۵۶- خواش.....
۱۲۴.....	۵۷- ارغاش.....
۱۲۵.....	۵۸- اریاسپ.....
۱۲۶.....	۵۹- کُهمک.....
۱۲۶.....	۶۰- د گرشک پوځي کلا.....
۱۲۷.....	۶۱- د گرشک د اده کلا.....
۱۲۷.....	۶۲- د ادې کلا.....
۱۲۷.....	۶۳- دېشو (ده شیو).....
۱۲۸.....	۶۴- بشلنگ.....
۱۲۹.....	۶۵- صفار.....
۱۲۹.....	۶۶- مُختر کلا.....
۱۳۰.....	۶۷- د سلطان کلا.....
۱۳۰.....	۶۸- د لښکرگاه زور ښار د غزنویانو په دوره کي.....
۱۳۴.....	۶۹- د لښکرگاه زور ښار د غوریانو په دوره کي.....
۱۴۱.....	۷۰- د لښکرگاه زور ښار د لرغون پېژندنې له نظره.....

دوهمه برخه - تاریخ

لومړی څپرکی

۱۴۴.....	۱- هلمند د تاریخ په اوږدو کي.....
۱۴۷.....	۲- هلمند په آریانا کي.....
۱۴۷.....	۳- گرشاسپ بابا او هیتومنت.....
۱۵۶.....	۴- د تورلي ډبري دوره او د هلمند سیمه.....
۱۶۰.....	۵- د پخواني کلتور منځنۍ کړۍ.....

-
- ٦- د آریائیانو هجرت هلمند او اراکوسیا (اراکوزیا) ته.....١٦١
- ٧- اویستایي مدنیت او هلمند(هیتومنت).....١٦٧
- ٨- سکندر مقدوني (یوناني) په هلمند کي.....١٦٨
- ٩- هلمند په ملک الطوایفي مرحله کي.....١٧٠
- ١٠- هلمند د اسلامي لیکوالانو په آند.....١٧١

دوهم څپرکی

- ١١- د هلمند (هیتومنت) لرغوني کورنۍ.....١٧٣
- ١٢- کیاني کورنۍ.....١٧٤
- ١٣- اسپه کورنۍ.....١٧٦
- ١٤- د زال کورنۍ.....١٧٧
- ١٥- د امورجېزیان کورنۍ.....١٧٨
- ١٦- د ساکانو (اسکایانو) کورنۍ.....١٧٨
- ١٧- د بنسب بابا کورنۍ.....١٧٩
- ١٨- صفاري کورنۍ.....١٧٩
- ١٩- د آل ناصر کورنۍ.....١٨٠
- ٢٠- د حاجي جمال خان نیکه کورنۍ.....١٨٢

درېیم څپرکی

- ٢١- هلمند ته د اسلام راتگ.....١٨٣
- ٢٢- هلمند په اموي دوره کي.....١٨٩
- ٢٣- هلمند په عباسي دوره کي.....١٩٢
- ٢٤- هلمند په صفاري دوره کي.....١٩٥
- ٢٥- هلمند په غوري او غزنوي دوره کي.....٢٠١
- ٢٦- هلمند په مغولي دوره کي.....٢١٤
-

۲۷- د ملک او دل حکمراني او د هلمند سیمه..... ۲۱۶

څلورم څپرکی

۲۱۸- د هلمندیانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کې..... ۲۱۸

۲۹- حاجي جمال خان نیکه (هلمندی) او دده لویه کورنۍ..... ۲۲۲

۳۰- تېمورشاه ته د سردار پائنده محمد خان هلمندي خدمتونه..... ۲۲۴

۳۱- زمان شاه ته د سردار پائنده محمد خان هلمندي خدمتونه..... ۲۲۹

۳۲- د زمان شاه په حکومت کې د هلمند د لویي ادې سرښندنه..... ۲۳۵

۳۳- د سردار پائنده محمد خان په وړاندي د زمان شاه بې پروايي..... ۲۳۷

۳۴- د زمان شاه پر ضد د خانانو او قومي مشرانو یوه پټه توطیه..... ۲۳۹

۳۵- د غچ اخیستلو مبارزه..... ۲۴۱

۳۶- د شاه محمود پاچاهي او د وزیر فتح خان هلمندي وزارت..... ۲۴۶

۳۷- شاه محمود ته د وزیر فتح خان هلمندي پوځي خدمتونه..... ۲۴۸

۳۸- د شاه شجاع لومړی ځل پاچاهي..... ۲۵۸

۳۹- د وزیر فتح خان هلمندي هلي ځلي..... ۲۶۱

۴۰- د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي او..... ۲۶۶

۴۱- د امیر دوست محمد خان لومړی ځل پاچاهي..... ۲۸۱

۴۲- افغانستان ته د دوو ښکېلاکي هیوادونو د پلاوو راتلل..... ۲۸۸

۴۳- پر افغانستان د انگرېزانو لومړی پوځي یرغل..... ۲۹۱

۴۴- د انگرېزانو او شاه شجاع په وړاندي د افغانانو پاڅونونه..... ۲۹۸

۴۵- د مگناتېن وژل (۱۸۴۱ ز) د (دسمبر ۲۳) نېټه..... ۳۰۸

۴۶- د انگرېزانو تگ او تباهي..... ۳۱۸

۴۷- د غچ اخیستلو پوځي یرغل..... ۳۲۳

۴۸- د امیر دوست محمد خان دوهم ځل پاچاهي..... ۳۲۸

۳۳۹.....	۴۹- د امیر شېرعلي خان لومړی ځل پاچاهي.
۳۴۳.....	۵۰- د امیر افضل خان پاچاهي.
۳۴۵.....	۵۱- د امیر اعظم خان پاچاهي.
۳۴۷.....	۵۲- د امیر شېرعلي خان دوهم ځل پاچاهي.
۳۵۷.....	۵۳- د امیر یعقوب خان لنډه دوره.
۳۷۴.....	۵۴- د امیر عبدالرحمن خان پاچاهي.
۳۹۵.....	۵۵- د امیر حبیب الله خان پاچاهي.
۴۰۱.....	۵۶- د غازي امان الله خان پاچاهي.
۴۲۹.....	۵۷- د عنایت الله خان پاچاهي.
۴۳۲.....	۵۸- د محمد نادر شاه پاچاهي.
۴۴۰.....	۵۹- د محمد ظاهر شاه پاچاهي.
۴۴۹.....	۶۰- د محمد داود خان جمهوریت.

درېیمه برخه - کلتوري دودونه

لومړی څپرکی

۴۶۶.....	۱- دود (عرف او عادات).
۴۶۷.....	۲- د کورنۍ جوړښت.
۴۶۸.....	۳- د کورنۍ غړي.
۴۶۸.....	۴- د هلمندیانو کورونه.
۴۷۰.....	۵- د هلمندیانو کالي.
۴۷۱.....	۶- د هلمندیانو خوراک.
۴۷۳.....	۷- په هلمندي ولس کي واده.
۴۸۵.....	۸- جرگه او مرکه.

-
- ۹- مېلمه پالنه..... ۴۸۶
- ۱۰- ننواتي..... ۴۸۷
- ۱۱- د مسافرت دودونه..... ۴۸۷
- ۱۲- د مړیني دودونه..... ۴۸۸
- ۱۳- میراث..... ۴۹۰
- ۱۴- ناجوړي او علاج..... ۴۹۱
- ۱۵- د کوچنیانو او ځوانانو لوبي..... ۴۹۴
- ۱۶- د خلکو احترام او اصلي نومونه..... ۴۹۶
- ۱۷- د اخترونو دودونه..... ۴۹۷
- ۱۸- خامک دوزي..... ۵۰۰
- ۱۹- د وگړو کارونه او ټولنیز پوړونه..... ۵۰۰
- ۲۰- د ملکیت رواجي مقیاس..... ۵۰۴
- ۲۱- هلمند سیند دودیزه مشاعرہ..... ۵۰۴
- ۲۲- ملي اتن..... ۵۰۵
- ۲۳- د هلمندي کوچیانو ژوند او دودونه..... ۵۰۷
-

سریزه

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾ (د الاحزاب سورت ٥٦ آيت)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ،
 وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

اما بعد :

له وړکتوبه مي په زړه کي يو ارمان و چي د افغانستان او
 بالخصوص د خپل مورني ټاټوبي (هلمند) په هکله څه ناڅه معلومات
 ولرم، بدبختانه چي هر څه به مي هڅه کول، داسي څه مي په لاس نه
 راتلی چي زما تنده په ماته سي.

د ۱۳۹۲ لمريز کال په دوبي کي د پوهنتون په درېيم سمسټر کي وم،
 درانه استاد (عبداللہ نړيوال) يوه کورنۍ دنده راکړه، چي موضوع يې
 د هلمند اړوند د عمومي معلوماتو په هکله وه، د موضوع تراخيستلو
 وروسته چي کله کورته راستون سوم، لستونې مي راپورته کړې، د

مأخذونو او موادو په ټولولو مي پيل وکړ، د دوو اونيو په جريان کي مي د هلمند په هکله ډېر څه ولوستل او ومي چوڼل، اخير مي دا مواد د سيمنا په شکل ترتيب کړل، د موضوع تروپاندي کولو وروسته دومره وستايل سوم، چي له هغه وروسته مي هوډ وکړ، ترڅو دا موضوع به نوره هم غزوم او د يوه کتاب په شکل به يې چاپوم، له ډېرو استادانو او ملگرو سره مي مشورې وکړې، هغوي هم ډېر تشويق کړم.

کله چي مي کار پيل کړ، زړه نازړه وم او موضوع ستونزمنه را ښکارېده، ځکه د هلمند په هکله مي په لاس څه نه درلودل، خو وروسته چي کله په موضوع ورگډ سوم، ورو ورو جالبه او پټ موضوعات راته ترسترگو کېدل او موضوع نوره هم جالبه کېده.

د هلمند په هکله په عربي، انگرېزي او نورو ژبو ډېري څېړني سوي دي، خو متاسفانه او بدبختانه په خوږې پښتو محدودې څېړني سوي دي، چي په لاندي ډول ورڅخه يادونه کولای سو:

د کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي اثر (هلمند د کلتور په ساحه کي).

د کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني اثر، لکه:

۱. سيستان سرزمين حاسه ها و هماسه ها

۲. سرگذشت سيستان و رود هيرمند

۳. جغرافياي تاريخي و اقتصادي ولايت هيلمند

۴. د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت

کي او نور...

د استاد محمد معصوم هوتک اشار د هلمند په هکله لیکلي دي، لکه (د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنگاوات مخور او نور...) .
- همدا ډول، شریف الله دوست سرواني ځيني اشار لیکلي، لکه (د هلمند نوميالي او زينداور).

الحاج محمد اسماعيل شريعتيار د (هلمند پوله په پوله).
د مقالو ټولگه د (زما هلمند) تر سرليک لاندې او شايد ډېر نور کتابونه ليکل سوي او سي، چي زما په لاس نه دي راغلي.
د هلمند (هیتومنټ) اثر چي ستاسو درنو لوستونکو په لاس کي دي، په عموم کي پر درو موضوعاتو مي څېړلي دي، لومړۍ برخه د هلمند جغرافيه، دوهمه برخه د هلمند تاريخ او درېيمه برخه د هلمندي دودونو په هکله ده.

د جغرافيه په برخه کي د هلمند جغرافيو موقیعت، آب و هوا، کرهڼه، هلمند سيندونه، برېښنايي بندونه، کاني زخاير، اداري تشکيلات (مرکز او ولسوالۍ)، تاريخي آثار او مشهورې سيمي او نور څېړل سوي دي.

د تاريخ په برخه کي د هلمند لرغونې تمدن، په هلمند کي د توپلي ډبري (کلکولي تيک) دوره، د آريائيانو مهاجرتونه هلمند ته، له اويستايي او ويدي مدنيتونو سره د هلمند اړيکه، د سکندر مقدوني (يوناني) يرغلونه، د هلمند لرغوني کورنۍ، هلمند په آريانا کي، په هلمند کي د اسلام د مبارک دين خپر تيا، په اموي، عباسي، صفاري، غوري، غزنوي، مغولي دورو کي د هلمند وضع او حالت او همدا رنگه د افغانستان په معاصر تاريخ کي د هلمنديانو رول مي سپړلي دي.

د دودونو په برخه کې د هلمندیانو پر رسم، رواج، کلتور، عنعناتو او دودونو، لکه: د هلمندیانو د کورنۍ جوړښت، کالي، خوراک، مرکه، کوزده، واده، جرگه او مرکه، مېلمه پالنه، ننواتي، د مسافرت دودونه، د مړینې دودونه، میراث، ناجوړي او علاج، د کوچنیانو او ځوانانو لوبې، د اخترونو دودونه، هلمند سیند دودیزه مشاعره، ملي اتڼ، د هلمندي کوچیانو دودونه او همدارنگه پر نورو دودونو مي بحث کړی دی.

هلمند د افغانستان د نورو سیمو په څېر لرغونی تاریخ، ښه ستراتیژیک و سوق الجیشي موقعیت او د افغاني دودونو څخه یوه ډکه سیمه ده، چې له امله یې همپشه د هیواد د زیاتي مهمي سیمي په توگه د هیواد د سیاسي، اقتصادي او اجتماعي برخلیک په ټاکلو کې یې مهم رول لوبولی دی.

هلمند یوه ویارلې تاریخي او جغرافیایي سیمه ده، چې له مېلاد څخه څو زره کاله پخوانی تاریخ لري، د نړۍ تاریخونو او لرغون پلټونو ثابته کړې ده، چې چیري سیند ونه وي، هلته مدنیتونه زېږېدلي، چې هلمند سیند هم د آمو، نیل، دجلې او فرات، ژر سیند، سنده سیند، د هند سمندر او نورو په څېر یو مدنیت زېږنده سیند دی، چې ورسره دا ښېرازه سیمه هم د همدې ډک سیند له امله په همدې نامه نومول سوې ده.

د هلمند ښېرازه سیمه په تاریخونو او جغرافيو کې د دره نیل، مصر ثاني او آسیا د گدام په نومونو یاده سوې ده او د هلمند سیند د غاړي اوسېدونکي توانگر، غښتلي او پهلوانان بلل سوي او دا سیمه د هلمند په اسطوريي (کیسه ییز) او مستند تاریخ کې د غښتلو،

پهلوانانو او کروړیانو په نامه یاده سوې ده، کله چې مورې وایو چې هلمند د بلخ سره همزولی تاریخي شالید لري، ددې خبرې دلیل دادی چې هلمند سیند هم د آمو د سیند په څېر د هیواد د لویو سیندونو څخه دی او دلته هم له ننه شپږ زره کاله پخوا هلمندیانو د خپل لاس نښې او د لرغوني تمدن بېلگې پرې ایښي دي.

هلمند (=هیتومنټ) د اویستا یوولسمه ټوټه بنکلی او له ویار په ډکه محکمه ده، چې د هلمند او سیستان له حاصلناکي ناوې څخه عبارت ده، د هیتومنټ (هلمند) مست سیند د خپلو مرستیالانو سیندونو سره د زمیادیشته په (۶۷) فقره کې یاد سوی دی او پخپله د هلمند په باب داسې یادونه سوې ده، چې هیتومنټ (ای تومنټ) د جلال او ویار خاوند دی.

هلمند د دوو سترو امپراطوریو (غزنیانو او غوریانو) پلازمېنه (پایتخت) هم پاته سوی دی، د نړۍ د پراختیا غوښتونکو یرغلگرو قومونو په مقابل کې د مقاومت او ازادۍ غوښتونکو یو قوي مرکز هم و، چې د هرتیري کوونکي په مقابل کې یې د نومیالیو غازیانو او شهیدانو د قربانیو، شجاعت او مېړانې، کارنامې او حماسې جوړې کړې دي، د حاجي جمال خان بارکزي، میر افغان علیزي، سردار پائنده محمد خان، اشرف الوزراء وزیر فتح خان، غازي وزیر محمد اکبر خان، غازي سردار محمد ایوب خان، غازي امان الله خان، سردار داود خان او نورو نومیالیو کارونه او شهکارونه یې لا اوس هم زموږ د ویارلي تاریخ په حافظې کې خوندي دي.

زموږ د ملي فرهنگ په ساتنه کې د هلمند چې زرگونه کاله مخکې په اویستا کې هم څو ځله یادونه سوې، د یادولو او ویارلو وړ دی، د

پېړیو په پوریو کې د مختلفو علومو ډېر لوی علماء تاریخي، ویاړلي او لرغوني هلمند روزلي دي، حتی په دوهمه لمریزه پېړۍ کې د علم، صنعت، تجارت، هنر، شعر او ادب نړیوال مرکز و، له هغه وخت او له هغه څه وروسته د ډېرو نومیالیو عالمانو علامه ابن جبان بستي، ابو الفتح بستي، هاشم سرواني، اکبر زمينداري او نورو عالمانو او پوهانو نومونه هېڅ کله هېرېدوونکي نه دي.

بُست، زیند اور (زمیندارو)، باغ ارم، سروان، د بارکزو ناوه (خلیج)، موسی کلا، بغین، نادعلي، بولان، د بنسټ لگان، تل، سرخ دز، هزارسپ، آریاسپ، دېشو، بشلنگ، صفار او لښکرگاه هغه لرغوني، له ویاړه ډکي او دلرغونو تاریخي پېښو سیمي دي، چي تل به د افغان ملي تاریخ او جغرافیه به په رنگین وي.

ددې ناچیزه اثر په څېرلو او سپړلو کې ډېرو استادانو او ملگرو راسره مرسته کړې ده، چي په وار سره لومړی له خپل قدرمن لارښود استاد (کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی صاحب)، خوږ ملگری او ټولگیوال شریف الله دوست سرواني، الحاج شاه محمود حسرت، ولي محمد خادم، انجنیر محمد داود فرهنگ، الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، احمد شاه پاشون، فرید احمد فرهنگ او نورو دوستانو څخه نړۍ مننه چي په نیکو مشورو او مرستو یې زه هر گام پر ځان ډاډه کړی يم.

کېدای سي، په دې کتاب کې چي زما لومړنی اثر دی، ځیني اشتباهات، تېروتنې او نیمگړتیاوي موجودي وي، ځکه هر کار په پیل کې څه ناڅه تشي او نیمگړتیاوي لري، چي د وخت او زمان په تېرېدو او د نوو تجربو په زیاتېدو به دا هم ان شاء الله حل سي، له درنو

لوستونکو څخه مي هيله داده، چي که څه تېروتنی او نیمګړتیاوي
پدې کتاب کي مو تر سترگو سي، راته په ګوته یې کړی.

په درنښت

د سرلوري، باثباته او یوموتي افغانستان په هيله

محمد شفيق ژمن

دروپشان واک - لښکرګاه - هلمند

۱۰/۱۳۹۳/۲۳

شمېره: ۰۷۰۰۶۶۰۶۰۷

برېښنالیک: Shafiq.Zhman@gmail.com

د کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني تقریظ:

د «هلمند» پر کتاب

د محمد شفيق ژمن تالیف

هلمند ولایت، بښت پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو د پوهنځي

(د څلورم کال محصل)

د هیواد په جنوب لوېدیځ کي د هلمند ولایت، یوله بښپرازو او کرهښزو ولایتونو څخه دی، چي د ثور تر کودتا مخکي د غلې د گدام په نوم مشهور و. د هلمند ولایت، دا چي د هلمند په نوم لوی سیند یې له منځه تېر سوی او دواړو غاړو ته مخکي خړوبوي، ځکه نو په عامه اصطلاح دا سیمه هم د هلمند سیند په نوم نومول سوې.

ددې رود خانې اصلي نوم د اویستا په متونو کي د (هیتومنټ = Haetumant) په بڼه راغلی، چي معنی یې (سد مند یا هغه رودخانه چي سد و بند لري) ده. دغه کلیمه په فارسي ژبه کي (هیرمند) سوې او اوس یې ځایي خلک هلمند او هیلمند تلفظ کوي.

د هلمند بښپرازه وادي او د هغه پر دواړو غاړو پراته تاریخي ښارونه لکه بښت، لښکرگاه، صفار، بولان، خلیج، سروان کلا، موسی کلا،

درتل (لورتل = گرشک)، نادعلي، سرخدر، هزار اسپ، هزار جفت (دروېشان)، سلطان کلا او داسي نوري کلاگاني له کجکي راوروسته په اسلامي دوره کي د هلمند له ودانو بنارونو څخه وه، چي هريو له دې جملې څخه د علم او پوهي مرکز، د توري او قلم د څښتنانو روزنځای و.

هلمند سيند لکه څنگه چي په تاريخ کي د سيستان د تمدن ځانگو ده، داسي سيند دی چي پخپلو سرکښو څپو کي يې تل د هيواد زړه وړ، تورزن او د علم خاوندان روزلي او ټولني ته وړاندي کړي دي، چي د هيواد په معاصر تاريخ کي موږ د دې زړه وړو مېړنو شاهد يو، چي د همدې رود ځاني (هلمند) له څنډو راپورته سوي دي.

هغه زمري مېړونه چي د هلمند پر غاړه رالوی سوي، د هيواد په سياسي برخليک ټاکلو کي مهمه ونډه لرلې ده، چي له ځانه يې وياړلي کارنامې پر ځای پرې ايښي، هغه چي نن زموږ د هيواد او هيلمند د بچيانو لپاره د وياړ وړ دي.

که د اسلامي پېړيو په لومړيو کي د غښتلو ځوانانو او عيارانو له ذکر څخه راتېر سو، د افغانستان په معاصره دوره (۱۸-۱۹) مېلادي پېړيو کي له لسگونو تاريخي، سياسي او ټولنيزو شخصيتونو نومونه واخلو، چي د دوي له جملې څخه يو هم حاجي جمال خان بارکزی د بارکزو د قوم مشر، هلمند کي مېشت او د احمد شاه بابا څخه يې د

افغانستان د پاچا په توګه خپل لومړنی ملاتړ اعلان کړ او د عمر تر پایه پورې د هغه له ملاتړ څخه تر شانه سو، احمد شاه بابا هم تر وروستي پورې د نوموړي عزت او درناوی وکړ او دده له مشورې څخه به یې د هیواد د سیاسي ټینګښت لپاره ګټه اخیسته.

پدې کورنۍ کې دوهم سیاسي او نظامي شخصیت د سردار فتح خان پلار سردار پاینده خان و، چې د تېمورشاه دراني دولت د ټینګښت لپاره یې توره پورته کړه، د بنمنان یې له پښو وغورځول او یا یې هم د نوموړي تابع کړل او همدا ډول د زمانشاه سلطنت ته په رسېدو کې یې هم مهم نقش ولوباوه، ددې لویې کورنۍ درېیم سیاسي او نظامي شخصیت وزیر فتح خان (۱۷۸۱-۱۸۱۸ م) دی، نوموړی د سردار پاینده خان هلمندي زوی دی، چې د خپل پلار په څېر په ۱۹ کلنۍ کې په سیاسي مسائیلو ورګډ او د خپل لیاقت، ځیرکۍ، زړه وړتیا، ملي او افغاني ارزښتونو ته په کتو سره یې په ۲۱ کلنۍ کې شهزاده محمود دراني پر تخت کښېناوه او خپله په سلطنتي دستګاه کې د اشرف الوزراء مقام ته (۱۸۰۱-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸ م) ورسېد، تردې اندازې ځواکمن او د لوی شخصیت لرونکی و، چې د شاه محمود په وسیله د نوموړي له وژل کېدلو سره، د سدوزیو څخه د سلطنت واګې له لاسه ووتلې او د هیواد سیاسي تګ لوری ورسره تغیر وکړ.

وزیر فتح خان د خپل هیواد پرپاک حریم د پردیو د لاس لندېدو او
مداخلو، د خپل هیواد مخکنی بشپړتیا د ساتلو لپاره له نوي ځوانی-
څخه یعنی له ۲۰ کلنی-مخکي، څه د پلار تر سیوري لاندې او څه هم د
پلار تر وژل کېدو وروسته هر وخت چي د هیواد د دفاع مسئله او همدا
ډول د خپلو خلکو د عزت او شرف ساتلو لپاره مطرح و، د وطن
د بنمنان او له مرکزي ځواک څخه سرکښان یې په مېرانه له پښو
وغور ځول، له کشمیر څخه تر سند پوري، همدا سي تر بلوچستان او له
هغه ځایه د هرات تر څنډو یې په خپلو مبارزو او سرښندونو باندي د
افغانستان له مخکنی-بشپړتیا او ملي واکمنی-څخه ساتنه کړې ده.

دا پداسي حال کي ده، چي د انگرېز د تیري د لومړی، دوهمي او
درېمي جگړې، درې سره قهرمانان چي په ۱۹ او ۲۰ پېړیو کي رامنځته
سوې، د همدې پیاوړي کورنی-غړي وه، چي د هیواد په معاصر تاریخ
کي د وزیر اکبر خان، سردار ایوب خان او غازي امان الله خان په
نومونو مشهور دي.

د اشرف الوزراء وزیر فتح خان وروڼو د کندهاري سردارانو یا
بارکزیو وروڼو په نوم ۳۳ کاله له (۱۸۱۸ م) څخه تر (۱۸۵۵ م) پوري
په کندهار او شاوخوا سیمو کي واکمنی-وکړې.

همدا ډول د وزیر فتح خان لس وروڼه او ورپرونه له امیر دوست
محمد خان څخه پیل تر غازي امان الله خان، نادرشاه، ظاهرشاه او د

افغانستان لومړني ولسمشر (سردار داود خان) پوري ټول د هلمند
ميشتي سردار پاينده خان اولاده ده، چي له (۱۸۱۸ - ۱۹۷۸ م) پوري
يې ۱۶۰ کاله د هيواد سياسي برخليک په لاس کي و.

پورتنی ټول سياسي او تاريخي شخصیتونه د پلار او مور لخوا
هیرمند (هلمند) ته منسوب او د دغه هلمند بچیان دي، ځکه د دې
سترو شخصیتونو پلرونه او نیکونه یعنی حاجي جمال خان او زوی يې
سردار پاينده خان، وزير فتح خان او موريې لويه ادې او د نورو
بارکزيو سردارانو پالنه او روزنه د هلمند په غېږه کي سوې ده او په
ځوانۍ کي د هیرمند له غاړو پر خپلو آسونو سپاره ترسند او کشمير،
اتک او بلوچستان پوري يې سيمه د خپل توري تر سيوري لاندي کړه
او پدې پراخه سيمه کي يې سرکبنان او سرغړونکي مرکزي حکومت
ته د توري په ځواک تابع کړه.

د هلمندي پياوړو سياسي او فرهنگي شخصیتونو د پېژندنې لپاره
او همدا ډول د دې سيمي له لرغونو بناونو، دودونو، رسوم او ادابو،
د خلکو د ژوند ډول په غم او بناديو کي د گډون سره اشنايي کولای
سو د ځوان، هڅاند او با استعداد هلمندي ځوان بناغلی محمد
شفیق ژمن د (هلمند) په نوم کتاب کي مطالعه کړو.

یاد کتاب پر درپیو برخو (جغرافیه، تاریخ او کلتوري دودونو) په ۵۰۰ مخونو کي څپرل سوی او په روانه ادبي پښتو لیکل سوی دی، چي پخپل وار که به بېلگي نه وي، کم بېلگه بلل کيږي.

مؤلف له دې سره چي د حقوقو او سیاسي علومو د وروستي کال محصل دی، د تاریخي، جغرافیایي او فرهنگي څېړنو په ډگر کي تازه کاره دی، له ځانه لویه وړتیا ښوولې ده، ویلای سم چي د نوموړي کار ډېر لوړ او د څېړني له اصولو سره برابر دی، تردې چي د افغانستان د علومو اکاډمۍ د مرستیال څېړونکي تر بریده دی، کله چي زه د افغانستان په علومو اکاډمۍ کي د یو شمېر سرڅېړونکو مرستیالی ته د نوماندانو لارښود وم، کولای سم ووايم چي د ښاغلي محمد شفیق ژمن کار د سرڅېړونکي د مرستیالی نوماندی ته وړ دی.

په وروستيو کي په خپل واریاد کار د یوه مونوگراف (د لیسانس علمي پایلیک) تر کچي لوړ ارزوم، هیله لرم چي یوه ورځ همدا اثر د پوهنیاړی علمي ترفیع لپاره کانديد کړي.

ددې ځوان او هڅاند څېړونکي د لاریالیټوبونو او موفقیتونو په هیله.

سیستانی، سویډن د گوتنبرگ ښار

۱۰/۲/۲۰۱۵

مخیزه

د آریانا تاریخي پېر له ویدي سرودونو سره پیل کیږي، چي له همدې سرودونو سره د آرين وگړو ادب، تاریخ، سیاست، اقتصاد، د ټولنيز ژوند ډول، اندونه او گروهه ورڅخه په ښه ډول څرگندېږي.

هلمند هم چي د آریانا له مهمو او مشهورو مدنیتونو څخه دی او لا له دې آریایي پېروړاندي یې د سوځلي ښار بېلگي په لاس کي لرو، د ویدي مدنیت لغوي بېلگي د شاعرانو په شعرونو، پښتو او دري ژبو کي راپاته دي، چي یو هم د ښکارندوی په قصیده کي د چندي او اشکلونو ویدي او سنسکریټ کلمات دي.

ویلاي سو لکه څنگه چي آریایي عصر کي ویدي مدنیت ټوله آریانا ویجه تر پوښښ لاندې نیولې وه، همداسي یې د هلمند متمدنه حوزه هم د سند او آمو مدنیتونو په څېر تر خپل پوښښ لاندې راوستل.

هلمند په لرغوني تاریخ کي د تمدونونو څلور لاری و، چي د مصر، بین النهرین، پارس، آمو، موهنجودارو، مندیگک او چین تمدونونه یې سره پیوندول.

له دې سره اویستایي مدنیت د زرتښت له زېږېدنې سره رامنځته کېږي او د لومړي ځل لپاره د زرتښت او گشتاسب پهلوان په مټ په هیتومنت (=هلمند) کې خپور سو، پدې مانا چې د زرتښت د تبلیغ لومړنی ځای د هلمند غاړې دي.

ددې سیمې (هلمند) تاریخي او قبل التاریخي ارزښت ته په کتو سره دا ښپرازه سیمه ډېرو لرغون پېژندونکو څېړنو ته اړتیا لري، چې دادې پدې برخه کې زموږ یو هڅانده ځوان ښاغلی محمد شفیق ژمن هم قلم پورته کړ او د هلمند د جغرافیې، تاریخ او کلتور په برخه کې یې له توان سره سم ستاسو په لاسونو کې ارزښتناک اثر ولیکه، چې په خپل واریوه ارزښتناکه لاسته راوړنه بلل کېږي.

هلمند د مستند تاریخ تر څنګ افسانوي تاریخ هم لري، چې په کیسو کې یې د فتح خان بریڅي او راییا، موسی جان او گلکمې حماسې د یادولو وړ دي، همداسې په افسانوي تاریخ کې د غرغښت (گرشاسپ)، زال، رستم او سهراب نومیالیو نومونه د یادولو وړ دي، همدا ډول د امیر کروړ جهان پهلوان، ابو هاشم سرواني، شیخ اسعد، ښکارندوی، تایمېني، اکبر زمیند اوري او زرغون خان نورزي ادبي څېرې د ستایلو او یادولو وړ دي.

د هیواد په معاصر سیاسي تاریخ کې برخلیک ټاکونکي څېرې، حاجي جمال خان بابا، نور محمد خان (میرافغان) علیزی، سردار

پاینده خان بارکزی، وزیر فتح خان، وزیر اکبر خان، امیر دوست محمد خان او غازي امان الله خان باید هېر نه سي.

همدا ډول هلمند اوس د یوه لوی ادبي بهیر، پنځو پوهنتونونو، څلور انستیتوتونو او سلگونو بنوونځیو په لرلو سره د ویاړ وړ دی، د هلمند سیند له برکته یې کرهڼیز اقتصاد د پام وړ دی، خلک یې د نوي او عصري ټکنالوژۍ په رارسېدلو سره متمدن سوي او د ژوند سطحه یې لوړه سوي ده.

په پای کې ویلای سو چي د هلمند بڼپرازه ولایت د هر اړخیز ارزښت له مخي په سیمه کې د پام وړ دی، پر دولت رغ کوو چي دې سیمه کې د تاریخي ارزښتونو ساتلو ته توجه وکړي، اقتصادي پروژې پلي کړي او د تعلیم و تربیې په برخه کې نوي نسلونه وروزي ترڅو د هیواد په پرمختگ کې په کار وگمارل سي.

زه په خپل وار زمان د گران ټولگیوال او خواږه ملگري بناغلي محمد شفیق ژمن د (هلمند) په نوم اثر په لوړو ټکو ستایم او د لا بریا لپاره یې دعا کوم.

په درناوي

شريف الله دوست سرواني، هلمند، بست مېنه

۲/۱۲/۱۳۹۳

پوهاند عبدالحي حبيبي په هلمند کي:

عبدالحي حبيبي صاحب د هلمند په ستاينه کي وايي:

اي هلمنده!

تل بهېرې نه وچېرې!
اي ژوندي بهاننده روده!
غارې غاري خگ په خوله کي
ژوند دي ټول تگ وپوده
تل بنورېرې حرکت کړې
ته ډېر بد وړې له رکوده
راسه ستا سره خواله کړم
د غمجن زړه تشېده کړم
دلته ستا پردواړو غاړو
څه بنارونه چي ودان وه
لمر سپوږمۍ په زرو کاله
دلته برېښنده تابان وه
ستا زامن وه نوموړي
رادمردان پهلوانان وه
يو وار وگوره چي څه سوه
په تور تم په ورکېده سوه

دا وړولایې ټولسه وړان سو
 بسټ دي هم خاورې ایرې سو
 د زرنج کنگه والې وینم
 دلورټیا مزی یې پرې سو
 سروان هم سولوتې لوتې
 خه ماتم دلې هورې سو
 البسټي په ویر ککړدی
 زرنجی په خاورو خړدی
 راسه ای بهانده روده!
 درته لولم افسانه ستا
 ستا اوبه آب حیات وې
 ټول زامن وه مردانه ستا
 چي د مرگ طوفان پرې راغی
 کنگه واله سوه کرانه ستا
 نه خراغ د تهذیب بل سته
 نه رڼا سته نه مشعل سته
 د زرنج مدارس وړان سول
 علمایې ټول خاموش دي
 نه د بسټ د انشکده سته
 طلبه یې سیه پوش دي
 مدني بنارونه وړان سول

له عدم هم آغوش دي
يو وار وگوره هلمنده!
خنګه تشه ستا لمن ده
يو وارييا حرکت وکړه
شا وخوا دي ژوند خپه کړه
بيا ودان کړه لوی بنا رونه
پرې ايله د ژوند چينه کړه
تش ډگردي زرغون باغ کړه
بست دي بيا د انشکده کړه
خپل زامن په ژوند خبر کړه
زرغون دا کنډو کپر کړه
ولي هسي سوي بي فيضه
اي هلمنده! خانه ته گوره
د ژوندون اوبه خپرې کړه
غورځه پرځه خنده بنوره
زرغونه کړه د ادبستونه
پرې پرده مه دامحکه توره
ته د ژوند مسسته چينه وي
ولي نه گوري چي څه وي

لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي صاحب په (۱۳۱۲ لمریز) کال د
حمل په (۳۰) نېټه هلمند لیدلی و.

د هلمند نقشه

هلمند (هیتومنت)

لومړی برخه

جغرافیه

لومړی څپرکی

د هلمند جغرافیایي موقعیت

هلمند د افغانستان تر ټولو لوی ولایت دی چې په جنوب لوېدیځ کې موقعیت لري او د هیواد لسمه برخه جوړوي، دا سیمه د عرض البلد (۲۹-۳۰) او طول البلد په (۶۱-۶۹) درجو کې واقع ده.

هلمند (۶۱۸۲۹)^(۱) کیلو متره مربع مساحت لري، ختیځ ته یې کندهار، شمال ته یې ارزگان، دایکنډي او غور، لوېدیځ ته یې فراه او نیمروز ولایتونه دي او جنوب ته یې د (۱۶۲) کیلو متره مربع په سرحد لرلو سره د ډیورنډ کرښه پرته ده.^(۲)

هلمند د افغانستان لومړی درجه ولایت دی، چې وګړي یې په سلو کې (۹۲٪) په پښتو او پاته (۸٪) په پارسي او بلوڅي خبري کوي، مرکزي لښکرګاه ده.^(۳)

هلمند زموږ د هیواد یوه ډېره تاریخي سیمه ده، چې تاریخي قدامت یې زرګونو کلونو ته رسیږي، ددې سیمې اوسنی حال او مهال چې

۱. په اطلس قریه های افغانستان، درپیم ټوک، ۱۲۲۹ مخ کې د هلمند ټولټال مساحت (۶۲۳۳۷) کیلو متر مربع ښوولی، د هلمند د احصایې امریت له قوله د هلمند ولایت څخه تقریباً (۵۰۸) کیلو متر مربع مخکه د کندهار پوري تړل سوې ده.

<http://www.elections.pajhwok.com.۲>

<http://fa.wikipedia.org.۳>

تاسي يې وینی دا سیمه د خپل پراخ جغرافیایي موقعیت له مخي ډېره بډایه وه.

د هلمند تاریخي جغرافیه د نن په پرتله ډېره پراخه وه، چي اوسنی سیستان، نیمروز، فراه، اروزگان او حتی د غور ځیني برخي يې هم نیولي وې.

ټوله یوه واحد جغرافیایي سیمه وه، چي په اوسني حدودو کي نه راټولېدله او کومي سيمي چي د هلمند سیند په اوبو او بډلې هغه د هلمند په نامه یادېږي.^(۱)

د جنوبي افغانستان په نقشه کي د هلمند سیمه یعنی هغه منطقه چي د هلمند په سیند اوبیږي، د هلمند حوزه نومېږي، د جغرافیایي موقعیت له مخي د ډېرو ښو شرایطو په غیږ کي واقع سوې ده، د ښو محکو، ډېرو اوبو او مساعدې هوا په لحاظ نه یواځي نن دلته د زیات کرهڼیز اقتصاد د پراختیا امکانات برابر دي، بلکې د ډېر پخوا څخه دلته آباتي وه او د خورا ډېرو خلکو ژوند په هوسا و، په دې ځای کي د تاریخي پاته شونو (بقایاوو) په لیدنه سړی حکم کولای سي، چي د هلمند سیند غاړي په یوه زمانه کي د منځني ختیځ ډېر بډای مرکزونه وه او همدغه وجه ده، چي دغه سیمه همپشه د لویو حوادثو او پېښو سره مخامخ سوې ده.^(۲)

۱. <http://afghanistantoday.org>

۲. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۸ مخ

هلمند (=هیتومنت) د اویستا (=آوستا - Avesta) یوولسمه ټوټه بڼکلې او له ویاړه ډکه مخکه ده، چي د هلمند او سیستان له حاصلناکي ناوې څخه عبارت ده، اهریمن په دغه ځای کي جادو او جادوگری رواج او خپره کړه.

د هیرمند مست سیند د خپلو مرستیالانو سیندونو سره د زمیادیشته په (۶۷) فقره کي یاد سوی دی او پخپله د هلمند په باب کي داسي تصریح سوې ده، چي هیتومنت (ای تومنت=هلمند) د جلال او ویاړ د خاوند په صفت یاد سوی او ویل کیږي، چي ددغه سیند ځگ ناکو څپو (موج های کف آلود) ټول مصیبتونه له ځان سره وړل.^(۱)

د هلمند سیند د خپلو دوامدارو او زیاتو اوبو په برکت دلته له هغه وخت څخه د زراعت او کرهڼي امکانات برابر کړي، چي بنایي د ابتدایي انسانانو مخه زراعت ته گرځېدلې ده.

د سکندر مقدوني (یوناني) تر راتگ مخکي ددې سيمي کرهڼه ډېره مترقي وه او بیا دغه ځای دښتونه د هغه معروفو تاریخي ویالو (زرکن او زورکن) په اوبو دلته ډېره آباتي وه او څنگه چي پخوانی عمومي لار د هلمند پر غاړه تېرېدله، نو یو لوی پل د بست سره پر سیند تړل سوی و او په دغه ځای کي د ختیغ او لوېدیغ مالونه ادلون بدلون کېدل، چي د (اباسیند یا سنده) او (دجلې و فرات) د حوزو تر منځ لوی سوپر مارکېټ و.

۱. احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، ۳۳۴ او ۳۴۷ مخونه

د تاریخي مدنیتونو پلټونکي په گډه او په بشپړ ډاډ د تاریخي مدنیتونو زیات اوچتوالی هلته مني، چي لوی سیندونه یې پر سیمو ورخپاره وي او په دې برخه کي نیل، دجله، فرات، گنگا، ژر سیند او بالاخره، اباسیند، امو او هلمند (=هیرمند) هم پخپل وار هغه سیندونه دي، چي لومړنیو خلکو د سترو مدنیتونو خبنتي پکښې ایښي دي.

د هلمند سیمي منځنۍ او جنوبي سیمه په دوو لویو بېدیاوو راټوله سوې ده، چي دا هره یوه یې نه یواځي د هلمند سیمي لویه بېدیا ده، بلکې د افغانستان له لویو بېدیاوو څخه شمېرل کیږي، دا بېدیاوي یوه د (مرگو = مارجه = مارگو) په نامه یادېږي، چي د هلمند د سیند لوېدیځه او شمالي برخه احتوا کوي، د مارگو (=مرگو) دښت له چخانسور څخه نیولې بیا د بکواتر دښته او تر ننني مارچي پوري پراخ دی، دوهم ډاگ هغه تاریخي د لکان دښت (= دښت لکان) دی، چي لښکرگاه پکښې آباته وه او په پخوانیو دورو کي آبات بناړونه پر جوړ وه، دا دښت د هلمند په منځني برخه کي د سیند له جنوبي سواحلو څخه د رېگو تر بېدیا پوري د گرمسپر شگلن دښت هم لوی ډاگ دی، نور نو د گرشک شمال او د سروان کلا ختیځ ته هم ځیني لوی او کوچني شگلن دښتونه او ډاگونه واقع دي.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۸ مخ

د هلمند د نومونې (تسمیې) وجه:

هلمند یا هیرمند چې د عربي ژبې پخواني جغرافیه لیکونکي لکه یعقوبي، ابن فقیه، یاقوت حموي او ابو الفدا د هزار بازو د رودخانې په نامه نومولی دی، د پهلوي (بندهش) او زردبنتي (اوستا) په مذهبي کتابونو کې دا رودخانه مقدسه او سپېڅلې یاده سوې ده.

ډېر پخوانی ذکر چې ددې رودخانې سوی دی، هغه د اوستا په مذهبي او ادبي کتاب کې راغلی، چې په هغه ځای کې نوم یې (هیتومنت - Heatumant) ضبط سوی او لغوي معنی یې (پرتمین، برم او پرتم لرونکی) دی، پدې ترتیب چې لومړی جز یې (هیتو) د پل او سد په معنی دی او دا کلمه په (فرگرد ۱۹ او ونیداد ۱۳۰ فقره) کې په دغه معنی کارول سوې ده او د هغې دوهم جز (منت = مند) دی، چې د ترکیب په صورت کې (هیتومنت) د بند او سد لرونکي رودخانې معنی ورکوي.

مگر مرحوم بهار کوم ځای چې د (هیربد) پهلوي کلمه توضیح کوي، د مسعودي له قوله اصل او ریښه ددې کلمې یې (ایربد) ضبط کړی، چې د (ایر) جز یې د خیر او برکت په معنی، معنی کړی دی.

ددې پر بنا کولای سو، چې د (هیرمند) مقایسه او مقارنه د (هیربد) او (ایربد) سره وجه ترلاسه کړو، چې (هیر+مند) یعنی د خیر او برکت لرونکې رودخانه ده، ځکه چې یواځنې د خیر او برکت منبع د سیستان د خلکو لپاره دغه هیرمند گڼل کېږي او اوسني عالمانو هلمند د (پرتمین) په ډول معنی کړی دی.

تر اسلام مخکي او تر اسلام وروسته دورو په مربوطه متونو کي، دغه رودخانه په مختلف ډولونه او مختلفو املاو لیکل سوې او لیدل کیږي، ددغو له جملې څخه (دیودورس) په خپله تاریخي جغرافیه کي ددې رودخانې نوم (اتیمندر)، پولیبیوس هغه (ایري مانتوس) او ایریان هم (اتیمند روس) ضبط کړی، بلاذري، یاقوت، ابن خرداد او یعقوبي د هندمند په نامه یاده کړې ده.

په حدود العالم کي د (هیدمند) په شکل راغلی، چي دغه املا د یاقوت، بلاذري، ابن خرداد او یعقوبي د املا سره نږدې یوشاتتوالی لري.

ابن فقیه د البلدان په کتاب کي د (هیدمید) په شکل، په عجایب المخلوقات کي د (هندبند) په ډول، په نزهت القلوب کي د (هیرمید) په څېر او په احسن التقاسیم کي مقدسي هغه یې د نزهت القلوب د املا په څېر یعنی (هیرمید) او په حاشیه کي د (هرمید - Hermid) په شکل کښلی.

په ظفرنامه کي د (هیرمن) په صورت قید سوی او په تاریخ سیستان، تاریخ بیهقي، د جهاننامه په عکسي نسخه او گرشاسپنامه کي د (هیرمند) په شکل راغلی.

په یوې بلي نسخې کي دا نوم د کابل د پوهنتون استاد (پوهاند میرحسین شاه) له خوا چي گمان کوي، ددې نوم آخري نی. املا به وي، د (هیرمند) په شکل لیدل سوی دی.

ددې ټولو څرگندونو څخه دې نتیجې ته رسیږو، چې ددې نوم
آخريني املايي شکل په نږدې گمان يقين سره دغه (هیرمند) دی، چې
تراوسه معمول دی او ددې کلمې د (ر) توری په (ل) بدل سوی دی او
د (هیملند) کلمه له هغه څخه زېږېدلې ده او وروسته (ي) ورڅخه
لوېدلې او د عوامو په ژبه (هلمند) سوی دی.^(۱)

د هلمند آب و هوا:

د هلمند سیمه چې د هلمند په مجرا کې شمالاً او جنوباً پرته ده او په
جنوبي برخو کې شمال ختیځ او جنوب لوېدیځ خوا ته میلان پیدا
کوي، په شمال کې یو شمېر پر له پېچلي غرونه او په جنوب کې
شگلني او رېگي صحراوي لري.

په شمالي برخه کې چې غرونه د طبیعي عوارضو په اثر د لویو
غرونو له سلسلې څخه رامات سوي ورو. ورو په شگلنو دښتو اوږي
او وروسته رېگي بېدیاوي په وجود راولي، نو ځکه هوا یې هم توپیر
لري، په عمومي ډول د هلمند د سیمې لویه برخه دښتي هوالري، یعنې
ژمی یې سوړ او دوبي یې تود وي او باران لږ پکښې اوري.

هغه یو ډول باد چې د هرات په سیمو کې په دوبي را الوزي د هلمند
سیمه هم متاثره کوي او ددغه باد په شاني په ژمي هم یو سوړ باد
پکښې الوزي، چې په (سیاباد) یادېږي او هر کله چې اتفاقي یا غیر
مترقبه توپانونه له نظره ایسته سي، نو په موسمي لحاظ د پسرلي له

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلند،

لومړيو ورځو څخه بيا د دوبي تر نيمايي پوري يو شمېر بادونه دلته را الوزي، چي د وري او خاوري پورته کوي، ددې سيمي د تودوخي کبنته درجه (۱۲) فارنهایت ته او لوړه درجه يې تر (۱۲۱) فارنهایتو پوري رسېږي.^(۱)

د هلمند د وگړو شمېر (نفوس):

که څه هم د هلمند ولايت د احصايې څانگه ټاکلې شمېره په لاس کي نه لري وايي دا مهال د سر شمېرني امکانات نسته، خو بيا هم د هلمند د احصايي امریت د هلمند ټول نفوس په کال (۱۳۹۲) لمريز کي (۸۹۴۲۰۰) تنه ثبت کړی دی.^(۲)

پر پورتنۍ سر شمېرني ځيني اشخاص او افراد نيوکه کوي او وايي، چي د هلمند ټولټال نفوس له (۱.۵) څخه تر (۲) ميليونو تنو پوري دی.

په ويکيپېډيا کي د هلمند ټول نفوس (۱۴۴۱۷۶۹) تنه ثبت سوی دی.^(۳)

د هلمند کرهڼه:

هلمند يو کرهڼيز ولايت دی، ډېر وگړي يې په کرکيله او مالدارۍ لگيا دي دا ولايت ډېري اوبه، وړ هوا او پراخه مځکه لري، په کال

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۱ مخ

۲. د هلمند ولايت د ۱۳۹۲ لمريز کال د احصايوي کالني له کتاب څخه

<http://fa.wikipedia.org/wiki/۳>

(۱۹۶۶ ز) کي (۱۷۲۴۸۴) کیلو متره مربع محکده د اوبو لاندې یعنی د خړوب وړ سو، په مجموع کي دا ولایت ښه پښه، انخر، انار، انگور، لوییا، خټکي، هندوانې، د افتاب پرست گل لري، غنم او جوارې ډېر پکښې کرل کیږي، چي سربره پر هلمند نور ولایتونه هم گټه ترې اخلي، هلمند کي (۸۱۴۰۰۰) اکړه د خړوب وړ او (۱۰۰۰) اکړه للمي محکده موجوده ده.^(۱)

هر کله چي سړی په هلمند کي د کرهني لرغونې پراختیا مطالعه کوي، نو دا حقیقت له ورايه ورته څرگندیږي، چي د سیستان لرغونی مدنیت په همدغه جنوبی هلمند کي د زراعت د ښو امکاناتو څخه په وجود راغلی و.

د (زرکن) او (زورکن) دوې معروفې ویالې په دغه برخه کي له هلمند څخه جلا سوي وې، هغه لوی او وچ دښتونه چي نن د وحشي حیواناتو د استوگني مرکزونه دي، هغه وخت زرغونه او د ژوندانه مرکزونه وه، خو په خواشینی سره د هلمند آباده سیمه د لویو جهانگیرانو تر چپاول لاندې ورانه سو، زرغونې سيمي يې د تورو شگو په دښتو بدلي سوي او آباد ښارونه يې زړې کنډوالې وگرځېدې، نو تقریباً اته پېړۍ په یوه نامه خاموشي کي لاهو وه، خو ددې پېړۍ په اوایلو کي ددې تاریخي سيمي د بیا آبادېدو مفکوره پیدا سو.^(۲)

۱. اورنگزیب ارشاد، افغانستان پیژندنه، ۴۳۷ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۳ مخ

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په دوران کې د هیواد د ځینو برخو آبادی، ته پاملرنه وسوه، چې د هغې له ډلې څخه یو هم وادي هیرمند (اوسنی هلمند) و، کوم وخت چې حبیب الله خان کندهار ته سفر وکړ، نو د کندهار نائب الحکومه (سردار محمد عثمان) ته یې هدایت ورکړ، چې د هیرمند علیا ختیځو سواحلو ته یو نهر وکیندي، ددې لارښوونې په اثر د نوموړي نهر کیندل، چې وروسته په نهر سراج ونومول سو، د سنگین له ولسوالۍ څخه پیل سو، خو متاسفانه د لومړي نړیوالي جگړې تاثیرات تردې سیمې خپاره سول او د یو څه مودې لپاره د نهر د کیندلو کار د ماشینونو او نورو ضروریو وسایلو د نه رارسېدو له امله وځنډېدل.

بالاخره په (۱۳۱۱) لمریز کال کې د ګرځک خلکو د کندهار رئیس تنظیمه ته عریضې وړاندې کړې او له حکومت څخه یې غوښتنه وکړه، چې د نهر په کینلو او کیندلو کې دې له دوي سره مرسته وکړي،^(۱) نو هغه و، چې په (۱۳۱۳) لمریز کال کې د محمد ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال د نهر سراج د آبادېدلو کار له سره پیل سو، د نوموړي ویالې د کیندلو کار د هغه کال د قوس په آخره کې د یو الماني متخصص (مستر سیمه) تر لارښوونې لاندې د افغاني کارګرو په وسیله پیل سو، دا کار تقریباً په شپږو میاشتو کې پای ته ورسېد او

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها او حماسه ها، دوهم

ټوک، ۴۲۶ مخ

ویاله د (۱۳۱۴) لمريز کال د جوزا پر (۲۶) نېټه په رسمي ډول افتتاح سو ه.

له هغه وروسته په کال (۱۳۱۶) لمريز کي د فواید عامې وزارت د افغاني کارگرو او خلکو په وسیله، د بغرا د کیندلو کار په یوم او کلنگ پیل سو، پدې وخت کي د دوهمي نړیوالي جگړې ورځي وې او د نړۍ د عمومي بحران په لړ کي د افغانستان اقتصادي پیکر هم بې ژوبلېدو پاته نه سو، خو سره له دې هم کار دوام درلود، مگر څنگه چي په لاس ددې لويي پروژې سر ته رسول یو مشکل کار و، نو دولت دا لازمه وبلله، چي دا کار د تخنیک په ذریعه پای ته ورسوي او دا و، چي د (موريسن نودسن) د کمپنۍ سره یې د لومړي قرارداد په ترڅ کي د هغې د کیندلو کار بهرني او کورني متخصصینو ته وسپاره، نوموړې بغرا په کال (۱۳۲۹) لمريز کي بشپړه سو، همدارنگه د بغرا پر جروبي د برېښنا فابریکه او د بغرا عمومي پل هم جوړ سول.

د بغرا دا کانال د گرشک د ښار په (۸) کیلو مترۍ کي د هلمند له سیند څخه جلا کیږي او (۷۵) کیلو متره مخ پر جنوب را اوږد سوی دی، د بغرا د کانال په اوبو د نادعلی، مارچې او شمالانو د کرهڼي لويي پروژي اوبه کیږي، د ویالې په اوږدوالي کي د اوبو د کنترول او وېش لپاره ځایونه جوړ سوي دي او کوم ځای چي ویاله د شپلو تر سپلاډ لاندې راځي، هلته سیفونونه تیار سوي دي، د ویالې اضافه اوبه د پرچاوپه وسیله سیند ته گلېږي.

د بغرا ویاله چي له سربند څخه د چانجیر حدودو ته رارسېږي، نو په دغه برخه کي د شمالان ویاله ورڅخه جلا کیږي او د (۶۶) کیلو مترو په فاصله مخ په وړاندي د یو مستقل کانال په ډول بهیږي، د شمالان په ویاله، د شمالان لویه د کرهڼي پروژه آباډه ده، د بغرا او شمالان د ویالو په کنبلو سره د (مالگیر، عینک، خلیج او هزار اسپ) د ویالو اوبه هم پخې سوي دي.

بل چي د یادولو وړ ده، هغه د دروېشان ویاله ده، دا ویاله د گرمسپر (گرمسپل) مځکي اوبوي، د دروېشان د ویالې بند په (۱۳۳۶) لمريز کال کي جوړ سو او اوبه په ویاله کي وبهږي، د بند اوږدوالی (۱۷۰۰) مترو ته رسیږي او اوبه له سیند څخه د اوسپني په دروازو کي ویالې ته راځي، د نوموړي ویالې په ایستلو اوس د گرمسپر (۱۲۰۰۰۰) جریبه مځکه د کرهڼي قابل گرځېدلې ده، د دروېشان له ویالې څخه د هزار جفت زړې ویالې هم اوبه پیدا کړي او د دروېشان ویالې ته د بند څخه د اوسپني او کانکرېټ آبگیری جوړي سوي دي.

د بغرا کانال چي د (۴۰) کیلو مترو په فاصله جنوب خوا ته ورسېږي، نو اوبه یې پر یو پراخ دښت ورسپړي، چي هغه ځای ته نادعلی وايي، نوموړې سیمه یوه پراخه زراعتي ساحه ده، چي تقریباً (۴۰۰۰۰) جریبه مځکه تر زراعت لاندې سوېده او په عمومي ډول (۲۱۱۰۰) ایکره مځکه د کرهڼي قابلیت لري.

د بغرا د ویالې آخر پايښ آب د مارچې پر دښتو لگیږي، مارجه د نادعلی په جنوب لوېدیځه برخه کي واقع ده او مځکي یې د کرهڼي په

لحاظ تر دروېشان را لاندي په ټولو زراعتي ساحو کي حاصلخیزه او آبادي دي، د مارچي په ساحه کي تقريباً (۶۰۰۰) جریبه مځکه تر کرهڼي لاندي راغلې ده.

بل چي د یادولو وړ ده، هغه د سراج سیمه ده، چي د نهر سراج څخه اوبیري او د هلمند په سيمي کي یوه پخوانۍ پروژة ده، کومه نوې سروې چي هلته د خاوري په باره کي سوې او د کانال انکشاف مطالعه سوې دی، د (۱۲۰۰۰۰) جریبه مځکي انکشاف یې بنوولی دی.^(۱)

د هلمند ولایت شمالي ولسوالۍ لکه باغران، موسی کلا، کجکی، سنگین، نوزاد، واشپړ او ځیني نوري سيمي بیا د خړوبوني د داسي سیستم څخه برخمني نه دي، بلکې په داسي سیمو له دوه ډوله سیستمونو څخه گټنه کیږي، لومړی د هلمند سیند او ځینو نورو کوچنیو سیندونو څخه په محلي یا کلیوالي بڼه په یوه ویاله کي اوبه جلا کیږي او وروسته د مځکو د خړوبوني لپاره گټنه ورڅخه کیږي او دوهم د کارپزونو سیستم دی، چي د لس متره په شاوخوا کي نغم په مځکه کي جوړیږي او کومي اوبه چي د همدې نغم څخه راوړي د مځکو د خړوبوني لپاره کار ورڅخه اخیستل کیږي.

په هلمند کي د اوبو ډېروالی او د پراخو کرهڼیزو مځکو شتون د هلمند په کرهڼه کي د هلمندي ولس د بوختیا سبب گرځېدلی، چي اوس مهال د هلمند (۷۹۹۰۰۰) تنه په کرهڼي بوخت دي.

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۳ مخ

که څه هم په هلمند کې د کرهڼې په اړه ډېر پرمختګونه سوي دي ولي بیا هم که چیرې په دې سیمه کې نوره پانګه اچونه وسي، دا به نور هم کرهڼې ته پراختیا ورکړي.^(۱)

علمي څېړنو دا معلومه کړې او تصدیق کوی یې، چې د لومړي ځل لپاره کرهڼه په بین النهرین، د نیل دره، د منځني ختیځ (آسیا میانه) جنوبي سیمه، د سیند حوزه، د هلمند او ارغنداب همواري مځکي او د آمو سیند څنډې کې پیل سوې ده.^(۲)

په هلمند کې تر ټولو لویه ستونزه اوس دا ده، چې ډیر زیات کوکنار کرل کیږي او بزګران هیڅ بل بدیل نه لري چې دومره ګټه ترې واخلي. دولت هر کال د کوکنارو د کرهڼې په موسم کې د کوکنار کروندې اړوي او نه یې پرېږدي چې څوک یې وکړي، خوددې سره - سره بیا هم په هغو سیمو کې چې دولت د وسلوالو مخالفینو تر ولکې لاندې دي کوکنار زیات کرل کیږي او دولت له لوري یې مخنیوی تر ډیره ځایه ناشونی دی.

۱. د ویس احمد هلمندي مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۱۵ مخ

۲. کانډید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها

د هلمند د کرهڼې او محکو چارټ، ارقام په جریب

فارمی	خړ	دښتې	دولتي		شخصي	واحدونه
			غیرزراعتي	زراعتي		
۶۱۷	۴۸۱	۱۹۴۴۴	۲۵۶۹۶	۱۱۴۵۷	۷۰۴۹	لښکرگاه
۳۰	۱۹۶۶	۲۱۹۰۸	۳۰۱۲۲	۱۲۴۹۱	۱۶۴۴۸ ۵	نهرسراج
۷۳۹	۱۳۱	۸۱۵۷	۱۴۶۱۳	۳۹۰۳۱	۱۱۸۹۴۲	نادعلي
۶۳۶	۸۹۰	۳۲۶۳۷	۷۹۷۴۶	۱۷۸۷۲	۷۵۰۲۰	د بارکزو ناوه
۱۷۳۱	۱۴۳۵	۴۶۹۹۲	۵۹۳۹۷	۳۳۰۲	۸۲۹۲۱	گرمسپر
?	۱۲۷۵	۶۱۲۱	۱۱۹۷۲	۲۱۳۵	۲۶۵۵۷	سنگین
۱۸۱	۶۹۹	۹۵۴۶	۱۱۹۷۲	۲۴۹۹	۳۶۸۴۱	کجکی
?	?	?	?	?	۳۲۲۱۶	باغران
?	۱۳۹	۱۲۶۹۹	۱۵۵۳۱	۳۰۰۴	۵۲۹۰۰	موسی کلا
?	۲۲۷۴	۶۹۵۵۷	۷۴۳۴۵	۲۳۶۶۶	۱۰۱۸۸۲	نوزاد
۵۳۷۴ ۵	?	۱۰۸۶۶	۱۵۵۲	۳۱۴۱	۵۰۶۰۴	دېشو
?	?	?	?	?	?	واشپر
?	۳۶۲	۳۴۵۸۶	۲۴۷۳۲	۴۹۳۶	۱۰۵۵۷۶	خانشین (ریگی)
۳۳۳۶ ۶	۵۰۰	?	?	?	?	مارجه

د هلمند (هیرمند) اوبیزه حوزه:

د هلمند حوزه د افغانستان په جنوب لوېدیځ کې یوه پراخه ساحه نیولې ده، چې د اوبو لویه حوزه جوړوي، په نوموړې حوزه کې لاندني سیندونه راځي:

۱. د هلمند سیند چې د اوبو لگولو سیمه یې (۱۵۴۳۰۰ km) کیلو متره مربع ده، د ټول هیواد د اوبو لگولو د حوزې په سلو کې (۲۳.۶) برخه یې نیولې ده.

۲. فراه رود چې د اوبو لگولو ساحه یې (۳۳۰۰۰ km) کیلو متره مربع ده او د ټول هیواد د اوبو لگولو د حوزې په سلو کې (۴.۴) برخه یې نیولې ده.

۳. ادرسکن سیند چې د اوبو لگولو ساحه یې (۲۲۰۰۰ km) کیلو متره مربع ده او د اوبو لگولو د ټولي حوزې په سلو کې (۳.۵) برخه یې نیولې ده.

۴. یو شمېر نور کوچني سیندونه، ولاړي اوبه او ډنډونه چې د اوبو لگولو ساحه یې (۱۱۷۳۲۰ km) کیلو متره مربع ده، د ټول افغانستان د اوبو په سلو کې (۱۷.۸) برخه یې نیولې ده.

هغه سیندونه چې د هلمند او سیستان د اوبو لگولو په ټولي حوزې پورې اړه لري، د اوبو لگولو ساحه یې (۳۴۰۰۰۰) کیلو متره مربع پراخوالی لري، چې د ټول افغانستان نیمایي مساحت یعنې په سلو

کي (۵۱.۸) برخه يې نیولې ده، دغه حوزه د هیواد تر ټولو نورو حوزو پراخه ده او ډېرې اوبه لري.^(۱)

له پورتنیو توضیعاتو څخه مو مطلب دا و، چي د هلمند حوزې او هلمند سیند تر منځ توپیر و کولای سو، لکه څنگه چي د هلمند حوزې مربوط سیندونه مو بیان کړل، خو په (د افغانستان عمومي جغرافیه) کي يې د هلمند سیند، ارغنداب سیند، ترنک سیند، ادرسکن سیند، خاشرود، فراه رود او د غزني سیند يې د هلمند د اویزي حوزې مربوط کښلي.^(۲)

اوس به راسو خپل اصلي سکالو ته چي د هلمند سیند دی.

د هیرمند (= هیتومنت - هلمند) سیند:

هلمند (هیرمند) د افغانستان دوهم لوی سیند دی، ددغه سیند سرچینه له کابل څخه (۶۰) کیلو متره لوېدیځي خواته د بابا په غره کي ده،^(۳) دا سیند نه یواځي د افغانستان یو لوی سیند دی، بلکې د ختیځو له سترو سیندونو څخه شمېرل کیږي.^(۴)

د هلمند سیند له بابا غره څخه سرچینه اخلي او بیا له هغه ځایه د جنوب پر لور خپل تگ ته داوم ورکوي، د ملا یعقوب د غاښي په لمن کي د میدان په لوېدیځه برخه کي تېرېږي، د بامیانو د ولایت جنوبي

۱. د لسم ټولگي جغرافیه، ۹۷ مخ

۲. الحاج پوهاند محمد ظریف تڼیوال، د افغانستان عمومي جغرافیه، ۷۰ مخ

۳. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، دوهم ټوک، ۱۸۹ مخ

۴. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطیې، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۰ مخ

برخو ته ننوږي، وروسته له دې چې د هزاره جاتو درې او رغونه خړوبه کړي، د ارزگان ولایت ته داخلېږي او د ترین کوټ په نږدې کې ځیني لوی واړه خوږونه او سیندونه ورسره یو ځای کېږي، د دهروات په لوري حرکت کوي او د زمیند اور (لرغوني زون + داور) په منطقه کې هوارو مځکو ته راپورته کېږي، پدې هوارو مځکو کې د سیند د اوبو سرعت کمیږي، پلنوالی او عظمت یې زیاتېږي، د کجکي بند په برخه کې یې دره پلنېږي او د برېښنا د تولید په منظور د اوبو ستره ذخیره جوړوي، د هغه وروسته د موسی کلا رود اوبستګي خوږ د سنگین (لرغونی سروان) په برخه کې ورسره یو ځای کېږي او د جنوب په لوري بهیږي.

د سنگین څخه ګرځک او بیا په لښکرګاه ښار ننوځي، دننه په ښار کې د مختار د سیمې څخه تیرېږي او بیا د بښت له زړې کلا سره د ارغنداب سیند ورسره یو ځای کېږي، د دغه واټن په اوږدو کې د سیند په دواړو خواوو کې پراخه او شاپي دښتي پرتې دي، چې په شمال کې د مارګو دښته او د هغه په جنوب کې د زری دښته او د ګود زری دښته موقعیت لري، د نوموړي سیند د اوږدوالي په کښتنې برخه کې کرهڼه د سیند په دواړو خواوو کې محدود ده.

وروسته د هلمند سیند د دروېشان او چاربرجک په حصو کې د کمال خان د بند لوري ته یو پراخه نیمه دایره جوړوي چې په پای کې د نیمروز ولایت د کمال خان بند په برخه شمال خوا ته ګرځي او کابو اتیا کیلو متره نور هم د شمال لوري ته د پولې تر کرښې پورې دوام لري، د

خوابگاه او کنگ په حصه کي د هلمند سیند په دوو برخو وېشل کيږي، چي يوه څانگه يې د شمال خواته او دوهمه څانگه يې د شمال لوېديځ لوري ته بهيږي، شمالي څانگه چي (افغانان هغه هلمند او پارسيان (ايرانيان) هغه د پريان سيند او کله يې گډپريان هم بولي)، د هغې يوه برخه د دواړو هيوادونو تر منځ پوله تشکيلوي، د چرخ د شپلې له مجرا تر توپدو وروسته او د چخانصور او هامون د ساحي خړوبولو څخه وروسته په اشکين او هامون کي توپيږي، دوهمه څانگه د سيستان سيند دی، چي د پارس (ايران) په خاوره کي دننه د شمال لوېديځ لوري ته جريان پيدا کوي.

د هلمند سيند ټول اوږدوالی د اصل منبع څخه بيا تر انجام پوري (۱۴۰۰km) کيلو متره دی، د نوموړي سيند موقعيت تر ډېره ځايه د هلمند په ولايت پوري اړه لري.^(۱)

د هلمند مصب هامون پنځه لکه کيلومتره مربع ساحه لري، ددغه سيند نوم په ويدنو او اويستا کي (هیتومند Haetumant) راغلی دی او د آريانا وېجه يوولسمه سيمه يې بللې ده، د پاني نبي په اښت ادھياي کي ددغه سيند سنسکريتي نوم (سیتومنت Situmant) کښلی دی، يونانيانو دغه سيند (ایتمانتوس Etymantus) بللی دی، ددغه سيند نوم د جوزجاني په حدود العالم کي (هندمند) ليکلی

۱.الحاج پوهاند محمد ظريف تڼيوال، د افغانستان عمومي جغرافيه، ۷۰ مخ

دی، خو میرزایانو هیرمند لیکه، ثعالبي هم په لطایف المعارف (۲۱۱ مخ) کي هندمند راوړی دی.^(۱)

د هلمند سیند تر ټولو لوی مرستیال د ارغنداب سیند دی، چي د لښکرگاه په حدودو کي ورسره گډیږي، په غیر مستقیم ډول د ارغنداب د سیند مرستیالان لکه (ارغسان، ترنک، او ډوری) هم د هلمند مرستیالان بللای سو، همدغه رنگه په شمالي برخه کي د موسی کلا او نوزاد سیندونه هم د هلمند سیند مرستیالان دي او سربیره پردې یو شمیر لویي او کوچنی شپلې چي د بارانو په وخت کي د دښتو اوبه راټولوي په هلمند گډیږي، چي د پسرلي په موسم کي د هلمند د اوبو سطح اوچتوي.^(۲)

د منځنی پېړیو لرغونپوهانو (عربانو، هنديانو، ایرانیانو او یونانیانو) په مختلفو نومونو یاد کړی دی یونانیانو د هلمند سیند د ایتیماندروس (Etymaandros) په نوم نومولی دی او دا یې هم ویلي دي چي د پغمان د غرونو له لوېدیځ اړخ څخه سرچینه اخلي.^(۳)

په ځینو تاریخو او جغرافیو کي دغه نوم هیرمند، هلمند، هندمند، هیل مندو، هیلمند، هېلمند، هیرمن، ایلمند، ایل بند، سیتومنت، تومان، هلبند، سندمند، هیرمید، هیتومنته، ای تومنه، ایتامندرو، ای منتوس، ایتامندروس، هیتومنت راوړل سوی دی، دغه نوم په اویستا کي څو واره هیتومنت (Haetumunt) راغلی دی، که دا نوم

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادښتونه، دوهم ټوک، ۱۸۹ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۱ مخ

۳. شهسوار سنگروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۲۳۰ مخ

زره پهلوي او پارسي و بلل سي، نو (هیتو) د او بود ډند يا بند په معنی دی او (منت=مند) د خاوند او درلودونکي په معنی دی. پښتانه دغه نوم (هیلمن) تلفظ کوي، په فرگرد (خپرکي) وندیداد (۱۹، ۳) سپاره معادل یې په سانسکریت کي (ستونیز) د پل، بند او ډنډ په معنی راغلی دی.

په زره پارسو کي دغه محکه چي سیند په هغه کي جوړ سوی دی، زرنگه (Zaranka) بلل کیږي او شو واره د داریوش په کتیبو کي په دغه نامه یاده سوې ده، د سکستان (سیستان) نوم کله چي د (سکا - ساک) تېر دا محکه و نیوله پر کښېښوول سو (د میلاد دمخه د دوهمي پېړۍ په پای کي).

پخوانیو یونانیانو او رومي مؤرخینو د هلمند سیند د اتمندروس (Etymandros) یا اریمتوس (Erymanthus) په نامه بللی دی.^(۱)

تاریخ لیکوونکي د هېرمند سیند یادوي او وایي، چي د هېرمند (هلمند) سیند د زردبنتیانو لپاره یو مقدس سیند و او هغوي خپل عبادت ځایونه ددغه سیند پر غاړو ودان کړي وه.

گرشاسپه خپله قرباني لومړی وار د (فرازداناوا) د سیند پر غاړه وکړه، محققین دا سیند د سیستان هامون بولي، پهلوي شهنامه د دارمسترد یادوني له مخي نقل کوي، چي نوموړي پاچا دا قرباني په

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۴۹ مخ

بُست واري یعنی په هغه ځای کې، چې زوی یې پر هغه ځای باندي د بُست ښار ودان کړ.

د دوشاترویی په (۳۶) فقره کې لیکل سوي دي، چې بُست وار د زیرر زوی د بُست ښار ودان کړی دی، دا هغه وخت و، چې ویشتابه پاچا په فرازدان کې د مذهب تقدس کاوه، بعضي وايي، چې د هېرمند د کبنتي خوا و رودخانې ته (فرازداناوا) ویل کیږي او همدغه سیند دی، چې د بُست د ښار له څنګه بهیږي، د هېرمند او اراکوزیا ټولي آتش کډې او عمارتونه بیا د کاوه، ویشتابه د ورور (زیرر) یادګارونه دي، مؤرخین دا هم وايي، چې ویشتابه د بُست په ښار کې متعددي قربانۍ کړي دي.^(۱)

د هلمند سیمه د واکمنۍ له مخي کله ډېره پراخه او غزیدلې او کله هم یوازي او یا په سیستان پوري تړلې پاته سوې ده، د دې سیمې سلطنتي کورنۍ د افغانستان په معاصر تاریخ کې د (کیاني) په نوم یاده سوې او د احمد شاه بابا تر وخته په سیمیزه کچه واکمنه وه.

که چیري د هیرمند سیند چې اوس یې هلمند بولو، تاریخي بڼې ته یوه لنډه کتنه وکړو، نو وبه وینو چې نوموړی سیند له پخوا څخه د افغانستان په اقتصاد کې ستره ونډه درلوده، بغدادی ابن حوقل د مسیورس صورت الارض په کتاب کې چې د هجري قمري په څلورمه پېړۍ کې تألیف سوی دی لیکي: (د سیستان تر ټولو لوی سیند هیل مند دی، چې د اوبو جریان یې د غور له خټ څخه وتلی او د رنج او

۱. عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۸۰ مخ

بلدي د اور او بُست څخه تېرېږي تر سيستان پوري رسېږي او د زره په جهيل کي توئېږي).

په يو وخت کي د هيرمند (هلمند سيند) څخه يې زيات شمېر کانالونه ايستلي وه، چي د هغو په واسطه يې د سيستان حاصل خېزه محککه خړوبوله، په (۱۰۴ هـ ق) کال د طعام کانال د هيرمند د سيند څخه د يزید ابن عبدالمالک د خلافت په وخت کي وايستل سو، چي د هغې د فرعي کانالونو پواسطه زرنج او د هغه شاوخوا سيمي يې اوبولې.

اصطخري د هجري په څلورمه پېړۍ کي د باسرو د کانال او سنارود کانال چي د سيستان په يوه برخه کي يې د هيرمند د سيند څخه تړلي وه، د اوبو د زياتوالي په وخت کي به يې بېړۍ پکښې چلولې، د کانالونو سرپېره د اوبو ستر - ستر بندونه هم د هيرمند سيند په اوږدو کي جوړ سوي وه، چي د سيستان په کرهڼه او سرسبزی کي يې ستره ونډه درلوده، د دغو بندونو له جملې څخه يو چي د گزک په برخه کي موقعيت درلود، د زره جهيل ته به يې اوبه نه پرېښولې، ځکه په همدې بند کي به اوبه توئيدې او ذخيره کېدلې.

د هغه وخت له مشهورو بندونو څخه يو هم درستم بند و، چي د زرنج په بناړ کي واقع و او له اوبو څخه به يې په کرهڼه او سرسبزی کي زياته گټه اخيستل کېده، د هلمند سيند د بېړۍ چلولو او اوبيز ترانسپورت له مخي هم زيات اهميت درلود، په زيات احتمال سره

بېړيو تجارتي مالونه د بُست له بناړ څخه د سیند د بهېدو څخه په ګټه اخیستلو سره د زرنج بناړ ته استول.^(۱)

په آریانا دایرة المعارف کي وایي، چي د زرنج او بُست تر منځ د (سناړود) په نامه یو کانال ایستل سوی و، چي د هغه په منځ کي به د حمل او نقل لپاره لويي بېړۍ چلېدلې، د زرنج د جنوب په (۳۰) میلی-فاصله کي د هلمند په درياب باندي څو بندونه تړل سوي وه، چي د هغو په واسطه پنځه نهره او به د زرنج خواته بهېدلې، چي تر ټولو لوی نهر يې (سناړود) نومېده.^(۲)

د هلمند سیند د اوبو مسئله:

یوه خبره چي د یادولو وړ ده، هغه د هیرمند (هلمند سیند) د اوبو مسئله ده، چي تر دا اوسه ناحله پاته ده.

پدې ټوله نړۍ پوهیږي، چي افغان ولس او دولت د خپل ګاونډي ایران سره تل په ښه نیت پاته سوی او دا نیت يې په رښتيني ډول دوی ته ورنسوالی، چي یو له هغو څخه بېله بدیله د هلمند سیند د اوبو ورکړه ده.

لیري نه څو، له هلمند سیند څخه ایران ته د اوبو ورکولو د تړون پوره (۴۲) دوه څلوېښت کاله وسوه، چي د افغانستان او ایران تر منځ په کال (۱۳۵۱ لمريز) د حوت په میاشت کي د دواړو غاړو د نمایندګانو په استازیتوب نوموړی تړون لاسلیک سو، پدې تړون کي د افغان

^۱الحاج پوهاند محمد ظریف تڼیوال، د افغانستان عمومي جغرافیه، ۷۰ مخ

^۲آریانا دایرة المعارف، اووم ټوک، ۱۱۳۳ مخ

لوري پلاوي(موسی شفيق) او د هغه ايراني سيال (اميرعباس هویدا) و.

هغه پیمانہ اوبه چي د هلمند سيند څخه د افغانستان د وخت د واکمني ادارې له خوا د ايران د دولت سره ژمنه سوي دي په يوه ثانيه کي د (۲۲) متره مکعبه څخه عبارت دي.

دا پرېکړه په (۱۹۵۰ز) کال کي د بې پري کمپسيون له لوري سوي وه، پردې پیمانہ سر بېره د هغه وخت د پاچا محمد ظاهر شاه په غوښتنه او د ښه نيت په پار په ثانيه کي نوري (۴) متره مکعبه اوبه هم پر ور زياتي سوي، چي ټول ټال په يو ثانيه کي (۲۶) شپږ ويشت متره مکعبه اوبه بايد ايران ته ورکړل سي.

د سرسري شمېر له مخي کېدای سي معلومه کړو، چي افغانستان په کال کي (۱۲۶۱۴۴۰۰۰) متره مکعبه اوبه د گاونډيتوب د ښه نيت په پار ايران ته ورکوي، که دا شمېره په څلوېښتو کلونو کي ضرب کړو شمېر به يې مليارډونو متره مکعبه اوبو ته ورسېږي، چي افغانستان يې وړيا ايران ته ورکوي.

يادي سوي اوبه اضافه پر هغو اوبو دي، چي د ايران له خوا د (۴۰) اينچو په اندازه پيپ د (۲۵۰) کيلو متره په فاصله د هلمند سيند څخه د بلوچستان تر مرکز (زاهدان) پوري په کال کي څلوېښت ميلیونه متره مکعبه اوبه د زاهدان شاوخوا يو ميلیون وگړي په حرام ډول څښي، دا په داسي حال کي ده، چي ددې اندازې اوبو سره افغانستان هيڅ ډول

لیکلی او یانا لیکلی سند نه لري او د افغانستان بېله اجازې یې ایران کاروي.

دیادولو وړ ده، چې د زاهدان وگړو ته د هلمند سیند څخه اوبه ورکول او د هلمند سیند له اوبو څخه ذخیرې نیول د هغه تړون خلاف دی، چې په (۱۳۵۱) لمریز کال کې د افغانستان او ایران ترمنځ لاسلیک سوی دی، ځکه د هغه تړون په هیڅ یو ماده کې نه دي راغلي چې پر اساس دي یې د اړتیا وړ اوبه د سیستان مرکز او بلوچستان په ځانگړې توگه د زاهدان بناریان دي له هلمند اوبه وڅښي.

اوس چې ایران دا گام د افغانستان د دولت بېله اجازې اخیستی دی د افغانستان دولت بشپړ حق لري، چې د ایران څخه (۳۷) میلیونه متره مکعبه اوبه چې د زاهدان بنار لپاره ایرانیانو ځانگړي کړي دي، د ایراني برخي له سیستان څخه راوگرځوي او یا یې په پوره بیه ورباندي وپلوري.

په داسې حال کې چې د ایران د سیستان د برخي د شاوخوا یو میلیون وگړو ژوند، مخکې، او باغونه د هلمند سیند له اوبو سره تړلي دي، علاوه پردې د ایران دولت د وچکالی څخه د ژغورلو په بهانه او منظور څلور مصنوعي ډنډونه د (چاه نیمه های زابل) په نامه، چې ژور والی یې د څلورو مترو په اندازه او پراخوالی یې لس کیلو متره (لس زره په لس زره متره) کې په پراخوالي سره توانېدلي، چې سلگونه میلیونه متره مکعبه د هلمند سیند اوبه په دې څاگانو کې ذخیره کړي، ترڅو د اوبو د کمبود په وخت کې ورڅخه گټه واخلي.

په کال (۱۳۸۳) لمريز کي د ايران دولت بل پنځم شاه هم د مخکنيو شاگانو په څنگ کي د اتيا ميليونو ډالرو په لگښت وکښن او جوړ کړ، چي د اوبو د ځايولو وړتيا يې (اته سوه ميليونه متره مکعبه) ته رسيږي.

وحيد مژده چي کله د طالبانو د رژيم په وخت کي د ايران سره د سياسي اړيکو مسؤل و، ځيني مطالب د هلمند سيند په اړه راغونډ کړي دي او وايي: (د هلمند د اوبو تر تړون وروسته اړينه وه، چي د افغانستان د نيمروز د (بند کمال خان) په جوړېدو سره د ځينو تاسيساتو په جوړولو لاس پوري سوی وای او هغه اندازه اوبه چي د ايران سره په تړون کي يادي سوي وې په همغه ټاکلې اندازه هغه هيواد ته ورکړل سوي وای او پاته اضافه يې راگرځېدلي وای، خو په افغانستان کي گډوډيو او تاوتریخوالو دې کار ته لاره هواره نه کړه، تر څو ددې تشي څخه په گټه اخیستني سره ايران چي زړه يې غوښته هغومره يې په خلاص مټ د هلمند له اوبو څخه گټه پورته کړه لکه څنگه چي يې تر تړون مخکي يې بې حساب د هلمند سيند اوبه کارولې).

په دې هکله ځيني شکايتونه تر تړون مخکي هم د زرنج (نيمروز) خلکو مرکزي دولت (کابل) ته د ايران له خوا د هلمند سيند د اوبو د بې انصافه لگولو په موخه کړي وه او کوم پلاوی چي د افغانستان د دولت لخوا گمارل سوی و، چي د سيمي څخه ليدنه وکړي، هم دې ته ورته شکايتونه او گزارشونه اړوندو مسؤلينو ته وړاندي کړي دي، د

بېلگي په توگه په کال (۱۳۴۷) لمريز دکتور محمد طيب بقايي چي د خپل وخت د کرهڼي د وزارت د اوبو رسوني او انجینري رئيس و، يو راپور په دې توگه چمتو کړی و: ((کله چي مي په خپله د جروکي د اوبو له بند څخه د کار د ليدو په موخه هغه چي زرنج او د هغه شاوخوا ته يې اوبه ورکولې ليدنه کول، د گلمير په نوم د سربند نهر مي پام د ځان په لور واراوه هغه چي د ايران په خواکي شتون لري، په دې توگه چي ايرانيانو د نهر خوله (۵۰۰) متره د شمال په لور گرځولې وه، د بند خوله چي مخکي پنځه متره وه او اوس له (۱۵.۱۰) مترو پوري پراخه او ژوره کړې ده، د ځينو راپورونو له مخي کېدای سي ياد بند په پاخه ډول ورغوي چي د ايران په دې کار سره، په پایله کي د زرنج بنا د اوبو له کمبود سره مخ سي...

د دې راپورونو له مجموعه چي په کال (۱۳۶۳) لمريز کي چمتو سوې وه، بنبيي چي د هلمند د اوبو له تړون څخه د ايران په سرغړوني سره افغان ولس ډېر زيانونه ليدلي، په ياد راپور کي راغلي دي، چي: د هلمند او نيمروز ولايتونو د (هايډرولوژيکي) څېړنو پر بنسټ د هلمند د اوبو د بهېدو اندازه د تېرو اووه ويشت کالو په اوږدو کي د کجکي بند له ذخيرې څخه چي پر هلمند سيند جوړ سوې دی، د دهرات د اوبو د کچي د معلومولو په دستگاه کي په منځني کچه د اوبو اندازه په يوه ثانيه کي (۱۷۶۰) متره مکعبه لوره او د ارغنداب د بند له ذخيرې څخه (۴۱۶) متره مکعبه په يوه ثانيه کي وه، چي په دې موده کي د اوبو د بهېدني کچه د افغانستان او ايران پر پوله په

- (خوابگاه) سیمه کی (۱۴۰۰) متره مکعبه په یوه ثانیه کی او همدا ډول د (چرخ په شپله) کی (۷۶۲) متره مکعبه په یو ثانیه کی وه.
- ددې دوو سټیشنونو توپیر (۷۶۲ - ۱۴۰۶۳) متره مکعبه په یوه ثانیه کی دی، چي په روښانه توگه د هلمند له اوبو څخه د ایران له خوا د لگول سوو اوبو لگښت رانښيي.
- دا شمېره ایران ته د ورکړل سوو اوبو درې برابره ده او ایران په تېرو (۲۷) اووه ویشت کالو کی تر خپل وعده سوو اوبو درې برابره ډېري اوبه په (حرام) ډول څښلي دي.
- نور راپورونه هم سته چي پکښې د ایران ستري سرغړوني د هلمند په اوبو کی څرگند یږي، د بېلگي په توگه:
۱. د گلمیر په نوم د نوي نهر کښل، د گلمیر په جنوب او د نادعلي (د نیمروز نادعلي) په لوېدیځه څنډه د منشي تهاڼې مخامخ.
 ۲. د کهک بند ته نږدې د یوه بل نوي نهر کښل او د سیستان په نوم سیند، چي له هلمند سیند څخه سرچینه اخلي د هغه مخه د نیمه څاگانو په لور گرځول.
 ۳. د پریانو په نوم د شمالي رېگو په څنډه کی د بل نوي نهر کښل.
 ۴. د کمال خان او لخشک بند منع ته څېرمه د نورو څلورو گونو څاگانو کښل.
 ۵. د گلمیر د نهر د خولې پراخول او د هغه گرځول او نښلول له هلمند سیند سره.

۶. د پریانو د ویجاړ بند څخه گټه اخیستل، چي لسگونه کاله تړلی او له گټي اخیستني څخه لوېدلی او بیا د هغه مخه راگرځول او د مشترک له رود سره نښلول.

د افغانستان د خاوري یو شمېر برخي لاندې کول، لکه دلکه د سیخسر د پخواني نهر سیمه، د لخشک سیمه، د پریانو رېگ او یو شمېر نوري سیمي د هلمند سیند په کین اړخ کي.

د یادوني وړده، چي نوموړي سیمي د هلمند سیند د ښوئېدو او ډېرېدو په نتیجه کي د سیند په راسته اړخ کي یعنی د ایران په خوا کي پاته سوي، چي په نتیجه کي یې افغاني محکوالو ته د خپلو محکو د کرلو او خرېولو اجازه د ایران له خوا نه ورکول کیږي او ایران په ډیري سپین سترگی سره زموږ د هیواد دا برخي د خپل لور سره تړلي دي. د فزیکي او نورو طبیعي شرایطو له مخي او د هلمند سیند د بستر د تغیر او بدلون، چي د افغانستان لور ته متوجه دی، ښایي نوري محکي هم د ایران په خوا کي پاته سي او ایران یې په خپل خوا گلې کړي.

۷. د ایران په لور د اوبو ډېره بهېدنه د (نیمه څاگانو) له لاري ددې باعث گرځېدلی، چي د کهک بند (د سیستان په رود کي شتون لري) د یاد سوي نهر د اوبو گرځولو او بند په ډول پاته سي، چي په همدې ترتیب د سیلابونو او خوږ اوبه د مشترک رود په لور وبهیري، چي د نادعلي د کوچني رود بستر د یوه لوی سیند د بستر په بڼه او بڼتی او د

چخانسور په سلگونو هکتاره کرهڼيزي مځکي يې د سيلابونو د گواښ سره مخ کړي دي.

پورتنیو کړنو ته په کتو سره چي د ايران له خوا ترسره سوي دي، د سيلابي اوبو سطحه د (کنگ) په سيمه کي پورته سوې او نوموړی بناړ ټول تر اوبو لاندي سوی دی، چي دې گواښ د ولسوالۍ نوري برخي هم د گواښ سره مخ کړي دي.

۸. د نیمه شاگانو په لوی نهر کي د اوبو ډېرښت د سيستان رود او (کھک بند) کي رېگ اوشگي راډيروي، چي په نتیجه کي د مشترک رود نس له رېگو اوشیگو څخه ډکيږي، دا کار ددې سبب کيږي، چي په نوموړي رود کي د اوبو د تېرېدو د ډېروالي مخه ونيسي چي ددې کار مفهوم د زرنج بناړ ته د اوبو (نه) رسېدل دي.

۹. علاوه پردې ايران د (شېردل) کلي ته نږدې د کانال څخه گټه اخیستنه د ذهک کانال، د گلميرکانال (د منشي تهاڼې شمال ته څېرمه)، د نوي گلمير کانال او کھک بند څخه د ايران خواکي تر لسو کانالونو پوري، چي په دې ورستيو کي ایستل سوي دي، گټه اخیستنه.

لکه په پورتنیو کړنو کي چي يې یادونه وسوه، ايرانيانو په دې ورستيو کي د هلمند سیند د اوبو لپاره په خپله خواکي (۱۲) عدده (۱۶) اینچه واټرپمپونه، (۲) عدده (۱۳) اینچه واټرپمپونه او (۳۶) عدده (۸) اته اینچه واټرپمپونه ایښي دي، چي له دې لاري هم د هلمند سیند له اوبو څخه بې انصافه گټه پورته کوي.

افغان لوري په بېلابېلو وختونو کې له ايراني غاړې سره خبرې کړي دي، خپلي ستونزې او خواشینی يې وړ وړاندي کړي دي، خو ايرانيانو د وخت څخه په ګټه اخیستني، کله چې پر افغانستان د روسانو يرغل، د شور کودتا، کورنۍ جګړې او په افغانستان کې د يوې غښتلي او برلاسي ادارې نه شتون د افغان لوري خبرو ته هيڅ ارزښت نه دی ورکړی.

افغان کارپوهانو خو – خو ځلي افغان دولت د يادې ستونزې حلولو ته هڅولی، چې نور تم نه سي او په ټينګه د ايران د سرغړونو مخه ونيسي او پرې نږدې چې ايران په داسې اړو شرايطو کې د سوي معاهدې خلاف کړني ترسره کړي.

د افغانستان دولت دي وينس او پاڅي او پر ځای دي يې په دې سيمه کې د تأسيساتو او بندونو په جوړولو لاس پوري کړي، ترڅو د ايران د خپل سريو مخه ونيول سي.

په اوسنيو شرايطو کې هلمنديان او نيمروزيان ډېر سخت او بو ته اړدي، خو پر ځای يې، د هلمند سيند څخه ګټه ايران پورته کوي. افغان بزګرو ته دومره اوبه نه پاته کېږي، چې بسنه يې وکړي، د سيند د اوبو پر ځای بزګرانو له کجکي څخه تر نيمروز پوري په زرهاوو باورې او برمې کښلي دي.

د افغانستان په خوا کې د اوبو ډېرښت يوازي په پسرلي کې وي، چې هغه وخت يې تر ګټې تاوان ډېر وي، يوه بله ستونزه د ايران سره په دې سيمه کې د پولې ده، لکه څنګه چې مخکې ورته ايشاره وسوه د

هلمند سیند تغیر د افغانستان په لور د کال په پسرلي کي هغه مځکي چي د ایران په خوا کي پاته سوي دي سمدستي یې خپته پراچولې ده. د مځکو څښتنان کلونه کلونه کيږي، چي د خپلي مځکي قبالي له ځان سره گرځوي او د افغان دولت څخه غواړي، چي مځکي یې د ایران مځک خورو څخه را وگرځوي، چي په دې ترڅ کي شو - شو ځله د افغاني مځکوالو او ایران پوله ساتونکو ترمنځ نښتي هم سوي دي، خو په افغانستان کي د درپيو لسيزو جگړو او خپل سريو زموږ د حقوقو ددې ناورين د حل مخه ډب کړې ده.

همدا اوس د افغانستان او ایران اړه (اصلي) کرښه د سرحدي نښود خرابېدو په سبب ناڅرگنده پاته ده، که د دواړو غاړو ترمنځ يو ځل بيا هغه زړه کرښه تازه او ورغول سي، معلومه به سي، چي ایران زموږ پر مځکو څومره تېری کړی دی.

دا چي اوس هلمند سیند په ځينو برخو کي زموږ او د دوی ترمنځ پوله جوړه کړې دا به د دواړو هیوادونو گډه پوله ونه گرځي، بلکې ډېر به ها غاړي ته زموږ د حقه مځکي څرگندونه وکړي.^(۱)

د هلمند برېښنايي بندونه:

۱- د کجکي بند:

په (۱۹۴۶ ز) کال په دوبي کي د (موريسن) کمپنی انجنيرانو او متخصصانو ته دنده ورکړل سوه، چي د هلمند پر سیند د برېښنا بند د

۱. د زمريالي سيستاني مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولگه، ۴۲۴ مخ

جوړولو لپاره سیمه سروې کړي او د افغانستان حکومت ته یې راپور وړاندي کړي.

د یادي کمپنۍ انجیرانو او متخصصانو د هلمند د رودخانې دقیق جریان سروې کړ او بالاخره د کجکي د کلي په نږدو کې یوه طبیعي سیمه د کجکي د بند د اعمار لپاره کشف کړه او حکومت ته یې خبر ورکړ او وروسته د بند د ساختمان کار پیل سو.

د کجکي د برېښنا بند په (۱۹۵۰ ز) کال د می په میاشت کې پیل او د (۱۹۵۲ ز) کال په نوامبر کې بشپړ سو، چې د بند خصوصیات په لاندې ډول دي:

۱. د بند ارتفاع (۱۰۰) متره

۲. د بند طول (۲۷۵) متره

۳. د قاعدې په برخه کې عرض (۴۲۰) متره

۴. د ډبرو، رېگ او خاورو د پرکاری حجم درې میلیونه دوه سوه پنځه ویشتره متره مکعب

۵. د قوې د تولید امکانات (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټه

۶. د جهیل طول (د بند کاسه) (۸۵) کیلو متره او عرض یې (۲)

کیلو متره

همدارنگه د آبیاری تونل (۷۱۷) متر طول او (۱۰/۶۰) مترو ارتفاع او عرض یې (۳/۱۰) متره دی، چې دواړو تونلونو کې (۱۲۰۰) متره مکعب کانکرېټ په مصرف رسېدلی دی.

د کجکي بند (۱۵۰۰۰۰۰۰) ایګرفټ اوبو د ذخیرې توان (ظرفیت) لري او د پرچاوې د دروازو په نصب سره د اوبو د ذخیرې ظرفیت (توان) (۲۳۰۰۰۰۰۰) ایګرفټ ته لوړېدلای سي.

د کجکي بند د برېښنا تولید چي د توریین جنرېټورونه ورو تړل سي، (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټه برېښنا په لاس راتلای سي، ددې بند په عمار سره د آبیاری امکانات تر (۷۰۰۰۰۰) ایګر مخکي میسر سوي، د نوموړي لوی بند د جوړولو ټول لګښت (۱۲۵۴۳۸۸۹) ډالر سوی دی.^(۱)

ددې نوي حکومت په تشکیل سره امریکا د (۲۰۰۴ ز) کال راهسي تر اوسه (۷۵) میلیونه ډالره په یاد بند لګولي دي، افغان دولت غواړي چي د نورو (۷۵) میلیونه ډالرو په لګښت پروژه پخپله ورغوي، دا مهال (USAID) تصمیم لري چي دا پروژه یو افغاني شرکت (DABS) ته ورکړي.

په (۱۳۸۷) لمریز کال کي یو بل نوی توریین په څلورو ټوټو کجکي ته د ډیرو ملکي او نظامي تلفاتو په درلودلو سره یوړل سو او تر دا مهاله یې لا کار د نامعلوم برخلیک سره مخ دی.

د افغانستان د پروژه مسؤل امریکایي سوپکو (امیرکن کوار ترلي) په خپله یوه لیکنه کي نیوکه کوي او وایي: (ددې پروژه کار د څو تړونو، د سلګونو ډالرو په لګښت او د لسګونو امریکایي سرتیرو

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها، دوهم ټوک،

سره - سره بیا هم د دې پروژې کار ناتمامه پاته دی، (سوپکو) د پیغور په ډول زیاتوي: لرغونو مصریانو د مصر لوی هرم په (۲۰ - ۲۵) کلونو کې جوړ کړ، خو موږ په (۶۰) کلونو بیا هم په دې ونه توانېدو چې د کجکي بند پروژه بشپړه کړو.^(۱)

۲- د ګرشک بند:

د ګرشک د برېښنا بند د امریکا لخوا په کال (۱۳۴۰) لمريز کې جوړ سو، نوموړې دستگاه په (۱۹۹۸ ز) کال کې په یوه ساعت کې د (۲۸۰۰) کیلو واټه په ظرفیت په فعالیت پیل وکړ، په پلان کې و، چې د کجکي بند چې د هلمند پر سیند جوړ سوی دی، د برېښنا د تولید فابریکه فعاله کړي، چې ټوله وړتیا به یې (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټو ته ورسېږي.

اوسنۍ فابریکه یې (۳۳۰۰۰) کیلو واټه ظرفیت لري، چې د ګرشک، لښکرګاه او کندهار ښارونه په روښانه او نورو صنعتي مرکزونو کې ورڅخه ګټه واخیستل سي.^(۲)

د برېښنا په برخه کې د هلمند سیمه ډېره غني ده او که وسایل موجود وي او د برېښنا د مصرف لپاره لویي دستګاوي او فابریکې په کار واچول سي، نو د بغرا، شمالان، نهرسراج او د دروېشان ویالې په هر

۱. زمريالی سيستاني، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۲۴ مخ

۲. پوهاند سيد نورالله ځل، د افغانستان پېژندنې لنډه لار، ۴۳ مخ

غای کي جړوبي لري، چي په زرهاوو زرو کيلو واټو برېښنا ورڅخه ایستل کېدای سي.^(۱)

د هلمند کاني زخاير:

هلمند ولايت د کاني زخايرو څخه يو غني ولايت دی، چي د اټکل له مخي په دې سيمه کي (۱۶) ډوله د مختلفو ډبرو کانونه وجود لري. له دې جملې څخه د هلمند په سرحدي ولسوالۍ (خانشین) کي د کانونو څلور ډوله ډبرې شتون لري، چي عبارت دي له (يورانيومو، مقناطيسو، ايباټيټو او کاربونيټو) څخه چي په يادي سيمي کي ثابت سوي دي.

د هغو جيولوجيکي څېړنو په پايله کي، چي په (۱۳۵۰) لمريز کال د فرانسې له خوا په هلمند کي ترسره سوي، د يورانيومو زېرمي د هلمند ولايت په خانشین ولسوالۍ کي ښکاره سوي دي، چي په عين حال کي د دې تر څنگ د (بيرايټ، فلورايت، نفلين، نيوييم او تانتاليم) مواد هم موجود دي.

له بل پلوه د امريکا د ناسا ادارې د سروې له مخې، د هلمند ولايت په خانشین ولسوالۍ کي تقريبا (۱.۴) ميليونه متریک ټنه نيوييم او فسفر او د (۳.۵) متریک ټنو په اندازه يورانيم او توريم اټکل سوي دي.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۷۶ مخ

د هلمند په پېژندل سوي نیوییم هر تین ډبره کي (۱.۴) کیلو گرامه خالص یورانیم موجود دي او په خپله د نیوییم په هر تین ډبره کي (۳.۵) کیلو گرامه نیوییم خالص مواد سته دي.

همدارنگه په دېشو ولسوالۍ کي قلعي، سرب، جست او روخام ډبرو زېرمي موجودي دي، چي د روخام ډبرو کانونه په دېشو او خانشین ولسوالیو کي (۴۵) ځایه تشییت سوي دي او له پنځو شرکتونو سره یې قرارداد سوی دی، خو خپلسري کیندنې پکښې لا هم رواني دي.

په (موسی کلا، سنگین، کجکي، نوزاد او واشیر) کي گچ، سرب، سیماب، جست، ولفرام، ولفرام طلا، مسکویت، مولبدین، ایپدوت، طلا او مس موجود دي، چي د استخراج او پروسس لپاره ځانگړي وسائلو او موادو ته اړتیا سته، خو متاسفانه چي د کانونو او پترولیم وزارت او شرکتونه یې نه لري.

د هلمند په مختلفو سیمو کي څېړنې رواني دي او ددې امکان سته، چي نور مختلف کانونه په دې ولایت کي کشف او وپېژندل سي، خو اوس د ځینو ستونزو له امله مربوطه ارگانونه په دې کار نه دي بریالي سوي.^(۱)

۱. د عصمت الله نصرت مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولگه، ۳۱۰ مخ

د هلمند د بُست تصدي:

د بُست تصدي فابريکه په کال (۱۳۴۲) لمريز د برتانيا دولت په مرسته جوړه سوه، چي تر دې مهاله فعاليت کوي. دا فابريکه دوې برخي لري، چي يوه يې تخنيکي او بله يې توليدي برخه ده.

۱. تخنيکي برخه: تخنيکي برخه يې پر درېيو برخو وېشل سوې ده: الف: ورکشاپ: د بُست تصدي يو ورکشاپ لري، چي خاص ساختماني او ترميمي کار کوي، کله چي په فابريکه کي کومه تخنيکي ستونزه پيدا سي، نو د ورکشاپ پرسونل يې ستونزه ور حلوي.

ب: ډېزل او جنراتور دستگاه: پدې برخه کي يوه د بخار د توليد دستگاه ده.

ج: د برق څانگه: دا برخه د فابريکې د موتورانو ويرينگ او د برق د تخنيکي ستونزو د حلولو لپاره کار کوي.

۲. توليدي برخه: توليدي برخه يې هم په خپل وار پر درېيو برخو وېشل سوې ده:

الف: د حلاجی دستگاه: د حلاجی دستگاه دانه داره پخته په مالوچ بدلوي او مالوچ بيا په دستگاه کي گات بندي کيږي، ددې دستگاه په (۲۴) ساعتونو فعاليت کي (۱۲۰) ټنه دانه داره پخته په مالوچ بدليږي.

ب: د تېل کبسی دستگاه: د تېل کبسی دستگاه د لینتر پخته، پوستک، تېل خام او کنجاره تولیدوي، ددې دستگاه تولید په (۲۴) ساعتونو کې (۷۰) ټنه پمبه دانه ده، چې ددې پمبه دانې څخه لس ټنه تېل خام په لاس راځي او متبقي يې کنجاره او پوستک دي.

ج: د غوړو د تصفیې دستگاه: کله چې د تېل کبسی له دستگاه څخه تېل خام راووځي، نو دې دستگاه ته راځي، دلته خام تېل په خالصو غوړو تبدیلېږي او له پاته شونو موادو څخه د جامو پرپولو صابون جوړېږي، دا دستگاه په (۲۴) ساعتونو کې لس ټنه ثابت (خالص) غوړي تولیدوي.^(۱)

د بُست تصدی غوړي به تر ډېره په هیواد کې د ملي اردو نظامي ارگانونو ته ورکول کېدل، هغه وخت په دې فابریکه کې تر (۱۵) سوه تنو پوري وگړو کار کاوه، خو متاسفانه اوس يې کارونه او تولید ډیر پیکه سوی دی.

د هلمند د جاري او نجاری مختلطة فابریکه:

د جاري او نجاری مختلطة فابریکه په کال (۱۳۴۱) لمريز د امریکا متحده ایالاتو په مرسته جوړه او گټي اخیستني ته وسپارل سوه، په لومړي ځل د چاه انجیر دستگاه یو کار کوونکی چې

۱. د بُست تصدی تخنیکي مدیر (حاجي غلام علي) څخه معلومات اخیستل سوي دي

(نصرتي) نومېده، ددې فابریکې د رئیس په توګه په کار وګمارل سو. (۱)

د حجاری او نجاری فابریکه، چې اوس مهال یوه مختلطه فابریکه ده، په کال (۱۳۸۶) لمریز کې ددې فابریکې (۵۱) سلنه خصوصي سکتور ته واوښتله او پاته (۴۹) سلنه یې په دولت پوري تړلې پاته سوه.

د حجاری او نجاری فابریکه دوې خانګې لري، چې یوه یې حجاري او بله یې نجاري ده، مورهم لومړی پر حجاری او وروسته پر نجاری باندي بحث کوو.

۱. حجاري: د حجاری خانګه دوې برخي لري، چې په لاندي ډول دي:

الف: لوی ګانسه یا (ګانسه کلان): دا هغه لوی ماشین دی، چې لوی ډبري ماتوي او پر کوچنیو توتویې وېشي.

ب: عمومي شاپ: عمومي شاپ یو لوی ورکشاپ دی، چې پدې کې بېلابېل ماشینیرۍ پرتې دي، په یاد شاپ کې کارګران ډول-ډول توکي جوړوي او پدې خانګه کې پنځه ډوله ماشینونه پراته دي، لکه د کتر ماشین، د خراډی ماشین، د ګلنډر ماشین، د برمه کارۍ ماشین او د پالیس ماشین.

۱. د حجاری او نجاری له پخواني کارکوونکي (سخي داد) څخه معلومات اخیستل سوي دي، په هغه وخت کې نوموړی دلته دنده درلوده.

په عمومي وركشاپ كې د پورته يادو سوو ماشينو په ذريعه كارگران ډول. ډول اسباب جوړوي، لكه د فرش د بنائست لپاره بېلابېلي ډبري، ډبرين مېزونه، مختلفي لوبني لكه، (غوري، كاسې، قنداني، چاينكي، د اوبو ډول. ډول گيلاسونه، مېوه دانې، ماست خورې، شيريني دانې، دارو، مالگه او بوره دانې)، مختلف النوعه مرغان، قلمندانې، سگرېټ دانې، گلدانې، چلم، د بښت د كلا طاق، هگي، مېزونه، كپونه او هر ډول نور وسائل جوړيږي او توليديږي، چي د افغانستان په هر ولايت كې ښه تود بازار لري.

۲. نجاری: نجاری برخه دوي برخي لري، چي په لاندي ډول دي:

الف: په دې برخه كې يواځي پر هغو توکو كار كيږي، چي له لرگيو جوړيږي، لكه مېزونه (البته مختلف مېزونه، لكه د رياست مېز، د مديريت مېز، د ماموريت مېز او د كمپيوټر مېز)، الماری، كلکينان، كوچونه، دروازي او نور...

ب: په دې برخه كې پر هغو توکو كار كيږي، چي فلزي او چوبي وي، لكه د مكاتييو مېزونه او څوكي، چي چوكاټ يې فليزي او تخت يې چوبي دي.

نوټ: د حجاری او نجاری په فابريكه كې يوه مغازه ده، چي ددې فابريكې توليدي اسباب خرڅوي، ددې توکو د قيمت گزارۍ لپاره د رياست له خوا يو هيئت ټاكل كيږي او بيا وروسته له قيمت گزارۍ څخه رسماً مغازې ته سپارل كيږي.^(۱)

۱. د حجاری او نجاری له رئيس (حاجي محمد لعل كارگر) څخه معلومات اخيستل سوي دي.

د هلمند د چاه انجیر دستگاہ:

له هغه وخته، چې د هلمند د وادي د انکشاف کار پیل سو او ددې انکشاف لویه برخه د بهرني متخصصینو لارښوونې ته وسپارل سو، نو دا مفکوره موجوده وه، چې د هغو بهرنیانو سره فني پرسونل وروزل سي او پخپله د افغاني متخصصینو په ذریعه د هلمند سيمي د انکشاف کار روان سي.

د نوموړي مؤسسې لپاره یوه برخه افغاني کارگران په بهر کي وروزل سول او یوه برخه هغه چې د بهرني متخصصینو تر لاس لاندې یې کار زده کړی و، د نوموړي مؤسسې د فني پرسونل په حیث پر کار وگمارل سول.

د افغاني دستگاه مرکز په چاه انجیر کي دی، هلته د لویو او ثقیلو وسایلو د ترمیم او تعمیر یو لوی ورکشاپ سته، چې یو زیات شمېر کارگران پکښې کار کوي، دا دستگاه سر بېره پر دې چې د هلمند د سيمي د انکشاف لپاره کار کوي، له هلمند څخه دباندې یې هم د هیواد د سړکانو او پلونو د جوړولو لویي پروژې په سر رسولي دي، مثلاً د (۱۳۳۸) لمریز کال راپدې خوا د دلارام، فراه، جیجی، شین ډنډ او د هرات هاشمي پلونه جوړ کړي او همدا ډول په کندهار او کابل کي یې تعمیراتي (مهندسي) کارونه سرته رسولي دي.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۷۶ مخ

د هلمند د عامه صحت مؤسسه:

هغه وخت چې د هلمند د بیا ودانېدلو او انکشاف لویې پروژې د عمل په صحنه کې تر تطبیق لاندې نیول کېدې، نو دا خبره هم ډېره مهمه تلقی سوه، چې داسې یوه مؤسسه باید تاسیس سي، چې ددې ځای د خلکو جسمي او معنوي ودې ته انکشاف ورکړي، دا مؤسسه د عامه صحت هغه مؤسسه ده، چې د هلمند د سیمې انکشاف په لوی ریاست کې تشکیل سوې او د څو را وروسته کلونو په دوران کې یې ډېره پراختیا پیدا کړه.

نوموړې مؤسسه دوې برخې ده، یوه برخه چې په عامه صحت اړه لري، هغه روغتونونه، درملتونونه او د طب په برخه کې د خلکو صحت ته د امراضو او ناجوړیو څخه نجات ورکوي او دوهمه برخه یې ددې ځای د خلکو معنوي روزنه ده، چې په ښوونځیو او د تعلیم و تربیې په وسیله نوی نسل روزي، چې د یادي مؤسسې له خوا د لښکرگاه لپسه او د انجونو ښوونځی ددې مؤسسې پر لاس مترقي سوي.

په نوموړې مؤسسه کې کورنیو او بهرنیو متخصصینو د ښوونې او روزنې دنده اجراء کوله، چې اکثره استادانو یې په بهرنیو هیوادو کې تعلیم کړی و او هم د انکشاف د لوی ریاست آمرین چې د هیواد په معارف کې یې سابقه درلوده، هم د استادانو په حیث په یادو ښوونځیو کې تدریس ورکاوه.^(۱)

۱. همدانثر، ۷۷ مخ

د هلمند ځنگلونه:

- د هلمند ولایت په مقدار د (۹۴۵۰۷) جریبه طبعی او (۲۴۷۰۸) جریبه مصنوعي ځنگلونه لري، چي په لاندې ډول دي:
۱. لښکرگاه. ۳۵۵۳ جریبه طبعی او ۱۲۰۴ جریبه مصنوعي
 ۲. نهر سراج: ۲۷۰۹ جریبه طبعی او ۲۰ جریبه مصنوعي
 ۳. ناد علي: ۳۹۸۰ جریبه طبعی او ۳۲۷۴ جریبه مصنوعي
 ۴. د بارکزو ناوه: ۲۹۵۰ جریبه طبعی او ۶۸۷ جریبه مصنوعي
 ۵. گرمسپر: ۲۸۴۳۴ جریبه طبعی او ۱۰ جریبه مصنوعي
 ۶. سنگین: ۵۶۶ جریبه طبعی او ۰ مصنوعي
 ۷. کجکی: ۳۴ جریبه طبعی او ۰ مصنوعي
 ۸. باگران: ؟ جریبه طبعی ؟ مصنوعي
 ۹. موسی کلا: ۷۰۸ جریبه طبعی او ۰ مصنوعي
 ۱۰. نوزاد: ۲۲۷۴ جریبه طبعی او ۰ مصنوعي
 ۱۱. دپشو: ۱۳۱۲۵ جریبه طبعی او ۰ مصنوعي
 ۱۲. واشپر: ؟ جریبه طبعی او ؟ جریبه مصنوعي
 ۱۳. خانشین: ۲۳۸۳۰ جریبه طبعی او ۰ مصنوعي
 ۱۴. مارجه: ۱۲۳۳۴ جریبه طبعی او ۱۹۵۱۳ جریبه مصنوعي^(۱)
- په لوړ لیست کې داسې ولسوالۍ هم سته چې تر اوسه یې د ځنگلونو په هکله معلومات نه لرو، نو ځکه د هري ولسوالۍ د نامه مخته مي د سوالیې علامه ایښي ده.

۱. د ریاست عمومي څخه معلومات...

د هلمند ولایت په پخوانیو وختونو کې ډېر ځنگلونه درلودل، چې د وخت په تېرېدو سره وچې، وکښل سوې او یا هم د جگړو له امله له منځه ولاړې، په نوموړو ځنگلونو کې ډول - ډول حیوانات لکه زمریان، پړانگان، هوسی، ځنگلي پسونه، بازان او نورو حیواناتو ژوند کاوه، خو بدبختانه اوسمهال یوازې سرکوزي، لیوان او چغلان موندل کېږي او نور ډېر هغه قیمتي او ارزښتناکه حیوانات یا یې نسل ورک سوی دی او یا هم له دې ځایه نورو سیمو ته تللي دي.

دوهم څپرکی

د هلمند ولایت اداري جوړښتونه (تشکیلات)

د هلمند ولایت د (۱۵) اداري واحدونو لرونکی دی، چې یوه یې د لښکرگاه ښار او (۱۴) نور یې ولسوالۍ دي، موږ هم لومړی د لښکرگاه ښار او بیا ولسوالۍ چې پر درېیو درجو وېشل سوي دي، تر بحث لاندې یې نیسو.

د لښکرگاه ښار:

نوي لښکرگاه د زړې لښکرگاه د کنډوالو شمال ته پریوه پراخ دښت جوړه سوې، د ښار لوېدیځې برخې ته په ښار پورې نښتی د هلمند سیند بهیرې، د لښکرگاه نوی ښار د هلمند سیمې تقریباً په مرکزي برخه کې دی، نوموړی ښار د ګرښک او کندهار پریوه زاویه واقع دی.

په (۱۳۳۱) لمريز کال کې چې د هلمند سیمې د بیارغونې کارونه روان وه، نو دا خیال سم ورسره ساتل کیده، چې ددې سیمې لپاره یو مرکز وټاکل سي او دا مرکز باید په ټولو وسایلو سمبال وي، چې ټولو سیمو ته رسیدګي وکولای سي، نو دا و، چې دغه کال د هلمند د سیمې د انکشاف لوی رئیس ښاغلی (عبداللہ ملکيار) د هغه ریاست د

متخصصینو او یو بهرنی ښار جوړونکی (پیترسن) په مشوره په ګرښک، نادعلی او نهر سراج کي سروې وکړه او بالاخره یې په اتفاق دا ځای غوره کړ، کوم چي نن لوی ښار پر جوړ سوی دی، ددې وروسته تردې د ښار عمومي پلان جوړ سو او د هغه د تطبیق لپاره د تعمیراتو خانګه تأسیس سوه، چي د تیرو نهو کلونو په دوران کي یې داسي یو ښار جوړ کړ، چي حکومتي دوايرو د یو شمېر صحي، عرفاني او تخنیکي مؤسساتو لپاره هم ځایونه پکښې جوړ سوي او د خلکو کورونه یې په نوي عصري ډول تعمیر سوي دي.^(۱)

لښکرګاه د هلمند ولایت مرکز دی، د وګړو شمېر یې (۱۰۲۰۰۰) تنو ته رسېږي، مساحت یې (۲۰۲۲km^۲) کیلو متر مربع دی، (۱۰۲) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۷۸۰m) لوړوالی لري.^(۲)

د لښکرګاه نوی ښار د مهندسی پر اصولو برابر جوړ سوی او تعمیرات یې ټول پاڅه دي، د لښکرګاه په نوي ښار کي لاندې ودانۍ جوړي سوي:

۱. د کلوب ودانۍ: اوږدوالی (۶۵) متره، سور (۲۰) متره، لوړوالی (۸) متره، د کوټو شمېر (۲۶).

۲- د بانک درې منزله ماڼۍ: اوږدوالی (۴۵) متره، سور (۱۷-۲۵) متره، لوړوالی (۱۲-۲۵) متره، د کوټو شمېر (۴۹).

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايی، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۰ او ۷۳ مخونه

۲. د هلمند د احصايي امريت

۳. د انکشاف ریاست ماڼۍ: اوږدوالی (۱۰۰) متره، سور (۴۰) متره، لوړوالی (۱۱) متره، د کوټو شمېر (۱۲۲).
۴. د لښکرگاه لېسه: اوږدوالی (۱۵۲) متره، سور (۸۸) متره، لوړوالی (۱۰) متره.
۵. د جامع مسجد ودانۍ: اوږدوالی (۵ - ۲۵) متره، سور (۱۰) - (۱۹) متره، لوړوالی (۵ - ۳۵) متره، د کوټو شمېر (۱۵).
۶. د لښیاتو ماڼۍ: اوږدوالی (۲۸ - ۳۱) متره، سور (۱۰ - ۱۹) متره، لوړوالی (۵ - ۳۵) متره، د کوټو شمېر (۱۵).
۷. د رخام فابریکه.

سربېره پر پورتنیو ودانیو ددې ښار په شمالي برخه کې یو شمېر کورونه جوړ سوي، چې ټول د عصري وسایلو په لحاظ مجهز دي او په هغو کې د هلمند د سیمې د انکشاف د لوی ریاست مامورین او بهرني متخصصین او سپدل، د ګرشک (هلمند) اعلی حکومت مامورینو به پکښې هستوګنه کول، هغه لوی واکه چې (بست) نومېږي او د لښکرگاه په ښار کې د شمالي څخه جنوب ته اوږد سوی په وروستۍ برخه کې یې اته داسې ودانۍ جوړې سوي، چې د لرغوني لښکرگاه اسلامي سبک معماري څرګندوي.^(۱)

په لښکرگاه ښار پورې اړوندې سیمې:

۱- خشک آبه (خشکاوه)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۶۰ او ۷۳ مخونه

- ۲- د محمدزو سرکار
- ۳- لښکري بازار (ختیخ العسکر)
- ۴- باباجی (باباجی)
- ۵- چاه انجیر
- ۶- بشران
- ۷- بولان
- ۸- بُست (کلا بُست - قلعه بُست)
- ۹- کارپز
- ۱۰- مُختار^(۱)

د هلمند ولسوالی

لومړۍ درجه ولسوالی:

۱. نهر سراج. Nahr_e_Saraj (گرشک - Greshk):

نهر سراج د هلمند ولایت د بانفوذو ولسوالیو څخه ده، سوداگریز او سیمه ایز موقعیت یې ډېر ارزښت لري، د نفوذ او ګڼه ګوڼې یو لامل یې دا دی، چي د افغانستان حلقوي عمومي سړک ورڅخه تېر سوی دی.

شمال ته یې د موسی کلا، نوزاد او سنگین ولسوالی، جنوب ته یې د لښکرګاه پوري تړلې سیمه (باباجی)، ختیخ ته یې د کندهار ولایت

۱. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۱۷ مخ

میوند ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نادعلي او واشپر ولسوالي پرته دي. (۱)

گرشک د هلمند لومړۍ درجه ولسوالۍ ده، چې له لښکرگاه څخه په (۴۸ km) کیلو مترو فاصله کې پرته ده، د وگړو شمېر یې (۱۱۶۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۱۶۶۳ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۲۰۷) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۶۶۳ m) متره لوړوالی لري. (۲)

څه موده مخکې چې نوې لښکرگاه نه وه، جوړه سوې نو حکومت په بست کې و، د نادر افشار پوځونو چې بست سقوط کړ، حکومت د گرشک سیمې ته نقل سو او د اعلی حکومت بڼه یې درلوده او د کندهار په زون پورې یې اړه درلوده، هغه مهال په کندهار کې د حکومت بڼه د نائب الحکومت په ډول وه.

په (۱۳۴۳) لمريز کال کې د دښت لگان پریابان چې نوې لښکرگاه جوړېدلې، د یوه ماسټر پلان له مخې پیل سوه، چې حکومتي بڼه هم بدله سوه، د کندهار ولایت د جنوب لوېدیځې حوزې زون وبلل سو او گرشک ولسوالي چې پخوا د حکومت اعلی بڼه درلوده اوس په یوه ولسوالۍ واوښته، حکومت اعلی په ولایت بدل سو، د ولایت مقررات او حکومتي واحدونه په لښکرگاه کې جوړ سول. (۳)

۱. همدا اثر، ۴۰ مخ

۲. د هلمند د احصایې امریت

۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۰ مخ

کله چي د گرشک څخه د لوی حکومت او ولایت مرکز نه و، انتقال سوی د کندهار او هرات په منځ کي یې د یو ښکلي مواصلاتي او تجارتي ښار حیثیت درلود او ډېر جم و جوش پکښې و، د مشهورو کلي نومونه یې (سیدان، نهر سردار، قریه تاجکان، ده مزنگ، آب بازان او نورزو) په نامه یادېږي، بله سیمه یې د ښورکي د شمال او قلعه گز څخه تر باباجي رسیږي او ډېر کلي لري.^(۱)

۲. نادعلي. Nad Ali:

نادعلي د هلمند د کرهڼي د پروژې په تاسیس سره د یوې ولسوالۍ په حیثیت جوړه سوه، دمخه تردې یو سوزنده دښت و، چي یوه زړه کلا د نادعلي په ډېر مخروب او ویران حالت پکښې موجوده وه، څنگه چي د کرهڼي پروژه دغي مخروبي ته نږدې شروع سوې ده، نو ځکه دغه سیمه د نادعلي په نامه یاده سوې ده.

نادعلي د ختیځ لوري څخه د هلمند د سیند د غاړي څخه شروع او جنوب لوېدیځ ته اوږده سوې ده، هغه سیمي یې چي تر اوسه دښتونه او وچ دي، څوک نه پر اوسیږي، د نادعلي شمال ختیځ ته گرشک، شمال ته یې د واشپر، ختیځ ته یې لښکرگاه، لوېدیځ ته د فراه ولایت او جنوب ته یې گرمسپر او خانشین پراته دي.^(۲)

نادعلي د هلمند ولایت لومړۍ درجه ولسوالي ده، چي له لښکرگاه څخه په (۱۷ km) کیلو متره واټن کي پرته ده، د وگړو شمېر یې

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۹ مخ

۲. همدا اثر، ۴۷۱ مخ

(۹۰۱۰۰) تنو ته رسیږي، د سیمې مساحت یې (۴۶۹۷ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۱۶۴) کلي او د بحر له سطحې څخه (۸۰۰m) متره لوړوالی لري.^(۱)

د نادعلي آب و هوا توده ده، د دوبي په موسم کې یې د تودوخي درجه له (۴۰ - ۴۵) سانتي گراډو پوري رسیږي، په ژمي کې یې د تودوخي کښته درجه د منفي درو څخه تر څلورو رسیږي او باران ډېر لږ پکښې اوري.

د آب و هوا له کبله ټول هغه نباتات او وني چې په گرمو سیمو کې وده کوي، په نادعلي کې شنې کیږي، په نادعلي کې اوس ډېر د کرهني فارمونه او د کرهني پروژې سته، چې په عصري او تخنیکي ډول کار او کرهني پکښې کیږي، ددغه ولسوالۍ مخکي په نهر بغرا سره اویږي.^(۲)

نادعلي ولسوالي یوه شنه، پریوه خاصه پرمختللي عصري نقشه جوړه او هواره سیمه ده، مخکي یې د ویالو او زابرونو تر منځ محدودې دي، پرهرو سلو جریبو (صدي) باندي یوه څلورلارې او د عمومي سړکونو یوه برخه سته، زیات شمېر اوسیدونکي یې د زیاتو پښتون مېشته سیمو څخه د اعلحضرت محمد ظاهرشاه د حکومت په وخت کې د ناقلینو په نوم راوستل سوي دي، اولادونه یې په هلمند کې زېږېدلي او زلمیان سوي، چې اوس هلمندیان بلل کیږي.^(۳)

۱. د هلمند د احصایې له امریت

۲. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۱ مخ

۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۵ مخ

۳. د بارکزو ناوه - (= ناوه بارکزائي. Nawa_e_Barakzayi):
 د ناوې ولسوالي ځکه په دې نامه یادېږي، چې د مېزابې یا ناوې په شکل اوږده پرته سیمه ده، د کجکي له بند څخه بیا تر شمالان پوري دغه ټوله سیمه په خپله خوا کې د هلمند سیند اوږده رودخانه لري، د اوبو مسير د روخانی بڼه لري او ناوه بلل کېږي، خو اوس مهال دا ټوله سیمه د ناوې په نامه نه یادېږي، د سیمو تغیر د حالت او وضعیت په تغیر پوري تړلی دی، د ناوې جغرافیایي بڼې هم د وخت په تېرېدو سره تغیر منلی او موندلی دی.

یو وخت دا ټوله سیمه د بارکزو د ناوې په نامه یادېدله، ځکه چې بارکزی قوم پکښې اکثریت و، هغه وخت چې کندهار ته (رخج) ویل کېده، د ناوې سیمه د (خلج) په نامه یادېده، چې اوس هم د نوموړي ولسوالي مرکز دی.

کوم وخت چې نوې لښکرگاه جوړه سوه، نو (چاه انجیر، باباجي او بولان) له ناوې څخه بیلې او په مرکز لښکرگاه پوري وتړل سوې، د هزارجفت د ویالې په جوړولو سره د شمالان سیمه هم د ناوې څخه بېله او په گرمسپر ولسوالي پوري وتړل سوه.^(۱)

تراحمدشاهي عصر پخوا د بارکزو ټول مشهور او نومیالي مشران په ناوه کې اوسېدل، د حاجي جمال خان بارکزي د استوگني ځای او کلا د گرشک په نادعلي کې بلل سوې ده، د نادعلي کلی د بارکزو د ناوې په سر کې واقع دی، د هلمند په ناوه کې د (لو ادې کلا) د خپل

۱. همدا اثر، ۵۱ مخ

وخت د سرنوشت سازو سیاسي پریکړو مرکز و او د هیواد مقدرات په همدغه کلاکي ټاکل کېدل.^(۱)

د بارکزو ناوه د هلمند لومړۍ درجه ولسوالي ده، چي د لښکرگاه ښار جنوب ته په (۲۴ km) کیلو مترۍ فاصله کي پرته ده، د وگړو شمېر یې (۹۱۹۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت (۶۵۷ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۱۲۹) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۷۴۰ m) متره لوړوالی لري.^(۲)

لومړۍ برخه یې له بولان څخه شروع او وروستۍ برخه یې د سرخ دوز تر کلي او تر دروېشانو پوري رسیږي، شمال ته یې نادعلی، جنوب ته یې گرمسپر، ختیځ ته یې د هلمند سیند د لښکرگاه او گرمسپر ښارونه او لوېدیځ ته یې دښت دی، چي دغه دښت له نادعلی او خانشین سره نښلي.

د بارکزو ناوه له پنځو وطنونو څخه تشکیلېده، چي عبارت دي: عینک، گوهرگین، خسروآباد، هزاراسپ او سرخ دوز څخه، بیا په یاد وطنونو کي په سلهاوو کلي سته، چي مشهور یې: نگاری، باغ رباط، لوی کلی، خرابه، د اڅکزو ښاخ، لنډی ښاخ، منگل زي، باسولان او شورشورک دي.

د ناوې مځکي آبادي، مسطح او د کرهڼي له پلوه لومړۍ درجه کي راځي، دغه مځکي د هلمند د سیند څخه اوبیږي، د مځکو اندازه یې

۱. محمد معصوم، هوتک، د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنگاوت مخور، علامه رشاد

خپرنډویه ټولنه، ۱۳۹۱ لمريز، ۱۰ مخ

۲. د هلمند د احصايې امریت

یو لکو پنخوس زرو جریو ته رسیږي، د هلمند زراعتي پروژې ناوې ته یوه سمه ویاله بېولې ده، چې مخکي یې په ډېره عصري توګه اوبیږي، دغه واله د بغرا څخه بېله سوې ده او د شمالن واله نومیږي. په ناوه کي غنم، ماش، اوربشي او جواړي ډېر کیږي، مېوه لرونکي وني او سردرختي لږ لري، آب و هوا یې په دوبي کي گرمه او په ژمي کي معتدله وي، د تودوخي درجه یې د (۴۰ - ۴۵) ساتي ګراډو پوري رسیږي، کبسته درجه یې تر منفي دوو او تر څلورو پوري رسیږي.^(۱)

دوهمه درجه ولسوالۍ:

۴. گرمسېر یا جروم - Garmsir:

د هلمند یوه لویه ولسوالي ده،^(۲) شمال ته یې د بارکزو ناوه او مارچې ولسوالۍ، جنوب ته یې د خانشین ولسوالي، ختیځ ته یې رېګستان، لوېدیځ ته یې د مارګو دښت پروت دی.^(۳) گرمسېر د هلمند دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه ښار څخه په (۶۴ - ۷۶) کیلو مترۍ فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر (۸۶۹۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۰۲۵۷ km^۲) کیلو متره مربع

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۲ مخ

۲. همدا اثر، ۴۶۹ مخ

۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۷۹ مخ

دی، (۱۵۰) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۷۱۰m) متره لوړوالی لري.^(۱)

ددغې سیمې آب و هوا څنگه چې دښتونه او رېگونه دي، نو باران لږ پکښې اوري ډېره توده ده، چې په دوبي کې یې د تودوخي درجه (۴۷) ساتي گرادو او په ژمي کې منفي (۱) ساتي گرادو ته رسيږي، په ټوله کال کې تر دوه درې ځله باران نه اوري، د باران اندازه یې تر (۱۵mm) ميلي متره نه زیاتېږي.^(۲)

په رېگي دښتو کې د پسرلي په موسم کې څه بوټي شنه کیږي، چې د حیواناتو او څارویو لپاره په کارېږي، په غیر دښتي سیمو کې چې د دروېشانو واله تېره سوې ده، مځکي د کښت او کرهڼي لپاره مساعدې دي او جوبات ډېر پکښې کیږي، بیا یې هم مځکي په ځینو برخو کې بنوره او مالگه لري.

د گرمسېر ډېر وگړي په مالدارۍ او کښت بوخت دي، د هلمند د کرهڼي پروژې د انکشاف له کبله څه د کرهڼي مځکي دولت ته پاته سوې او دولت یې په کښتگرۍ خلکو ته ورکوي او د دا نورو څخه مالیه اخلي، چې پر یو جریب اعلی مځکه باندي (۹) نهه افغانۍ مالیه ایښوول سوې ده.

د گرمسېر مځکي پر دوو برخو وېشلاي سو، یوه د گرمسېر ناوه ده، چې د هلمند سیند په هغه کې غځېدلی دی، غاړي یې د کرهڼي او

۱. د احصایې امریت

۲. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۹ مخ

زراعت لپاره وړ دي، بله برخه یې رېگونه، د بښتونه او بیابانونه دي، چي وچ او سوزنده هوا لري، د گرمسپر پښتانه په پښتو او بلوڅان یې په بلوڅي او بروهي خبري کوي.^(۱)

د گرمسپر محکي عموماً د سیند پر غاړو پرتې دي، حکه نو د لای او تورو خټو څخه چي رېگ ورسره گډ دی جوړي دي او له دې امله یې نو خاوري د هر ډول کرهني لپاره په تېره بیا پنبې، گڼیو او جېرې لپاره ډېره استعداد لري.

په گرمسپر کي هر راز د کرهني او ونو محصولات سته او هم اهلي څاروي لکه غوايي، پسونه، اوبنان، بزې او نور روزل کيږي، چي د هغو له پوټکو، وړیو او شیدو څخه ډېره گټه کيږي.^(۲)

۵. سنگین - Sangin (سروان کلا - Sarwan Qala):

سنگین د هلمند سیند سره په اوږدو یوه غزېدلې ولسوالي ده، چي د موقعیت له مخي هلمند ته د ډېر ښکلا بڅښونکې ده او نږدې د هلمند ولایت په منځني برخه کي پرته ده، د سنگین د ولسوالۍ په لویه هدیره کي یو زیارت سته، چي د دې سيمي خلک ورته په درنه سترگه گوري، د سپین ږيرو په وینا دا د دې ځای د پخوانیو زیارتونو څخه دی، د دې زیارت نوم د پخوانیو خلکو په وینا (خواجه نگیڼ) و، چي د وخت په تېرېدو سره دا نوم (خواجه سنگین) سو، اوس خواجه له خولې لوېدلې، یواځي سنگین ویل کيږي.

۱. همدا اثر، ۴۷۰ مخ

۲. آریانا دایرة المعارف، اووم ټوک، ۸۸۸ مخ

د سنگین ولسوالۍ شمال ته کجکی او موسی کلا ولسوالۍ، جنوب ته گرشک او د کندهار ولایت د میوند ولسوالۍ، ختیځ ته د کندهار ولایت د غورک ولسوالی او لوېدیځ ته یې د نهرسراج ولسوالی پرته ده.^(۱)

سنگین د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالی ده، چې له لښکرگاه څخه په (۹۰ km) کیلو مترو فاصله کې پرته ده، د وگړو شمېر یې (۵۹۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۹۱ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۵۶) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۹۰۰ m) متره لوړوالی لري.^(۲)

د سنگین ولسوالۍ خلک زیاتره د کرهڼي او مالدارۍ په چارو بوخت دي، کرهڼیز پیداوار یې غنم، اوربشي، جوارې، رشقه، می، سابه، خټکي، هندوانې، زرد آلو، مڼې، انگور، انار او نور دي. اهلي حیوانات یې غویي، اوبنان، پسونه، وزې، خره، آسان، کچرې او کورني چرگان دي او وحشي حیوانات یې لپوه، سوی، گیدر، شکون، سورلنډی او نور دي.

د سنگین ولسوالۍ مشهورې کلي یې اغلغ، بوستان زي، توغی، جوی شالي، چاه بابر، چکه کتوزي، سنگین، بنوراب، مالمند، میاد دودي، نسوزي، قریه غاوگی سنگین، محمد اشرف، گارد کی، میرغورخان، حاجي ناظم، ماغز، چوغک او نور.^(۳)

۱. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۸ مخ

۲. د هلمند احصایې امریت

۳. آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۵۲۴ مخ

۱. کجکی - Kajaki:

د کجکي ولسوالي د هلمند ولایت یوه د هغو ولسوالیو څخه ده، چي موقعیت یې د بنکلا، پیداوار، وړتیا، تاریخ او لرغونتوب له پوله په ټوله نړۍ کي شهرت لري، دا سیمه د پاچاهيو، جگړو، قومونو، برېښنا فابریکې، د هلمند سیند بند، کارپزونو، رنگارنگ مېوو او صنعتونو وطن دی.

د کجکي ولسوالي د یوې پراخي سيمي لرونکې ده، چي د کجکي په نامه د گڼ میشتي او رودباره سيمي سرپېره د زمينداور (زینداور) لرغوني لويه او پراخه سیمه هم د جغرافیایي وېش له مخي له ځانه سره لري.

د کجکي ولسوالۍ شمال ته د باگران ولسوالي د بغني سیمه، جنوب ته د سنگین ولسوالي د سروان کلا سیمه، ختیځ ته د کندهار ولایت د خاکرېز ولسوالي د غورک علاقداري او لوېدیځ ته یې د موسی کلا سیمه پرته ده.^(۱)

کجکی د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرگاه ښار څخه په (۱۳۳ km) کیلو مترۍ فاصله کي پرته ده، د وگړو شمېر یې (۷۰۵۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۱۹۳۹ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۱۷۰) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۰۰۰) متره لوړوالی لري.^(۲)

۱. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۵۶ مخ

۲. د هلمند ولایت د احصایي امریت

د کجکي ولسوالي د هلمند یوه مهمه سیمه ده او په هیواد کي یې اقتصادي اهمیت هغه وخت زیات سو، چي دلته د امریکایانو له خوا د برېښنا یوه لویه فابریکه او د اوبو یو لوی بند جوړ سو.^(۱)

۷. باغران – Baghran:

د باغران ولسوالي یوه د غرنیو ولسوالیو څخه ده، چي د مېړنیو ډېري تاریخي کیسې او پېښي یې د تاریخ پر پاڼو لیکلي دي، د باغ ارم او پشلنگ سیمي یو مهال د سیستان مشهور ښارونه وه، خو اوس د حکومتي جغرافیایي وېش له مخي د باغران ولسوالۍ پوري تړلي سیمي دي.

د باغران شمال ته د اروزگان او دایکندي ولایتونه، جنوب ته یې د کجکي او موسی کلا ولسوالۍ، ختیځ ته یې د اروزگان ولایت او لوېدیځ ته یې د نوزاد ولسوالي او د غور ولایت واقع دي.^(۲)

باغران د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرگاه ښار څخه په (۲۱۰ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وگړو شمېر یې (۸۰۶۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۳۵۸۷ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۲۹۵) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۱۵۵۰ m) متره لوړوالی لري.^(۳)

۱. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک ۱۷۹ مخ

۲. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۷۰ مخ

۳. د هلمند ولایت د احصایي امریت

د باغران آب و هوا یو د بله ډېر توپیر لري، شمالي سیمي یې یخي او جنوبي سیمي یې لږ څه تودې دي، معتدل او خوشگواره ځایونه هم لري.

د باغران منطقه زیاتره وچه او څه کارېزونه هم لري، مشهور رود یې ورخان نومېږي، چې د دایکندي او پسابند څخه شروع کېږي او د باغران په آخرنۍ برخه کې د ورخان کلي ته داخلېږي، بیا د کجران او دهر او د خوا ته ځي، نور رودونه یې د مرکز درې، تاچوی او سربغني دي، دغه سیندونه چې کال آباد وي بهیږي که نه نو وچ وي، د باغران محکي جوبات بڼه کوي او څه انگوري او سر درختي باغونه هم لري.^(۱)

۸ موسی کلا – Musa Qala:

شمال ته یې د باغران ولسوالي، جنوب ته یې د گرشک او سنگین ولسوالۍ، ختیځ ته یې د کجکي ولسوالي، لوېدیځ ته یې د نوزاد ولسوالي واقع دي.^(۲)

موسی کلا د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرگاه څخه په (۱۱۰ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وگړو شمېر یې (۵۸۴۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۱۳۶۲ km^۲) کیلو متره مربع

^۱ محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۵ مخ

^۲ الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۳ مخ

دی، (۱۰۷) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۱۰۱۵ m) متره لوړوالی لري.^(۱)

آب و هوا یې ځکه معتدله او خوشگواره ده، چې د موسی کلا رود له شمال څخه جنوب ته د موسی کلا د زیاتو کلیو په منځ او څنډو کې تېرېږي او هم ډېر کارېزونه لري.

د موسی کلا محکمې په رود او کارېزو او بیړي او ډېري حاصل خيزي دي، هغه کلي چې د رود څخه او بیړي: یک لنگ، چارسای، کش محمد امین، کش اشرف، کش غلام رسول، کش عثمان، سریشه، توغی، سنگیر، تخته پل، کنجاک د ولسوالي مرکز خواجه لعل بابا، وسک، غره تاله، غونډی، چینه، ده مستان، داراخېل ډاگان، موسی زي، نیم چي، چارده، احمد خوازي، کرغک، پایگاه، ده غوچک، ظلم آباد، شهرک، درختي، صندله، خواجه داد، مسلماني کوه بره، لوړ رېگی، کبسته رېگی، منظور آباد، درآباد، دوآب او نور... او هغه کلي چې په کارېز او بیړي: لوړ او کبسته ده زور، لنډی ناوه، د بهادر کارېز، د عبدالرحمن کارېز، علیا او سفلي جلجي کارېز، نوی کارېز، د نسر کارېز، سیاه جاو، سرهند، موسی زي، درختي، د قرآن کارېز، کارېزده، د هزارمشی کارېز، د ندامی کارېز، د پیر کارېز او داسي نور.

د موسی کلا محکمې هواري او په ځینو برخو کې یې د رېگو او ډبرو غونډی لیدل کیږي، د موسی کلا د مرکز شمال ته په (۵) کیلو متري فاصله کې یو لوی غردی، چې د موسی کلا د غره په نامه یادېږي، په

۱. د هلمند ولایت د احصایې امریت

دغه غره کي بېل ډولونه وني او حیوانات سته، د موسی کلا غر د هندوکش د سلسلې څخه دی.

په موسی کلا کي د کمبلو، سترنجیو او جاروگانو جوړول په ډېر ابتدائي شکل سته، د موسی کلا خلک بزگر دي او دوي د خانانو او ملکانو محکي کري او قوت لایموت برابروي، مهم پیداوار یې: غلې، انگور، انځر، انار، بادام، ناک، مڼه، شفتالو، شلیل او نور دي، کاغذي بادام او انگوري ډېر شهرت لري.^(۱)

موسی کلا د یوې زړې تاریخي کلا نوم دی، چي اوس دغه نوم سیمي ور څخه خپل کړی دی، د موسی جان او ولي جان نقل په گرنیزو یا شفاهي ادبیاتو کي پوره ځای او شهرت لري او دا نوم د هغه مشهورې کیسې څخه نوموړي سیمي خپل کړی دی، ځکه هغه کلا چي د موسی په نامه یادېده، په دغه سیمه کي ده، د ویاړ ځای دی، چي زموږ شفاهي پخواني ادب تر اوسه زموږ په جغرافیه او تاریخي فنونو کي خپل اثر لاهم جوت ساتلی دی.^(۲)

۹. نوزاد - Nawzad:

د نوزاد ولسوالي د هلمند په شمالي سیمه کي پرته ده، چي شمال ته یې د غور ولایت، جنوب ته یې د گرشک ولسوالي، ختیځ ته یې

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۷ مخ

۲. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۳ مخ

موسی کلا او باغران ولسوالۍ او لوېدیځ ته یې د واشپر ولسوالی پرته ده.^(۱)

نوزاد د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالی ده، چي له لښکرگاه څخه په (۱۲۸ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وگړو شمېر یې (۵۰۳۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۴۵۶۰ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۱۷۳) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۱۱۸۰ m) متره لوړوالی لري.^(۲)

د نوزاد آب و هوا په عمومي توگه وچه او معتدله ده او هغه سیمي چي یې په شمالي برخه کي د بابا غره ته نږدې واقع دي، واوره نیسي، جنوبي برخه یې چي شپلې او دښتونه دي، لږ باران پکښې اوري، خلک یې د اوبو د لږوالي او کارپزونو د وچتیا څخه زیاتره وختونه شکایت کوي.

د نوزاد غرونه د افغانستان د لویو غرونو څخه منشعب سوي دي، شمال ته یې د سیاه کوه او کوه بابا درې او شپلې دي، خو د نوزاد پر غرونو کوچیانو داسي نومونه ایښي دي:

د غرو مشان غر، چي د نوزاد شمال ختیځ ته واقع دی، د موسی کلا او نوزاد په منځ کي دی.

د خوارو زار، چهل دختران او کافر کوه غرونه د نوزاد ختیځ ته واقع دي، چي لمني یې ونې لري.

۱. همدا اثر، ۷۵ مخ

۲. د هلمند د احصایې امریت

سیاه کوه چي سیاه بند یې جوړ کړی دی، د نوزاد شمال ته واقع دی او مالداران د غي سیمي ته خيژي. مزه کوه او کوه فرهاد د نوزاد د ولسوالي ختيخ طرف ته د موسی کلا په سیمه کي واقع دي. د اولارې غرهم د بابا غره له سلسلې څخه دی او د نوزاد په شمال کي واقع دی.

په نوزاد کي یو وچ رود سته، چي د نوزاد رود یې بولي، د بارانو او سپلو د اوبو پرته نوري اوبه نه لري، دغه رود د کوه بابا څخه جنوبي خوا ته اوږد سوی دی، د نوزاد د مرکز د ختيخ څخه تیريږي، د ګر شک تر سیاه منار پوري رسيږي او د هلمند سیند ته توييږي. دغه رود دی، چي یو بناخ یې د سیاه بند د شمال ختيخ څخه جنوبي لوري ته او بل بناخ یې د لوېديخ څخه جنوبي لوري ته اوږد سوی دی، دغه رود د دواړو خواو ته د نوزاد کارپزونه دي، که په دغه رود کي اوبه راغلې د نوزاد کارپزونه اوبه لري او که نه وي، د اوبو په نېستي اخته وي.

د نوزاد ولسوالي بني محکي لري، خو کافي اوبه نلري، پيداوار یې هر ډول حبوبات او مېوې دي، چي له مېوو څخه یې انار او ناک ډېر مشهوره دي، په نوزاد کي د پسونو، وړيو او غنمو معاملې ډېري کيږي، د کندهار سوداګر زياتره د نوزاد مالداران استثماروي.^(۱)

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۴ مخ

۱۰. دېشو - Dishu:

دغه هواره او په ځینو برخو کې رېگي مځکه ده، چې لوړې او ژورې لږ لري،^(۱) شمال ته یې د خانشین ولسوالي رېگستان، جنوب ته یې د بلوچستان رېگستان، ختیځ ته یې خانشین رېگستان او لوېدیځ ته یې د خانشین سیمه او د نیمروز چهار برجک ولسوالي پرته ده.^(۲)

دېشو د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرگاه څخه په (۲۱۵ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وگړو شمېر یې (۲۰۲۰۰) تنو ته رسېږي، مساحت یې (۹۷۸۲ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۷۵) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۵۹۰ m) متره لوړوالی لري.^(۳)

هوا یې په دوېي کې ډېره توده ده، چې له (۴۰ - ۴۸) سانتي گراډو پورې رسېږي، په دغه سیمه کې د جوزا له (۱۵) څخه بیا د اسد تر (۱۵) پورې ډېر تود باد را الوزي، چې حتی کله خاوري او رېگونه د یوه ځای څخه بل ځای ته وړي، په پسرلي او مني کې یې هوالو معتدله وي، په ژمي کې په هغو ورځو کې چې باد چلیږي، نو هوا یې سرېږي. په دېشو کې د هلمند سیند له ختیځ څخه لوېدیځ لوري ته روان دی، د دیوالک په کلي ورننوزي او رېگستان کې د لنډي کلي څخه تېرېږي، بیا د چخانسور سیمې ته ځي، هلمند سیند د دېشو کلي

۱. همدا اثر، دوهم ټوک، ۴۷۷ مخ

۲. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۸ مخ

۳. د هلمند د احصایې امریت

شمالاً او جنوباً پر دوو برخو وېشلي دي او کله چي يې اوبه ډېري وي، د سيمي اوسېدونکي د کښتيو په واسطه يوې او بلي غاړي ته پوري وزي.

د دېشو اوسېدونکي له هلمند سيند څخه د چنبلو او کرهني اوبه اخلي، د هلمند سيند پر دواړو غاړو يو ډول ځنگلي ونې شني دي، چي کزورته وايي، دغه لرگي د سونگ او تعمير لپاره زيات په کارېږي او ځيني حيوانات لکه خوگ، لېوه، چغال او گيدرې هم لري.

د دېشو د کرهني مځکي دوه فصله دي، غنم، ماش، څيره، کنجدي، جواړي ډېر پکښې کيږي، ددغه ځای زيات غنم کندهار ته صادريږي، دښتونه يې د بنکار لپاره ډېر شهرت لري او په ژمي کي د افغانستان سرمايه داران او بنکاريان د هوسيو د بنکار لپاره ورځي، د هوسيو بنکار په موټرانو او تازيانو کيږي، په دې سيمه کي زړې کلاوي د سردار مدد خان، قلعه نو، قلعه سبز، قلعه کالو، قلعه شوره، قلعه غلامان په نامه مشهور دي، د دېشو د رخام ډبره زياته مشهوره ده او د لښکرگاه د جواړي په فابريکه کي کار ورڅخه اخيستل کيږي.^(۱)

د دېشو مشهور کلي عبارت دي له، دېشو کلی (چي د ولسوالۍ مرکز دی)، خواجه علي عليا، خواجه علي سفلی، لنډی سايک، ليچ ولندی او داسي نور.

په دېشو ولسوالۍ کي عام المنفعه ټولنيز خدمات او اسانتياوي ډېري محدود دي، کرهنيز پيداوار يې غنم، اوربشي، سپينه څيره،

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۷

جواري، کونار، پنبه، می، مشنگ، نسک، لوییا، شوتله، رشقه، تنباکو، لمرگلي، ارهنده، غوښت، گازري، تپیر، کډو او بانجان دي. مېوې يې انگور، انار، مېږ، انځر، زرد آلو، آلوچه، توت، هندوانې او خټکي دي، همدارنگه ځیني نور خودرويه بوټي، چي په بېلابېلو مواردو کي ورڅخه گټه اخیستل کېږي، په دې ولسوالۍ کي پیدا کېږي.

صنعتي پیداوار يې، تغرونه، غالی او یو ډول گلاباتون گنډل او د ورېښمو صنعت او عرقچین جوړول دي، څنگه چي د ځایي خلکو د اړتیاوو له پوره کولو څخه زیاتوالی کوي، نو په سوداگری کي ورڅخه کار اخیستل کېږي.

کورني حیوانات يې غوايي، پسونه، وزې او خره دي، پخوا په دې ولسوالۍ کي هوسی او سوی لېدل کېدل، خو اوس نسته، همدارنگه څیرونکي ځناور لکه لپوه، کور، گیدره، یز، سورلنډی او د اوبو سپی په دې ولسوالۍ کي هم پخوا و، مرغان يې لکه هیلۍ، زرکي، تنزري، سیسی، قاز، کوټنه، جل او مرزان دي.

د دېشو اوسېدوني په عمومي توگه کروندگر او مالدار دي، له هغه سره سوداگریز فعالیتونه هم کوي، بنځینه طبقه يې د وړۍ ورپشلو، تغراو غالی اوبدلو او د گلاباتون او ورېښمو په گنډلو بوختي وي.^(۱)

۱. آريانا دايرة المعارف، درېيم ټوک، ۷۷۳ مخ

درېمه درجه ولسوالۍ:

۱۱. واشېر - Washir:

د واشېر سیمه د نوزاد علاقه داري وه او ټوله اړتیاوي چي د حکومت سره پېښېدلې هغه به یې د نوزاد له ولسوالۍ څخه چي د واشېر مرکز و، پوره کولې، د ډاکټر نجیب الله د حکومت په وخت کي واشېر په رسمي ډول د ولسوالي په توگه وپېژندل سو، د واشېر نوم د کوشانیانو او ساسانیانو د وخت څخه په واشېر او یا واسپریا دیږي. د واشېر شمال ته د فراه ولایت د گلستان ولسوالي او د هلمند د نوزاد ولسوالي، جنوب ته یې د نادعلي ولسوالي، ختیځ ته یې د نوزاد ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نادعلي ولسوالي قرار لري.^(۱) واشېر د هلمند ولایت درېمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرگاه څخه په (۱۴۳ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وگړو شمېر یې (۱۵۴۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۴۱۰۵ km^۲) کیلو متره مربع دی، (۶۴) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۱۵۰ m) متره لوړوالی لري.^(۲)

۱. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۸۷ مخ

۲. د هلمند ولایت د احصایې امریت

۱۲. خانشین - Khanashin (رېگ - Reg):

لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، دغه سیمه ټوله رېگو نیولې ده، شمال ته یې د هلمند سیند او د هغه تر شا د مارگو دښت، جنوب ته یې پښتونستان، ختیځ ته یې د خانشین غر او د هلمند څنډې، لوېدیځ ته یې د لنډې کلي او په هاخوا یې د چهاربرجک ولسوالي ده.^(۱)

خانشین د هلمند ولایت درېیمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۶۰ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر یې (۲۶۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۷۴۱۴ km^۲) کیلو متر مربع دی، (۹۶) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۶۵۰m) متره لوړوالی لري.^(۲)

د دغې ولسوالۍ آب و هوا ډېره توده او باران لږ پکښې اوري، په دوبي کې یې د تودوڅي درجه (۴۸) ساتي ګراډو ته رسیږي، مشهور غرونه یې کوه سفید، ملک کوه، سنگ رخام، کوه رباط، کوه ترشاب، کوه گلچې او داسې نور.

په دغه سیمه کې دوه لوی دښتونه د رېګستان او مارگو په نامه مشهور دي، په دېشو خواجه علي او لنډې پلالک کې یې د کرهڼې محکي دي، چې غنم په کرل کېږي.^(۳)

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۸ مخ

۲. د هلمند د احصایې امریت

۳. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۸ مخ

په خانشین (رېگستان) کي کرهڼيز پيداوار ډېر لږ دي، ددې سيمي ورشوگاني د باران د اورښت په ډېرښت او قدرت او په تېره بيا د ژمي او پسرلي په بارانونو پوري مربوط دي، که چيري د مني او ژمي د آخرو ورځو بارانونه په خپل وخت او کافي اندازه واورېږي، نو ښې گټوري ورشوگاني تشکيلېږي، څنگه چي ددې منطقي هوا په ژمي کي هم گرمه ده، نو د حيواناتو او څارويو د استفادې وړ اکثره نباتات او گياگانې په ژمي کي هم وده کوي او د ستايني وړ ورشوگاني جوړوي او څنگه چي د سکسول وني ددې شگو په ټولو برخو کي دېرښت لري، نو په تېره بيا پاني او څانگي يې د اوبانو د خوراکې لپاره گټور او د استفادې وړ دي او په دغو وانبو د وزو او پسونو هم بسيا کيږي.

د خانشين ډېر خلک په مالدارۍ او د څارويو په روزنه بوخت دي، ددې علاقې اهلي څاروي اوبنان، وزې، پسونه او خره دي، غويان او آسونه پکښې نسي روزل کېدلای او وحشي ځناوري يې لکه هوسی او سويه په شگو کي او په غرونو کي يې غوڅه او پړانگ او په نورو هوارو محکو کي يې لېوه، گيدرېه او سورلندې پيدا کيږي.

ددې سيمي ښځي يې د څارويو د وړيو او وينتياو په وريشلو او تاوولو بوختي دي، د تغر، غالی او شړۍ او بدنه هم پکښې مروجه ده، ددې ځای وگړي خپلي پڼې هم د غر څه له پوستکي څخه پخپله

جوړوي، په ژمي کي يې هوا سپر ده او د (حاران) په نوم يو سخت باد پکښې لگيږي.^(۱)

۱۳. مارجه - Marjah:

د مارچي ولسوالي د طالبانو تر واکمنۍ وړاندي د نادعلي د ولسوالۍ برخه وه، کله چي طالبان واک ته ورسېدل، نوموړې سيمه د ولسوالۍ په نامه ياده سوه، کله چي د طالبانو تحريک سقوط وکړ او د حامد کرزي تر رياست لاندي حکومت تشکيل سو، لاهم د مارچي برخليک سم نه و معلوم.

په (۱۳۸۹) لمريز کال د نوي ادارې لخوا حاجي عبدالظاهر اريان د مارچي ولسوال په توگه په لومړي حل رسمي وپېژندل سو، نو دا سيمه رسمي او د ولسوالۍ بڼه يې خپله کړه،^(۲) مگر مؤقت شکل لري.

په مارجه کي (۶۰) شپېته زره جريبه مخکته تر پروژې لاندي راغلې او د کرهڼي قابليت لري،^(۳) له لښکرگاه څخه په (۲۷.۸ km) کيلو متره فاصله کي پرته ده.^(۴)

شمال ته يې د نادعلي ولسوالي، جنوب ته يې د گرمسپر ولسوالي، ختيځ ته يې د باکزو د ناوې ولسوالي او لوېديځ ته يې د مارگو پراخه دښته پرته ده.^(۱)

۱. آريانا دايرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۷۰ مخ

۲. الحاج محمد اسماعيل شريعتيار، هلمند پوله په پوله

۳. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۱ مخ

۴. <https://www.google.com/maps/dir/Lashkar+Gah/Marjeh,+Afghanistan>

۱۴. ناومېش - Nawmish:

ناومېش د هلمند ولایت څوارلسمه، یوه نوې او موقتې ولسوالۍ ده، چې په (۱۳۹۲) لمریز کال د جدي په ۲۶ نېټه د باغران له ولسوالۍ څخه بېل او د یوې خپلواکې ولسوالۍ په څېر رامنځته سوه.

درېم څپرکی

د هیتومنت (هلمند) تاریخي آثار او مشهورې سیمې

بست (د بُست کلا):

بُست زموږ د لرغوني هیواد یو تاریخي، تجارتي، مذهبي، پوځي، مدني او فرهنگي مهم ښار دی، چې د هلمند (هیرمند) د کیني غاړې، د ارغنداب او هلمند د سیندونو د یو ځای کېدو له ځای څخه یو څه کښته پروت دی، په تاریخي سندونو کې بُست د بیوت (Bicut) یا بیجس (Bigis) په شکلونو هم ضبط دی.

د بُست د تاریخي کلا بنسټ ایښوونکی (بسته داري) د (زایر) زوی او د (ویشته سپه) وراره دی، چې ښایي له خپلي خوا یې د سیستان حکمران ټاکلی و.^(۱)

پورتنی روایت له آریانا دائره المعارف څخه را نقل سوی دی، خو علامه رشاد بابا په خپل اثر (د کندهار یادابنتونه) کې داسې لیکي: (د بُست په هکله د اویستا په هغه نسخه کې چې په سمرقند کې پیدا سوې او په (۸۰۰ ز) کې لیکل سوې ده، لیکلي دي: بستوار

۱. آریانا دائره المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۹ مخ

(Bastvar) د زریر زوی د بُست ښار ودان کړ، دغه وخت ویشناسپ د زریر ورور په فرزندان کي و او په عبادت بوخت و، فرزندان د ویشناسپ د کورنۍ پاتوبی و).

د بُست په خلکو کي مشهوره ده، چي د بُست کلا د نوشپروان عادل ساساني (۵۳۱ - ۵۷۸ ز) وزیر بختک د نوشپروان په حکم جوړه کړېده، وایي نوشپروان د خورا ټینګي کلا په جوړولو وګماره، ده د هلمند او ارغنداب د سیندونو په ګډونځي، چي دغه کلا ودانه کړله، پاچا ته یاغي سو، نوشپروان پسې راغی لښکرو یې ښار کلابند کړ، یو کال تېر سو د کلا د نیولو امید ورځ په ورځ ضعیفه کېده، لښکرو ته یې د کوچ امر ورکړ، خو بختک ته یې پیغام ور ولېږه چي: (ته ډېر ناځوانه سپی یې، ما ته دومره ټیټ سوی نه بللې، د نمک حق دي هېر کړ؟).

د دې پیغام په ور رسېدلو بختک راووت، توره یې د پاچا په منځ کي کښېښووله او ورته یې وویل چي: (ما غوښته دا درته ثابته کړم، چي دا کلا د نیولو نه ده، که نه ستا هغه نوکریم، چي وم).^(۱)

زموږ د هیواد د ډېرو لرغونو او مشهورو کلاګانو څخه چي په روایتونو، تاریخي اسنادو او افسانو کي ترې ډېره یادونه سوې، یوه هم د بُست کلا (قلعه بُست)، د هغې بالاحصار، لښکري بازار او راوقونه (طاقونه) دي.

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادښتونه، لومړی ټوک، ۱۹۱ مخ

بُست د خپلي کلا د پراخي سيمي سره د هيرمند او ارغنداب د سيندونو د مخامخ کيدو د پاسه په يوه فرسخي (غونډۍ) کي موقعيت لري.^(۱)

دا کلا د ختيځ او لوېديځ په احاطه کي دوې دراويزې لري، چي آثار يې تر اوسه پوري باقي پاته دي، جنوب لوېديځي خوا ته يې پريوې غونډۍ باندي بله کلا وجود لري، چي د دېوالو اکثرو برخو يې د وخت له تېرېدو سره مقاومت کړی او پر خپلو ځايو باندي سم دم ولاړ دي، د بُست په مينځ کي يو ژور څاه دی، چي ژوروالی يې د هلمند او ارغنداب د حوزې له سطحي سره تخمين کېدای سي، په آخرينه سطحه کي پر څو برخو وېشل سوی دی، چي هلته د آجرو پخې ودانۍ بنکاريږي، د تعمير مواد يې رېښک، اهاک او لږ څه ايرې دي، چي د لرغوني معماري فن د قابليت په اثر سره يې داسي جوش خوړلی چي ته به وايي د ماربل تيره ده.

تر لسو کيلو مترو پوري د مخروبه عمراناتو اثرونه ليدل کيږي، په يقين سره ويل کېدای سي، چي د دغو عمارتو له مجموعې څخه به د بُست ښار تشکيل سوی و، د بُست کلا د طاق کمان چي په دې ځای کي زموږ د بحث موضوع ده، د نيم دايريې بيضوي په شکل سره ولاړ دی، چي و تريې شپاړس نيم متره، جگوالی يې د زاويې له مرکز څخه بيا تر سر پوري بېله ضخامته څخه د کمان ديارلس سانتی، پنډوالی

۱. د افغانستان استحکامي کلاوی، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۰ مخ

یې یو مترو او یا ساتنۍ ته رسیږي، پر پایو باندي یې کوفي^(۱) خط لیکل سوی دی، چي لوستل کېدای نسي.^(۲)

د هغې څرگندونې له مخې، چي العتبي ورکړې، (بای توز) په کال (۳۶۰ هـ ش) شاوخوا کي د بُست حکمران و، چي سبتگین ترې ونيو، ابو الفتح بن محمد بستي کاتب تجنیس صاحب او د عربي ژبي شاعر، چي د بای توز منشي و، د سبتگین له دربار سره یو ځای سو او تردې وروسته د بُست حکمراني طغیان ته وسپارل سو، نوموړي د باج او خراج څخه سرغړاوه او د سبتگین لاس په توره زخمي کړ، خو طغیان ماته وخوړه او د سبتگین لاس ته ورغی.

ابو منصور سیستانی عالم ویلي ((په نړۍ کي د دومري وړوکوالي سره د میوو او نعمتونو ډک ښار مي نه دی لیدلی)).

ابراهیم محمد اصطخري په مسالک الممالک (تألیف ۳۴۰ هـ ق) کي لیکي: د سیستان په سیمه کي تر زرنج وروسته لوی ښار بُست دی، د خلکو کالي یې د عراق د خلکو غوندي دي، خلک یې بامروته دي، په دغه ښار کي د هند و سنده تجارت خانې دي، د انگورو او خرما ونې لري، ډېر سمسور دی.

احمد بن ابو یعقوب بن واضح معروف په الیعقوبي په البلدان کي لیکي: بُست د سجستان له لویو ښارونو څخه دی او د ابو جعفر

۱. کوفیه یا کوفي خط د اسلامي خطونو له جملې څخه یو ډول خط دی، چي د کوفي ښار ته منسوبیږي او ویل کیږي چي په هغه ځای کي یې شکل اخیستی او پراختیا یې موندلې ده.
۲. د افغانستان استحکامی کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۷ مخ

منصور العباسي په خلافت کي معن بن زائده شېباني ونيو، خلک يې عجميان دي او ددې سيمي اطراف په سندهو هند پوري نښلي.^(۱)

د البشاري په خپله وينا چي زياتره اسلامي هيوادونه يې ليدلي او د سوداگر په صفت په زياترو ښارونو د سوداگرانو، پوهانو، پارسيانو، صوفيانو، کيسه ويونکو، ذکر کوونکو او ليکوالانو هر خبره يې په حافظه کي ساتلې وه، د خپل سياحت په ترڅ کي تر سنده تللی دی د خپل کتاب په يوه برخه کي د بښت په هکله داسي ليکي: يو لوی کلی دی او وگړي يې د دين، مېراني او نعمت اهل دي، چي د خپل در ايت او نرم خوی په ايین مشهور دي، دا پاکيزه او سمسور کلی د دوو رودونو په منځ کي پروت دی، د سرد سپر او گرم سپر دواړو سيمو مېوې او آب و هوا لري، ښارونه يې ډېر ښکلي او کلي يې زيات دي، ښه خرما او پريمانه انگور لري او د ريحان گلان لري.^(۲)

جوزجاني په حدود العالم (۱۸۷ مخ) کي ليکي: له بښته تر ساروان پوري د فېروزقند پر لار دوه مزله دی، تر دوه مزله وروسته له ساروان کلا څخه چي تر هلمند سيند اوږي، نو لوېديځي غاړي ته تل واقع دی، له تله تر درغشه يو مزل او تر باغنين پوري د يوې ورځي لار ده، اصطخري له بښته د داور خواته لومړی مزل فېروزقند بولي.

اصطخري د المسالك والممالک په (۱۹۲ مخ) کي ليکلي دي چي: زرنج، خواش، بښت، روزان، سروان، صالحقان، بغنين، درغش،

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادابنتونه، لومړی ټوک، ۱۹۳ مخ

۲. پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼي، دوهم ټوک، ۱۴۲ مخ

تل، بشلنگ، پنجوای، کوهک، غزنه، قصیر سیوی، اسفنجای او
حبابی د سیستان له بنارونو څخه دي او ترزنج لوی بنار نسته.

د گبرانو په بندهشت کي کنبلي دي.:

په هلمند کي د بُست پر برابري یوه چینه وه، چي له اوبو سره به رپگ
او د سرو زرو ټوټې ور څخه راوتلې، لږ تر لږه به له ورځي زر دیناره طلا
ور څخه حاصلېده، افراسیاب چي د سیستان دی، دغه چینه یې په
جادو (کوډو) وټرله، ویل کیږي چي پسله درپیو زرو کالو به بېرته
خلاصه سي.

د نزهه القلوب په (۱۷۴ مخ) کي لیکلي: بُست په درپیم اقلیم کي
واقع دی، طول البلد یې د خالوات له جزیرو څخه (قب = ۱۰۲) او
عرض البلد یې د استواله کرني څخه (لج = ۳۳) دی، میانه بنار دی،
هوا یې معتدله ده، اوبه یې له سینده دي، خرما، غله او مپوه یې
حاصلات دي.^(۱)

د بُست په هکله یو ماخذ سته، چي که هغه صحت ولري، نو تقریباً
(۳۵۰۰) کاله دمخه د بُست ذکر پکښې سوی دی، دا کتاب (بگت
پران) نومېږي، بگت پران د هندوستان د آریایي هندوانو یو کتاب
دی، چي دوي وایي مؤلف یې (مهادیو) دی او مهادیو په (۱۴۰۹ ق م)
کي مړ دی.

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، لومړی ټوک، ۱۹۰، ۱۹۳،

۱۹۸ مخونه

په دغه کتاب کي د یوه ځای نوم (بست من) راغلی دی، د هندوئیزم علما او ځیني ختیځ پوهان له بست من څخه د بست معنی اخلي او وایي، چي مطلب ورڅخه بست دی او همدا شان د رشاد بابا په نظر بست من کي د (من) کلمه د مېني معنی لري، چي په پښتنو کي د وطن او ملک په معنی ده، په پارسي کي د هغه بدیل (میهن) دی، چي هلته هم دغه کلمه موجوده ده، که ددغه کتاب خبره سپری ومني، نو تقریباً درې نیم زره کاله پخوا د بست ذکر په کتابونو کي موجود دی.

که څه هم (تلسي داس) په لسم قبل المیلاد پېړۍ کي بگتپران ترتیب او په سانسکریت یې اړولی و، که له هغه څخه هم دا زمانه حساب سي، نو درې زره کاله د بست له ذکره کیږي.^(۱)

د بست له لرغونو آثارو څخه یو هم د بست بالاحصار دی، چي له بست، لښکرگاه او رواق سره یې یو ځای نوم اخیستل کیږي او اوس یې د کنډوالو پاتي شوني (بقایاوي) لیدل کیږي، په دې کنډوالو کي یو شمېر قبرونه هم سته، اوس چي د بست بالاحصار راغورزېدلې، پراخ استحکامات یې په زړه پوري او له برمه ډک طاق یې ددې ښکارندوی دی، چي دلته یو وخت د تمدن ډېر غوره مرکزونه موجود وه.^(۲)

د بست پر شاوخوا چي بل د یادولو شی دی، هغه د بست د کلا شاه دی، چي دا یو ساده شاه نه دی، بلکې په خپل زمانه کي یو شهکار بلل

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادابښتونه، ۷۸۰ مخ

۲. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، ۱۴۷ مخ

کېده او له بلي خوا څخه د بُست د کلا د اوبو په تامينولو کي يې ټاکونکی رول درلود، ددې شاه موقعيت د بُست د بالاحصار د غونډۍ په مينځ کي په دايروي شکل ليدل کيږي، چي د هغه حای د اوسېدونکو له خولې د وخت د پاچهانو زندان هم و.

تر اووه پوږو (طبغو) پوري په شاه کي دننه اطاقونه دي، چي د خښتو رنگ يې سوی او لوگن دی، چي د پخواني زمانې له اورلگېدو څخه څرگندونه کوي، ويل کيږي، چي تر شاه لاندي طبقې د وخت په تېرېدلو سره له خاورو د وړو څخه ډکي سوي او ممکن د دقيقو کيندنو په پايله کي د هغه اصلي جوړښت او چاپيريال روښانه سي.

د بالاحصار د زېرمينۍ ودانيو ته د ورننوتلو لار له نړيو او تور تمو دهليزونو څخه د شاه له مرکز څخه ليري پرته ده، هر څوک نسي کولای، چي ورننوزي دا ځکه چي بېرته وتل ترې ډېر زيات سخت دی.^(۱)

همدا شاه د بُست د ښار، بالاحصار او لښکرگاه د پراخو کنډوالو تر څنګ اوس يو رواق هم پاته دی، چي د لرغوني زمانې د معمارۍ او لوړ هنري سبک له ډېرو زياتو نفيسو نمونو څخه شمېرل کيږي، ددې رواق د بنا او نېټې په باب موثق معلومات په واک کي نسته، خو بلاذري وايي: عبدالمالک بن مروان اموي خليفه چي اميه بن عبدالله يې د خراسان والي وټاکه او ده هم خپل زوی عبدالله سجستان ته واستاوه، نو کله چي هلته ورغی، ددې حای له رتبيل (يا زُنْبيل) شاه سره يې جگړه وکړه، مگر رتبيل شاه چي له مسلمانانو ډارېده، له

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، بيست مقاله تاريخي - تحقيقي، ۳۶۵ مخ

عبداللہ څخه یې د سولې غوښتنه وکړه او په بدل کې یې عبداللہ ته یو میلیون درهمه وړاندیز وکړ، سوغاتونه او مرجان یې ورواستول، خو عبداللہ د هغو له منلو انکار وکړ او وې ویل: تر هغه وخته چې دا رواق د سرو زرو راته ډک نه کړي، د رتبیل سره به سوله ونه سي.

له پورتنی روایت څخه څرگندیږي، چې د بُست رواق د اسلامي دورې له عمراني بقایاوو څخه دی، مگر دا خبره جوته نه ده، چې دا رواق په کوم مطلب بنا سوی دی، آیا دا اوسنی پاته سوې بنا هماغه پخوانی بنا ده او یا دا چې وروسته نوې سوې ده، څنگه چې رالوېدو ته رانږدې سوی و، نو ترمیم کاري پکښې وسوه او اصلي بنا یې ولوېده او د ترمیم په جریان کې یې پخواني تریینات د ډیکورپشن دقیق ممیزات، بنکلي نقشونه او د کوفي لیکنو بقایاوو له منځه ولاړې.

همدا ډول د بُست دروازي هم د یادولو وړ دي، نوموړې کلا دوې دروازي درلودې، چې د پتې (فتح) خان برېڅي په کیسه کې یې یادونه سوې ده، هغه دا ډول چې فتح خان له شپېتو نورو ځوانانو سره د هند د فتحي لپاره روان سو، نوموړی د کلا له یوې دروازي ووت، نو موریې پرې دا ناره وکړه:.

کـــه دوې دي دوې دي
د کلا بست دروازي دوې دي
پريوه مي پتې (فتح) وځي
پر دابله يې د مور سوي نارې دي

له پورتنې فولکوریکي کیسې څخه څرگندیږي، چې بست دوې دروازي درلودې.^(۱)

ابو اسحاق ابراهیم اصطخري د هجري څلورمې پېړۍ په لومړي نیمایي کې په خپل کتاب (المسالک و الممالک) کې لیکي: د بست دروازي ته مخي ته پر سیند باندي څنگه چې په عراق کې معمول دی، پل موجود دی، چې نوي او کوچني کښتیاڼي لري، هغه لویه لار چې د زرنج څخه بست ته راځي، د دغه پله څخه تېریږي، خلک یې د عراق په شان کالي اغوندي او ډېریې د هندوستان سره معامله لري، د دغه ښار مځکي آباتي او شنې دي، خرما او انگور ډېر پکښې سته.

د بست نوم دوه زره کاله دمخه ایزید وړ د هلمند په شاوخوا کې اخلې، لسترنج یې هم په دغه ځای کې بولي، الیعقوبي په کتاب البلدان کې بست د سجستان د لویو ښارونو څخه بولي، په اعلان النفیسه کې (۳۹۰ هـ) د بست نوم په کور سیستان و زرنج، بست، الرخه یادوي.^(۲)

۱. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۲ او ۱۵۴ مخونه

۲. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۲ او ۴۶۳ مخونه

بُست د شپږمې زېږدیز پېړۍ په لومړیو کې د یفتل لاس ته ورغی، بیا وروسته د عربانو د لښکر کښیو په ترڅ کې د عبدالرحمن بن سمره له خوا هغه ښار و نیول سو او د هغه د مهم سوق الجیشي موقعیت له کبله د عربو مسلمانانو له خوا د عسکري ځواکونو مرکز وگرځېد او د کابل شاهانو په خلاف ور څخه کار واخیستل سو، د مسلمانانو د تصرف له وخته د غزنوي پاچهانو تر دورې پورې بُست خپل پخوانی شهرت له لاسه ورکړی و، په (۳۶۶ لمريز - ۹۷۶ ز) د بُست د بیا ودانۍ، ترقۍ او روتق دوره وه.^(۱)

بُست په اوومه میلادي پېړۍ کې یو مشهور او مستحکم ښار و، چې تر سیستان پورې د عربي قوتونو په مقابل کې د زابل او رخد (رخج-اوسنی کندهار) د حکمران (رتبیل شاه) د مدافعو پوځونو قرارگاه وه، چې د هلمند سیند او د هغه د مرستیالانو پر غاړو د گزیو په پولو کې تر اوسه پورې د دې تاریخي ښار بقایاوي سته او په یو مهال کې د غوري پاچهانو مقر او د منهاج سراج استوگنځی و، چې تر سیستان پورې د پخوانیو ډېرو ښارونو پاته شوني (بقایاوي) تر اوسه پورې موجود دي، چې له دې جملې څخه ډاور، بغنی، سروان، نوزاد، تیری او نور تر اوسه موجود دي.^(۲)

کوم وخت چې د اسلام سپېڅلی دین د سیستان له لارې د ارغنداب، غزني او کابل سیمو ته خپرېده، بُست د خپل موقعیت له امله زموږ د

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، ۱۹۷ مخ

۲. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، ۱۴۰ مخ

یو شمېر نورو ښارونو په څېر، چې د هیواد په لوېدیځو څنډو کې پراته وه، ډېر ژر له عربي پوځونو سره مخامخ سو. په دې وخت کې (بُست) د کابلي (رتیلانو) د پاچهۍ اړونده خاوره وه، چې له هامون څخه تر سندھ پورې یې واکمني درلوده. بُست د کندهار، زرنج او هرات په منځ کې ډېر ښه موقعیت درلود، چې لویې کنډوالې یې د لوی پرتم ښکارندویي کوي، وروسته له دې چې عبدالرحمن بن سمره هغه ونيو، د ښار له ښه موقعیت څخه یې ګټه واخیسته او هغه یې د کابلي رتیلانو د کورنۍ او د خراسان د نورو ملي رئیسانو پر ضد خپل عسکري پندډغالی وټاکه.^(۱)

د بُست په یوه برخه کې عام خلک اوسېدل، تجارتي مرکز، کاروانسرایونه وه او بله برخه یې سپاهیان، پوځیان، صاحب منصبان او کله - کله به غزنوي پاچاهان لکه (محمود او مسعود) پکښې اوسېدل او بُست د غزنوي پاچاهانو ژمنی یا دوهم پلازمېنه وه.^(۲)

زموږ د گران هیواد تاریخي ودانۍ د نورو تاریخي ودانیو په شان د یرغلګرو له خوا سوزول سوي او یا ویجاړې سوي دي، چې ددې غونډي زیات مدني او هنري آثار یې له خاورو سره خاوري سوي دي.

په (۵۴۵ هـ) د علاوالدین جهانسوز د قهر، غضب او غچ اخیستني په لمبو کې بُست او لښکرگاه لکه غزنی، د څو اونیو په فاصله کې سره وسوزېدل، وروسته بیا مرمت کاري (ترمیم) سول، خو بیا وسول، تر

 ۱. آریانا، ۱۰۳ مخ

۲. همدا اثر، ۱۴۱ مخ

خو چي ګوډ تېمور د اتمي هجري پېړۍ په دوهمه نيمايي کي نه يواځي د سيستان بندونه تخريب کړل، بلکې د بټ ژوند ته يې هم خاتمه ورکړه.

د هغه څخه وروسته، که څه هم ددې تاريخي کلا څخه د عسکرو د چوڼۍ په ډول کار اخيستل کېده، خو چنگېزيانو دا بنکلی بنار او کلا له خاورو سره خاوري کړه.

د افغانستان کالني په حواله په (۱۹۲۳ ز) د موسيو فوشه د پلاوي له خوا د اتلسو مياشتو په اوږدو کي د بټ د بالاحصار په خرابو کي څېړني تر سره سوې او بيا پنځه ويشت کاله وروسته پنځه کرته سرته ورسېدلې، په ټولو کيندنو کي چي په شمال، جنوب او مرکز کي وسوې، لويه ماڼي (کوشک کبير)، حرمسرای، نظامي مقر، تالار د غزنوي پاچهانو دربار او کوچنی جومات شامل و، همدا شان هلته يو جامع جومات هم کشف سو. ^(۱)

زمینداور (زینداور . زون + داور):

د سيمي خلک دا ځای زینداور (Zin Dawar) بولي او ددغه ځای اوسېدونکي زینداوري بولي، (زين - Zin) د (زون - Zon) ممال شکل دی.

رشاد بابا داسي ليکي: عربو چي د کندهار پاچاهان رتبيل بللي دي، زه (رشاد) گمان کوم (رتبيل - Ratbil) د زن پال محرف او مصحف

۱. د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۸ مخ

شکل دی، دا تصحیف د عربو له مؤرخینو څخه پېښ بولم، ددغي کلمي لومړۍ برخه (Zan) يا (Zon) يا (Zin) ده، چي د لمر معنی لري او (Bil) د (Pil>Pal) مبدل شکل دی.

(Pat>Pad>pal) یوه لرغونې آریایي کلمه ده، چي د پالونکي او پرستش کوونکي معنی یې درلوده. آزریات د (اور د ساتونکي) په معنی اویستایي کلمه ده، په (موبد) کي هم دغه ریښه سته، گرشک ته نږدې (زنبولی Zambulay) ددغي نظریې ملاتړ کوي او دغه ځای تر اوسه د (زنبولي) په نامه یادېږي.

د فرهنگ توضیحي لغات مغلق په (۲/۱۴۸) مخ کي لیکلي دي: زمينداورد غورد پاچاهانو د ژمي پلازمېنه وه، دا ځای یو دیني معبد و، دلته پخوا د لمر د عبادت یو لوی معبد و، په زمينداورد کي د لمر یو طلايي (سروزرو) بت پیدا سو، چي خلافت دربار ته واستول سو. دا نوم له دوو برخو څخه جوړ دی، (son>Zon<Zamin)، زون (سون) اوس هم په انگرېزي ژبه (Sun) لمر بولي، (داور) جزیې د ځای معنی لري.

په مختصر البلدان (۲۲ مخ) کي لیکلي دي:

رخج او زمينداورد سيستان بناړونه دي، دا هیواد د رستم پهلوان دی، چي کیکاوس د دغي سيمي پاچاهي ورکړې وه، قرنين چي د هلمند په ناوه کي واقع دی، په دغه بناړ کي د رستم د آس اخور سته.^(۱)

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، ۴۳ مخ

په لرغونو تاریخي اثارو کي زینداور د مستحکمو ښارونو او پنځو کلاگانو درلودونکی یاد سوی دی، چي دادی په دې حواله د زینداور په اړه یو څه تشریحي معلومات وړاندي کیري:

زینداور د غور د غرنیو سیمو جنوب خوا ته د هلمند ولایت په شمالي سیمه کي پروت دی، چي د غوري واکمنانو د ژمنی-پلازمېني په تېره بیا د غور د ستر سلطان (غیاث الدین) (۵۵۸-۵۹۹) هجري د سلطنت پلازو، که څه هم له دې ځای څخه له پنځو د غور واکمنانو استفاده کوله، خو د پټي خزاني په حواله د سوري امیر پولاد زوی، امیر کروړ (۱۳۹ هجري) په دې مورد کي لیکي، چي امیر کروړ په دوبي کي زینداور کي و او هلته یې ماڼۍ درلودله، چي کټ مټ د مندیش^(۱) په څېره وه.

د غوريانو د دې ژمني پلاز سياسي اهميت د سلطان غياث الدين د سلطنت پر مهال ښه پېژندلای سو، چي له دې ځای څخه یې په ټول افغانستان، هندوستان او د ایران پریوه برخه حکمراني کوله.^(۲) حافظ ابرو لیکي: - (جبل الزور (جبل الزون) بین غور و اسفزار واقع است، و قبر سلطان ابراهیم قتال در آنجاست).

د (پژوهشي در تاريخ هزاره) په (۲۷ مخ) کي لیکلي دي: - په (۳۱ هـ ق) زینداور عربو ونيوه، له دواړو خواوو ډېر خلک مړه سول، یواځي د عربو د لښکر مړي څلورو زرو تنو ته رسېدل، د اسلام د

۱. مندیش د غوري واکمنانو پلازو، چي په اوسني غور کي موقعیت لري
۲. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، ۱۷۰ مخ

لبنکر مشر عبدالرحمن بن سمره و، چي تر ربیع بن زیاد حارثي وروسته د سیستان والي و، غازیانو ته ډېر اولجې په لاس ورغلې، په اولجو کي د زور له معبده څخه د سرو زرو بت هم په لاس ورغی، چي د یاقوتو سترگي یې وې، پدغه وختو کي د زینداور خلکو د لمر پالنه (پرستش) کاوه.

په زمینداور کي د غوریانو د حملو د مخنیوي لپاره څه استحکامات او پوځونه اچول سوي وه، سلطان محمود غزنوي له دغه ځایه له غوریانو سره جگړې کولې.

په حدودو العالم کي لیکلي دي: زمینداور آباءه سیمه ده، د غور او بټ پر پوله دوه ښارونه لري.

تل (د لومړي په کسره) او درغش، په درغش کي زعفران کیږي، د درغش سیمه د بټ په درمشان پوري نښتې ده.

ابوزید بلخي زمینداور د سیستان له مربوطاتو بولي (المقدسي).
اصطخري زمینداور د غور پوله گڼي او المقدسي زمینداور په بټ پوري گڼي.

حموي وايي: د سيمي خلک یې زمینداور بولي چي د (ارض داور) معنی لري، پراخ ملک دی، ښارونه لري.

په صوره الارض کي ابن حوقل لیکلي دي: په داور کي پیداوار ډېر دي، د غور سرحد دی، بغنین، خلج او بشلنگ د داور هغه سيمي دي، چي هره سیمه حاکم لري، مهم ښارونه یې (درتل) او (درغش) دي، چي د هلمند پر غاړه ودان دي، په بغنین، خلج، کابل او غور کي څه

مسلمانان سته، دا سیمي سردسېري دي، له بست څخه تر سروان پوري د داور پر لار دوه مزله^(۱) دي، له سروان څخه چي يو منزل تېر سي، بايد له هلمند څخه پوري وزی، بیا نو درتل ته ځي، له درتل څخه تر درغش پوري تريوه مزله زیات دی، دواړه پریوه غاړه (بسی غاړه) ودان دي، له درتل څخه تر بغین پوري د یوې ورځې لار ده، د بغین په جنوب کي بشلنگ قبیلې اوسي.^(۲)

پژواک په خپل اثر (غوریان) کي لیکي: د داور بنا چي وروسته په زمیند اور مشهور سو، د غوري پاچاهانو پر مهال د غور په اړوندو سیمو کي شمېرل کېده او په ترتیب سره د بلاذري، مسعودي، اصطخري، بیهقي او منهاج السراج ټولو په آثارو کي یې یادونه سوې ده، لنډه دا چي د غوریانو او غزنویانو پر مهال سوق الجیشي سیمه وه او ډېر ارزښت یې درلود، نو ځکه غزنویان دې سیمي ته په ډېر ارزښت قایل وه، اسلامي پوځ هم له همدې ځایه په غوریانو بریدونه پیل کړل، سبکتگین او دهغه زوی سلطان محمود غزنوي هم غوښتل، چي له همدې ځایه پر غور برید وکړي، په داور کي د سلطان غیاث الدین باغ ارم هم په تاریخ کي ډېر شهرت لري، دغه سیمه تر سلطان محمود وروسته دهغه د اولادې او غوري امیرانو تر منځ یو لاندې سیمه وه، چي تل به یې د خپلولو لپاره جنگ جگړې تر سره کېدې.

۱. پخواني وگړو به د یوې ورځې سفر ته منزل وایه

۲. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، لومړی ټوک، ۴۳ مخ

علامه رشاد بابا له زینداور څخه د غور لار موږ ته داسې رابښي: (له موسی کلا څخه د تخت پل د ختیغ خواته یا د موسی کلا د سیند د لوږدیغ خوا).

د رود ختیغخوا تر تخت پل وروسته پروالاخور، تر هغه وروسته باشلنگ، بیا سور کوتل، چپ لاس اخلی، پر بختک ورځي، بختک د نوزاد مربوطه علاقه ده، پر امام رباط ورځي تر هغه وروسته پر چرمستان پرگز (Gurz) له گرز څخه د مرغاوی کوتل چي واوري، د غور علاقه ده، پر دره د باگران په ولسوالۍ پوري اړه لري.

دا بله لار پر تیزني (Tiznay) ورځي، د تیزني لار پر بختک باندي ورځي).^(۱)

زمینداور یعنی (د پاچا محکه) د یو پراخ ولایت نوم دی، چي د غور او رڅچ ولایتونو اړخ ته یې کلي او ښارونه واقع دي، ځلمي زمینداور یې د غور، فراه او بستی تر منځ ښوولی،^(۲) مارکوارت زمینداور یې د عادل شخص محکه یعنی زون یاد کړی،^(۳) اصطخري ویلي دي، چي داوړ د یو زرغون اقلیم نوم دی، د غور له ثغره څخه بیا د سبستان (=سیستان، ساکستان) تر ناحیې پوري اوږدوالی لري.

صدقي لیکي: (د زمینداور ښار یعنی زون، د هندي سپېڅلي الهي معبد و، چي د هغه په ویاړ د کابل پاچا ځان یې زابل یا زنبیل

۱. همدا اثر، ۴۷ مخ

۲. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۵۳ مخ

۳. پوهاند رازقي نړيوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، ۱۶۹ مخ

یاد او ه).^(۱) ابن خرداد لیکی: (په زمیند اور کي د اور شاهانو او په روزگان کي هفتالیانو (= یفتالیان- هیتالیان) حکومت کاوه). (استاد قدرت الله حداد فرهاد یفتالیان ابدالیان بللي، چي د آریائیانو یو خانگه یا ټولگی. وه، چي په (۴۲۵ ز) کال شاوخوا کي د تخارستان پاچاهي یې په لاس کي وه.) (او پوهاند حبیبی صاحب هم یفتل- هبتل ابدال بولي، چي وروسته د ابدالیانو په نوم ونومول سول).^(۲)

د زیند اور (= زمیند اور) نوم په زړو تاریخي او جغرافیایي کتابو کي په سم او ناسم ډول په دې بڼه او نومونو راغلی دی: (داور، زمیند اور، زیند اور، زیند اور، ارض داور، رند اور، الزور، الرود، سوناگیر او...)^(۳)

زرنج (درنگیانا - زرنجیانا):

د هلمند سیمي تر ټولو پخوانی مرکز د زرنج ښار و، چي خرابه یې تر اوسه په چخانسور کي د هلمند د سیند پر غاړه ولاړه ده، لرغون پېژندونکي وايي، چي د کلاوو جوړښت یې عیناً د زاړه (بابل) ښار ته ورته و.^(۴)

زرنج هغه زرخېزه، حاصلخېزه او مردخېزه سیمه ده، چيري چي رېگونه پښې کوي په لاره درومي، چيري چي پراخو او اوږدو دښتونو

۱. شهرهای آریانا، ۶۱ مخ

۲. قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، لومړی ټوک، ۶۴۶ مخ

۳. شریف الله دوست سرواني، زیند اور، ۲۸ مخ

۴. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۵ مخ

لمني غورولي دي، چيري چي د غونډيو او پشديو څخه پرته هيڅ غرنه
 بنکاري، چيري چي بادونه توپان کوي او په ډېر شدت سره بې وزرو
 الوزي، چيري چي مځکه خپله مځکه په نس ورننښي، چيري چي سر
 و کال يواځي دوه موسم وي، چيري چي څپانده سيندونه بهيږي او
 چيري چي ددغسي عجايبو او غرايو څخه د ډکي سيمي مرکز، کوم
 چي د هري ډبري لاندې يې زبنته زياتي تاريخي، مجلل او له ددبې
 ډک قصرونه او بنکلي ودانۍ رنگي بنگي پرته دي، هلته چي هر
 ماسه او شگه حماسه زېږونکي کاین بلل سوي دي، نو ددغسي بډای
 او په خزانو معموري خاوري يو ښار زرنج دی، هغه زرنج چي په ډېره
 خاوري سره د پردي لاس ته ورتله او ددې گردو صفتونو او ځانگړنو له
 امله ورته په مجموع کي د پېغلي ښار يا (مدينه العذر) لقب ورکړل
 سوی و.

مخکي تردې چي د زرنج د ښار د موقعيت په تثبیتولو خبري وسي،
 په مقدماتي ډول ضروري ده، چي د (رام شارسټان) په هلکه معلومات
 ولرو، رام شارسټان هغه محل دی، چي د زرنج ښار څخه دمخه د
 هيرمند او سيستان مرکز و او ددې ښار د منځه تللو په پایله کي ترې د
 هغه او سپدونکي يوې او بلي سيمي ته وکوچېدل او هلته يې د زرنج د
 ښار بنسټ کښېښود او د زرنج ښار يې جوړ کړ.

رام شارسټان د عربو د پخوانيو جغرافيه ليکونکو له قوله ننی زرنج
 د زرنجيان (درنگيانا) د ولايت پلازمېنه وه او د هغه د بنا کېدو دمخه
 په لرغونو زمانو کي ددې ولايت مرکز رام شارسټان و، چي د ابره

شهریار په نوم هم یادېده، بالاخره دا لرغونی ښار په څلورمه هجري پېړۍ (لسمه زېږديز پېړۍ) کې د طبيعي آفاتو يعني د رېگونو د کوچونو له کبله د خاورو لاندې او په کنډوالو بدل سو.

په يوه بل روايت ددې لرغوني پلازمېني موقعيت په ناڅرگند او مبهم ډول د زرنج د ښار په درې منزلي کې ښوول سوی دی، چې په پخوانيو زمانو کې هغه يولوی سيند چې د هيرمند له سيند څخه راپېل سوی، اوبه يې دلته راتلې او بيا يې د خپل چاپېريال مځکې خړوبولې، ترڅو چې ددې سيند د تړلو په واسطه اوبه پورته ولاړې او يولوی بند جوړ سو او ناڅاپه دا ښار بې اوبو سو، مځکې يې لا مزروع او اوسېدونکي ترې په يو واري وکوچېدل او اوسني زرنج يې جوړ کړ. اصطخري د سيستان په بحث کې وايي، چې د کرمان او سيستان تر منځ لويې ښاگانې دي، پخوا دلته يو ښار و، چې هغه ته يې رام شارسټان وايه او وايي، چې د سيستان (يعنې د هلمند اوبه) په دې شارسټان کې تېرېدلې د رام شارسټان خلک راپورته سول او هلته يې د زرنج ښار بنا کړ.

که د تاريخي واقعيتونو په رڼا کې وويل سي، د زرنج ښار د موقعيت تثبيتول او ټاکل ډېر گران دی، چې په يوه وخت کې د (آسياد غلې انبار) او د (خراسان بصر) يادېدله او اوس هغه نوم بينخي د فراموشۍ کندی ته لوېدلی دی.

مگر بيا هم د زرنج د ښار د موقعيت په ټاکلو کې د پخوانيو مؤرخانو آثار بشپړه مرسته کوي، لکه چې د عربو د جغرافيه ليکونکو په قول دا

بنار د هلمند د رود خانې بڼې (راسته) خوا ته موقعیت درلود، یعنې د زرنج د جنوب په یوه منزلی کې پر هلمند سیند یو بند جوړ سوی و، چې لوی او کوچني نهرونه لکه، سنا رود، باش رود، نهر میله، نهر شعبه، نهر طعام^(۱) او نور نهرونه دې بنار ته تلل.

په همدې ډول په شمال کې یې یو بل سیند چې د نیشک (اوسنی خاشرود) په نامه یادېږي تېرېده او په دې ترتیب زرنج ددې دوو سیندونو په منځ کې پروت و، یعنې د هلمند سیند یې په جنوب کې او خاشرود یې په شمال کې بهېده، ددې دواړو رودخانو په منځ کې هغه ځای چې (نادعلي) ورته وایي، یو لوی تلي دي، چې په اطراف کې یې زیاتي خرابې لیدل کېږي او سړی د پخوانیو لویو برونو په کتلو د ډېر لیري تېر مهال د شان او شوکت په یاد کې اچوي.

که چېرې دا کنډوالې د یوه بنار بقایا وي وي او د منځنیو پېړیو بنار او د زرنج اصلي مرکز او یا پخوانی زرنګ (=یا زرنګا) یې وبولو نو په یقین سره ویل کېدای سي، چې په دې ځای کې د زرنج بنار پروت و او تاریخي متون هم په دې خبره شهادت ورکوي.

یوه بله پته چې په یوه تاریخي روایت کې د زرنج د بنار د موقعیت په باب ورکړل سوې ده، هغه تر اسلام را وروسته د ربیع بن زیاد د سیستان فتح کولو واقعې ده، وایي چې د هجرت په دېرشمه ربیع بن زیاد د سیستان د نیولو په نیت د یو لوی لښکر سره د کرمان له مرکز (سبیرجان) څخه راوخوځېد، د پهره بنارونه (اوسني ایرانشهر) او

۱. د زرنج د بنار د طعام دروازي ته منسوب دی.

جالق چي دلاري پرسری پراته وه، فتح کرل، ربیع بن زیاد په جالق کي دهغه حای له مهتر څخه پوښتنه وکړه، چي د سیستان لار وروښيي، هغه ورته وویل: کله چي د هیرمند له سینده پوري وځی، نو مخ ته به مو رپگ او شگي راسي او چي له رپگ څخه تېر سی، سنگرېزه به وگورئ او هلته به یوه کلا او کلی ښکاره سي.

پورتنی پته په څرگنده توگه ښيي، چي زرنج د هلمند د سیند ښي خوا ته پروت دی او هغه رپگونه او سنگرېزی، چي تر اوسه پوري د هلمند سیند خوا ته له چاربرجک څخه تر نادعلي پوري تر سترگو کيږي، د زرنج د ښار یو بل دلیل دی.

نوموړی زرنج د نیمروز او نادعلي په محل کي پروت دی او دا به محضي اشتباه وي که چيري د سیستان د دې تاریخي او با عظمته ښار موقعیت د (مستهرتیت) د قول په پیروی په زاهدان کي وگڼل سی.

لسترنج هم د نقشي له مخي د دې ښار موقعیت د نادعلي په همدې محل کي تثبیت کړی او ټاکلي یې دي، چي د لاش او جوین څخه د نادعلي په شمال کي دی او د فتح کلا یې په جنوب کي پرته ده او له هغه حای تر حصار طاق (اوسنی سارتار) یو لږ خرابې سره نښتي پرتي دي، چي دهغوي یوه برخه او حتی ټولي خرابې همدا د زرنج ښار دی.

هنري ماکماهون چي په (۱۹۰۳-۱۹۰۵ ز) کلونو کي یې په سیستان کي پلټني تر سره کړي، نویې په خپل ډېر علمي او گټور رپوت کي چي د سیستان په باب یې لیکلی دی داسي وايي: په هیڅ یوه مملکت کي داسي خرابې او کنډوالي نه دي لیدل سوي، تر کومه حایه چي د سپري

د سترگو دید لگیږي دا خرابې تر نظره کیږي او دا ټولي خرابې د زرنج بنار دی.

هنري ساوچ لندر چي په (۱۹۰۱ز) کال کي یې سیستان په ټوله معنی لیدلی دی او دده نظر د لرغون پېژندنې په برخه کي زیات اعتبار لري، عقیده لري، چي دا خرابې د یوه بنار خرابې دي او هغه هم د زرنګ مهم بنار دی.

نوموړی ددې خرابو اوږدوالی له (۸۰ - ۹۰) میلو حساب کړی، چي په لومړي سر کي له مبالغې ډک انکار منونکی دی، مگر نوموړی تېروتنلی نه دی او دا ځکه چي د فتح کلا څخه تر جوینه او له نیشک څخه تر پخواني زاهدان او تراکو پوري یوه آباءه سیمه او یو زیات شمېر بنارگوټي سته، چي په زرنج پوري دي، نو ویل کېدای سي، چي زرنج د فتح د کلا څخه تر جوینه او له نیشک څه تر پخواني زاهدان او تراکو تر منځه سیمه کي پروت دی.^(۱)

حمدالله مستوفي د زرنج په اړه کښلي دي: دا بنار گرشاسپ جوړ کړ، چي د زرنګ په نامه یې ونوماوه، جورج پیتريت وايي، چي د سیستان ډېر پخوانی او لرغونی نوم (زره - zara) دی، چي یونانیانو او لاتین تاریخ پوهانو د درنګیانا په نوم یاد کړی او د داریوش په ډبرلیک کي (زرنکا - Zaranka) کښل سوی، چي په را وروسته زمانه کي (نیمروز) بلل سوی دی، چي د جنوب په معنی دی.^(۲)

۱. پوهاند رازقي نړيوال، د هیواد لرغوني بناونه او د تاریخ پانې، لومړی ټوک، ۹۴ مخ
۲. شهسوار سنگروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۳۱ مخ

ځيني محققان نيمروز د (ناف زمين) په معنى ضبط كړى او وايي كله چي لمر نيمروز ته را ورسيزي، نو د مځكي ټوله نيمه كره روښانه كيږي، نو ځكه نيمروز د پراخه او ځلېدونكي افق په خاطر د مځكي (نصف النهار) د نقطې په حيث په هغه زمانه كي چي بطليموس د خالدات ټاپو د مځكي نصف النهار پېشنهاد كړى نه و د اويستا د عصر د اريانا نوله خوا ومنل سو.

په اويستا كي معمولاً د آريانا مشهوري او مهمي سيمي د سندونو او رودخانو په نومونو چي ددې له منځه تېرېدلې نومول سوي دي، لكه هیتومنت (هلمند)، فرا داتا (فراه - فراه رود)، هراوتي (ارغنداب)، الرخد، كندهاراو نور.^(۱)

ابن حوقل د سيستان په مشهورو او مهمو ښارونو كي د زرنج ښار په گوته كړى او همدارنگه د نورو ښارونو لكه بۇست، بالش، رنج، بلدي داوړ (زمينداوړ)، بغنين، خلج، بشلنگ، خاش، قرنين، طاق فره، سروان (سراوان) او زالقان يادونه يې كړې ده.^(۲)

د زرنج د كلمې زوړ او پخوانى نوم (درنگيانا) ده، له درنگيانا څخه (يانا) لوبدلې ده او (درنگ) يې په (زرنج) اوښتى دى، (يانا) مكاني سوفكس دى، چي هغه د (ستان) يعنې د ځاى په معنى ده، لكه په باميان او قباديان كي.

۱. پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاني، لومړى ټوك، ۹۹ مخ
۲. شهسوار سنگروال، د افغانستان د تاريخي جغرافيه څرنگوالى، ۳۱ مخ

د یونانیانو په آثارو کې زرنج د (درنگیانې) او (درنگیان) په شکل ضبط دی، کله چې له منځني آسیا څخه ساکان دې سیمې ته راغلي دي، هغه وخت ددې سیمې نوم (ساکستان) سوی دی، یعنې د ساکانو د اوسېدلو ځای یا مېنه، وروسته - وروسته ساکستان په تلفظ کې (سکستان یا سگستان) ویل کېده او عربانو هغه سجستان باله، ځکه هغوي په خپلي الفبا کې د (گ) توري نه درلود، عربانو په جغرافیایي نومونو کې راغلي د (گ) توري ټول په (ج) باندې اړولي دي، لکه گورگان یې جورجان کړی، گوزگان یې جوزجان کړی او بالاخره په همدې بنیاد دوي له سگستان څخه سجستان جوړ کړی، چې وروسته - وروسته بیا (ج) په (ی) باندې اوښتی او په دې توګه له سجستان څخه سیستان جوړ سوی دی، چې اوس هم دغه نوم موجود دی او دا سیمه په همدې نامه یادېږي.

ددغه سیمې ختیځې خواته د کندهار (اوسني هلمند) د بښت علاقه وه، لوېدیځې خواته کرمان او جنوب ته یې د بلوچستان هغه برخه ده، چې اوس په ایران کې واقع ده.^(۱)

د زرنج ښار تقریباً د هلمند پر وروستی برخه جوړ سوی و، هر کله چې عربي سلطه خپره سوه، نو هغه ښار کرار - کرار ترک سو او د ثقافتي مرکز په حیث د بښت ښار راپورته سو او نایب هم ځانته د کښېنستلو ځای په بښت کې جوړ کړ.^(۲)

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادښتونه، ۸۲۷ مخ
 ۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۵ مخ

د اسلام د مبارک دین تر راتگ وروسته د صفاریانو کورنۍ د سیستان (هیرمند) د لویو او غښتلو پاچهیو څخه شمېرل کیږي، صفار د یعقوب لیث لقب او دا د دغې سلسلې تر ټولو غښتلی پاچا و. د صفار او لکي په نامه اوس هم د هلمند په (گرمسپر) کې دوه کلي سته، د رشاد بابا په گومان چې د صفاریانو کورنۍ دغه صفار ته منسوب دي، که څه هم ځیني کسان ورڅخه د مسگر معنی اخلي، خود رشاد بابا په اند دغه توجیه سمه نه ایسي.^(۱)

زرنج د ستر شهنشاہ یعقوب لیث صفاري هلمندي او د هغه د ورور عمرو لیث صفاري هلمندي ماڼۍ وه، عمرو لیث په درون (شارستان) کې د خپلي خزانې لپاره یو تعمیر جوړ کړی و، چې هغه ته یې ارگ وایه، د زرنج بازارونو، عمارتونو او ښار بشپړ شهرت درلود، هغه ودانۍ چې دې دواړو افغاني پاچاهانو جوړې کړې وې، جغرافیه لیکونکي د هغه زیاته ستاینه کوي.

یعقوبي د سیستان د بارو په مبحث کې لیکلي دي، چې د سیستان له ناحیو څخه د بُست ناحیه، د جوین ناحیه، د خشک ناحیه، د خواش ناحیه او د زرنج لویه ناحیه ده، چې د ربیل پاچا پایتخت دی او څلور فرسخه مساحت لري، گرد چاپېر ترې یو خندق دی او پنځه دروازي لري، رودخانه لري چې د ښار له منځه تېرېږي او هند مند (= هیرمند) ورته وایي.

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادښتونه، ۸۲۹ مخ

خو د زرنج لرغونی ښار په (۶۱۹) هجري کال د مغولو د فتنو او قساوتونو او د چنگېزي لښکرو له خوا د زیانونو سره مخامخ سو او بیا څه چي ترې سالم پاته وه، په (۷۶۴) هجري کي د ګوډ تېمور له خوا د هغه د پښې د ماتېدلو د کسات اخیستلو په قهر او غضب سره د آسیا د غلې انبار، د هغه آبادی او حاصلخیزی مځکي او بندونه له یو سره د خاورو په کنډوالو بدل کړل.

تر ګوډ تېمور وروسته د نوموړي زوی (شاهرخ) د پلار غوندي د سیستان لا محوه کولو ته بډي ووهلې او د سیستان شاهرګ (د رستم بند) یې وړان کړ.

هو کي! زرنج هماغه ښار چي یو وخت د سیستان د پاچاهانو پلازمېنه او د حکمرانانو څوکی وه، هغه زرنج چي یوه ورځ د خلافت د مقر د بغداد سره یې سیالي کوله او په ختیځ کي د آسیا د ډېرو ګڼ نفوسو ښارونو څخه و او د البشاري په قول د (عجایب البلاد عجم) څخه شمېرل کېده، د دوو تنو آسیایي خونخوارو فاتحانو (چنگېز او تېمور) او د روانو رېګونو د هجوم له کبله چي د رستم د بند د وړانولو په پایله کي یوه هسي منظره ځانته نیولې وه، چي د هغو په لیدلو ورته د انسان ژړا راتله.

ګوډ تېمور او دده ځایناستی (شاهرخ) د هیرمند د بندونو په وړانولو سره د سیستان شریانونه پرې کړل او زرنج یې د خپلي مور (هیرمند) په سپینو وینو کي ډوب کړ او ویې واژه.^(۱)

۱. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پايي، لومړی ټوک، ۱۰۵ مخ

خلج:

د اوسنی ناوې (د بارکزو ناوه-ناوه بارکزائي) مرکز دی، د جمعې د ورځې مېلې (کنج) یې دومره شهرت لري، چې نه یواځې له ټول هلمند څخه خلک ورته راځي، بلکې د کندهار او نورو سیمو وگړي هم په نوموړې مېله کې برخه اخلي.

ابو الفضل بیهقي پخپل تاریخ (بیهقي) کې د خلج نوم داسې ذکر کوي: (روز پنجشنبه نوزدهم محروم بوعلی کوتوال از غزنی با لشکری برفت بر جانب خلج).

هغه وخت چې کوتوال د خلج د فتحي څخه پایتخت (غزني) ته راگرځېدلی د باچا حضور ته دده د ورتگ په وخت کې بیهقي داسې لیکي: (و بوعلی کوتوال از خلج باز آمد و آن کار راست کرده روز دوشنبه غره ماه ربیع الاول پیش امر آمد و نواخت یافت و باز گشت).^(۱)

باغ ارم (باغران . باغرام):

تر هر څه د مخکې د (باغ ارم) نوم د پښتو ادب په زړو اثارو کې څرک تر سترگو کیږي، د لرغوني پښتانه لیکوال د تاریخ سوري په حواله او محمد هوتک بن داود د لرغوني پښتانه په حواله لیکي: - (امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې په (۱۳۹ هجري) کې د غور په مندیش کې امیر سو، امیر کروړ به په دوبي کې په (زمین

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۵۸ مخ

داور) کي و او هلته یې ماڼۍ درلوده، چي کټ مټ د مندیش په شان وه).

له دې څخه سړی دا جاج اخیستلای سي، چي همدې (باغ ارم) ته اشاره ده، د پښتو ادب په تاریخ کي بل ځای هم (باغ ارم) د نامه څرک وینو لکه د تایمني د چاربيتي په دې لومړي نیم بيټي کي:

ماد (داور) په مځکه وليد (ارم)
دا د جنت په څېرو بڼه څرم
د فېروز کوه په دود ودان دی نا
بنکلی هر گل څه ښه خندان دی نا

گردیزی په (زرین الخبار) کي د مندیش کلا په هغو کلاگانو کي شمېري چي هلته به د پاچاهانو خزاني ساتل کېدې، نو دلته چي د تاریخ سوري لیکوال چي پخپله هلمندی او بُستي دی (محمد بن علی البُستي) د زمین داور د باغ تشبیه د داسي کلا سره کړې، چي هغه د مندیش ده، یعنی د پاچاهانو جواهرات او زر به پکښې ساتل کېدل، نو ځکه ډېر مهم بلل کېږي، دلته د زمیند اور همدې باغ د سیمو په کچه نوم درلود.

باغ ارم په خپل وخت کي یوه تاریخي او ادبي سیمه وه، چي په ځانگړې توگه د غوري او بُستي شاهانو ژمنۍ پلازمېنه وه او دلته به

یې د بنکار، شعر او مشاعرو څخه خوند اخیست او د ژوند خوږې شپې به یې پکښې تېرولې.^(۱)

د باوري د وینا له مخې، چې سلطان غیاث الدین په ځوانۍ کې ښه مجلسي، ملگری او د بنکار ډېر شوقي و، ده له فېروز کوه څخه چې دده پلازمېنه وه، د زمينداور تر ښار پورې، چې هغه هم د ژمي پلازمېنه وه، هیچا ته د بنکار اجازه نه ورکوله، ددې دوو ښارونو تر منځ څلوېښت فرسنگه^(۲) لار وه او په هر فرسنگ کې یې یو تم ځای آباد و، په زمينداور کې یې د ارم په نامه یو پاک او زړه رانېکونکی باغ، چې دوه میدان واره اوږدو جوړ کړی و، چې په نړۍ کې یې ساری نه و، نوموړی باغ ډېرې چینې، د صنوبر ونې او ډول-ډول گلان درلودل، د سلطان په امر د باغ تر څنګ د باغ په اندازه یو ستر میدان هم جوړ سوی و، چې په کال کې یو ځل به یو شمېر بنکاریانو له (۵۰-۶۰) فرسنگه لیرې واټن څخه له دوو خواو هر ډول وحشي ځناور او مرغان همدې لوی میدان ته رابرابرول، د دواړو خواو بنکاریان به پوره یوه میاشت وروسته همدې میدان ته رارسېدل.

وروسته به سلطان له یو شمېر کسانو او د کورنۍ له غړو سره له ماڼۍ څخه د ډېرې خوشحالی په فضا کې ووت، په آسانو سپاره به د بنکار ډګر ته ورغلل او بنکار به یې پیل کړ.

۱. شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۶۵ مخ

۲. یو فرسنگ درې میله او یو میل ۱.۶ کیلو متره کیږي

خو په اوسني داور کي په دې نامه باغ نسته او نه هم د صنوبر وني، خو لږ څه ليري د غور پولي ته څېرمه د باگران په نامه يوه غرنۍ زړه رابنکونکې او له ډول ډول ونو ډکه سيمه سته، چي هر ناو او هره دره يې د باغ ارم په څېر ده، دغه ځای طبيعي څړوبي لري، ډول ډول غرني گلان لري، چي د لويو غرونو لمني يې ټولي بنکلي کړي دي، د ازادو مرغانو زړه رابنکونکو دغونو د هغه ځای په ازاده فضا کي انگازې خپرې کړي او ډېر بڼه بنکار هم لري، کېدای سي، چي په همدغه ځای کي يو باغ د (ارم) په نامه نومول سوی وي او بيا ورو ورو د شاهي باغ د ارزښت له مخي د ټولي سيمي نوم (باغ ارم) او د وخت په تېرېدو ورڅخه اوسنی باگران جوړ سوی وي.^(۱)

باگران اوس د هلمند ولايت يوه ولسوالي ده، چي ټوله ډبرينه او غرنۍ سيمه ده، د مختلفو زاويو او شکلو په ډول پرته ده، شمال ته يې د ډايکنډي غرونه او سياه بند، جنوب ته يې زمينداور او موسی کلا، ختيځ ته يې دهرات او کجران، لوېديځ ته يې لوی غر او سياه بند پراته دي.

سروان (=سور وان – زور وان):

سروان (سروان کلا) د هلمند په تاريخي سيمه کي په ځينو تاريخي او جغرافيايي اثارو کي د زينداور له توابعو څخه گڼل سوی دی. ابن حوقل په خپل اثر (صورت الارض) کي ددې سيمي د بنو او پراخو مېوو يادونه کړې ده، چي خرما او انگور يې زيات درلوده او

۱. عتيق الله پښواک، غوريان، ۹۸ مخ

همدا ډول یې ویلي دي، چي دا بنارگوټی یا سیمه د قرنین په اندازه ده.

په اشکال العالم کي راغلي دي، چي زوروان (سروان) تر قرنین کوچنی دی او فېروزقند ته نږدې دی، چي د عماراتو، زراعاتو او زیاتو اوبو درلودونکی دی.

جوزجاني د حدود العالم من المشرک الی المغرب شاوخوا یو زرو شپېته کاله دمنځه په (۳۸۹ مخ) کي د خراسان په بنارونو کي پنځوسم بنار (ساروان) بللی دی، ددې سیمي خلک یې شوخ، جنگي او د غوسې خاوندان بللي، ابو هاشم سرواني چي یو مشهور عالم و، په دغه سیمه کي پیدا سوی دی.^(۱)

سروان (سروان کلا) د هیتومنت (هلمند) په لرغونې حوزه کي د ځانگړي ارزښت لرونکې سیمه وه، د شاوخوا (۱۳۰۰) دیارلس سوه کاله لیکلي اسنادو په تائید چي سروان (سور+وان) د لویو عالمانو، پوهانو، شاعرانو او ادیبانو ځای و او ددې سره په څنگ نن ته په کتو ددې شنې او زرغونې ناوې، میوو او غلو دانو ستاینه په تاریخي اثارو کي هم سوې، چي خپله د سروان سره په څنگ کي شاوخوا نوري سیمي هم آباتي او وگړي یې په نس ماږه وه.

په قانون مسعودي کي دا بنار په غلطه سره (زروان) لیکل سوی دی او البیروني هم (زروان) دُست له توابعو څخه بولي.

۱. شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۶۸ مخ

په المهاجو کي ليکي: (زابلستان ته نژدې د طلا معادن په ډبرو او شاگانو کی موجود دي، چي دا سيمه زروان(اوسنی- سروان کلا) نومېږي، چي د (خثاجی؟) د کلي يا سيمي په څنگ کي په هغو غرو کي د زرو، سيم، روی، اوسپنه، سرپ، مقناطیس او نور معادنونه سته).

د اوسني اټکل له مخي بنايي ياد سوي معدنونه د (گرم آب) د غرو لړۍ بيا تر سپرکي غره پوري شاوخوا کي شتون ولري خو سپرنو او پلټونو ته اړتيا لري.

بل دا چي سروان کلا او زينداور (زون) په يو جغرافيايي سيمه کي دي، چي د خلکو ترمنځ يې يو ډول دود او مذهبي اړيکو شتون درلود، کله چي له اسلام مخکي په داور کي د لمر لمانځنه کېدل، په دې کي شک نه پيدا کېږي چي د سروان اوسېدونکي هم لمر پالونکي وه او په زينداور کي د (زور يا زوري) د لمر پالني الهه وه، په قوي احتمال ويلاى سو، چي نننى سروان له آره (زور- سور+وان = سوروان) و، (زور = سور- يا سوريا) يې د لمر الهه او (وان) يې د پالونکي معنى بندي، چي په ورستيو کي ټوله سيمه په همدې نامه ياده سوه، تردې چي په نامه کي يې د وخت په تېرېدو بېلابېل او بڼتونونه رامنځته سوي دي، دا چي د هغه وخت لمر پالني يوه لويه بشري حوزه په بر کي نيولې وه، ځکه نو ددې نامه څرک د منځني ختيځ په نننۍ (سوريه) هيواد کي هم سته هغه چي دا مهال د وينو ولې پکښي بهيږي.

گردیزی په زین الاخبار (۲۵۰ مخ) کي د (سروان) کلمه راوړې ده، په لمن لیک کي یې علامه حبیبی زیاته کړې، چي (په سنسکریټ یې سروان بولی او د البیرونی په کتاب الهند کی (شرا بن) لیکلی دی). سرا بن او سروان اوس (ساون) بولي، چي د هندوانو د کال څلورمه میاشت ده او د زین الاخبار په (۲۵۱ مخ) کي (بت ساون) هم راغلی دی.

د علامه رشاد بابا په وینا د سروان کلمه غالباً د (زور+سور+وان) له کلمې سره چي د (لمررب النوع) وه اړیکه لري، ددې کلمې ذکر د مقدسي په (احسن التقاسيم في معرفت الاقليم) کي راغلی دی، خود هغه په چاپ کي یو څه تیروتنه پېښه ده، هلته یې د (سروان) پر ځای (سروسان) لیکلی دی او په بل چاپ کي یې (سروستان) لیکلی دی، اما ددې صحیح بڼه په (صورت الاقليم) کي (ابن حوقل) ضبط کړې ده او هلته د سروان په بڼه دی، په څرگند ډول د (سوریا) د نامه څرک په سوریانو (چي له همدې سیمي راپورته سوي)، سوريه، سوروان = سروان (= سروان کلا) او داسي نوري بېلگي چي په هند، اریانا، منځني ختیځ او نورو شاوخوا سیمو پوري یې پالونکي او لمانځونکي درلوده.

د پښتو ادب په لرغونې دوره کي د دې سیمي لوی عالم، شاعر او ادیب (ابومحمد هاشم سرواني) هم دهمدې سیمي و، چي د پښتو ادب په تاریخ کي د ژباړي بنسټ له ده څخه راپیلېږي، ددې سیمي څخه بل نومیالی (خواجه تگین = خواجه سنگین بابا) دی، چي د

سنگین په هدیره کي بنخ دی د اوسني سنگین بازار او سنگین هدیره هم د همدغه په نوم یادیري، همداسي شیخ عباس سرواني او داسي نور ددې تاریخي سیمي له نومیالیو شخصیتونو څخه دي.^(۱)

بغین (بغنی):

بغین د زميند اور یو ښار و، چي د دارتل لوېدیځ ته یو مزل لیري پروت دی، نوموړی ښار د خلجیانو او بسلانگ (بشلنگ) د قبیلې مرکز و، اوس دې ځای ته بغنی ویل کیږي، چي د زميند اور او تاریخي باغران (باغ ارم) ترمنځ پروت دی. د حدود العالم له قوله ((بغین شهرست به نزدیک غور و اندرو مسلمانند)).^(۲)

بغنی نه یواځي د اسلامي دورو ښار دی، بلکې د هغه ځای زړې کنډوالې چي اوس د خاورو د غونډیو په شان کرځېدلې، ښایي چي د (منډیگک) له وروستیو دورو سره به اړیکه لري.

بولان:

د لښکرگاه پوري یو نښتی کلی دی، چي د هلمند سیند پر شمال لوېدیځه غاړه اوږد پروت دی،^(۳) دغه سیمه د بُست او لښکرگاه دمخه ځلاند تاریخ او نومیالي مړونه لري، چي ددغه ځای عیاران د (عثمان

۱. <http://www.tolafghan.com>. د شریف الله دوست (سرواني) مقاله له

۲. همد اثر، ۱۷۳ مخ

۳. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطیې، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۸ او ۵۹ مخونه

بن نصره) او ورور یې (صالح بن نصره) زیات مشهور دي، دوي د عربو ظالم او خود سر عمال له خپل وطنه وایستل. ابو الفضل بیهقي په خپلو یادابنتونو کي د بولان نوم د کیسې په ترڅ کي داسي یادوي: لوی پاچا مسعود چي کله د مېلې په ورځ په هلمند کي ډوب (غرق) سو او بیا اوبازانو راوایست، نو څو ورځي ناروغ په کور کي پروت و، هغه وخت چي له بستر څخه راپورته سو، نو یې خیرات وکړ، په خیرات کي یې د بست د قاضي (ابو الحسن بولاني) لپاره پخپل لاس پیسې جلا کړې او ماته یې وویل: که پدر ما رضی الله عنه از غزو هندوستان آورده است...".

بونصر څو واره د ټولو اک له قوله ورته وویل چي دا د هندوستان د غزاوو څخه راوړل سوي، خو قاضي (ابو الحسن بولاني) په ځواب کي داسي وویل: زندگانی خداوند دراز باد حال خلیفه دگر است و من نبوده ام و بر من پوشده است که آن غزوه ها بر طریق سنت مصطفی علیه سلام هست یا نه."

نوموړي قاضي پیسې قبولي نه کړې، بونصر بیرته راغی او پاچا ته یې کیسه وکړه، پاچا تعجب وکړ او د هغه پر تقوا یې آفرین ووايه، بیا چي پاچا هر ځای یو سولېدلی صوفي ولید، چي پیسو ته به یې تلکه ایښووله، نو په خدا به یې بونصر ته داسي وویل: "چشم بد دور از بولانیان"^(۱).

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، ۴۶۵ مخ

اوس مهال ددې تاريخي سيمي څخه د لښکرگاه لمر لوېديځي ته په دوه کيلو مترۍ کي د هغي لاري په سر کي چي د چاه انجیر خوا ته گرځېدلې، د يوې مخروطي کلا خرابې په سترگو کيږي، خو څوک نه پوهيږي، چي ددې سيمي څخه څومره د علم، پوهي، فضل او د همته ډک اشخاص راپورته سوي او اوسېدلي، چي تاريخ د هغو په نامه وياړي.^(۱)

په تاريخونو او جغرافيو کي د بُست، خواش (=خاشرود)، خشک (=کشکنخود) او رخج سره چي د يوې سيمي نوم ياد سوی دی، هغه قوزان دی، چي تر اوسه يې په بشپړه توگه تر مور معلومات نه دي رارسېدلي، چي دا سيمه په کوم ځای کي موقعيت لري. د سيستاني صاحب په نظر (قوزان) چي بلاذري يې يادونه کړې، دغه (بولان) و، چي د بُست په شمال کي يونېزې کلی دی، که د (بولان) کلمې ته وکتل سي، نو د حروفو د تعداد په لحاظ په عربي او پارسي کي د (قوزان) سره يو شاتتوالی او برابري لري، يعنې کېدای سي، چي (قوزان) دغه ننی (بولان) وي.

په منځينو پېړيو کي هغه لار چي زرنج يې له بُست سره نښلاوه، د خاش له ولايت څخه تېرېده، وروسته د خاشرود د پل څخه تر تېرېدلو او د (مارگو) د دښتي په قطع کېدو سره بُست ته رسېده، مگر بُست ته تر رسېدلو دمخه بايد د بولان کلی چي د هيرمند سيند په بنی اړخ کي

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، جغرافياي تاريخي و اقتصادي ولايت هيلمند، ۴۲

پروت دی، تر شا پرېښوولی وای، یعنی باید د بولان په سیمې کې تېر سوی وای.^(۱)

خلج (خلج):

د خلج ښار د هلمند د مهمو ښارونو څخه و، چې ابو اسحق اصطخري یې په (۳۲۲ هـ) شاوخوا کې یوولس سوه کاله پخوا د زینداور له توابعو څخه بولي، دا نوم چې تاریخپوهانو په خپلو اثارو کې ثبت کړی تر اوسه په هغه زاړه نامه مشهور دی او د غور د لمر لوېده خواته یوه آباده سیمه او یو غردپیږ خلج په نامه مشهور دی.^(۲)

خلج د افغانستان هغه برخه ده، چې تر ابدې به یې نوم د تاریخ له پاڼو ورک نه سي، ځکه چې په هند کې مشهور افغان خلجیان د همدغې سیمې د زرورو او باشهامته خلکو اولاده ده.

ښاغلی کهزاد پخپله مقاله کې د خلج په اړه لیکي: په هند کې یوه بله افغانه کورنۍ له مودو وروسته واک ته ورسېده، له (۶۸۷ هـ) څخه تر (۷۲۱ هـ) پورې یې پنځه تنه د ډهلي پر تخت کښناستل، چې دوي د خلجیانو په کورنۍ شهرت لري، او بنسټگر یې خلجی ملک جلال الدین فیروز شاه دی.

۱. همدا اثر، ۲۴ مخ

۲. شریف الله دوست سرواتي، زینداور، ۷۲ مخ

اصطخري چي د داور په اړه رغیږي، د غور، بغین، خلیج او پشلنگ د نومونو یادونه کوي، نو ویلاي سو، چي خلیج د آبادان له بنارونو څخه دی.^(۱)

دښت لکان (دشت لگان):

بُست او لښکرگاه دواړه د دښت لگان په لمن کي، چي د هلمند سیند پر څنډه واقع دی، لوېدلي، ددې دښت نوم په ادبي او تاریخي متونو کي په مختلفو نومونو راغلی، فرخي سیستانی او ملک الشعرا عنصری هر یوه په خپلو اشعارو کي د (دشت لکان) په نامه یاد کړی دی، چي له هغه مهاله تر اوسه په دغه نامه د وگړو پر ژبو پاته دی. په (۲۵۱) لمریز کال کي د یعقوب لیث او زنبیل نښته په رُخد (کندهار) کي نه ده سوې، بلکې د نني لښکرگاه تر څنګ په دښت لکان (=دشت لگان) کي سوې، ددې نظر د اثبات لپاره سیستانی صاحب د محمد بن وصیف سکزي شعر د سیستان له تاریخ څخه رانقل کړی، چي په هغه مهال د یعقوب لیث هلمندي په ستاینه کي ویل سوی دی، ددې شعر څخه له ورايه څرګندیږي، چي د یعقوب لیث او زنبیل د ملاقات حای دښت لکان و، لکه چي ابن وصیف وايي:

بلکان آمد زنبیل ولتی خورد بلنگ
لتره شد لشکر زنبیل و هبا گشت کنام

۱. عتیق الله پژواک، غوریان، ۴۹ مخ

بیهقي په خپل تاریخ کي هغه پېښه چي سلطان مسعود د هلمند په سیند کي ډوب سوی و، د دښت لکان څخه یادونه کړې او فرخي سیستانی د خپل یون (سفر) چي له سیستان څخه یې بست ته کړی، په قصیده کي داسي یادونه کوي:

چون بسیج راه کردم سوی بست از سیستان
شب همی تحویل کرد از باختر بر آسمان

د دښت لکان په هلکه چي سلطنتي ماڼۍ پکښې واقع وه، داسي وایي:

اندرین اندیشه بودم کز کنار شهر بست
بانگ آب هیرمند آمد بگوشم ناگهان
منظر عالی شه بنمود از بالای دژ
کاخ سلطانی پدیدار آمد از دشت لکان

او ملک الشعرا عنصری بلخي په هغه قصیده کي چي د لښکرگاه د سلطنتي ماڼۍ څخه توصیف کوي، هم ددې دښت څخه په دغه نامه یادونه کوي او وایي:

بفرقصر تو تو شد خوب همچو عقدر بدر
هوای بست و لب هیرمند و دشت لکان
زمحکمي پی بنیاد او به بیخ زمین
زبرتری خم ایوان آن خم کیوان

ددې څرگندونو څخه ویلای سو، چي د یعقوب لیث هلمندي نښته له زنبیل (یا رتیل) او همدارنگه له صالح بستي سره په دغه دښت لکان کي چي د سیستان او بیهقي په تاریخونو کي یو معروف او پېژندل سوی نوم دی، سوې او ابن وصیف چي د یعقوب لیث هلمندي همپاله (معاصر) و، په اگاهی سره د یعقوب لیث لښکر کښی له زنبیل سره یادونه کړې.^(۱)

اوس مهال هم د لښکرگاه په شمالي برخه کي د دښت لکان په نامه سیمه سته، چي تر دا څو کلونو مخکي لا وچ دښت و، چي په دې نږدو کلنو کي خلکو ودانی پکښې وکړې او اوس مهال ډېره آباتي پکښې سوې، په هلمند کي ټول خلک دې سيمي ته (دښت لگان) وايي، که څه هم اصلي نوم یې (دښت لکان) دی، خو د وخت په تېرېدو سره د (لکان) د کلمې د (ک) توری په (گ) اوبښتی او ددې سيمي وگړي یې (دښت لگان) بولي.

تل (داتل یا دارتل):

د زميند اور په سيمه کي د (داتل - ورتل) ناحیه او د اصطخراري په قول (تل) موجوده ده، د مقدسي په قول دا حای یو لوی ښار دی، دا کلا په څلورمه هجري پيړۍ کي د سرحدي استحکاماتو له جملې څخه وه، چي د غور غرونه د هيرمند د سيند په غاړه د بست له پاسه درې پوره ليري پرته وه.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، جغرافياى تاريخى و اقتصادى ولايت هيلمند، ۳۷

ابو اسحق ابراهیم بن محمد اصطخری په مسالک الممالک کې د تل په هکله داسې لیکي: (د تل یا د ار تل ښار د زمیند اور له مهمو ښارونو څخه بولي، وایي، دې ښار یو ټینگ او مستحکم ارگ درلود، چې د سپرو او ساتونکو له خوا یې ساتنه کېده، په څلورمه هجري پېړۍ کې دا ځای د یوې سرحدي پوستې په حیث و، دا هغه لار او سرحد و، چې له دې ځایه به د غور په لوري لار تللې وه، دا ښار د هلمند د سیند په غاړه کې و او له بست څخه یې د درو ورځو فاصله وه. په حدودو العالم کې هم جوزجاني د (تل) یادونه کړې او هغه یې د غور پر سرحد او پوله بللی دی.^(۱)

اصطخری وایي: د اور یوه شنه سیمه ده، د غور پوله ده، د سیستان لخوا د اور ښارونه (تل، درغور) دي، دواړه د هندمند رود پر غاړه واقع دي.

د (تل) په هکله محمد ابراهیم عطایي د (پښتانه کوچیان) په کتاب (۱۷۶-۱۷۷ مخونو) کې لیکلي دي: د بغني درې د پای په برخه کې بغني کلی پروت دی، د نوموړي کلي جنوب لوېدیځي خواته د غرونو په کمرونو کې د تل او گونجین کلي پراته دي. اصطخری د تل او درغش ترمنځ یو مزل لار بولي.^(۲)

۱. شریف الله دوست سرواني، زیند اور، ۵۹ مخ

۲. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، لومړی ټوک، ۴۵ مخ

موسی کلا:

موسی کلا اوس د هلمند دوهمه درجه ولسوالي ده، ددغي ولسوالي مرکز د گرشک د ښار شمال پلوته په (۶۹) کیلو متری کې د ختیځ طول البلد په ۶۴ درجو، ۴۶ دقیقو او ۱۸ ثانیو او شمالي عرض البلد په ۳۲ درجو، ۲۱ دقیقو او ۱۵ ثانیو کې موقعیت لري.

د موسی کلا نوم ترزینداور، سروان، بغین، بشلنگ، درتل او نورو ډېرو را وروسته په تاریخ او جغرافیه کې ترسترگو کېږي، پخوا زمینداورد موسی کلا د محلي حکومت مربوط یوه منطقه وه.

د موسی کلا د نامه وجه په دې سیمه کې د یوه مشهور شفاهي داستانه (موسی جان او ولي جان) څخه سرې اټکل کولای سي، دا نکل د پښتانه شعرا په لومړي ټوک (۱۴۰ مخ) کې راغلی، چې دوي د پښین او کاکړستان په شاوخوا کې اوسېدل، خو کانديد اکاډمپسن محمد ابراهيم عطایي په خپل یو کتاب (هلمند د کلتور په ساحه کې) لیکلي: ځایي خلک وايي، چې موسی جان او ولي جان د موسی کل وه او د موسی کلا هم د موسی کلا د سیمې په منځ کې اوس یوه ستره کلا ده، چې شاوخوا یې شنه پټې پر راگرځېدلي دي او د هغه ځای خلک یې د موسی جان او ولي جان کلا بولي.

په نوموړې کیسه کې د ځای یادونه نه ده سوې، نو که د خلکو روایت معتبر ونیسو، دا کیسه په هلمند پوري اړه لري او د موسی کلا د نامه وجه هم دا کېدای سي.

د موسی کلا نوم د ملک شاه حسین بن ملک غیاث الدین بن شاه محمود سیستانی په (احیاء الملوك) کي چي شاوخوا څلور سوه کاله دمخه لیکل سوی ذکر راغلی دی، چي هلته لیکوال په خپل یو سفر کي کارې: (رایات جاه و جلال به حوالی قلعه موسی که موضعی است درهای زمین داور رسید)، په دې پارسي متن کي چي د احیاء الملوك له کتاب څخه رانقل سو، هم موسی کلا د زمينداور له محکي او سيمي څخه بولي.

په بل حای کي کارې: (چون بنده به شرف سجده اشرف معزر گردید به زبان مبارک آوردند که چون شما از (موسی قلعه) به فراه مرخص شدید).

په لوړ متن کي لومړی (قلعه موسی) او دوهم حای (موسی قلعه) ذکر سوی دی، که د موسی کلا د نامه وجه د موسی جان او ولي جان د کیسي سره تړلې و بولو، نو د دې داستان اټکل په اغلب گمان سړی د (فتح خان برپخي او رایيا) د ميني له داستان سره هم عصره بللای سي، چي په نهمه او لسمه هجري پېړۍ کي يې اتفاق موندلی دی.^(۱)

رودبار:

گی لسترنج د (جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی) په (۳۶۸) مخ کي لیکلي دي:

۱. شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۷۰ مخ

د هلمند سیند د بُست او زرنج تر منځ یوه خمیدګي لري، چي نیم دایره غوندي ده، د جنوب خوا ته ددغي خمیدګي په نیمايي کي رودبار واقع دی، دغه حای د بلاذري په تاریخ کي ذکر سوی دی او په هغو واقعاتو کي یې راوړی دی، چي د مسلمانانو په لومړیو بریدونو پوري اړه لري، دی وایي: رودبار سیستان له زرنج څخه، چي کندهار ته لار تللې ده، په هغه لار کي واقع و او دغه حای ته نږدې کش یا کس پروت و.

دا کش به هغه حای وي، چي اوس یې کاخ یا کهیج بولي (کش خو به نه وي؟).

اصطخري وایي: رودبار د فېروزکند په توابعو کي بُست ته نږدې واقع دی، په دغه رودبار کي مالګه پیدا کیږي، غله او رواني اوبه لري، دلته بل حای د زالقان (یا مالقان یا جالقان) په نامه سته. ابن حوقل وایي: دغه حای له بُست څخه یو منزل لیري دی، مګر سمت یې نه دی ښوولی.^(۱)

خواین:

د خواین ښار د زمینداور (لرغوني زون) په شمال ي واقع دی، چي په (۴۰۵) هجري د سلطان محمود غزنوي لخوا ونيول سو، په دې وخت کي دا حای په ابو الحسن خلف پوري تعلق درلود، ددې ښار یادونه تاریخ بیهقي د پنځمي هجري پېړۍ په لومړي نیمايي، لومړي

۱. ګی لسترنج، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ۳۶۸ مخ

لسیزه کي کړې ده، په خوايين کي ډېري ټينگي کلاوي وې او خوايين د ولايت په نوم هم په تاريخي دورو کي ياد سوی دی.^(۱)

سرخ دوز (سرخدز. سرخ دژ = سره کلا):

د بارکزو د ناوې د دروېشان په سيمه کي د هزار جفت په نامه يوه سيمه ده، دلته د (سرخ دوز) په نامه خرابې واقع دي، چي په تېرو زمانو کي له شک څخه پرته يو مهم ځای و. سرخدز په اصل کي سرخ دژ (يعنې سره کلا) ده، چي د عوامو په ژبه سرخ دوز تلفظ سوی او کيږي، لکه څنگه چي کندوز په اصل کي (گهن دژ) و او عوام يې د کندوز په ډول تلفظ کوي، نو په بشپړ باور دا ځای (سرخ دوز) نه بلکې (سرخ دژ) يعنې (سره کلا) چي په پارسو کي سرخ د (سره) په معنی او او دژ د (کلا) په معنی ورته کارول سوی ده.^(۲)

زراسپ (يا هزارسپ):

د بست بنار جنوب لوېديځ پلوت ته د بارکزو په ناوه کي د اتلسو کيلو مترو فاصله سره د زراسپ يا (هزارسپ) زور بنار واقع دی، چي زاړه او تاريخي اثار يې تر اوسه باقي او د هغه ځای بومي توکمونو يې هزارس بولي.^(۳) صدقي ليکي: (زراسپ يو بنار و، په دغه محل کي

۱. شريف الله دوست سرواني، زينداور، ۶۴ مخ

۲. کاندید اکاډمپسن محمد اعظم سيستاني، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هلمند، ۶۱ مخ

۳. عبد القدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۶ مخ

چي اوس مهال په هزار آس شهرت لري او د لرغوني بښت په جنوب لوېديځه خوا کي په اتلسو کيلو ميټري کي واقع دی). له دې څرگندونو څخه معلومېږي، چي زراسپ، هزارسپ يا هزار آس دغه هزارسپ يا زارس دی، چي اوس د بارکزو د ناوې په ولسوالۍ کي واقع دی، د هغه ځای خلک يې زارس بولي.

آزولا (ازويلا يا وزولا):

آزولا د اراکوزيه د معروفو ښارونو د جملې څخه و، کننگهم د نوموړي ښار موقعيت د گذر يا گذرستان سره چي په هلمند کي واقع دی، ښوولی. (۱) عبدالقدوس نجيب دا ښار د لوړ هلمند له مشهورو ښارونو څخه گڼلی او بطليموس يوناني ليکوال دا ښار پنخپله د اراکوزي يعنې د کندهار ولايت مرکز بللی دی. (۲)

قرنين:

د سيستان (زرنج ښار) څخه د يوې ورځي منزل يا واټن باندي پروت ښار دی، ډېر کلي او کرهڼيزي محکي او باغونه لري، د شروزن څخه (۶) ميله ليري دی، له همدې سيمي څخه ال صفار راوتل او پريارس او خراسان، کرمان، سيستان، خورستان او عراق واکمن سول.

۱. جغرافياي تاريخي شهرهای آريانا، ۲۴ مخ

۲. عبدالقدوس نجيب، اراکوزيا (کندهار)، ۳۱ مخ

طاق:

د زرنج څخه د یوې مرحلې (یوه ورځ او شپې منزل) په واټن پروت دی، د طاق ښار د سیستان څخه خراسان ته د تلونکي لاري تر شا واقع دی.

زالقان:

د بښت څخه د یوې مرحلې (یوه ورځ او شپه منزل) واټن لري، نوموړی ښار ډېر باغونه، کښتونه او مېوې لري، او سپدونکي یې جنگیالي دي، رواني او به لري او کورونه یې د خټو څخه جوړ کړي دي، د زالقان ښار هم د قرنین د ښار په اندازه دی.

روزان:

د روزان ښار تر قرنین کوچنی دی او فېروز قند ته نږدې پروت دی، چي رنج (کندهار) ته د تلونکي لار پر راسته لاس موقعیت لري، تر ډېره یې خلک د مالګې په جوړولو مشغول دي، همدارنگه باغونه هم لري.^(۱)

خوаш:

د هلمند د سیند پر غاړه په زمیند اورکي د یو ښار نوم و، اصطخري ورته بې دېواله ښار ویلی، خو موقعیت یې نه دی ټاکلی.^(۲)

۱. د مولوي عبدالحمید هلمندي مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۳ مخ

۲. جغرافیایي مختصر تاریخي شهرهای آریانا، ۶۰ مخ

جیهانی د خواش د انگورو او د اوبو د کارپزونو ستاینه کړې ده او له حدود العالم څخه روایت دی، چي خاش یو آباد او له نعمتونو څخه ډک ښار دی، دروانو اوبو او کارپزونو لرونکی دی.

کله چي یاقوت حموي د معجم البلدان د کتاب په لیکلو بوخت و، دا ښار لکه نن یې د خاش په صورت تلفظ کيږي، او وه پېړۍ دمخه د خاش د پېښو په اړه یې داسي لیکلي دي: د خواش ښار چي په خاش هم یادېږي، د دې ولایت له ډېرو لویو ښارونو څخه دی او زیات نخواستانونه لري.

ښاغلی سیستانی د خواش په هکله داسي څرگندونه کړې: خواش په سیستان کي یو ښار دی او د هغه اوسېدونکي ورته خاش وايي، دا ښار د هغې لار ښې لاس ته پروت دی، چي له زرنج څخه بست ته غزېدلې ده، دې ښار یوه ډېره مستحکمه کلا درلوده، په (۵۸۵ هـ) کي د خاش کلا له اسمان سره سیالي کوله او د یوې مودې لپاره یې وکړای سول، چي د کیاني ملک نجم الدین محمود د سپاهیانو په مقابل کي مقاومت وکړي، بالاخره خاش ونيول سو او د خاش د مشر مومن په عوض د میر حسین خوزاد چي له یفتلیانو څخ و، د هغه پر ځای واکمن مقرر سو.^(۱)

ارغاش:

د هلمند په زمیند اور کي موقعیت درلود، چي تر تل (دارتل یا درتل) یو منزل لوړ د هلمند سیند پر غاړه واقع و، اوس مهال په دې

۱. پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، ۱۷۵ مخ

سیمه کي ځيني خرابې سته، چي د (درغني) په نامه سره يادېږي او رشاد بابا په وينا درغش بنايي (لرغني) وي او د يوه کوتل نوم وي. ابوالقاسم بن محمد ابن حوقل په (۳۶۶ هـ) په خپل اثر (صورت الارض) کي ليکي، چي په داور کي پيداوار ډېر دي مهم بناړونه يې (درغش) او (درتل) دي.^(۱)

ارياسپ:

د اراکوزيا مشهوره بناړو، چي اسان به ډېر پکښې روزل کېدل،^(۲) رشاد بابا په جغرافيايي يادابنتونو کي داسي يادونه يې سوې ده:- ارياسپ (Aryaspe) د سيستان بناړ د (آرين په قول د هلمند غاړه)، او د اريا ريښه په دغه نوم کي سته.^(۳)

کهزاد صاحب په (د افغانستان پخوانی تاريخ) کي داسي وايي:- (آرياسپ Ariasp: په انجيان^(۴) کي يو مهم بناړو او د آرين د نظريې له مخي د هيرمند د سيند پر غاړه پروت و، ددغه ځای خلک (آرياسپه) يعني (سوار کار آريائيان) بلل کېدل، دلته آريا کلمه د بناړ او د هغه د اوسېدونکو په نوم کي بېله جزيي تغير او تحريف څخه ليدل کېږي).^(۵)

۱. شريف الله دوست سرواني، زينداور، ۶۲ مخ

۲. عبدالقدوس نجيب، اراکوزيا (کندهار)، ۳۴ مخ

۳. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافيايي يادابنتونه، ۶ مخ

۴. انجيان يا (زرنج- زرنجيانا- درانجيانا- درنجانا- زرنجيانا)

۵. احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاريخ، لومړی ټوک، ۵۲ مخ

صدیقی په (جغرافیایی مختصر تاریخی شهرهای آریانا) کی لیکي:— (آریاسپ (Aryasp) شهر بزرگ مردمان آریاسپی (Aryaspae) یا آری اسوا (Aryaswa) یعنی سواران اسپ های اعلی که سرزمین شان جزو ولایت درانجیانا به شمار می رفت، یونیان آنرا یورگیتای (Euergetae) خوانده اند و یورگیتای در کنار رود تیمندریا هلمند واقع بود، این شهر به گدروسیه (Gadrosia) نزدیک بوده، اسکندر که از پایتخت زرنج به طرف شرق پیش رفت به این شهر رسید).^(۱)

کُهک:

د اراکوزیا د یو بنار نوم دی، چي بښت ته یې نږدې موقعیت درلود، ددې بنار په هکله د معجم البلدان مؤلف یاقوت حموي بن عبدالله داسي لیکي:— (بئر کهم من اعمال الرخ قرب بښت).^(۲)

په جغرافیای مختصر تاریخی شهرهای آریانا کی ددې بنار داسي یادونه سوې:— فپروزقند ته نږدې دهغي لاري خواته چي ورځ ته تلله واقع و او صنعتي پیداواریې مالگه وه.^(۳)

د گرشک پوځي کلا:

د گرشک کلا د هلمند یوه مستحکمه کلا ده، چي په تاریخي پېښو کی یې یادونه سوې ده، افشاري نادر چي په کال (۱۷۳۷ز) کی د یوه

۱. جغرافیایی مختصر تاریخی شهرهای آریانا، ۲۳ مخ

۲. عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۶ مخ

۳. جغرافیایی مختصر تاریخی شهرهای آریانا، ۹۹ مخ

ځواکمن پوځ سره زموږ د هیواد د لویدیځو او جنوب لویدیځو سیمو د نیولو لپاره په لښکر کښیو پیل وکړ، نو د ګرځک پوځي کلا یې د توپونو په واسطه ړنګه کړه او وې نیوله.

د ګرځک د اده کلا:

د هلمند ولایت د ګرځک جنوب لوېدیځ ته د نهرسراج په سیمه کې یوه پخوانۍ کلا وه، چې د اده کلا په نامه مشهوره وه.^(۱)

د ادې کلا:

د ادې کلا په نوم یوه پخوانۍ کلا په نادعلی کې شتون درلوده، چې اوس هم د همدې په نامه مشهوره ده او نوموړې کلا د تاریخ لیکوونکو له نظره د اشرف الوزراء وزیر فتح خان (هلمندي) د مور (لویه ادې) په نامه ده.

دېشو (ده شيو):

دېشو چې په (ده شو) هم یادېږي، د هلمند یوه سیمه ده، چې د ګرمسپر په لمر لوېدیځ کې موقعیت لري، دېشو د خواجه علي، کښته خواجه علي د پلالک او لندي په نوم مشهور کلي او د مخان په کلي کې د شهیدانو یوه هدیره لري، ویل کېږي، چې دا د چنگېزیانو د عامي وژني یوه هدیره ده.

د دېشو د تاغز په کلي کې د غره پر سر د یوې کلا کنډوالې سته، ویل کېږي، چې د سیستان د (نه حوض) د دورې د ودانیو له بقایاوو

۱. د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۳۸ مخ

څخه دي، دا کلا خپلي شاوخوا ته نوري ودانۍ هم لري، چي تر اوسه پوري پکښې کيندني نه دي سوي.

بشلنگ:

چي په تاريخي مدارکو کي د پشلنگ او فشلنگ په شکلونو ضبط دی، يو ښار او يوه مستحکمه کلا ده، بشلنگ چي په پخوانيو زمانو کي د غور له مستحکمو کلاگانو څخه او په پرېکونې دليل د پشلنگ کلمه د (ب) په پېښ او د (لام) په زور يوې هغسي کلمې ته وايي، چي د غره له پاسه جوړ سوې وي، خواصطخري يې (پ) په (ب) او د پېښ په عوض يې زور ورکړی دی.

بشلنگ له هغو جنگي کلاگانو څخه ده، چي د زمينداور د شمالي غرونو په برخه کي د غور د جنوبي او جنوب ختيځي ناوه کي موقعيت لري، همدارنگه د عميد د فرهنگ له مخي د پشلنگ د کليمي اصل د هغي کلا په معنی دی، چي د غره له پاسه جوړه سوې وي او دا معنی د پورتنې روايت سره چي پشلنگ پکښې تعبير سوې و پوره سمون لري.

ابن حوقل ليکي: .بشلنگ، خليج او بغنين د حاکمانو د ناستي ځای دی، چي هره سيمه حاکم لري.^(۱)

د اطلس قريه های افغانستان د هلمند په څپرکي او د کجکي په ولسوالي کي ثبت سوې او هلته يې د (باشلنگ) په نامه ليکلی

۱. پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاني، دوهم ټوک، ۱۷۶، ۱۷۸ مخونه
۲. شريف الله دوست سرواني، زينداور، ۶۲ مخ

صفار:

په گرمسپر کې یو ځای صفار نومېږي او د هغه ځای خلک ځانونه سپاریان بولي، په خټه نورزي پښتانه دي، د سپار مشران، حاجي محمد اکبر خان او دوست محمد خان دوه وروڼه دي، دوي د خپلي کورنۍ نوم صفاري یادوي او ځانونه د یعقوب لیث صفاري له اولادې څخه بولي او وايي، چې زموږ نیکه گان په کلاي سلطان کې اوسېدل، چې د گرمسپر په دُرزي نومي ځای کې واقع ده، دُرزي د صفار او بنادر وېش دی، پخپله صفار له هزار جفت څخه (۲۵) کیلو متره لیري، جنوب خواته واقع دی او هزار جفت له لښکرگاه څخه تقریباً (۳۰) کیلو متره جنوب لوېدیځ ته واقع دی، صفار او هزار جفت د هلمند رود کښې خواته پراته دي.^(۱)

مختَر کلا:

دغه کلا د مختار کلا په نامه د افغانستان په جغرافیایي قاموس (۳/۴۹۰) مخ کې راغلې ده، هلته ورته کښلي دي: د لښکرگاه ختیځ ته (۱۱) کیلو متره لیري یوه متروکه کلا ده، (۶۴) درجي، (۲۸) دقیقې، (۱۵) یې طول البلد شرقي، (۳۱) درجي، (۳۷) دقیقې، (۵۰) ثانیه یې عرض البلد شمالي دی.

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادښتونه، ۳۳۳ مخ

عبدالستار خان ضابط وايي: "د مختار کلا او لښکرگاه په منځ کي سرکار واقع دی، د سرکار فاصله له لښکرگاه څخه (۶) کیلو متره ده".

د سلطان کلا:

د بنادر او صفار تر منځ د هلمند رود پر کینه غاړه واقع ده، د نوموړي کلا دوې درېمي برخي هلمند (هیرمند سیند) وړې ده، اوس یې پاته برخه تقریباً (۵) جریبه ده، د سلطان کلا او رېگ تر منځ تقریباً (۱۵) کیلو متره فاصله ده.^(۱)

د لښکرگاه زوړ ښار د غزنویانو په دوره کي:

زړه لښکرگاه یو لږ کنډوالې دي، چي د بست څخه د شمال خواته په شپږ کیلو متری کي د هلمند پر لمر ختیځه خوا پرتې دي، یادي کنډوالې هغه وخت ښې معلومېږي، چي د نوي لښکرگاه د کومي ماڼۍ له کړکۍ څخه د جنوب پر لور ورته وکتل سي.

د لښکرگاه کنډوالې هغه وخت وداني وې چي د غزنوي کورنۍ د عظمت دوره وه، دا خرابې ټوله عسکري چوڼۍ وې، چي پخپله د پاچا محل د هغو په منځ کي د هلمند سیند پر څنډه جوړ سوی و، د کال په دوران کي به خو واره پاچا دلته راتلی او لښکرگاه به د امپراطوری د زړه په حیث اهمیت پیدا کاوه، د پاچا د اوسېدو ماڼۍ د (قصر

۱. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، ۲۰۱ مخ

سلطاني) په نامه یادېده، چې د هندي او عراقي معمارانو د نقشې پر اساس ودانه سوې وه.^(۱)

آريانا دايرة المعارف د لښکرگاه د نامه په باره کې وايي، چې د غزنويانو حکومت خپل نفوذ پراختيا ورکوله او د سامانيانو سلسله ورځ په ورځ کمزورې کېدله، د سيستان په سيمه کې د خپلواکۍ غوښتلو نهضت پيل سو، ولي الدوله ابو احمد خلف په سيستان کې د خپلواک حکومت اعلان وکړ، خو د محمود غزنوي له خوا مات کړای سو.

د سيستان د سيمي سمسورتيا له يوې خوا او په سوق الجيشي لحاظ د هغې ارزښت له بلې خوا ددې سبب سو، چې سلطان محمود د بښت ترڅنگ د يو ستر لښکرې مرکز د جوړولو فرمان صادر کړ، دغه مرکز د سلطان مسعود په وخت کې زيات رونق وموند او د لښکرگاه په نوم د پاچا د ښکار او تفريح ځای هم سو، په دې سيمه کې د هلمند د درياب او بو ډېره پراخه ساحه نيولې وه، په دغو اوبو کې هم ښکار کېده او هم د خپل ژوروالي له امله د بېړيو د چلېدلو لپاره مساعدي وې، د شاوخوا سيمي د کانالونو د ايستلو په واسطه تکی شپې او په سمسورو بڼو نوپتې وې.^(۲)

لښکرگاه چې لشکرې بازار او په معرب شکل ورته العسکر ويل سوی دی، له بښت سره تړلی نسبت لري او د هغه يوه مهمه برخه او د

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۹ مخ

۲. پښتو آريانا دايرة المعارف، اووم ټوک، ۱۱۳۲ مخ

هیواد له تاریخي ودانیو او عسکري تأسیساتو څخه شمېرل کیږي، په تاریخي آثارو کي (لښکرگاه، العسکر، معسکر، لښکري بازار، اردو بازار) او داسي نور نومونو باندي یاد سوی دی، همداشان د بُست تر څنګ همپشه لښکرگاه تر کتني او څپرني لاندي نیول سوی ده.^(۱)

د غزنوي دربار هنرمند شاعر (عنصري) ددې حای د مانیو او په هغو کي د غزنوي پاچا د اوسېدونکي په باره کي داسي اشعار ویلي دي:

بفر قصر تو شد خوب همچو عقد بدر
هوای بست و لب هلمند و دشت لکان
ببویش اندر عطار هندوان عاجز
برنگش اندر نقاش چینیان حیران
یکی نگاشته رنگی که بی تکلف رنگ
شود ز دیدن او دیده هانگارستان
فروغ او بشب تیره نور روز سفید
هوای او بزمستان برنگ تابستان
زمحکمی پی بنیاد او به بیخ زمین
زیرتری خم ایوان او خم کیوان
وراز رواق گشادش نظر کنی سوی آب
همه قوای جسد بینی و غذای روان
بلور حل شده بینی به پیش باد صبا

۱. د افغانستان تاریخي او فرهنگي ویارونه، ۱۳۷ مخ

شکن گرفته چو زلف بتان ترکستان
 زعکس آب هوا سبز گشته چون شیب
 سپهر سبز و چنان سبز گشته چون بستان
 گراز بلند رواقش نظر کنی سوی شیب
 ستاره بینی روی زمین کران بکران

دا قصیده ډېره اوږده ده، مورېيې لنډه نيسو په پای کې داسې وايي:

شده است بسته زبانم زوصف کرن او
 بوصف هر چه بخواهی منم کشاده زبان
 بدین لطیفی جایی بدین نهاد سرای
 نکرد جز تو کس ای شهریار در کیهان

د لښکرگاه هغه ماڼۍ چې پنخپله پاچا پکښې او سپده، د هغه وخت د
 معمارۍ په پوره مهارت جوړه سوېده، دا ځای (قصر سلطاني) د
 معمارۍ د سبک په لحاظ د هند او عراق سبک يو ګډ محصول و،
 هغه معماران چې په هند او عراق کې نامتو وه، د هغو د نقشې پر
 اساس دا ماڼۍ ودانه سوه، د ماڼۍ دننه دېوالونه ټوله نقاشي سوي
 وه، ددې ماڼۍ لوی والی سره له دې چې تقريباً نهه پېړۍ پر تيري
 سوي او د لويو جهانگيرانو چپاوونه يې ليدلي بيا هم ښکاره ده، د
 ماڼۍ په منځ کې د اوبو ډنډونه، د گلخانې په منځ کې ويالې، سارو
 کړي حمامونه يې تر اوسه معلومېږي، د ماڼۍ څخه دباندې د لويو او

کوچنیو مانیو منخی ته لوی - لوی باغونه او د بنکار ځایونه جوړ سوي وه او د هغو د مخ اورشوگانې ټوله زرغونه او حاصلخېزه کښتونه وه.^(۱)

له تاریخي مطالعاتو څرگندیږي، چې د پنځمې هجري قمري پېړۍ په منځ کې د لښکرگاه ځیني ودانۍ، چې د سلطان محمود او سلطان مسعود لخوا جوړې سوي وې، آبادي وې تر هغې چې د معین الدوله بهرام شاه د واکمنۍ وخت ورسېد، لکه څنګه چې په دې پوهیږو، چې د فیروز په غره (فیروز کوه) کې د خپل منځۍ نا مشروع رقابتونو او بیا د غزنوي واکمنو او غوري سلاطینو تر منځ د شخصي شخړو په پایله کې سلطان علاوالدین بن حسین بن سام غوري، چې دوه ځله د غزني پوځونو په شا وتمبول، په درېیم ځل بهرام شاه ته غوڅه ماته ورکړه، غزني یې تر لاسه کړ، او بیا یې په ډېر قهر د اووه شپو او ورځو اور لگولو سره غزني یې له خاورو سره خاوري کړ.

د لښکرگاه زوړ ښار د غوریانو په دوره کې:

۵۴۵ هـ چې د (۱۱۵۰ز) کال سره سمون خوري، هغه کال دی، چې غزني او لښکرگاه د یوې میاشتي په اوږدو کې د سلطان علاوالدین حسین غوري له خوا د اور لمبه سو.

که چیرې د لښکرگاه د لومړي ځل د جوړېدو نېټه (۳۹۵-۳۹۰هـ) وګڼو، نو پر (۱۵۵-۱۵۰هـ) کال لښکرگاه او د سلطان د دښمني ودانیو

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۵۰ مخ

د غزنویانو د دورې د اوج دوره لیدلې وه، چې بالاخره له غزني سره یو
 ځای او په یو وخت کې د اور لمبه سوي دي.
 د لرغون پېژندونکو د څېړنو له مخې د لښکرگاه د ماڼۍ له دېوالونو
 او لاندي محکي څخه د اور سوځېدنې نښې ښکاري، خو دا نه یواځې
 یو ځل، بلکې د دوو ځله سوځېدلو نښې ښانې له ورايه څرگندیږي،
 خو یو یې خامخا هماغه لومړی ځل سوځېدل دي، چې پر (۵۴۵هـ)
 کال د علاوالدين پر مهال او د هغه په امر تر سره سوی و.

په دغه لومړي ځل سوځېدنې کې د غزني او لښکرگاه تر منځ دومره
 توپیر دی، چې غزني و سوځېد او د ډېرو سوځېدلو له لامله پټ سو،
 خو لښکرگاه چې اور واخيست، د ډېرو لمبو له لامله یې چټونه او
 گنبدې را ونړېدې، خو د ماڼۍ دیوالونو، دهلیزونو، خونو او د ماڼۍ
 نورو جوړو سویو ترتیباً ته ډېر زیان ونه رسېد او ټول له منځه نه
 ولاړل.

لکه څنګه چې لښکرگاه د لگان د دښتې په دامن کې د بښت له ښار
 څخه هم یو فرسخ لري، هیرمند (هلمند سیند) ته څېرمه پروت و، نو
 ځکه له لاسي وړانګاریو (د خښتو، خاورو) له وړلو څخه خوندي پاته
 سو.

لکه چې د علاوالدين لخوا تر سوځېدو وروسته او بیا تر هغې
 وروسته د سوځېدو او وړانیو څخه یې د بیا رغونې له مخې خپله
 اصلي بڼه خپله کړه، چې تر اوسه پوري یې د یوې ځانګړې کلا

دیوالونه شو متره لوړ ولاړ دي او ددې دېوالونو سیوري د هیرمند پر اوبو لویږي.

لښکرګاه ډېره موده شپه پاته نسوه، ځکه چې د علاوالدین حسین غوري ځای ناستوله دغو نیم رنګو ودانیو څخه، چې چتونو او ګنبدو ته یې ډېر زیان ور اوښتی و، بیا جوړي او د ځان په ګټه یې ترې کار واخیست، چې د لرغون پېژندونکیو کتنه دغه نظریه تائیدوي.

(موسیو شلوم برژه) په یوه مقاله کې، چې د لښکرګاه د جامع جومات په اړه یې لیکلې او د (۱۹۵۲ز) کال (مجله افغانستان) په لومړۍ ګڼه کې خپره سوې، لیکي (د علاوالدین یو ځای ناستي او یا هم دده تر لاس لاندې کسانو څخه یو کس د لښکرګاه په بیارغونه لاس پوري کړ).

د یو لږ معلوماتو له مخې سلطان علاوالدین حسین د غزني او لښکرګاه تر سوځېدو وروسته، چې په (۵۴۵هـ ق) کې تر سره سوی و، په (۵۴۹هـ ق) کال مړ سو او تر ده وروسته د یوې لنډې مودې لپاره ناصرالدین حسین مادیني واک ته ورسېد، چې ځیني لیکوالانو یې لا د یادوني اړتیا هم نه ده لیدلې، تر هغه وروسته د واک وار ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین ته ورسېد او بیا له ده وروسته سلطان غیاث الدین غوری واک ته ورسېد.

په لښکرګاه کې لرغون پېژندونکو د خپلو لاسته راوړنو له مخې په تاریخي لحاظ یوه ستره دنده یې تر سره کړې او هغه لاسته راوړني په عربي ژبه یوه کتیبه ده، چې د قصر په یو دېوال کې موندل سوې ده،

چي د هغې له مخي د غزنویانو د عسکري ځای لومړی بیارغونه او وړوکي سلطنتي ماڼۍ د (۵۵۰هـ) او (۵۵۹هـ) کلونو تر منځ تر سره سوې ده او موسیو شلوم برژه د خپلو څرگندونو په پایله کي څرگندوي، چي نه یواځي سلطنتي ماڼۍ، بلکې د لښکرگاه جامع جومات هم په همدې نېټه رغول سوی دی.

د (۵۵۹-۵۵۰هـ ق) کلونه مو ددې لپاره وښوول، چي په یاده سوې کتیبه کي له بده مرغه ماتي رامنځته سوي دي، نو ځکه په دقیقه توگه د کال ټاکل یوه ستونزه ده.

همدارنگه دا کتیبه د علاوالدين غوري تر سوولو وروسته د لښکرگاه د بیارغوني د نېټي له نظره ډېر ارزښت لري، منل سوې خبره ده او د تردید وړ نه ده.

لکه څنگه چي لښکرگاه په (۵۴۵ هـ ق) کال سوځول سوې ده، لومړی ځل رغونه یې له پېنځو تر څوارلسو کلو له پورته یاد سوې نېټې څخه وروسته تر سره سوې ده، اوس د لیکوالانو دنده ده، چي وگوري د لښکرگاه لومړی ځل رغونه د کوم واکمن د واکمنۍ پړوخت تر سره سوې ده، لکه چي پورته یې یادونه وسوه، له جهانسوز څخه وروسته چي په (۵۴۹ هـ ق) کال مړ سوې دی، لومړی ناصرالدين حسين ماديڼي بیا ملک سيف الدين محمد بن علاوالدين او تر هغه وروسته ستر سلطان غياث الدين غوري رامیدان ته سوې دی.

دلته ناصرالدين حسين ماديڼي له دې لامله نه شمېرو، چي د واک ساحه یې محدوده وه او د واک وخت یې یواځي یو کال و، پاته سول

ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین او سلطان غیاث الدین، کېدای سې، چې د لښکرگاه د ماڼۍ بیارغونه د ملک سیف الدین پر مهال سوې وي، که چیرې ددغې کتیبې درې واړه شمېرې په سهې ډول لوستل کېدای سواي، نو دغه مسئله په غوڅه توگه حل کېدله، خو لکه څنگه چې مو ولیدل، له (۵۵۰هـ ق) څخه تر (۵۵۸هـ ق) پورې د هیرمند په کښتنيو برخو او په ځانگړې توگه د بښت او لښکرگاه په سیمو کې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړای سو.

په دې کې شک نسته، چې پخپله علاوالدین وروسته له هغې، چې د سلطان سنجر له خوا ورته بڅښنه وسوه، او آزاد کړای سو او بیا غور ته ستون سو، نو د جرم، گرم سیر، ښار، داور (زمینداور) او بښت یې بیا تر لاسه کړل، نو ځکه ددې اټکل سته، چې ملک سیف الدین پخپلې اووه کلنۍ واکمنۍ کې په دغو یادو سوو سیمو کې بشپړ نفوذ درلود او د لښکرگاه بیارغونه یې پخپله دوره کې تر سره کړې وي، ددې اټکل تر څنګ ددې احتمال هم سته، چې د لښکرگاه د ماڼۍ بیارغونه د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ په دوو لومړیو کلونو کې تر سره سوې وي.

قاضي منهاج السراج جوزجاني د (طبقات ناصري) په اوومه برخه کې لیکي، چې په (۵۷۲ هـ ق) کال د نیمروز او سجستان واکمنو سلطان غیاث الدین ته لیک واستاوه او د هغه حکم منلو ته یې غاړه کښېښوده، همدارنگه پخپله د غیاث الدین سجستان ته د تلو په اړه او

بیا سلطان معزالدین ته د جروم (=گرمسپر) او تکین آباد د بنارونو د ورېخنبلو په اړه څرگندونې کوي.

په داسې حال کې، چې نوموړی سلطان له (۵۷۱ هـ ق) کال څخه مخکې په نیمروز او سجستان کې نفوذ نه درلود، نو ځکه د لښکرگاه او بُست بیارغونې چارې د هغه له خوا ناشونې ښکاري او ددغو ودانیو د بیارغونې چارې د ملک سیف الدین لخوا ښکاري.

په دې کې شک نسته، چې پر (۵۴۵ هـ ق) کال لښکرگاه د علاوالدین تر سوځولو وروسته د یوې لنډې مودې لپاره شپه سوه، خو د بُست ښار له سوځولو او د خلکو له وژلو سره - سره شپه سوه، ځکه چې د بُست په ښار کې عام خلک اوسېدل، کله چې یې ښار پښتګ سو، هر چا د خپل توان سره سم د بیارغونې چارې پیل کړې، خو لښکرگاه چې یو نظامي ځای او د پاچا د اوسېدو سیمه وه، د یوې مودې لپاره هماغسې پښتګ پاته سوه او بیا کله چې یې اړتیا لیدل سوې ده، د بیا رغونې چارې یې تر سره سوي دي او د رغونې نېټه یې لکه چې مو ولیدل، د ودانۍ پر یو دېوال څرگند سوی دی، چې د (۵۵۰هـ ق) او (۵۵۹هـ ق) کلونو ترمنځ د سلطان سیف الدین او یا هم د سلطان غیاث الدین لخوا یې لومړۍ بیارغونه ترسره سوې ده.

د پورته یادو سوو کتیبو د شهادت له مخې په پورتنیو نېټو د بُست په ښار کې ژوند ادامه درلوده، خو په مینځ کې یوه بله خبره هم د کتو وړ ده، هغه دا چې ددې دوو کتیبو لیکلې نېټې د سلطان غیاث الدین غوري او د علاوالدین د زوی (اتسنز) د مړینو له نېټو سره سمون

خوري، یعنی پر (۵۵۹هـ ق) سلطان غیاث الدین او پر (۶۱۱هـ ق) د علاوالدین زوی (اتسن) وفات سوی دی.

نوپه همدې ترتیب گورو، چي د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ په دوره کي، چي د آبادۍ په برخه کي یې یو ځانگړی شوق درلود او تر هغه وروسته د سلطان شهاب الدین د زوی (اتسن) د واکمنۍ (۵۹۸ - ۶۰۲هـ ق) په دوره کي او د علاوالدین د زوی (اتسن) د واکمنۍ او ژوند تر پایه (۶۰۷ - ۶۱۱هـ ق) په لښکرگاه او بښت کي ژوند په عادي توگه ادامه درلوده او مشهور مشران لکه محمد بن ابوالمعاني او جلال الدین بن محمد اسماعیل د سلطان غیاث الدین معاصر او شهاب الدین او اتسن ټولو د بښت په ښار کي ژوندي وه او دوي ټول له غیاث الدین او شهاب الدین سره په یو وخت کي له دې نړۍ سترگي پټي کړي دي.^(۱)

له غوريانو او غزنویانو وروسته د هلمند سیمي د چنگیزیانو په لاس ورغلي، د چنگیز او تیمور په چپا وونو یو دروند سکوت پرې خپور سو، نو په دې منع کي د لښکرگاه نوم بالکل له یاده ووت، کوم تاریخونه مخصوصاً بیهقي او نور د غزنوي کورنۍ د شاعرانو په نامه آثار چي پاته دي، په هغو کي د لښکرگاه نوم قید و، خو هیڅوک نه پوهېدل چي لښکرگاه چیري ده؟

۱. عتیق الله پژواک، غوریان، ۲۳۳ مخ

د لښکرگاه زور بناړ د لرغون پېژندنې له نظره:

د (۱۳۲۸) لمريز کال په حمل کي چي د لرغون پېژندونکو يو هيئت بست ته رهي و، له هغه سره بناغلی کهزاد د افغانستان د تاريخ ليکونکی او بناغلی خليلي د سلطنت غزنويان ليکونکی هم ورسره وه، کله چي د بست په شاوخوا کي گرځېدل، نو د لښکري بازار نوم يې تر غورسو او بيا يې د لښکرگاه کنډوالې وکتلې، دوي ددې ځای خرابې، د لښکري بازار نوم او د هغو تاريخونو ليکنو ته چي دوي د لښکرگاه نوم پکښې مطالعه کړی و، سر سره ورکړ او بالاخره ددې زمينه برابره سوه چي کيندني وکړي.

لومړی او دوهمه مرحله حفريات (کيندني) د (۱۳۲۸) لمريز کال په پسرلي او مني کي وسول او درېيمه مرحله د (۱۳۲۹ لمريز) کال په مني کي، په دې پسې څلورمه او پنځمه مرحله حفريات (کيندني) د (۱۳۳۰ لمريز) کال په پسرلي کي وسول، ددې حفرياتو (کيندنو) په نتيجه کي زړه لښکرگاه مخصوصاً د هغې مرکز (سلطاني قصر) کشف سو، د سلطاني قصر او نورو ماڼيو د جوړښت طرز او معماري او د نوموړو کنډوالو څخه راوتلو آثارو په هنري لحاظ ددې ځای رابطه د هند او عراق معماري سبک سره تشبته کړه.

هغه پنځه مرحلې حفريات (کيندني) چي په لښکرگاه کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا وسول، د هغو مشر (شلوم برژه) نومېده او د هيئت د مهندسی وظيفه د (لوبر) پر غاړه وه، فرانسوي لرغون پېژندونکو په سلطاني قصر کي، چي کوم حفريات وکړل، په

لومړۍ مرحله کې یې د ماڼۍ د یو سالون پر دېوال یوه نقاشي تابلو ولیده، چې د یو زلمي هلک صورت پر نقش سوی و، دلته د غزنوي شاعر (فرخي) د هغه بیت څخه ددې قصر بنکلا د حفرياتو سره سره و خوړ، چې دېوالونه یې داسي نقاشي وه، چې: "به یک جای در رزم در دست ژوبین بیک جای در بزم و در دست ساغر".

د دېوال پر مخ د زلمي هلک تصویر د هغه وخت د پاچاهي حرم غلام بچه نبي او بنایي چې د نوموړي ماڼۍ یاد محمودي ماڼیو دېوالونه به ټول د پاچا او دده د کور او دباندي ژوند د تصویرونو نقاشي وې، د حفرياتو هیئت د سلطاني قصر له اړخ سره یو مسجد هم کشف کړ، چې محراب یې د پرنکلی جوړ سوی و.^(۱)

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطیې، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۶۰ مخ

هلمند (هیتومنت)

دو همه برخه

تاریخ

لومړی څپرکی

هلمند د تاریخ په اوږدو کې

د نړۍ تاریخونو او لرغون پلټونو ثابتې کړې ده چې چیرې سیندونه وي، هلته مدنیتونه زېږېدلې، چې هلمند سیند هم د سیحون (آمو)، نیل، دجلې او فرات، ژر سیند (چین)، سندھ سیند، د هند سمندر او نور په څېر یو مدنیت زېږنده سیند دی، چې ورسره دا ښېرازه سیمه هم د همدې ډک سیند له امله په همدې نامه نومول شوې ده.

د هلمند ښېرازه سیمه په تاریخونو کې د دره نیل، مصر ثانی او اسیا د گډام په نومونو یاده شوې ده او د هلمند سیند د غاړې او سیدونکي توانگراو غښتلي بلل شوي او دا سیمه د هلمند په اسطوريي (کیسیز) او مستند تاریخ کې د غښتلو، پهلوانانو او کروړیانو په نامه یاده شوې ده، کله چې موروايو چې د هیتومنت (هیرمند، هلمند) د بخدي (باختر، بلخ) سره همزولي تاریخي شالید لري د دې خبرې دلیل دا دی، چې هلمند سیند هم د آمو د سیند په څېر د هیواد د لویو سیندونو څخه دی او دلته هم له ننه شپږزره کاله پخوا هلمندیانو د خپل لاس نښي او د لرغوني تمدن بیلگې پرې ایښي دي، د تاریخي روایتونو له مخې چې هلمند سیند یو وخت د گرشک او د کشک نخود (کشک الرخج) په منځ کې د مندیگک په څنګ کې بهېدی، چې (۱۵۰۰) یا (۲۰۰۰) کاله تر میلاد مخکې بیا د هلمند سیند مخه د

گرشک خواته اړولې او د منډیگک د اوسېدونکو ژوند هلته سخت سوی او نورو ځایو ته کوچېدلې دي.

د سوځلي ښار (شهر سوخته) او هلمند سیند پر غاړه چې کومي کیندني سوي دي او ورسره شپږ زره کاله پخوا کوم زاره لوبني او اوسپنيز توکي په لاس راغلي دي، ټول ددې څرگندونه کوي چې د هلمند پخواني اوسېدونکي د ډبري او مفرغ (اوسپني) له عصره څخه چې د (۴۰۰۰ قبل المیلاد شاوخوا) مخکي یې وخت اټکل کېږي مخکي تر آریائیانو هم، په بزگرۍ او مالدارۍ بوخت وه.

سیستان چې د هلمند یوه ښکلې سیمه ده، په تاریخونو کې د هلمند زېږنده بلل سوی دی، لکه څنگه چې یې مصر د نیل د سیند څخه زېږنده بللی دی او ویل سوي چې نیل سیند چې د (ایتوپیا) له غرونو سرچینه اخلي، هلمند سیند هم په خپل وارد بابا د غره له برکته بهیږي، د مصر د ښیرازی او ابادۍ مایه نیل دی، همدا ډول هلمند سیند هم سیستان ته د ژوند او حیات ورکولو مایه بلل کېږي، یعنی که هلمند سیند نه وای سیستان به وجود نه درلودای، ځکه یې نو سیستان د هلمند مولود (زېږنده) بللی دی.

هلمند سیند د ختیځو سیندونو له ډلې څخه په آسیا کې یو له برکته ډک خوږ سیند دی، چې په کال کې ملیارډونه مکعب متره او به پکښي رواني وي، اوږدوالی یې (۱۴۰۰) دی او د فرات او سیند په منځ کې له ډیرو اوږدو سیندونو څخه شمېرل کېږي.^(۱)

په افغانستان کې له (۳۰) حتی له (۵۰) زرو کلو دمخه د هندوکش په زړه کې د غار اوسېدونکي ښکاریانو د ژوند اثار موندل سوي او له هغه وخته چې د غار د اوسېدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه کښته راغلي دي او د لویو رودخانو پر غاړو لکه، هیرمند، اکسوس (آمو)، اندوس (سنده)، هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل سیند مېشت سوي، نو د مالدارۍ او کرهڼې دورې یې تیري کړي دي.^(۱)

لوی استاد قدرت الله فرهاد حداد په افغانستان کې له درېیو سیندونو او درېیو مدنیتونو داسې یادونه کړې: -په افغانستان کې درې سیندونه (سنده، هیرمند او آمو) درې مدنیتونه روزلي، چې د سور، ساک او پاکت مدنیتونه ترې وتلي او درې واړه پښتانه نومونه دي، یعنې سوریان، ساکان او پاکتیان دي.^(۲)

په بل ځای کې لیکي: هر چیرې چې سیندونه وي، هلته مدنیتونه جوړ سوي، په افغانستان درې بهیرې او درې مدنیتونه ترې موندل سوي.

۱. سنده - اباسن - اندوس مدنیت = د سیند مدنیت سور - سوریان
۲. هیرمند - هلمند - ایلېند مدنیت = ساک - ساکستان
۳. آمو - جیحون - اکسوس مدنیت = باکتری، باکتر، پاکتي^(۳)

۱. احمد علي کهزاد، افغانستان در پرتو تاریخ، مقاله سی و هشتم، ۱۵۶ مخ

۲. قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، دوهم ټوک، ۹۲ مخ

۳. همدا اثر، ۱۵۹ مخ

هلمند په آریانا کی

اویستا د آریایانو پخوانی کتاب هلمند د (تومان) په نامه یادوي، چي معنی یې د بندونو ډک سیند ده، دلته موردا اټکل کولای سو، چي هغه وخت ددې سیند له اوبو څخه څومره گټه اخیستل کېده، په دې کی هیڅ شک نه پاتېږی چي پخوانیو خلکو ددې سیند له اوبو څخه د کرهڼي لپاره انتهايي کار اخیست.

د اویستا په درېیم گات کی د ویندیدا د تر عنوان لاندې (تومان، هیتومنت) یوولسمه آریایي سیمه یاده سوې چي خلک یې خورا آبات دي.

د اویستا مذهب ددې ځای د خلکو یوازینی مذهب و، چي د عربو تر راتگ پوري یې د هغه پیروي کوله، د سیستان د تاریخ لیکوال لیکي: د زرنج د بنار د (کرکوبي) دروازي په یوه اور عبادت ځای (آتشکده) کی تر هغه مهاله رڼا وه، چي کله عربو اسلام راوړ او بیا ددې ځای خلکو جزیه ومنله، نو عربو هم تریو وخته پوري د دوي په آئین کارونه درلود. (۱)

گرشاسب بابا او هیتومنت (هلمند)

گرشاسب بابا په هر حال په لرغوني تاریخ کی نه ماتېدونکی پهلوان دی، یو مشر دی، یو پوهاند دی، دی د خپلي پوهي له امله تل ژوندی دی او پوهه یې میراث دی هر څوک چي ځان پښتون بولي د گرشاسب بابا پوهه به ورسره وي.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کی، ۳۷ مخ

د سیستان تاریخ کي چي لیکوال یې څرگند نه دی، (ملک الشعر ابهار) د هغه سمون او شرح یې کړې ده، د گرشاسب بابا یادونه ډېره سوې ده، گرشاسبنامه چي (حکیم اسدي توسي) لیکلې ده، داسي وایي، خپله د اسدي توسي په لیکاني لیکل سوی خط دی، دایو معتبر سند دی، چي د پښتنو د پلرو بابا دی.

گرشاسب په مزوج الذب د مسعودي په کتاب کي (۳۳۲ هجري):
گرشاسب په جگره کي د افراسیاب ساری و. له دې مطلب دادی، چي د وارو ماته نه ده خوړلې.

مسعودي د خپل کتاب په (۲۷۷) مخ کي له کیومرث تر گرشاسب پوري لومړی طبقه بولي، چي تر ساسانیانو پوري څلورمه کیږي، په دې توگه د گرشاسب مهال ډېر وړاندي درومي، ځکه کیومرث هم د آدم (ع) نوم بولي.

د گردیزی تاریخ هم د گرشاسب خبره لري، چي بېلو تاریخو کي دده ذکر کوي، گرشاسب د آریانا پهلوان و او دغه گرشاسب د سام نیکه و. د غور سلطانانو تر دوولسمي میلادي پېړۍ پوري د سام نوم له خپل نامه سره لیکه، لکه (سلطان شهاب الدین سام سوري او سلطان علاوالدین سام سوري).

استاد احمد علي کهزاد د اویستاله مخي گرشاسب بابا معرفي کړی دی، چي دایو لوی احسان دی د پښتنو لپاره په دې معرفي کي د وې خبري نغښتي دي: لومړۍ دا چي گرشاسب بابا هماغه غرغښت د پښتنو بابا دی او دوهم دا چي د پښتنو د نیکه گانو تاریخ تر هغه یو نیم یا دوه زره کاله دمخه دی، چي ویل کیږي.

لوی استاد قدرت الله حداد فرهاد داسي ليکي: د سيستان د تاريخ له مخي گرشاسب بابا مشران او کشران په زرنج کي راټول کړل او وې ويل چي ضحاک نړۍ ونړوله، ظالم دی، زه غواړم داسي تومن جوړ کړم، چي د خلکو لپاره اسامه (د پناه ځای) وي. گرشاسب بابا وويل: دغه ښار به څلور زره کاله پاته وي، له هغه وروسته محمد (ص) پيغمبر څرگنديږي، موربه د هغه په دين او سپرو.

درنو لوستونکو دا لور متن ټول له (د افغان ملي - دوهم ټوک) چي قدرت الله حداد فرهاد صاحب ليکلی راخيستل سوی، نوموړي په خپل اثر کي ډېر ځايونه د گرشاسب بابا، گرشاسبه او يا غرغښت څخه يادونه کړې، چي دا ټول نومونه د يوه سړي دي، چي د پښتنو لوی بابا گرشاسب بابا دی، ښاغلی استاد (فرهاد صاحب) په ياد اثر کي، په (۹۳، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۷، ۱۸۲، ۲۰۷، ۳۵۶) او نورو ډېرو مخونو کي يې يادونه کړې، چي مورهم د هر مخ څخه يوه - يوه گوله وکړه، په ياد کتاب کي گرشاسب بابا ځيني وخت د غرغښت په نامه هم ياد سوی دی او وايي چي گرشاسب بابا هماغه غرغښت د پښتنو بابا دی، په هر حال استاد د کتاب په (۱۶۷) مخ کي ليکلي، چي گرشاسب بابا د کابلستان، زابلستان، سيستان نامتو پهلوان، پوهاند او سياست پوه پادشاه دی، په (۱۶۸) مخ کي داسي يادونه کوي، چي گرشاسب بابا مشران او کشران په زرنج کي راټول کړل او وې ويل چي ضحاک نړۍ ونړوله، ظالم دی، زه غواړم چي داسي تومن جوړ کړم، چي د خلکو اسامه وي، (يعنې د پناه ځای وي) او بيا يې وويل، چي دغه ښار به څلور زره کاله

پاته وي، له هغه وروسته محمد (ص) پیغمبر څرگندیږي، مونږ به د هغه په دین او سپرو.

په (۱۶۹) مخ کي کنبلي، د گرشاسب دعا د څښتن تعالی په دربار کي قبلېدلې، هلته چي گرشاسب دعا کوله خلکو یو معبد جوړ کړ، زردبنتیانو ویل چي دلته د گرشاسب رڼا لیدل کیږي.

په (۱۷۱) مخ کي لیکي، چي د سیستان تاریخ د کرکویه معبد یادوي چیري چي گرشاسب هلته دېره و، هلته د مقدس اور بېدل پیل سول، دوي عقیده کوله، چي گرشاسب بابا عقل دلته پرېښی دی، هلته تل روښانه وي او دغه شعرو ویل سوی، چي د هغه پارسي نقل داسي دی:

فراخ بادارش حنیده گرشاسب هوش

ښه سوي دي، چي گرشاسب هونبیاږي پرېښی ده، کله چي اسلام سیستان ته راوړسېد، ترڅېره پوري دغه اور بل و مسلمانانو هغه منع نه کړ.

په (۱۷۲) مخ کي لیکي، د گرشاسب بابا له معبد سره هلته مطلوب دا و، چي گرشاسب بابا تلپاتی و او اور مړ، اور بل، تود نغری، سوړ نغری پېرته ورپوري ور، په پښتو کي یو مطلب لري، چي د پښتانه اور بل، خراغ روښانه نغری سوړ او ور پرانیستی وي.

گرشاسب بابا په ختیخ، لوېدیځ، شمال او جنوب کي نومیالی بریالی و، تر اوسه یې نوم تازه دی، حال دا چي دده د ژوند زمانه لږ تر لږه اووه زره کاله دمخه اټکل کیږي.

د اسدي گرشاسبنامه (۱۰۶۶ز) کي ليکلی، چي اوس نهه سوه اته
خلو پښت کاله کيږي، چي غرغښت بابا د گرشاسب په نامه بلل کېده،
(غر) په (گر) چټک بدليږي او په يوه مهال د لهجو له مخي دواړه ويل
کيږي.

استاد کهزاد غرغښت او زردښت نږدې يا خپلوان بولي، گرشاسب
په اويستا کي گرشاسبه او مها بهارتا کي گرشاسبه ليکل سوی،
ډارمستر فرانسوي پوه گرشاسب د کابل، زابل، سيستان راتلل بولي.
د گرديزي تاريخ دده په برخه کي ليکلي: گرشاسب د سام نيکه او
رستم يې هم لمسی و، گرشاسب زابلستان ونيو او تر هندوستان پوري
مخکي يې خپلي کړي.

په (۳۵۶) مخ کي ليکي، له نېکه مرغه زر کاله دمخه حکيم يونصر
توسی، چي په اسدي توسي پېژندل سوی، گرشاسبنامه لکلي ده، کوم
پهلوانان چي په دغه شاهنامه کي يادېږي، د کابل، زابل او سيستان
دی او سيستان په اصل کي ساکستان دی، چي د ساکو سيمه ده او
ځلانده تاريخ لري.

په هر حال د پورتيڼو توضيحاتو څخه مو مرام، دا و، چي د هېرمند
سره د گرشاسب بابا اړيکه وڅېړو، لکه څنگه چي مو مخکي يادونه
وکړه، چي د زرنج ښار گرشاسب بابا جوړ کړ او داسي يې وويل، چي
څلور زره کاله وروسته به د اسلام دين راځي، ښه نو اوس که موږ
(۴۰۰۰) څلور زره کاله له (۱۴۳۵) کالو سره جمع کړو، چي دا د اسلام
د راتگ تاريخ دی، نو موږ ته به (۵۴۳۵) پنځه زره څلور سوه پنځه
دېرش کاله په لاس راسي، يعنې له (۱۳۹۳) لمريز کال څخه که حساب
وسي، نو پوره پنځه زره څلور سوه پنځه دېرش کاله پخوا د گرشاسب

بابا لخوا د زرنج بنار آباد سوی، دلته مور ته یو سوال په ذهن کې راگرځي، چې په هغه وخت، کې په دې وچ زرنج کې به اوبه چیري وي، چې دلته دوي بنار وداناه، نو په ځواب کې د هیتومنت (هلمند) لرغونی سیند دی، چې زرگونه کلونه کیږي، چې بهیږي، د هېرمند سیند یادونه مو، ځکه دلته وکړه، ترڅو دا څرگنده کړو، چې ګرشاسب بابا په خپل وخت کې، له دې سیند څخه نهایی ګټه اخیستې او پر سیند یې بنارونه ودان کړي.

مخکې د ګردیزی تاریخ یادونه مو هم وکړه، چې داسې یې ویلي وه، چې ګرشاسب د سام نیکه او رستم یې هم لمسی و، ګرشاسب زابلستان ونيو او تر هندوستان پورې مخکې یې خپلي کړي.

بڼه نو چې ګرشاسب بابا د سام نیکه سو، نو د غوریانو (=سوریانو - زوریانو) خو هم هر شاه د خپل د نوم سره سام لیکه لکه (سلطان شهاب الدین سام سوري او سلطان علاو الدین سام سوري)، دا نومونه مور ته د لرغونو تېرونو اړیکه رانښيي، لکه چې استاد فرهاد د درو تمدونونو یادونه کې، د سور (=زور) سوري (=زوري) او د زون (=زور) یادونه هم کړې، نو که (زور، زون، سون، سور، سوري، سروان، سوروان، ساروان) نومونو ته وکتل سي، ددې څخه داسې څرګندیږي، چې د هلمند هغه لرغوني سیمې تر اوسه په دغو نومونو یادېږي او همدارنگه د هرات په شاوخوا کې سوریانو ته زوریان هم ویل کیږي.

بڼه چې ګرشاسب د سام نیکه و او غوریانو د خپلو نومونو سره سام لیکې او یادوي، نو ددې څخه داسې څرګندیږي، چې غوریان

(سوریان) د گرشاسب بابا د اولادې څخه دي او هغوي پښتانه دي او د دغه هېرمند نومیالي بچیان دي.

استاد فرهاد په بل ځای کې یادوي، چې گرشاسب بابا د آریانا پهلوان و، دې خبرې ته که وگورو نو رښتیا هم همداسې ده، ځکه مور ته څرگند او ښکاره تاریخونه پراته دي، چې د سور، سام او زور اولاده پهلوانان تېر سوي دي، لکه چې حبیبی صاحب یې یادونه کوي، چې سور (Sur) د پهلوان (Hero) په معنی ده او په اویستا کې (سوره - Sura) د قوي او غښتلي مجازي مفهوم درلود^(۱)، همداسې که د امیر کروړ د پلار نوم ته وگورو (امیر پولاد) دی، چې په پښتو کې اوس هم کلک او سخت شي ته مور پولاد او په پارسو کې (فولاد) ویل کیږي، همدارنگه د امیر کروړ نوم ته که وگورو نو له ورايه څرگندیږي، چې (کروړ) په معنی د غښتلي پهلوان، سخت، تینگ او پولاد دی.

حبیبی صاحب په بل ځای کې لیکي: چې امیر کروړ ډېر غښتلی او پهلوان و، په یوه تن له سلو تنو جنگاورو سره جنگېده، ځکه یې نو کروړ باله، چې معنی یې د کلک او سخت دی.

همدارنگه ما (ژمن) له ډېرو پخوانیو او سپین ږیرو خلکو څخه مي اورېدلي، چې غوریان پهلوانان وه، همدارنگه زه له یو ځوان سره منځ سوم، چې په اصل کې له غور، خو اوس په هلمند کې اوسېده، نوموړي ما ته وویل، چې زموږ نیکه دومره پهلوان و، چې یواځې یې یوه غټه ډبره (تیره) زموږ د کلي (غور کې) د ویالې تر څنګ ایښې وه او داسې یې ویلي وه، چې زما لمسیان او کړوسیان چې دا ځای وویني،

۱. امیر کروړ او دده کورنۍ، ۳ مخ

نومزما د طاقت او پهلوانی درک به دوي ته ور معلوم سي، نوموړي ځوان داسي وويل چي اوس مهال که لس تنه ځوانان هم سره راټول سي او وغواړي چي نوموړي ډبره (تیره) له ځايه بې ځايه کړي، نو له امکانه وتلی کار دی.

ددې ټولو خبرو څخه مور ته څرگنده او بنکاره سوه، چي هیتومنت (هلمند) څومره لرغوني او څومره غښتلي پهلوانان پاللي، چي اووه زره کاله وروسته يې هم نومونه په نړۍ کي په ټولو تاریخونو کي سته، لکه مخکي چي مويادونه وکړه، چي گرشاسب د سام نيکه او رستم يې هم لمسی و، بنه نو دلته د رستم يادونه ضروري بولم، هغه دا چي د گرشاسب بابا د بنار يادونه مو وکړه، چي په زرنج (لرغوني زرنج) کي يې ودان کړ او همدارنگه د سام (سور، غور، زور، زوري او سوري) پر نومونو مو بحث وکړ، مگر يو نوم چي پاته دی، هغه د رستم دی، لکه مخکي چي مويادونه وکړه، چي رستم د گرشاسب بابا لمسی و، نو دلته خو يو سوال زموږ په ذهن کي راوړيږي، چي د گرشاسب بابا په اولاده کي د رستم نوم چي راغلی دا خو هغه رستم پهلوان دی، چي استاد رشاد بابا يې داسي يادونه کوي: (رخج او زمينداورد سيستان بنارونه دي، دا هيواد د رستم پهلوان دی، چي کيکاوس د دغي سيمي پاچاهي ورکړې وه، قرنين چي د هلمند په ناوه کي واقع دی، په دغه بنار کي د رستم د آس اخور سته.)^(۱)

بنه چي دا سيمه د رستم پهلوان ده او نوموړي دلته پاچاهي کړې ده، نيکه (گرشاسب - غرغښت) يې د زرنج بنار ودان کړ، نو دا هم له

۱. علامه اکاډميسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادابښتونه، ۴۳ مخ

امکانه لیری، خبره نه ده، چي په (هېرمند) کي نوموړي پهلوان یو ستر
 د او بوند جوړ کړی او وروسته یې خپل نوم ورکړی یا د نوموړي په
 نوم یاد سوی، چي تر اوسه یې نښي او نښاني له ورايه معلومي دي.
 اوس تاسو لوستونکي خپله فکر وکړئ، چي له دومره تاریخي
 قدامت سره - سره، له دومره مېړنو سره - سره، له دومره پهلوانانو
 سره - سره، له دومره لرغونتیا سره - سره، له دومره اوږده تاریخي
 مدنیت سره - سره، بیا هم هیتومنت (هلمند) داسي په وینو سور، د
 بمونو پر بمبارد او د سرو نو پکښې کلاوي جوړېږي، زه ستاسو څخه
 پوښته کوم، چي دا ولي؟؟؟، راسی چي سره کښینو، راسی چي سره
 جرگه سو، راسی چي آخیر ددې ناوړین عوامل وڅېړو او ددې ناوړین
 حل یواځي په ځوانانو کېږي، ځکه چي زموږ پلرونو او نیکونو چي
 څومره یې تر و سه کېدل، هغومره یې زموږ سره وکړل، اوس نو زموږ
 واردی، اوس نو دا په وینو لږلی هلمند موږ ته سترگي نیولي، اوس نو
 دا د پهلوانانو وطن موږ ته په تمه دی، اوس نو هلمند دا فکر کوي،
 چي زما اولادونه به مي وژغوري، پر وطن سور اور بل دی، بچیان
 پکښې قتلېږي، زه (ژمن) په سلو کي سل سلنه په دې پوهیږم، چي
 هلمند زموږ پر دغه حالت ژړیږي، چي ولي مي اولادونه دومره غافل
 پاته دي، ولي مي اولادونه بیده دي، ولي زه داسي سوی يم، ولي مي
 له وجوده غوښي پرې کیږي او ولي مي د زړه رگ (هېرمند) د بل په
 سيمي کي بهیږي.

وايي کله چي د نوح (ع) بېړۍ ډوبه سوه، څه خلک چي ژوندي پاته
 سول، د دوي لومړی کار دا و، چي په خپلو کي کښناستل او په دې یې

خبري وکړې، چي کښتۍ ولي ډوبه سوه؟ او ولي موږ خپل تگ ټکي ته ونه رسېدو؟

زموږ د افغانانو بېړۍ سل واړه ډوبه سوې او موږ يو واري سره کښې نه ناستلو او په دې خبره مو بحث او فکر ونکړ، چي موږ ولي په داسي ستونزو اخته يو؟

اوس لا وختي دی، اوس لا سر وخت دی، اوس لا وخت لرو، راعی چي سره يو سو او دا صلاح وکړو، چي د خپلو نيکونو په څېر ځان چمتو کوو، هغه وخت چي د توري وخت و، نيکونو او پلرونو مو د توري ماهران وه، اوس چي د قلم وخت دی، راسی چي د قلم مېرني له ځانه جوړ کړو، راسی چي د قلم توريالي له ځانه جوړ کړو او راسی چي د يو الله (ج) په نامه سره اتحاد وکړو، چي دا خوار او ناتوان هيواد مو له بدبختيو څخه وژغورو.

د تورلي ډبري دوره او د هلمند سيمه

(سراويل سټن) اروپايي ختيځ پوهاند چي کله د هلمند حوزې موقعيت کتلی نو وايي، پسله هغه چي د غارونو ژوند د هواد مساعدت په لحاظ د پراخو ورشوگانو په ژوند واوښت، نو د هلمند حوزه يوه له هغو منطقو څخه وه، چي خلکويي د تورلي ډبري (کلکولي تیک) په دوره شروع وکړه.

۱. د کلکولي تیک د دورې ژوندون له هغې ورځې پیل کیږي چي بشر د لوړو ځایونو او غرونو څخه د لویو سیندونو او رودخانو حوزوې ته را کښته سوي دي، هغه وخت چي له ښکار کولو څخه کرهڼه او مالداري ډېر رواج موندلی او ښکار کم سوی و، بشر د مځکو سره ډېره علاقه پیدا کړه او په پایله کي د لوی رودخانو په حاصلناکو او اوارو ناووکي کلي او حتی ښارونه پیدا سول، آریانا

نوموړی ټینګ باور لري چې ددې ځای مساعد موقعیت د اباسیند (اندوس) او آمو (اکسوس) تر منځ د کلتوري اړیکې د خپرېدو یوه منځنۍ کرۍ تشکیل کړېده.^(۱)

احمد علي کهزاد په خپل اثر (د افغانستان پخوانی تاریخ کي) داسې لیکي: «د سندهد ناوې او بلوچستان او د اکسوس د شمالي منطقو او د خزر او پارس د خلیج تر منځ مخکو او څه لږ وړاندې په بین النهرین کي تر سوزنیان او عیلام پوري د کلکولي تیک د دورې مدنیت د هلمند د ناوې او د سیستان د هامون د حوزې سره اړه او ارتباط لري».

سراورل استن دغه ډول نظریه ښکاره کوي، چې د هیرمند او سیستان حوزې د کلکولي تیک د مدنیت ټولي دورې لیدلي او تیري کړي دي، د سیستان موقعیت او هغه رول چې پدې باره کي یې لوبولی دی، مخصوصاً د یو انګلیسي مدقق توجه ځانته را اړولې او لیکي، چې په لوېدیځ کي د (سوز) او په شمال کي د (اتو) او بلوچستان او د اندوس د کښتنۍ حوزې تر منځ د جنوب ختیځ خواته د سیستان

(افغانستان) د خپلي خاوري د طبیعي جوړښت او ساختمان په لحاظ هم لوړې او جگ جگ ځایونه لري چې د آریانا پخوانیو او سپدونکو د ښکار د دورې په دغو ځایونو کي تېر کړي دي او هم د لویو او مسعدو رودخانو په ناوو کي لکه د هیواد په ختیځه غاړه (اندوس)، په شمالي خوا (اکسوس) او د لوېدیځې برخې په منځ (هیتومنټ - هیرمند - هلمند) کي چې د سیستان هامون ته رسیږي، تر اوسه پوري د هغو پلټنو او کشفیاتو له مخې چې سوي دي، د کلکولي تیک د زمانې د مدنیت (۴-۵) زره ق م کلونو کي او د هغو څخه نږدې په لومړي یو زرق م کال کي د نیل، دجلې، فرات، اکسوس، هلمند (هیتومنټ) او د نورو رودخانو په ناوو کي پیدا سوي دي.

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۵ مخ

موقعیت ډېر مهم دی او دغه ټول ځایونه د یو (قبل التاریخ) مدینیت څخه مستفید وه.

سراورل استهن ددغه مدینیت د نښانو د مشابهت په باب هم ځیر سوی او وایي، چي معلومه نه ده، چي د مدینیت د نښانو نږدې والی او قرابت د مهاجرت له کبله پیدا سوی دی او که د فتوحاتو او دوستانه روابطو او د تگ راتگ له مخي حاصل سوی دی.

کوم شی چي واضح او ښکاره دی، هغه د مدینیت عمومیت دی او د سنډه له حوزي (موهنجو دیرو)، د پنجاب له جنوب (هرپه) او د بلوچستان له (تال) څخه داسي آثار په لاس راغلي دي، چي د مختلفو خواو له مخي له یوې خوا څخه د بین النهرین د سومریانو څخه پخوا مدینیت او د سوز د لومړي او دوهم مدینیتو سره او له بلې خوا د خزر د بحیرې څخه هغې خواته د (اکسوس شمال) د مدینیت سره ډېر ورته والی لري، هر کله چي سیستان د دغو ټولو ذکر سوو ځایو په منځ کي یوه طبیعي لاره وه، نو دا له امکان څخه لیري نه ده، چي خامخا په یو ډول دي ددغو ځایو په ارتباط کي برخه ولري.

که چیري نقشه وکتل سي، نو د هیرمند دلتا د (اتو) او (موهنجو دیرو) څخه تقریباً پنځه سوه میله لري پرته ده، د سیستان د کلکولي تیک د دورې د قبل التاریخ د خاورینو لوښو او هغو لوښو تر منځ چي امریکایي هیئت (پومپلي) له (اتو) څخه پیدا کړي، ډېر شباهت او ورته والی موجود دی، لکه چي دغه نظریه د (مستر اندروس) له خوا هم تصدیق سوې ده.

بل ځای کې کهزاد صاحب بیا لیکي، چې سیستان او هیرمند حوزې^(۱) د خپل جغرافیایي مناسب موقعیت له کبله په قبل التاریخ زمانو کې ددې لویې ساحې د کلکولې تیک د مدنیت مختلفو اړخونو په خپرولو کې مهم رول لوبولی دی، لاجورد او په هغو ځایونو کې د لاجوردو خپرېدل په ډېرو واضح صورت ښکاره کوي، چې (شپږ زره) کاله پخوا حتی د آریانا په هغو ځایو کې چې تگ راتگ پکښې ډېر سخت و او په ډېرو غرنیو برخو کې چې د بدخشان څخه عبارت دی، د تگ او راتگ او د تجارت لارې هم موجودې وې او دغه طبیعي لاره له یوې خوا د باخترا پراخي جلگې ته او د آریانا د لوېدیځو برخو د رود خانو مدنیت پالونکو او سمسورو حوزو مخصوصاً د هیرمند (هلمند) او سیستان حوزې ته ورغلې ده او له دغه ځای څخه د زیاترو احتمالونو له مخې د سپین سیند (دریای سفید) سواحلو او د نیل ناوې ته رسېدله.

د هغو کشفیاتو له مخې چې په پارس کې (کاشان) ته نږدې د (سیاه لک) په غونډۍ کې سوي دي، آریایان د (۱۰۰۰) قبل المیلاد په شاوخوا کې د لوط د صحرا څخه هغې خوا مخکو کې را پیدا سوي او دوي هغه مهاجرین دي، چې د (۱۹۰۰ - ۲۰۰۰) قبل المیلاد په شاوخوا کې له باخترا څخه د هیرمند (هلمند)، سیستان او د هریرود د درې له لارو څخه هغې خواته تللي دي.^(۲)

۱. سرجان مارشال د موهنجو دیرو او د سندهد ناوې د مدنیت د لومړي جلد په مقدمه کې وايي، چې: بشر د نیل، فرات، کارون او د هلمند او اندوس په حوزو کې یو ډول او په یو شکل خپل مدنیت خپور کړی دی.

۲. احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، ۲۷ مخ

د پخواني کلتور منځنۍ کړۍ:

وروسته له هغه چي اروپايي لرغون پېژندونکو د منځني ختيځ او مصر په هکله د لرغونو مدنیتونو څېړني تر ډېره ځايه بشپړي کړې، نو يو شمېر ختيځ پوهانو د هغو مدنیتونو هغه ارتباطي کړۍ پسې موضوع کړه، چي هغه مدنیتونه يې د آريايي مدنیتو سره تړلي وه، د اباسيند (آمو) او هلمند حوزې هغه سيمي دي، چي په تحريري او شفاهي اسنادو کي يې د مدنیت ذکر سوی و.

له بلي خوا په څرگنده ډول د منځني ختيځ په کشف سوو آثارو کي ډېر داسي شيان پيدا سوي وه، چي د آريايي مدنیتونو د اړيکي شاهدي يې ورکوله.

مخکي تر دې چي د هلمند په حوزه کي کيندني (حفريات) وسي، يو اروپايي اړکيالو جست (سرجان هرشل) د موهنجو ډېرو (د سيند حوزه) او هريا (بلوچستان) کي ځيني حفريات کړي وه.

په (۱۹۳۷ز) کال کي چي فرانسوي لرغون پېژندونکی (موسيوهاکن) د افغاني سيستان په (سرخ داغ) کي کيندني وکړې، نو کشف سوي آثاري يې له يوې خوا د اباسيند د حوزې د آريايي مدنیت او منځني ختيځ د مدنیتونو تر منځ ارتباط پيدا کړ او له بلي خوا د اباسيند، آمو او هلمند تر منځ د کلتوري ارتباط يوه کړۍ تثبيته سوه.^(۱)

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۶ مخ

د آریائیانو هجرت هلمند او اراکوسیا (اراکوزیا) ته:

د آریائیانو هجرت له بلخ څخه د (۱۹۰۰ او ۲۰۰۰ ق م) په شاوخوا کي تخمین سوی دی، په دې وخت کي د (پکتا) تېر درې برخي سوه، یوه برخه یې له نورو تېرونو سره د هندو کش و جنوبی سیمي ته راغله او د آریانا په جنوب ختیځ ورشو کي مېشت سوه او دا ځای یې د (پکتیا) په نامه سره ونوماوه، چي پسله څو عمره څخه یې د ځای د تنگوالي په نسبت سره یوه لویه ډله کرار کرار کوچېدله، څو په پای کي د اراکوزیا په پراخه سیمه کي و هري خواته تیت و پرک سوه، هغه بله برخه یې په بلخ کي پاته سوه، چي ویدي او یستایي مدنیت یې هلته تېر کړ، په دریمه مخکي له زېږدیز (قبل المیلاد) پېړۍ کي یې یوه مشر (اوساس) نومي د لوېدیځ و خواته و خوځېد او د شام د یونانیانو بر علیه یې د خپلواکي اعلان وکړ، وایي وروسته له څه وخت څخه د باختر او سېدونکو (پارتیانو) د ځای د تنگېدو او د نفوس د ډېرښت په نسبت سره هم د هري رود د پوري خواو سیمو ته د کوچېدلو بنا کښېښووله، گنداریان هم د پکتیانو په څېر سره پخپلو اصلي ټاټوبي کي مسکون سوه، د سیستان او ارغنداب د سیند دواړي غاړي یې و نیولې.

بناغلی احمد علی کهزاد لیکي: - د گندارا او سېدونکي لومړی د کابل و ورشو او بیا د ارغنداب و ورشو ته را کوچېدلي دي، نو که د کندهار د نامه نسبت و دې قوم ته وسي، یو څه اړخ لگوي، او بل په پنځم او شپږم عیسوی پېړۍ کي چي د کوشانیانو د ورود په اثر کي مسکون وه، پر گنداریانو ځای تنگ سو، نو مجبوره سوه په هجرت یې

پیل وکړ او د فود د اوبو کاسه یې چې د د بودیزم له یادگارو څخه وه، له لوړ اندوس څخه د ارغنداو وادي ته نقل کړه.

ستاگیدی چې د آریائیانو یوه بله طایفه وه او هیرو دت یې په گندهارانو پوري مربوط گڼي وایي، دې طایفې ځکه چې د اراکوزیا له زړو او لرغونو اوسېدونکو سره نږدې اړیکې درلودې، نو په تدریجي مهاجرت سره یې ځانونه د هلمند (هېرمند) او ارغنداب رود خانو ته راوړسوله او د اراکوزیا په پراخه سیمه کې مېشت سوه.

د بریسیایا قبیلې هم د آریائیانو له مهاجرو قبیلو څخه وه، چې د ځینو مؤرخینو په عقیده سره د (اتومتان = هلمند) او ارغنداب په ناوو کې مېشت سوه، چې اوس د برېڅو په نامه سره یادېږي، داسې هم ویل کېږي په هغه وخت کې چې د آریائیانو نوري قبیلې د اکسوس له حوزې څخه په ټوله آریانا کې منتشرېدلې، نو دې قوم د (هیتومنټ - هلمند) او (هروویتي) وادیاڼي د زرغونوالي او سرسبزۍ په لحاظ سره خوښي کړې او هلته یې په کښت وکړپیل وکړ، دا نه ده معلومه چې د آریایي قومو تر راتگ دمخه په اراکوزیا کې کوم قومونه اوسېدلې؟ دا چې په ځینو ځایو کې دې ته اشاره سوې ده، چې مهاجرو آریائیانو د اراکوزیا له خلکو سره نږدې مرواده درلوده، نو بیا دا پوښتنه پیدا کېږي، چې آیا د هغه وخت مرواده کوونکي او مناسبات پالونکي آریایان وه او که نور څوک؟

د هند معتبره تاریخونه لیکي، چې بهارته قوم د ارغنداب د حوزې له لاري څخه پنجاب ته تللی دی او ددې قوم یو پاچا چې (دیواداسا) نومېده له اراکوزیا والو سره جگړې کړې دي، نو ځکه د ویدي سرودو په استناد سره دا هم ویلای سو، چې د آریائیانو خپل منځي جگړې د

هراویتی په حوزه کې پېښ سوي او لویه جگړه یې د لسو پاچاهانو د جگړې په نامه سره یاده سوې ده، له دې څخه دا هم څرگنده سوه، چې د بهارته قوم یوه لویه برخه دلته پاته سوې ده.^(۱)

همدارنگه ساک (سکزي، ساکزي، ساکي) لرغونی قوم دی، چې د ساک تېر د آموها غاړې ته د پامیر په شاوخوا کې د هومه راوړونکیو یادگرنديو ساکانو په نومو د هغه پاچاهانو تر ادارې لاندې اوسېدل او د پارت (خراسان) له لارې د (زرنگه - درنگیانه - زرنج) محکمې ته را تېرسو، خپل نوم یې ساکستان ته ورکړی و او هم یې د هندو کش په شمالي سیمو او باختري ژوند کاوه، چې بیا له دې ځایه لوېدیځ او ختیځ خوا ته ولاړل او د دوي پېښې د آریانا د تاریخ برخه ګڼل کېږي. (موسیوهاکن) په خپل کتاب کې چې (په افغانستان کې د فرانسې د لس کلنو کیندنو پایله) نومېږي وايي: د بښت مشتي ساکان ترد لیز مهاجرت له مخه په باختري یونانیانو ته راتلل او د سرتیرو په ډول نوکران کېدل، د دوي ځیني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وه، چې د هغوي له جملې څخه هرایوس (Heraius) د یونانو باختري د وروستیو پاچاهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه یې (هاکن) په تاشقرغان کې موندلې وه، دا تېرونه له باختري څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداب ناوو ته راشوه سول او د پاچاهۍ په جوړولو یې لاس پوري کړ، چې د دوي د هیواد وېش ختیځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سنده تر ناوې پوري هم رسېدلی و او هغه یې (کي پین. Ki Pin) بللی دی.

۱. عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۹ مخ

د ساکه له دې تېرونو څخه چې د ارغنداب او کښته سند هډپه ناو و کي اوسېدل، یوه سړي چې (مایوس - Mayos) نومېده، د (۷۲ ق م) په شاوخوا کې د (بازیلیو زبازیلیون میگا لیسوس مایوس) په عنوان یعنی (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پوري رسولی دی، چې یوه ډبرلیک یې په تګسیلا کې پر مشني غاب کشف سوی، چې نېټه یې (۷۸ ق م) ده.

تر مایوس وروسته دده له پاته کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل سوي، چې یو یې (ازیس - Azes) د (۵۰ ق م) په شاوخوا کې او بل (ازیلیسیس - Azelises) دی.

دوي پر یوه پېر (عصر) اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط (لوی شهنشاه) لیکل سوی دی، داسي سکې هم لیدل سوي، چې د دواړو پاچاهان نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل سوي دي.

هغه وخت چې دغې ګرځندوي کوچي تېر د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سیمو کې له پکېت - پښت او پښتنو سره ګډ سو، نو د ساکه نوم یې پر دغو پښتنو کښېښود، چې په زابل او کابل کې د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کې ساکزي (سکزی) تر اوسه ددغه نامه رینه لري، د دوي نوري قبيلې په خراسان کې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوي او مخکه یې هم د دوي په نامه یاده سوه، څنگه چې له خپل اصلي ټاټوبي (باختر) څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پوري تللي وې، نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهورې سوي، چې پارت په

سکایې (ساکي) ژبه تبعید سوي ته وایي او دوي هم له باختره هجرت کړی و.

(سراولف کرو) انگرېز افغان پېژندونکی د هلمند د ساکود حکمرانانو په نومو کي له پښتو سره ډېر ورته والی موندلی او لیکي چي د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نږدې دي: سپاله که دمه (سپاله = سپاه) + (که - د تجلیلي تصغیر نښه) + (دمه = جلال - برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنی ده.

بل نوم (سپاله هوره) دی: (سپاله = سپا + هوره = اوريا هور) د اور سپاهي یا لمر سپاهي او یا د رڼا سپاهي په معنی ده. همدارنگه د (چستنه) نوم همدا د پښتو (خښتن) د مالک او خاوند په معنی دی.

که مور (پارت - پارتوه) د ژوستن په وینا (تبعید سوی) او (مهجور) و بولو، نو په پښتو کي یې اوسنی شکل (پردی) یعنی (بېگانه او مهاجر) دی، یا به د پښتو (پرته) وي، (د درپیم توري په زور کي) چي دغه هم د لیري معنی لري، لکه چي وایي: له مخه مي پرته سه، یعنی له مخه مي لیري سه، یا پلانی پرتي وایي، یعنی له عقله لیري خبري کوي.

داسي ښکاري چي سیستان ته د ساکه تېرونو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي، د (موسیو فوشه) په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق م) د سیستان د نیولو پر وخت دا (ساکان) د دوي د ښو خدمتونو له امله (ښه کروني - نیکو کردار) چي په یوناني کي (ایویرگت - Evergetes) بلل، همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په

شاواخواکي پر همدې محکمه (هلمند او سیستان) اوسېدل، چي سکندر هم دوي نازولي وه، او ښه نرمه رویه یې وروسره درلوده.^(۱) کاندین اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي په خپل اثر (هلمند د کلتور په ساحه کي) داسي لیکي: د سکندر تر توپان وروسته چي د هغه امپراطوري ټوټې ټوټې سو، نو د آریانا خلک پدې بریالي سو، چي ځانونه خپلواک کړي هغه و، چي د (یونان او باختري) کورنۍ په وجود راغله، د باختري حکومت سره د نورو سیمو په اړخ کي د هلمند خلکو هم د یووالي (اتحاد) فیصله ومنله، سره له دې چي یو ډېر شمېر صحراگرځېدونکي بدویان (ساکان) په هجرت دلته (هلمند ته) راغله، خو ددې ځای اصلي خلکو دې ته ترجیح ورکړه چي د سکندر ځایناستو تر سلطې د صحرايي خلکو سره سازش ښه دی، ساکان او ددې ځای اوسېدونکي آریایي قبایل (پارتیان) سره گډ سول، د دوي څخه د (پهلویانو) په نامه یوه قبيله منځته راغله، د یونان او باختري کورنۍ د ضعف سره د هلمند قبایل په قوت کي وه، نو دا و چي د (پهلوا) کورنۍ ځانته جلا سلطنت جوړ (تأسیس) کړ او مرکزیت یې د ارغنداب د سیند حوزې (اراکوزیا، اراکوسیا) ته نقل کړ، ددې کورنۍ لوی پاچا (کندوفارنس) د (۹۱-۴۱ ق م) د اراکوزیا (کندهار) یوې خواته تر پنجاب پوري او بلي خواته د هلمند تر وروستي مصب پوري ټوله ملکونه اداره کول.^(۲)

لوی استاد قدرت الله حداد فرهاد داسي لیکي: ساکان دومره لوی قوم دی، چي شپږ اووه زره کاله دمخه ټول ذکر په تاریخونو کي د دوي

۱. پوهاند عبدالحی حبیبی، د افغانستان لنډ تاریخ، ۶۳ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۱ مخ

دی، په پارسي او عربي کتابونو کې سکايي او سکزي راغلي، په تاريخي اتلسونو کې ساک او ساکاز (Sakas) ليکل سوي دي، لومړی دوي په مرکزي آسيا کې وه، بيا دوي له شمالي افغانستان څخه د افغانستان جنوب^(۱) ته تللي او هلته يې لوی دولت جوړ کړی، چې بيا شمالي هند او ورسته د هند جنوب ته تللي دي.^(۲)

اويستايي مدنيت او هلمند:

د افغانستان د اريايي خلکو دوهم مدنيت په بخدي (بلخ)، د هندوکش په شمالي او سويلي سيمو او د هلمند په لرغونې سيمه کې و، چې د (۱۲۰۰ م ز) په شاوخوا کې پيل سوی او له هغه پېر څخه يو کتاب د اويستا په نامه پاته دی چې پنځه بابه لري. د اويستا له کتابه څرگنديزې، چې اريايي خلک د کوچيتوب، مالدارۍ او کډه پر شا ژوندانه مدنيت ته رسېدلي او په کليو او ښارو کې مېشت سوي دي، د اقتصادي او ټولنيز ژوند په پورې کې يې يو نوی پېر پيل کړی دی.

په دې پېر کې لومړی ځل په بلخ کې پاچاهي رامنځته سوه او د "يمه" (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان کړ او هم په دغو خلکو کې يو ټاکلی ائین د (مزد سينه = مزد يسنا) (يعنې د خداى ستاينه)، په نامه رامنځته کړ، چې مدني او روحي قوانين او هدايتونه يې لرل، مؤسس يې (زره نوستر = زردشت) و.

۱. يعنې هیتومنټ (هلمند) ته راغلي دي

۲. قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاريخ، ۱۰۸ مخ

د زیرزوی (بستوئیري - Bastawairi) د بست ښار ودان کړ، هلته یې ډېر ژر خیراتونه وکړل او هم یې د سلطنت مخالفان، چې هلته وه، له منځه یووړل.

تر اسفندیار ورسته له دې کورنۍ څخه د ځینو نورو پاچاهانو نومونه اخیستل سوي دي، لکه (و هومن سپینداتان)، (بهمن اسفندیاري او لوریې (همای) او (داراب) د هما زوی، دا پاچاهان د سیستان او هلمند په وادی کې داستانونه لري.^(۱)

د اویستا مذهب د هلمند د خلکو یو اځینې مذهب و، چې د عربو تر راتګ پورې یې د هغه پیروي کوله، د سیستان د تاریخ لیکوونکي وايي، چې د زرنج د ښار د (کرکویی) دراوژې په یوه اور عبادت ځای (آتشکده) کې تر هغه وخته رڼا وه، چې کله عربو اسلام راوړ او بیا د دې ځای خلکو جزیه قبوله کړه، نو عربو هم تر یو وخته پورې د دوي په آئین کارونه درلود.

سکندر مقدوني (یوناني) په هلمند کې:

هغه وخت چې مقدوني سکندر د یونان څخه د پارس پر ضد جهانگیری ته راووت، نو د پارس د هخامنشي دولت سلطه په آریانا کې پر ځینو برخو چې د هلمند سیمه پکښې شامله وه خپره سوه. سکندر چې د برېښنا په څېر په منځني ختیځ کې د پارس متصرفات یو په بل پسې لاندې کړه، نو د هخامنشي دولت پایي ورپرېدلې خو

۱. د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۳ مخ

سکندر پرپارس هم غلبه وکړه او د پارس پلاز (پرسی پولیس) یې اشغال کړ.

پارس ټواک (درپیم داریوش) چې د سکندر په جگړه کې مات سو، نو د آریانا خواته راننوت چې ددې ځای له خلکو څخه د سکندر پر ضد گڼه وکړي، خو مشران چې له پخوا څخه د پارس د ټولواک لپاره په کمین کې ناست وه، نو د باختر ټولواک (بسوس) د هلمند او زرنګا (سیستان) مشر (باستانتاس) او د هري (هرات) مشر (ستي برزن) د یو متحد پکت په جوړولو دعوت کړل، هغو هم ومنله او پریکړه یې وکړه، چې لومړی به (داریوش) وژنو او بیا به د سکندر سره مقابله کوو.

د آریانا د ادارې مشران په لومړي تصمیم کې بریالي سوه او د پارس ټولواک یې د (۳۳۰ ق م) په دوبي کې د (هیرکاتیا) پر مقام مړ کړ، خو د سکندر په مقابل مغلوب سول.

سکندر چې د داریوش تر مرګ وروسته ځان په لوی اقتدار کې ولید، نو د آریانا پر خوارا روان سو، د هري (=هرات) تر نیولو وروسته چې سکندر د هلمند خواته رارهي سو، نو په هرات کې چې دده د جنرالانو او عسکرو پر ضد ولسي خلکو قیام وکړ هغه یې ډېر مړه کړل، دا کودتا د هلمند، هرات او بلخ د مشرانو په گډ تصمیم عملي سوه، خو سکندر چې بیرته ور وګرځید او د هرات خلک یې مړه کړل، نو د آریانا د مشرانو له پروګرام څخه خبر سو او دا ځل یې پر هلمند په ډېر شدت حمله وکړه، کومه جگړه چې د سکندر او هلمند د خلکو تر منځ و سوه، سکندر هغې ډېر وار خطا کړ، د هلمند خلک ټوله

سپاره وه او په نېزو یې جگړه کوله، د دوي سپاهي گری سکندر ته د پر خوند ورکړی و، نو ځکه یې هلمند د چټکو سپرو ملک و باله. سکندر د هلمند تر نیولو وروسته مخ د باخترا (بلخ) پر خوا اړکوزیا (کندهار) ته رهي سو او د دې ځای (هلمند) د آرامی لپاره یې یوه مجهزه قوه او خپل پاڅه منصبداران پرې بنوول، د هغو د استوگني لپاره یې کومه عسکري چوڼی و دانه کړه، پر هغې یې د (بروتتاري اسکندر یې) نوم کښېښود.

سکندر چې د هلمند څخه ووت د دې ځای دوو مشرانو د سکندر د شو قوماندانانو په ګډون د یوې کودتا پروگرام طرح کړ، خو منځي تردې چې پلې سي، سکندر په خبر سو او هغه یې خنثی کړه، وایي چې سکندر په خورا قهر د دې کودتا جوړونکي چې په هغو کې دده نږدې ملګري یوناني جنرالان هم شامل وه، پخپل لاس ووژل.^(۱)

هلمند په ملک الطوايفي مرحله کې:

د کوشاني لويي پاچاهي د انحطاط په دور کې چې یفتلیان او یاد عربو مؤرخینو په اصطلاح (هیاطله) کورنی راپورته سوه، نو مرکزي حکومت د پارس د ساساني پاچاهي تر تهدید لاندې و، خو په (۴۲۵ ز) سنه کې د یفتلیانو او ساسانیانو تر منځ جگړه وسوه، چې په هغه کې د پارس ټولواک د (لوت) پر دښت محاصره سو، بالاخره یې (قباد) نومی زوی د باج د تادیې تر وخته پوري په تضمین پرېښود.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۳۹ مخ

له دې وروسته ټول آریانا تریو ملوک الطوایفي جریان لاندې راغله او د هلمند سیمه هم یوه داسې منطقه وه چې یو کوچني پاچا (خان) اداره کوله.

د آریانا دا کوچني پاچهي د یفتلیانو بقایاوو (کابل شاهانو) په بهرني چارو کي اداره کوله.

سره له دې چې دلته ملوک الطوایفي جریان په ټولو مواردو کي تطبیق و، خود ساساني کورنۍ وروستي پاچا (یزدگرد) د عربو څخه په تېښته دلته ځان راوړساره، چې په راتلونکو پاڼو کي به په مفصل پرې بحث وکړو.^(۱)

هلمند د اسلامي لیکوالانو په اند:

اسلامي مؤرخین د سیستان د آبادۍ او زرغون والي ډېرې کيسې کوي، دوي وايي چې د هلمند پر سیند درې بندونه تړل سوي وه، چې د هغو په اثر به لويي ويالي سرو کال ډکي بهېدې او مخکي به په کرل کېدې، نوموړي درې بندونه د (ابو، ريگو او مفسداتو) د بندونو په نامه نومېدل.

مؤرخین وايي، چې ددې ځای خلک ډېر ماړه او زړه وروه، څنگه چې دا ځای ډېر آبات و، نو غښتلي قومونه چې به ورته راغله دلې به مېشت سول، دا تر هغه مهاله پوري چې څو به بل غښتلی قوم متوطن کېده، مؤرخین د سیستان د نومولو وجه تر ټولو د (ساک) قبيلې لېږد او دلته مېشته کېدل مهم گڼي.

۱. همدا اثر، ۴۲ مخ

ساکان هغه آریایي قبایل وه، چي له مېلاد څخه تقریباً یوه نیمه پېړۍ تر منځه د آمو (=سیحون . جیحون) تر سیند را پوري وتل او د هندوکش په شمال کي یې د یونان باختري حکومت له منځه یووړ او کله چي د اشکانیانو سره مخامخ سول، نو د هغو سره یې په جگړه کي دوه پاچاهان مړه سول، خو د جنوب خواته د شاتگ (عقب نشینی) په ډول راغله او دلته په هلمند کي یې استوگنه غوره کړه، ساکانو د هلمند حوزه په ساکستان یاده کړه خو ورو - ورو له ساکستان څخه په سیستان واوښته.

دوهم څپرکی

د هلمند (هیتومنت) لرغوني کورنۍ

په اویستا کې د دې سیمې نوم هیتومنت راغلی دی، چې معنی یې (بندونو درلودونکی = یا پرتمین) ده، همدا ډول د بندهش په کتاب شلم فصل (۶، ۱۷، ۲۱ او ۲۲) برخو کې د دې سیند یادونه سوې ده.

په گرشاسپ نامه کې د دې سیند نوم داسې راغلی:

دومنـز تالب هیرمند

بد آب خوش وبي تسه؟ وکشمند

ابو القاسم فردوسي په څلورمه هجري پېړۍ کې وايي:

چو آمد به نژدیکي هیرمند

فرستاده ای برگزید ارجمند

قطران تبریزی وايي:

از دست او شکوه برد (نیل) و (هیرمند)

وزتیغ او ستوده شود پیل واژدها

استاد عنصري وايي:

بغرتو شد خوب همچو عقد بدر
هوای بست و لب هیرمند و دشلکان

د هلمند نوم د زردبنت له کتاب (اویستا) څخه وروسته په شاوخوا
ټولو تاریخي نسخو کې، لکه بندهش، دینکر، ایاتکار زریران، ویدا،
سنسکریټ، مینوی خرد، فردوسی په شاهنامه او داسې نورې شمېره
تاریخي متنونو کې یې د نامه څرک سته.
له درې زره پنځه سوه کاله راهیسي د کیاني کورنۍ، اسپه کورنۍ،
د زال اورستم کورنۍ، امورجیزیان کورنۍ، ساکانو کورنۍ، د
شنسب بابا کورنۍ، د صفاریانو کورنۍ او حاجي جمال خان بابا
کورنۍ یاد.

کیاني کورنۍ:

هلمند د لرغوني تمدن ځانگوده، هلمند د کیانیانو ټاټوبی او دوي
په خپل وارد شاهنامي قهرمانان بلل سوي دي.
د زردبنتي مذهبي روایاتو له مخې لکه اویستا او نورو پخوانیو او
زرو نسخو لکه، دینکر، بندهش، ایاتکار زریران او نور پهلوي زاړه
اثار بیا تر اسلامي دورې پوري لکه د فردوسی شاهنامه، بانو گششپ
نامه گرشاسپ نامه او داسې نورو څخه څرگندېږي، چې د کیانیانو
سلطنت تر کیخسرو وروسته مستقیماً په هلمند او سیستان پوري اړه
پیدا کوي دا بنیرازه سیمه د هلمند سیند له برکته د کیانیانو اصلي
ټاټوبی او هلمند د کیانیانو وطن بلل سوی او پېژندل سوی دی.

کیانی کیانیان یوه کورنۍ ده، چې د پاچهۍ لړۍ یې له بخدي پېشداډیانو (فراداتا) څخه وروسته پیل او بیا تر هلمند غاړو پوري راوړسېدل، د اویستا د یادابتنو له مخې چې ددې کورنۍ لومړنی ټولواک کواته (کیقباد) و، نوموړی درستم پهلوان د پلار په غوښتنه د البرز په غره کې د پاچهۍ پر تخت کښیناست او پنځه لس کاله یې پاچهي وکړه، ددې کورنۍ د نورو پاچهانو نومونه دادي: کي اپیوه، کي ارتین، کي بیرشن، کي پښن، کوي اوسن یا کیکاوس، کوي سیاورشن یا سیاوش، هوسروا (کیخسرو) چې خپل دښمن افراسیاب توراني یې وواژه.

په هغه لومړی لاس تاریخي نسخو او کتابو کې چې مخکې یې یادونه وسوه، د کیانی کورنۍ د پېژندلو لپاره جلا څپرکی نومول سوی دی او د فردوسي په شاهنامه کې د کیانیانو تاریخ ته اووه ویش زره بیته ځانگړي سوي دي.

څه وخت چې مورې وایو چې هلمند له بلخ سره همزولی تاریخي شالید لري، هغه ځکه چې په آریانا (افغانستان) کې د کومو درو لویو کورنیو پاراداتا (= پېشداډیان)، کوي - کي (= کیانیان) او اسپه کورنیو یادونه کوو، ددې درو کورنیو څخه وروسته دوي کورنۍ (کیانی او اسپه) یې د هلمند په تاریخ پوري اړه لري، د ارواښاد کهزاد په وینا دوي د آریانا د قبل التاريخ زمانې پاچهان دي، چې په دا وروستیو یعنی د زردبنت د راڅرگندېدو سره (۷ - ۹ قبل المیلاد پېړیو) کې چې دا وخت ویشتاسپه (گشتاسپ) د زیرورور او د بستویري اکا ټولواک، د دوي د زردبنتي دین د خپرولو لومړنۍ سیمه د هلمند ښېرازه ورشو یا کیانی ويجه (د کیانیانو ټاټوبی) ده او دا یوه

تاریخی دوره ده، ددې کورنۍ پاته شوني په دا وروستیو کې، چې د اسلامي دورې پیل دی هم روښانه تاریخ لري لکه یعقوب لیث صفاري (هلمندی)، امیر خلف صفاري (هلمندی) بیا تر لسمې هجري پېړۍ پورې د احياء الملوك ليکوال ملک شاحسین کیاني (هلمندی) چې ددې کورنۍ تاریخ څرگندوي، اویستا دې کورنۍ کاویم هورینو (=کیانیان) ته د کیاني فر، کیاني سلطنتي عظمت او جلال نسبت ورکړی دی.

اسپه کورنۍ:

د اویستا په (زمیادیشته) او (فروردین یشته) کې د کاوي (کیاني) کورنۍ لړۍ کوه هو سراوا (=کی خسرو) ته رسیږي او د ځینو څېړونکو په وینا، چې د اویستا له مخي د کیاني کورنۍ لړۍ اخري کړۍ خسرو باندي ختمیږي، دلته د اویستا څرگند شهادت یوې خواته او د اسپي د کلمي راپیدا کېدل د دوي په نومونو کې بلي خواته د کاوي د کورنۍ د بېلتون سبب کیږي او څېړونکي او تاریخپوهانو ددې لړۍ د تاریخ د څرگندولو لپاره دوي د کیخسرو په وروستی او د لهر اسپ په لومړي تن سره بېل کړي دي، مگر له آره دا یوه کیاني یا خویخي پېشدادې کورنۍ ته یې لړۍ رسیږي، د اسپه کورنۍ چې له (کي لهر اسپ) څخه پیلیږي په را وروسته کې نور غښتلي پاچاهان هم تېر سوي، چې یو له دوي څخه د همدې لهر اسپ زوی گشتاسپ دی، چې د همدې په وخت کې زراتشتر (=زرتشت یا سپین تمان) رامنځ ته سوی او د زردبنتي دین او ائین د خپرولو بنسټ یې لومړی په هلمند کې کېښود، ترده وروسته ددې کورنۍ څخه اسفندیار دده زوی، د

گشتاسپ و رور زریر، د زریر زوی بستوري چي ویل کیږی د بست بنار هم ده ودان کړی دی.

د گشتاسپ دوی لونی (همای) او (به آفرید)، د دوی بل و رور پشتوتن چي د لری بیا ډېره غزیږي دا ټول د همدې هلمند د غارو او سپدونکي او په خپل وخت د دې بنېرازي سیمي څښتنان تېر سوي دي، ویل سوي چي د گشتاسپ اولاده نهویشو تنو ته رسېده.

د زال کورنی:

د زال د کورنی لړی هم د تاریخپوهانو د څېړنو له مخي جمشېد پاچا ته رسیږي، خو د دې کورنی روښانه تاریخ په هلمند پوري تړلی دی، چي پیل یې په دې ډول دی: .: طورک (= تورک)، نور، نریمان له ده څخه شم، اثرط (اسرت) له ده څخه سام له ده څخه یو زوی دنیا ته راغلی، چي سورمخ او سپین وینستیان یې وه ځکه نودی (زال زر = دستان) و نوم او ه، د زال څخه رستم پهلوان (= کروړ) وزېږېده، د رستم نوم په تاریخي اثارو کي په مختلفو بڼو راغلی دی لکه: رستم، تخمک، رس تخم، رس تخم، په پهلوي ژبه کي رستم زال او په اویستا کي راوت ستخم راغلي دي، ژبپوهانو رستم (= رستم لوی، غښتلی، هڅاند، غونډمنډ او کروړ معنی کړی دی)، د زال کورنی د کیاني (= اسپه کورنی) سره په څنگ د خپل هیواد د پولو په ساتلو او د کیاني او اسپه پرتم په خوندي کولو کي ډېري قربانی ورکړي دي.

رستم، پهلوان او کروړ سپی و، ده د کیاني کورنی څو تنه (کیقباد، کیکاوس او کیخسرو) د پاچهی پلازته ورسول، ویل کیږي چي هیڅ

یوه پهلوان یا غیر پهلوان د رستم سره د جگړې په میدان کې ډغري نه سوې وهلاي، هغه یو گرز او ډپر غبنتلی آس د (رخش) په نامه درلود. له رستم څخه هم زیات اولادونه پاته دي، دوي لوني يې لکه مېرمن گشسپ او مېرمن زراسپ او زوی يې سهراب او.... درلوده، دلازیاتو معلوماتو لپاره دي تر اسلام مخکي او وروسته نسخو کي دي د زال او رستم په اړه داستانونه وکتل سي.

د امورجیزیان کورنۍ:

امورجیزیان د ډیرو پخوانیو اسکایي قبیلو یو څانگه ده، د دوي د راتگ وخت او صورت نه دی څرگند، دوي د هیرمند (=هلمند) په حوزه کي خپاره او دلته مېشت سول، دوي تر ساکیانو یا اسکایانو مخکي راغلي کورنۍ او تېر دی، چي تر مېلاد مخکي يې ټاکلي موده نه ده څرگنده، په دې وخت کي تازه راغلي اسکایان هم د دوي سره گډ سوه چي وروسته به يې جلا یادونه وسي.

د ساکانو - اسکایانو کورنۍ:

ساکان چي په زړو متنونو کي په مختلفو نومونو یاد سوي د دوهم اشکاني فرهاد په وختو (۱۲۸ - ۱۳۶ قبل المېلاد) د سیحون (=امو) تر سیند راپوري وتل او وروسته تر څو جگړو يې د هلمند بنیرازي سيمي ته ځان راوړس او ده او دلته مېشت سوه، دا ځای چي مخکي درنګيانا نومېده، د دوي په مېشت کېدو سره (ساکستان، سگستان، سجستان) او په اخر کي (سیستان) سو.

د دوي يوې قبيلې چې له سيستان څخه د ختيځ په لور هڅه وکړه اراکوزيا يې ونيوله، د مشر نوم يې وينوس (vonones) و، څه موده وروسته تراټک پوري وتل او پنجاب يې ونيو، ددې قبيلې د سردار نوم ماويس (maues) و.

لکه څنگه چې د اموپورتنۍ حوزه د تخاريانو په مېشتېدو سره تخارستان سره مشهور سو، همداسي د هيرمند حوزه او د درنگيانا سيمه د همدې ساکانو په نامه سکستان او اخر سيستان يعني د اسکايانو ټاټوبی ويلل سو، دوي د محلي عناصرو سره گډ سول چې سگزي يا اوسنی ساگزي قومونه هماغه د پخوانيو ساکانو جزدی.

د شنسب بابا کورنۍ:

د هلمند د لرغونو کورنيو څخه يو هم د شنسب (=سوري، زوري) کورنۍ ده، نورې د څرنک زوی دی، په (۳۶ هجري) دده زوی بيا امير پولاد، دده زوی امير کروړ (د پښتو ژبې لومړنی شاعر) د هغه زوی بيا امير ناصرو، دا کورنۍ د اسلام په لومړيو کي په ژمي کي په زينداور (زون داور، سون داور، ارض داور، زمين داور) او په دوبي کي په غور کي او سپده، اوس هم ددې کورنۍ په نامه ځايونه په سروان کلا کي د سورو (سوريانو) او (کروړيانو) په نامه کلي شتون لري.

صفاري کورنۍ:

دا درنه کورنۍ د درېمي هجري پېړۍ په دوهمه نيمايي د هلمند له (صفار) سيمي څخه پر سرد قدرت راغله او ددې کورنۍ څخه يعقوب د ليش زوی د اسلامي دورې لومړنی افغاني امپراطوري جوړه کړه.

- یعقوب د لیث زوی

- عمرو د لیث زوی

- طاهر د محمد زوی

- لیث د علي زوی

- ابو علي معدل د علي زوی د لومړي لیث لمسی او داسي نور...

هغه لرغونې، درنې او غښتلي کورنۍ چې مو ددې سیمې د ارزښت سره وړاندي کړې، هغه د همدې سیند پر غاړه میشتي سوي، پلونه او د لاسو نښي یې لاپه میراث راپاته دي، چې موږ د هند د لویي وچي، نورو لرغونو سیمو او ماورالنهر او دمصر (=Egypt) سره په سیالی برابروي، دا نښي او دا د پلو نښي هیڅکله د هېرولونه دي دلته سړي ته د هیواد د تکره شاعر (درویش دُراني) بیت سترگو ته ودریږي چې وایي:

خومره ده هېر زېږې دا دنیا چې پکښي تېر شومه
پلونه مي لاپاته وه او زه د خلکو هېر شومه

د آل ناصر کورنۍ:

د آل ناصر کورنۍ د هلمند د سیمې د کلتور په اوچتوالي کې لویه برخه لري، دا کورنۍ د ساماني پاچهۍ له سقوط سره په عروج کې سوه.

الپتگین د ساماني کورنۍ هغه جنرال و، چې د یوې کودتا په ترڅ کې یې ساماني پاچهۍ په رږد واچوله او ځان ته حکمران سو.

د الپتگین تر مرگ وروسته د نوموړي زوم (سبتگین) پاچا سو، چي د آل ناصر د کورنۍ مؤسس بلل کيږي، ده د خپلي پاچهۍ د مرکز په ډول غزنی له دې کبله وټاکه، چي د شمال پر خوا يې د ساماني طغیانو خنثی کولو ته لاس لندوي، په جنوب کي د هلمند شهزادگان تر ادارې لاندې راوولي او تر ټولو اړینه دا چي د هند خواته يې د فتوحاتو لار راسته وي.

د سبتگین په زمانه کي د هلمند دوه شهزادگان (توغان خان) او دده رقیب (بای توز) یو د بل پر ضد په جگړو بوخت وه، د دوي اختلاف سبتگین ته موقع برابره کړه، چي د هلمند سيمي اداره پخپل لاس کي ونیسي.

هغه مهال چي سبتگین په هند کي په جگړو بوخت و، د هلمند د کبنتۍ برخي یو شهزاده (ولي الدوله ابو احمد خلف) پر بښت حمله وکړه، خو سبتگین سمدستي پر راوگرځېد او بښت يې ورڅخه ونيو او د خلف تر گناه ورتېر سو.

د سبتگن تر مرگ وروسته چي دده زوی د آل ناصر د کورنۍ لوی ټولواک (یمین الدوله محمود) پاچا سو، خلف بیا یاغي سو، خو محمود یو وار هغه وبخښی او پر دوهم ځل يې له هلمند څخه گړدېز ته تبعید کړ خو هلته مړ سو.

یمین الدوله محمود څو ځله بښت ته پخپله راغی او دلته د افکوره ورته پیدا سوه، چي د یوه تازه دمي قوې د ساتلو لپاره ځان جوړ کړي، ده د همدې مطلب لپاره د بښت شمالي خواته یو لږ عسکري چوڼۍ جوړې کړې چي په محمودي لښکرگاه یادېږي.

د محمود په وخت کې بښت ډېره ترقي وکړه او په غزني پسې د ټولې غزنوي امپراطورۍ د ثقافت دوهم مرکز و، هر کله چې به غزنوي پاچا دلته راتلی، نو د غزني د هغه وخت شاعران او هنرمندان به ورسره وه او د بښت بازار به یې تود ساتی.

د محمود تر مرگ وروسته د نوموړي زوی (سلطان مسعود) پاچا سو، د دې پاچا په وخت کې د هلمند سیمې زبښته ډېره ترقي وکړه، هغه لښکرگاه چې بنسټ یې دده پلار (سلطان محمود) ایښی و، مسعود پسې پراخه کړه، خو د پلاز شکل یې غوره کړ او پخپله پاچا په میاشتنو میاشتنو له دې ځایه د غزني امپراطوري اداره کوله.

د حاجي جمال خان بارکزي کورنۍ:

دا کورنۍ هم د هلمند له غیبري را پورته سوې ده، د هلمند په (ناوه) بارکزي - د بارکزي ناهه) او (نادعلي) کې اوسېدل، حاجي جمال خان بارکزي د (حاجي محمد يوسف بابا) زوی، د (يارو بابا لمسی) او د (محمد نيکه کړوسی) دی، نوموړی د (احمد شاه بابا) سلاکار وزیر و، چې په وروسته کې دوي د (محمد زيو) په نامه نومول سوي، بارکزي د محمد زيو نيکه گان دي او د بارک نيکه له اولادې څخه دي، دې پیاوړي کورنۍ بیا د سدوزيو تر زوال وروسته د افغانستان واک په لاس کې واخيست، چې په راتلونکو پاڼو کې به یې د (هلمنديانو) رول د افغانستان په معاصر تاریخ کې تر عنوان لاندې تر بحث لاندې ونیسو. (۱)

۱. شريف الله دوست (سرواني) مقاله له (www.tolafghan.com)

درېم خپرکی

هلمند ته د اسلام راتگ

د اسلام ظهور ته نږدې (اوومه زېږدیز پېړۍ) کې د افغانستان اوضاع پرېشانه او گډه وډه وه، یعنې د مادي او معنوي له حیثه دغه هیواد له لوی ټولنیز بحران سره مخامخ و، د بېلگې په ډول د دین له خوا چې د ټولني د یووالي قوي عامل دی، افغانستان له نهو پېړیو را پدې خوا له تفرقې او تشتت سره لاس او گږېوان و، علاوه پردې باندي پخوانی زردبنتي دیانت د بودايي دین له خمار راوړونکي سېلاب سره مواجه و، د هندو کش په شمالي صفحاتو کې هغه کرنه چې له بلخ څخه تر کندهاره ممتد دی، په لوېدیځ کې یې زردبنتي دیانت او په ختیځ کې یې بودايي دیانت مروج و، دغه وروستی دین له (۲ ق م) څخه مخ پر عروج و او زردبنتي عرف یې گام پر گام شمالي صفحاتو او د هلمند (= هیرمند) په ناو کې وروسته کاوه، برهمني عرف هم په تدریج سره مخ په وړاندې تللی او د هند کوه په جنوبي صفحاتو کې یې معبدونو له بودايي معابدو سره سیالي کوله.

شیوايي طریقو د هندو کش په جنوبي صفحاتو کي له لومړي، عيسوي پېړۍ، څخه او آفتاب پرستي (لمر نماځه) د (متراکيش) چي د اويستا د آتش پرستي (اور نماځنه) د یادگار جزو، په زميند اور (هلمند) او د هیواد په مختلفو سيمو کي تر نهمه عيسوي پېړۍ پوري همدارنگه مختلفو هندويي طریقو په زابل، کابل، ننگرهار، لغمان، پاختيا او د سندهد سيند په بڼې غاړو کي رواج درلود او هر يوه ټاکلي معبدونه په دغو ځايونو کي درلودل.

عيسوي نسطوري طریقې هم له څلورمي عيسوي پېړۍ څخه تر شپږمي عيسوي پېړۍ پوري د طوس، مرو، هرات او د غزني په ولايتونو کي گام ايښی و.

ددغو مذهبونو لوی معبدونه لکه د بلخ د (نوبهار بودايي) معبد، د هلمند (زميند اور) د آفتاب پرستي د (زور، زون، سون) معبد، د کاپيسا د آفتاب پرستي د (آرونا) معبد، د کابل د خيرخاني د کوتل (سوريه برهمني) معبد او د لوگرد (سگاوند هندويي) معبد، د افغانستان د تاريخ په پاڼو کي مشهور دي.^۱

هغه ورځي د افغانستان ټولنه د ژبي په لحاظ د مختلفو مذاهبو له تعدد څخه په لږگه وږي او انارشي گرفتاره نه وه، ددې لامله چي د هیواد جغرافيايي جوړښت د لوړو غرونو په واسطه په متعددو وادي گانو او صفحاتو وېشل سوی و او هري وادی او هر ولايت بېله آب و هوا او گونبي تاثیر درلود، د يوه ولايت او بل ولايت په منځ کي کافي اړيکه او اختلاف نه و موجود، ځکه چي د تگ راتگ لاري لږي او

ګراني وې، هري سيمي خاصه ژبه يا خاصه لهجه درلوده او د اسلام ظهور ته نږدې په ټول هيواد کې ډېرې ژبې رايجي وې، لکه سکزی يا ساکزی، دري، تخاري سانسکریت او پراکیتونه يې هروي، زاوولي او نوري ډېرې لهجې.

له (۱۲ هـ) څخه تر (۲۲ هـ) پوري د عربو د بې مثالو عسکري فتوحاتو بيرغ د عربستان د وچې په ختيځه کې د مدين پر سر باندي چي ساسانيانو د څو پېړيو امپراطورۍ پلازو، ورپېده، همدارنگه عربستان په شمال (دمشق او شام)، د ختيځ روم د اووه پېړيو د امپراطورۍ په اسيایي مرکز د عربستان په لوېديځه کې، په مصر او نوبه کې دغه بيرغ پر رېږدو راغی، د دغه حيرت انگېزه فتوحاتو توپان لاپه دغو درو خواوو کې پرمختګ کاوه او د عربو پوځونو يو په بل پسې د نړۍ مشهور بناړونه لاندي کول، چي له دغې جملې څخه د عربو يو څه فاتح عسکر چي د پارس هيواد يې سر تر سره ونيوه او ساساني يزدګر يې تعقيب او، د افغانستان پر لور مارش وکړ، په دغه وخت کې لوېديځ ولايتونه او د هيواد شمال چي د ساساني دولت او د لوېديځ ترکانو تريو کلنۍ استېلا لاندي راغلی و^(۱) او بيا يې تر چيني نفوذ لاندي ژوند کاوه، متعدد ولايتونه او مختلف تشکيلات يې درلودل، په دغو نواحيو کې د افغانستان محلي حاکمانو او اميرانو د وطني حکمرانانو په حيث چي د بهرني اطاعت لاندي وې، حکومت کاوه، دغه حاکمان او خلک د پردو له تسلط څخه خوا بدي وه او فرصت يې لټاوه چي له چيني، ساساني او ترکي نفوذ څخه ځانونه

۱. ساساني تسلط په آريانا کې تر نورو ځايو د هلمند پر حوزه ډېر خپور و.

خلاص کړي، دوي يواځې نه سو کولای چي له خپلو لویو او متعددو د بنمنانو سره مقابله وکړي، په دغسي وخت کي چي ساساني دولت د عربو تر هجوم لاندې و او افغانانو له لیري ددغي جگړې ننداره کوله، بالاخره یزدگرد مغلوب سو او په (۲۲) هجري کي آریانا (افغانستان) ته د پناه راوړونکي په حیث راغی، مگر افغانانو د موافقت څپره او خلاصه ټنډه ورو نه بنووله او هغه مجبور سو، چي له مروې څخه ماوراء جیحون ته تېر سي، او د فرغانې له ترکانو څخه مرسته وغواړي.

د عربو شل زره تازه دمه عسکر د احنف بن قیس تر قوماندانۍ لاندې له بصرې او کوفې څخه د یزدگرد په تعقیب پارس په شمال ختیځ کي را روان او لومړی ځل د طبسین له لاري او د عربو مؤرخینو په قول د افغانستان له دروازي څخه افغانستان ته راننوتل او تر مروې ورسېدل، یزدگرد تر کوله مرستي او کومک سره د جیحون له هغي خوا مقابلې ته راغی، کله چي د عربو لښکر د افغانستان په خاوره کي تېرېده، افغانانو سعیه کوله چي بي له اړتیا د راغلو مېلمنو په وینو خپل لاسونه سره نه کړي او پرې یې ږدي چي د ساسانیانو یعنی مشترک د بنمن ریبني بنې ورو باسي، همدغسي وسوه، احنف د یزدگرد درې زره لومړنی لښکر د مروې په جگړه کي محوه کړ او د ترکو خان یې مجبور کړ چي په شا ولاړ سي، مگر یزیدگرد لا ژوندی و او د شمالي افغانستان په ولایتونو کي یې یوه خوا بله خوا هڅه کوله، چي چینیانو، ترکانو او د سغدیانو او نورو ځایونو له محلي حاکمانو څخه مرسته لاسته راوړي او په پارس کي هم خلک د عربو پر ضد تحریک کړي.

یزدگرد په تخارستان کې د هغه ځای د محلي پاچا سره اوسېده، چې نمائنده یې له چین څخه بېرته راغی او د چین له دولت څخه یې د معاونت په باب منفي ځواب راوړ، چې د ډېري مسافې له لاسه د هغوي لخوا مرسته نسي کېدای، نو یزدگرد له مایوسی سره له تخارستان څخه بلخ ته ولاړ او زوی یې فېروز په تخارستان کې پاته سو.

عربو په (۲۲هـ) او (۲۳هـ) کلنو کې د ساسانیانو سره ډېري جگړې وکړې، په هغه وخت کې د خلفاوو راشدینو دوره وه، چې حضرت عمر د اسلامي امارت چارې مخته بېولې.

بل کال (۲۴هـ) کې امیر المومنین عمر (رض) له دې نړۍ څخه رحلت وکړ او د نوموړي څخه وروسته درېیم خلیفه امیر المومنین عثمان (رض) د مسلمانانو امیر وټاکل سو.

د عثمان (رض) په وخت کې له (۲۴هـ) څخه تر (۳۱هـ) کال پورې یې د ساسانیانو، چینیانو او ترکانو لمن له افغانستان څخه ټوله کړه. له یوې خوا د افغانانو په ګټه تمامه سوه، چې د ساسانیانو، چینیانو او ترکانو ټغر د هیواد له لوېدیځ او شمال څخه پینځي ټول سو، له بلې خوا عربو دا ګټه وکړه، چې د یزدگرد د تعقیب په نامه او د ساسانیانو د رېښو ایستلو په پلمه یې په افغانستان کې سیاسي او نظامي نفوذ پیدا کړ، که څه هم تر دغه وخته عسکري سوقياتو دومره شدت نه درلود او د عربو پرمختګ په هرات، مرو، بلخ، تخارستان کې عارضی او مؤقتي و، مګر په نیشاپور او سیستان (د هلمند حوزه) کې وضعیت بل رنگ و او دغه دوه ځایه عجالتاً د عربو لښکري او اداري مرکزونه وه.

قیس بن الہیثم د عبد الله بن عامر وکیل په نیشاپور کې او یو تن له بني حارثه و څخه د ربیع بن زیاد په وکالت په سیستان کې د عربو د دیني او سیاسي نفوذ په تعمیم مشغول و.

کوم وخت چې ترکان په ماوراءالنهر کې تر شاسوه، چینیانو تخارستان پرېښود او ساسانیان په (۳۱ هـ) کې د یزدگرد په وژنه له منځه ولاړل،^(۱) نو له هغه وروسته د عربو لښکرې په موقتي ډول ولاړې، خو په بل وار کې یې د هلمند سیمې د ادارې لپاره یو نائب (ربیع بن زیاد) راواستاوه، خو د هجري لومړۍ پېړۍ په نیمايي کې د هرات خلکو پر عربي نائبانو یو شبخون وکړ او په دې وخت کې د هلمند خلکو هم د هغوي نائب (ربیع) له زرنج څخه وایستی.^(۲)

له ربیع وروسته د خلافت له خوا دا وار د (حضرت محمد ص) له نامتو اصحابو څخه یو تن چې عبدالرحمن بن سمره نومېده، د حسن بصري او ډېرو نورو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو، نوموړي په (۳۳ هـ) کال هغه ښار کلابند کړ او د هغه ځای ساتندوی او امیر چې (اپرویزیا پېرزو او یا ایران) نومېده، د روغې له لارې وروړاندي سو، او د دوو میلیونو درهمو او دوه زره نابالغه مریانو په ورکړه یې روغه ورسره وکړه.

له هغه وروسته عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پیل وکړ، خو په دغه وخت د حضرت عثمان (رض) د شهادت خبر سیستان ته راوړسېد، نو عبدالرحمن له خپل طرفه (امیر بن احمر شکري) په زرنج کې پرېښود او خپله د بصري خوا ته ولاړ، دا مهال د

۱. غلام محمد غبار، په افغانستان کې د اسلام خپرېدل او د عربو نفوذ، ۱ مخ
۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۳ مخ

سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن بن سمره له غیابت څخه گټه واخیسته او پر امیریې بلوا وکړه، نوموړی یې له دې ځایه وشاره او په دې توگه سیستانیانو وکړای سوه، چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړې او لږې څخه خپلي غاړې وباسي.^(۱)

هلمند په اموي دوره کي:

په (۴۳ هـ) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل لپاره د سیستان د حاکم په توگه راواستاوه، نوموړي په یوه کال کي د دې سیمي ټولې نا آرامۍ آرامي کړې او تر هغې وروسته د بښت او کش (د کندهار کشک نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمیند اور) او رخج (ارخوزیا، د ارغنداب د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمیند اور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بت ته ورسېد، هغه لوی د سرو زرو بت چې سترگي یې یاقوتي وې، د عبدالرحمن په لاس مات کړای سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ.

په (۴۶ هـ) کال ربیع الحارثي د سیستان والي سو او په (۴۷ هـ) کال یې پر بښت او رخج (رخذ) یرغل وکړ، د زابلستان له پاچا رتبیل (یا زنبیل) سره ونښت او هغه یې مات کړ، ربیع په زابلستان او د ارغنداب په ناوه او سیستان کي د خراج او محاسبې د پوان پرانیست او دا هیواد یې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندې راوست.

۱. شریف الله دوست سرواني، د هلمند نوميالي، لومړی ټوک، ۱۱۴ مخ

تر هغه وروسته په (۵۱ هـ) کال کې عبدالله د ابې بکره زوی سیستان ته راغی، د هغه ځای د گبرگانو (زردبښتیانو) سره ونښت او بیا تر بښت، رنج او کابل پورې پرمخ ولاړ، له رتبیل (یا زنبیل) سره یې جگړه وکړه، مگر په دوو میلیونو درهمو یې ورسره روغه وکړه، پدې توگه رتبیل (زنبیل) غاړه کښېښوده او عبدالله بیرته سیستان ته ولاړ. په (۵۹ هـ) کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان واکمن وټاکل سو، نوموړی هم له هلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، همدا عباد د معاویه د وخت تر پایه د سیستان واکمن و، هغه وخت چې یزید پر تخت کښېناست، عباد له شل میلیونو درهمو او نورو مالونو سره چې د کابل له غنایمو څخه یې د سیستان په خزانه کې راټول کړي وه، بصري ته ولاړ او د (۶۲ هـ) کال په لومړیو میاشتو کې یې یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ وگماره، دا مهال بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرتاب پر عربي گمارل سویو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د گټلو لپاره راوړل سول، یزید پر کابل یرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید له ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو.

دا ځل له اموي دربار څخه طلحه الطلحات او ورور یې عمر د سیستان د تنظیم لپاره راغلل او د عربو هریو سردار د افغانستان یو یو یوې ناحیې واگي په لاس کې واخیستې، هغه وخت چې مروان الحکم په شام کې د اموي پاچاهۍ پر تخت کښېناست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی یې چې له پلار او نیکه څخه یې د سیستان په چارو کې تجربه درلوده، د سیستان حکمران کړ، نوموړي تر (۶۴ هـ) وروسته په سیستان کې د طلحه لښکر راغونډ کړ او څنگه چې د

افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه باله، نو د بُست او کابل خواته یې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبیل (زنبیل) سره بیا ونښت، هغه یې مات کړ، او له ډېرو غنایمو سره بیرته سیستان ته راوگرځېد، نوموړی تر (۷۲ هـ) کال د اموي عبدالملک تر وختو پورې په سیستان کې امیر پاته سو، عبدالملک په همدغه کال (حجاج) د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په (۷۴ هـ) کال پر بُست یرغل وکړ او د زابل له پاچا رتبیل (زنبیل) سره یې جگړه وکړه، نوموړی یې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو اړ کړ او هم یې له هغه څخه د ځان لپاره درې سوه زره درهمه واخیستل.

پر (۷۵ هـ) کال عبدالملک اموي، امیه بن عبدالله یې د سیستان له واکمنۍ څخه لیري کړ او پر ځای یې موسی د طلحه زوی راوستاوه، خو په سیستان کې د کړکېچ له امله بیا همغه عبدالله د ابی بکره زوی چې د سیستان په چارو کې ښه پوه و، د نیمروز چارو ته وگمارل سو، نوموړي په (۷۸ هـ) کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په مشرۍ سیستان ته راوست، زرنج ښاریې ونيو او د بکوادبنتي له لارې یې پر بُست او زابل یرغل وکړ، مگر رتبیل (زنبیل) د لښکر له منځه یووړ، چې د جيش الفنا په نامه یاد سو.

په (۸۰ هـ) کال عبدالرحمن چې سیستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان بن عدي له غښتلي لښکر سره په سیستان کې له ده سره جگړه وکړه، خو همیان مات سو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بیا یې پر بُست یرغل وکړ او تر هغه وروسته یې د زابل له رتبیل (زنبیل) سره سخته جگړه وکړه او له زیاتو و لجو سره سیستان ته ولاړ.

په (۸۶ هـ) کال مسمع د مالک زوی سیستان ته واستول سو، له ابوخلده خارجي سره یې جگړې وکړې او هغه یې ونيو، خو څنگه چي سمع په همدغه کال مړ سو، دده پر ځای قتیبه بن مسلم راغی، ده چي شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعت د بشر زوی یې په سیستان کي پرېښود، په (۸۸ هـ) کال یې په بُست کي له رتبیل (زنبیل) سره جگړه وکړه.

اموي دوره تر (۱۳۰ هـ) کال پوري دوام وکړه، ډېري جگړې پکښې وسوې، خصوصاً هلمند، زابل او کابل سيمو کي، د افغانستان خلک له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پوري څه د پاسه یوه پېړۍ په دغو جگړو کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مېړانه خپلواکي ساتله، دوي د اسلام دین هم ورو، ورو ومانه، په دې وختو کي د گندهارا ولایت له کابل تر پېښوره او ویهند، کندز، سنده او ټکسیلا پوري د گریکو بودیک د مدنیت او هنر مرکز و او په دغه هیواد کي بودایي او برهمني لوی مزدکونه موجود وه.^(۱)

هلمند په عباسي دوره کي:

په افغانستان کي د راشد خرافت او اموي امارت یو سلو دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکېچ او جگړو تېره سوه، ددغه هیواد خلکو لومړی د عربي دولت سیاسي او لښکري واک نه مانه او دوهم دا چي د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا وه،

۱. پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۰۵ مخ

وروسته تر هغو چي اسلام يې ومانه او له وسلې څخه يې لاس واخيست، تل يې دا هڅه وه، چي خلافت دي بېرته بني هاشم ته ورکړل سي او ددغه انقلاب په ترڅ کي يې کونښن کاوه، چي خپله واکمني او خپلواکي بيا ټينگه کړي، د همدغي موخي لپاره د خراسان يو نوميالی عبدالرحمن په ابو مسلم مروزي مشهور، په کال (۱۲۴هـ) کوفې ته ولاړ او په مکه کي يې له امام ابراهيم عباسي سره وکتل، خلک يې د عباس کورنۍ د بلنۍ تاييدولو ته راوبلل، چي له هغه سفره بيرته هيواد ته راغی.

په (۱۲۹هـ) کال يې د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو څخه نيولي تر تخارستان پوري خلک له ځان سره کړل او د عباسي کورنۍ خلافت يې اعلان کړ، تور بيرغ يې چي ددې بلني نښه وه، ورپاوه او پخپله لښکري چوڼۍ کي يې لوی اور بل کړ، ځان يې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه، د خراسان د اموي حکمران نصر بن سيار او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه.

مروان اموي په (۱۳۱هـ) کال د امام ابراهيم سره د آهکو په بنۍ کي وپېچه او ويي واژه، ورور يې (عبدالله سفاح) کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت، په (۱۳۲هـ) کال يې د کوفې په لوی جومات کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله او د امويانو د دولت نسکورېدل يې اعلان کړل، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت تر بنسټ اېښوولو وروسته بيرته مرو ته راغی، ده تر (۱۳۵هـ) کال پوري خراسان منظم کړ او ماوراءالنهر يې هم ونيو.

ابو مسلم په کال (۱۳۷هـ) د سفاح د ورور (خلیفه منصور دوانیقي) لخوا ووژل سو، په (۱۴۴هـ) کال د هلمند (بُست) او کندهار خلک د منصور پر خلاف و بنور بدل او د سیستان د حکمران (زهیر) د (محمد ازدي) له زوی سره یې سخته جگړه وکړه.

د سیستان په جبهه کې د سفاح په وختو کې یو هلمندی (بُستی) سړی، چې بو عاصم نومېده، د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بو عاصم (هلمندی) یې له منځه یووړ، په بُست کې یې له رتبیل (زنبیل) سره جگړه وکړه او هغه یې مات کړ.

په عباسي دوره کې د لرغوني هلمند په سیمه کې ډېرې جگړې وسوې، کله به هلمندیانو پر نورو واکمني کوله او کله به نورو پر هلمندیانو.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چې د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کې یې له ابو مسلم خراساني سره ملګري وکړه، یوه د غورد سوریانو (زوریانو) کورنۍ وه، له دې کاله څخه د امویانو د پېر په پای کې شنسب د خرنگ زوی د غور په غرونو کې امارت درلود او زوی یې امیر پولاد د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کې د خراسان په هڅو کې د ابو مسلم ملاتړی و، چې په راتلونکو پاڼو کې به په مفصله توګه بحث پرې وکړو.^(۱)

۱. همدا اثر، ۱۱۰ مخ

هلمند په صفاري دوره کي:

د عباسیانو خلاف د افغاني مبارزو دا سلسله روانه وه، چي په په زرنج کي د قرنن په بنار کي د مسگرو له کورنۍ څخه یو پهلوان (یعقوب صفار هلمندی) چي د (لیث هلمندي) زوی و، راپورته سو او د خپلو درو وروڼو (عمرو، علي او طاهر) په مرسته یې د پښتني مېراني جنده راپورته کړه، د ساکزیانو دغه علاقه اوس د ناد علي ولسوالۍ په نامه یادېږي، چي د هلمند په جنوب کي موقعیت لري.

یعقوب صفار هلمندی یو غښتلی سړی و، دی د لیث هلمندي زوی او د معدل هلمندي لمسی و، نوموړي په پېښه مسگر (پښ) و، خوتل به له مېرنيو سره ملگری و، کله چي طاهریانو د عباسیانو لپاره د سیستان پر خلکو ظلم شروع کړ، نو یعقوب صفار هلمندي توره راپورته کړه او د مېرنتوب یو مثال سو، په زرنج کي یې د عیارانو د فرقې سره په ملگریا د صفاري دولت بنسټ کښېښود.

عیاران په هغه وخت کي د نني سیاسي گوند غوندي یوه ډله وه، چي د خپلو حقوقو غوښتنه یې کوله، یعقوب صفاري او دده ملگرو عیارانو لومړی د احمد حاکم طاهري خلاف د سیستان د حاکم صالح مطوعه مرسته وکړه، چي په بدل کي یې صالح مطوعه ورته د بست سرهنګي ورکړه، بیا دده او صالح ترمنځ هم ټینګي نښتني وسوې، صالح مطوعه آخر تېښتني ته اړ سو، وروسته صالح د زاولشاه (زابل شاه، کابل شاه) رتبیل (زنبیل) څخه مرسته وغوښته او هغه د صالح په ملگریا د یعقوب صفاري سره لویه جګړه پیل کړه، پدې جګړه کي

شپږ زره کسان ووژل سول او تقریباً دېرش زره کسان ټپیان سول او پخپله رتبیل (زنبیل) هم په دغه جگړه کې ووژل سو.

په کال (۲۳۷ هـ) کې درهم بن نصر سیستانی (هلمندی) چې د صالح مطوعه افسرو، د سیستان امیر سو او یعقوب صفاري هلمندی د سیستان سپه سالار سو، وروسته له هغه په کال (۲۳۹ هـ) کې یعقوب صفاري (هلمندی) خوارج مات کړل، درهم بن نصر (هلمندی) یې له تخته کښته او پخپله د سیستان امیر سو.

یعقوب صفاري د سپاهي ژوند تېراوه او دېر ساده کالي یې اغوستل، دده تکیه پر خپلو خلکو وه او خلکو پر یعقوب اعتماد کاوه، دامهال افغانستان پر اسلامي او غیر اسلامي برخو وېشلی و او طاهریان یې د اسلامي برخي واکمنان وه.

په کال (۲۴۰ هـ) کې یعقوب صفاري بیا د افغانستان د استقلال زمه واري پر خپله غاړه واخیسته، د اسلامي او غیر اسلامي برخو سره یو ځای کولو په غرض یې په کال (۲۴۱ هـ) کې کابل شاه وواژه او صالح مطوعه یې په کندهار کې بندي کړ، چې وروسته په محبس کې مړ سو، بیا یعقوب صفاري (هلمندی) خوارجو ته مخه کړه او د هغوي مشر عماد یې د زرنج د ښار پر دروازه را وځړاوه.

په کال (۲۴۴ هـ) کې یعقوب صفاري صالح بن حجز (د کابل شاهانو مرستیال) ته په هلمند (بست) کې ماته ورکړه، هرات او پوښنگ یې له طاهریانو څخه ونيول، پر شمال مخ یې ټول خراسان ونيو او پر پارس یې برید وکړ، په (۲۴۶ هـ - ۲۴۷ هـ) کلونو کې یې کرمان او شېراز ونيول او پارس یې هم ترلاسه کړ.

په کال (۲۵۰هـ) کې یې د کابل شاه زوی په جگره کې ونیو او بندي یې کړ، ورپسې په (۲۵۱هـ) کال یې نیشاپور فتح کړ او آخري طاهري حکمران (محمد) چې د بغداد په نمائندگۍ ناست و، وواژه، خپله توره یې راو کښه او ویې ویل (زه پاچایم، خلیفه هم د توري په زور ناست دی او زما هم دغه توره حکم او فرمان دی).

يعقوب صفاري هلمندي په لږ موده کې افغانستان ته ملي سياسي وحدت ورکړ او يو اسلامي صفاري دولت يې ترې جوړ کړ، چې لومړی ځل یې کابل هم په اسلامي نړۍ پورې پیوند کړ، دارنگه یې په درېیمه هجري پېړۍ کې دغه نوی سلطنت د یوه لوی قوت په توګه په نړۍ وپېژاند او همدارنگه د غزني ښار هم یعقوب صفاري هلمندي آباد کړی و، چې وروسته په افغانستان کې د علم، ادب او تهذیب مرکز سو.

په کال (۲۵۳هـ) کې یعقوب د ایران عباسي حکمران (والي) محمد بن واصل ته ماته ورکړه او ایران یې له بغداد څخه را بېل کړ، که څه هم چې ناروغ و، خو بیا یې هم بغداد ته پوځونه مارش کړل، د بغداد خلیفه وارضطاسو او د یعقوب په نامه یې یو لیک واستاوه، چې پکښې لیکلي وه: (نړۍ مو تاته سپارلې ده، ته یې واکمن او سه ځکه چې ته د هند، چین، ایران، ترکستان او سرانديب واکمن یې، ته د وارو سمندرونو ته رسېدلې یې، نو ستا احترام پر ټول اسلام واجب دی، موږ فرمان ورکوو، چې په حرمین کې دي ستا د نامه خطبه هم وویل سي، موږ د حضرت محمد (ص) له اهل بیت څخه یو او ته د دین قوت یې، موږ لره یوه خطبه هم بس ده، کوم عدل چې د ابوبکر (رض) او

عمر (رض) په دور کي و، ستا په دربار کي بنسکاري، ته کولای سې، چي مسلمانان سره یو ځای کړې.

یعقوب پر دغه لیک شکی و، ځکه یې یقین ونه کړ او د خلیفه سفیر (ډیپلوماټ) ته یې یو منگی، څو داني پیاز، یوه سره ډوډی او یوه توره وربسکاره کړه، ورته یې وویل چي خلیفه ته دا پیغام وروړه، چي که روغ سوم، نو زما او ستا فیصله به دا توره کوي او که مغلوب سوم، نو زما عادي خوراک دا پیاز او سره ډوډی ده، چي هر ځای کي سته او مالره بس ده.

په کال (۲۵۴هـ) کي یې پر بغداد حمله وکړه خو قسمت یې مرسته ونه کړه او د دجله د سیند پر غاړه یې ماته وخوړه.

یعقوب صفاري (هلمندی) تر دغي ماتي وروسته ډېر خواشني سو او ناروغي یې هم زیاته سوه، په کال (۲۵۷هـ) کي له همدغي ناروغۍ څخه وفات سو، نیشاپور ته نږدې د دغه ستر وطنپالونکي مزار اوس هم دده یادگار دی.

یعقوب صفاري هلمندی یواځنی افغان حکمران و، چي نوم یې د بغداد د خلیفه سره سم په خطبه کي شامل و، نوموړی یو غبستلی پاچا و، چي د سلطنت پولې یې تر ملتان، سیند او مکران پوري رسېدلې وې.

د یعقوب صفاري هلمندي وروسته په همدغه کال د نوموړي ورور (عمرو لیث صفاري هلمندی) د صفاري سلطنت مشر سو، نوموړی د یعقوب غوندي یو غبستلی مشر و، افغانستان دده په وخت کي یو ډېر لوی قوت و، زرنج د حکومت پلاز او د بټ بنسار د هغه وخت سوداگریز مرکز و، گاس او قفقاز هم د دغه دولت برخي وې، د بغداد

خلیفه د پښتنو د ځوانمردی، او د دوی د ټولنیز نظام ډېر قدر کاوه او هیله مند و، چي دا قوم د اسلام په پرمختګ کي د عربو مل پاته کېدای سي، خلیفه د هند او ایران واک په رسمي توګه عمرو لیث صفاري هلمندي ته وسپاره او د احترام په توګه یې د ولایت حرمین واک هم عمرو ته ورکړ، عمرو لیث صفاري (هلمندي) د اسلامي خلافت ملا ټینګه کړه او شل ملیونه درهمه یې د کاله اسلامي خزاني ته د (حق المقاطعه) په توګه ورکول.

په کال (۲۶۸ هـ) کي بغداد پر ایران حمله وکړه، صفاري پاچا په نره بغداد ته ماته ورکړه او له بغداده یې ځان خلاص کړ، عمرو د افغانستان لوېدیځه برخه کنترول کړه او د کابلستان پر خواروان سو، چي هغه وخت د برهمن پاچا (کلمو) په قبضه کي و، د برهمنو پلاز او سني اټک ته نږدې و، خو د عمرو صفاري هلمندي او برهمنو جګړه په لوګر کي وسوه، برهمنو ماته وخوره او د هغوي لوی عبادت ځای (مندر سګاوند) هم په دغه جګړه کي ړنګ سو.

په کال (۲۷۳ هـ) کي رافع هم د محمد الخوارزمي له لاسه په خوارزم کي قتل سو، عمرو صفاري د ماوراءالنهر واک تر لاسه کولو لپاره د آمو (جیحون) په لور روان سو، هغه وخت اسماعیل ساماني د امو تر سیند را و اوښت او د صفاریانو پر پوځ یې یرغل وکړ، که څه هم د عمرو صفاري لښکر کمزوری سو، خو هغه بیا هم د ماوراءالنهر پر خوا هڅه وکړه او حمله یې ورباندي وکړه، خو هلمندي صفاریان بریالي نه سول، ماته یې وخوره او په کال (۲۷۸ هـ) کي عمرو بندي سو، صفاریان او سامانیان یو له بل سره اخته وه، عمرو لیث صفاري د اسماعیل ساماني په لاس ورغی او هغه په کال (۲۷۹ هـ) کي د بغداد

درباره و استاوه، خلیفه عمرو لیث په بغداد کې بندي کړ، چې وروسته په محبس کې ووژل سو.

دا صفاري دولت و، چې د افغانانو خپلواکي یې د عمرو لیث صفاري هلمندي تر مشرۍ لاندې ساتلې وه، د هغه تر وژني وروسته صفاري دولت کمزوری سو او په افغاني هیواد کې ملي یووالی هم پاته نه سو.

طاهر بن محمد صفاري هلمندی له عمرو لیث صفاري څخه وروسته پاچا سو، خو اهلیت یې نه درلود، ځکه خلکو په کال (۲۸۷هـ) کې ایران ته وتبستاوه، د ایران والي نوموړی لومړی بندي کړ او بیا یې بغداد ته واستاوه.

په کال (۲۸۸هـ) کې د زرنج خلکو د سلطنت واگي د لیث بن علي بن لیث صفاري هلمندي په لاس ورکړې، نوموړي پر ایران برید وکړ، خو د بغداد په مداخلت لیث بندي سو او بغداد ته وسپارل سو، په زرنج کې محمد بن علی بن لیث تش په نامه پاچا پاته سو.

هلمندي صفاریانو د افغان قوم د یو ستر ځواک په حیث نړۍ ته وپېژندل، دوي د عباسي سلطنت سره سیالي کوله او د هغوي د ساري په توگه پېژندل کېدل، دوي کابل شاهانو ته ماته ورکړه او افغانستان ته یې ملي وحدت ورکړ، د غزني بناریې آباد کړ، لوی شمېر پښتانه ځوانان یې په خپل پوځ کې ودرول، سره له دې چې د عباسیانو مخالف وه، دوي په دور کې لوی شمېر پښتنو اسلام د خپل یواځني دین په توگه قبول کړ.

تر صفاریانو وروسته د عباسي خلیفه له خوا د افغانستان واک د ماوراءالنهر ساماني حکمران ته وسپارل سو، په کال (۲۸۹هـ) کې

سامانیانو د بغداد په مرسته سیستان قبضه کړ او دولت یې بیا هم د بلخ په نامه ونوماوه.

امیر اسماعیل ساماني د بغداد د خلیفه لخوا حکمران وټاکل سو، سامانیان ترڅه وخته پر افغانستان د بغداد د خلیفه لخوا واکمنان وه، خو افغانانو خپلي آزادي تېرواکي لرلې، د اوسني جوزجان سیمه د فریغونیانو په لاس کې وه، چې د سامانیانو سره یې بڼې اړیکي درلودې، د دغه تېریو واکمن ابو الحارث د محمود غزنوي خسرو، فریغونیان علم دوسته خلک وه، چې په خپل دربار کې یې د جغرافیه (حدود العالم) کتاب د لیکلو انتظام کړی و، د دوي واک له آموڅخه تر غورپوري و، چې هلمند او تالقان هم پکښې شامل وه.^(۱)

هلمند په غوري او غزنوي دوره کې:

دلته موږ غوري دوره او غزنوي دوره تر یوه عنوان لاندې تر بحث لاندې نیسو، که څه هم چې د دوي د واکمنۍ نېټې له یو بل څخه ډېر توپیر کوي او هم د یوې کورنۍ نه دي، خو بیا هم نه سره جلا کیږي، په هر حال راجی، چې دواړه ګډ سره تر بحث لاندې ونیسو.

د غوري کورنۍ له پخوانیو مشرانو څخه په تاریخونو کې نور څه نه دي څرګند، خو منهاج سراج چې د غور په دربار کې محشور و د ملک شنسپ (د اول په زېرد دوهم په زور د درېیم او څلورم په سکون) اخلاف رابڼیې او وایي چې ده د حضرت علي (رض) په عهد کې د هغه په لاس ایمان راوړ او له خلافت سره یې ژمنه درلوده.

۱. همدا اثر، ۱۳۰ مخ

نوموړی د سوري کورنۍ لومړنی حکمران دی، چې په اسلامي دوره (۳۶ هـ) کال کې موږ دې په غور کې پېژنو او له احوالو یې خبریو، په مرو کې دده معاصر حکمران (ماهوي سوري) و، چې بنایي د مرو او غور دواړه سوري حکمرانان (حضرت خلافت) ته رسېدلي وي.

منهاج سراج هم د سور (= زور) د کورنۍ د نسب له تسلسله ناخبره و، ځکه ده نه دي ویلي، چې د ملک خرنک بن شنسپ نیکونه د افسانوي ضحاک تر ورور (سور) پوري څوک وه؟

له شنسب څخه وروسته د ابو مسلم خراساني تر وتلو پوري (۱۳۰ هـ) د سلو کلو په موده کې له سوري حکمرانانو کومه خبرتیا نه لرو، تر هغې چې منهاج سراج د امیر پولاد یادونه کوي، دی د ملک شنسپ له غیر مستقیمو اخلافو څخه ګاڼه سي او لږ تر لږه دغه امیر پولاد باید د ملک شنسب کړوسی وي.

منهاج سراج د امیر پولاد په هکله وايي: - (اطراف جبال غور در تصرف او بودند و نام پدران خود احياء کرد، چون صاحب دعوت عباسيه ابو مسلم مروزی خروج کرد و امرای بنی امیه را از خراسان اخراج نمود، امیر پولاد لشکر غور را به مدد ابو مسلم برد، و درتاييد آل عباس آثار بسيار نمود و مدتھا امارت مندیش و فرماندهی بلاد جبال غور مضاف بد و بود).

تر دې ځایه موږ پوهیږو، چې له اسلام څخه په مخکنيو زمانو کې د غور شاهي کورنۍ سلسله هماغه سوريه (= مهر = لمر) نومېده، چې ترده وروسته یې دغه کورنۍ تر ملک شنسپ پوري سوري نژاده ګڼله او د سوري (= زوري) په نامه یوې قبیلې له خراسانه د سنده تر مجاریو پوري شهرت درلود، چې ژبه یې پښتو وه او بیا په لوېدیځو

برخو کي دري سوه، خو له ملک شنسپ څخه وروسته شنسپانيان ده ته منسوب سول او اوس هم په ختيځ کي سوري او لوېديځ کي زوري دي. امير پولاد چي ترزياتي مودې پوري د غورد غرو د پلاز (منديش) حکمران و، د پلار نوم يې نه پېژنو، خو له نامه يې چي پښتو او دري مشترکه کلمه ده، پوهېدل کيږي، چي په داسي محيط کي زوکړی، چي مشترک ثقافت يې درلود، يقين ته په نږدې حدس سره ويلاي سو، چي د بابد غره لورپه څوکه (شاه پولادي) او د ختيځ غوريوه سيمه (دای پولادي) به دغه پولادي امير ته منسوبه وي.

تر امير پولاد وروسته دده زوی امير کروړ جهان پهلوان د پښتو پټي خزاني له مخي پېژنو، کروړ (د اول په سکون د دوهم په پېښ د درپيم او څلوم په سکون) په پښتو کي د سخت او کلک په معنی دی او هغه شي ته ويل کيږي، چي سخت مغزولري).

د پټي خزاني مؤلف (محمد بن داود خان هوتک) (۱۱۴۲ق - ۱۷۲۹ز) د پښتو يو قديم شاعر په همدې نامه راپېژني، چي د يوې پښتو حماسې ويونکی دی، محمد هوتک دده احوال او شعر د شېخ گټه متی زی خليل (۷۵۰هـ - ۱۳۴۹ز) له کتاب (لرغوني پښتانه) څخه رانقلوي، چي دغه احوال بيا نوموړی شېخ گټه د محمد بن علي بُستي (هلمندي) له تاريخ (سوري - ۶۵۰ قمری شاوخوا تالیف) څخه په بالشتان (=والشتان - د غور جنوبي برخه او اوس د کندهار شمال ته د تيري مربوطه سيمه) کي اخیستی و.

امير کروړ جهان پهلوان په (۱۳۹هـ) د غور په مندیش کي امير سو، نوموړی په دوبي کي په هلمند (زمین داور) کي و او هلته يې ماڼۍ.

درلوده، چي کټ مټ د مندیش په شان وه او په دغه ځای کي یې بنسکار کاوه.

محمد بن علي بُستي (هلمندی) په خپل کتاب (سوري) کي ليکي :-
دا اميران له پېړيو په غور او بالشتان او بُست کي وه او د هغه سور
نومي له اولاده دي، چي د سهاک له پښته و، بل ځای ليکي، د عباسي
د عوت په جگړو کي چي امير کروړ ډېري سوېې وکړلې، نويې دا
بيتونه وويل، چي وياړنه يې بولي، هغه دا دی، چي شېخ گټه الرحمه له
تاريخ (سوري) څخه را نقل کړي دي: ^(۱)

شېخ گټه په خپل کتاب کي وايي:

تاريخ سوري ما په (بالشتان) کي وليد، چي هلته د (امير کروړ
جهان پهلوان) نوم ياد سوی و او دده د جگړو يادوني پکښې سوي وې
او دا هم ليکل سوي وه، چي د جهان پهلوان به په ژمي کي په زمينداور
کي پايخت و او هلته يې يوه ماڼۍ هم جوړه کړې وه او همپشه به يې
هلته بنسکار کاوه او شعر به يې وايه.

کوم نظم چي امير کروړ جهان پهلوان ويلي دی، هغه په لرغوني
لحاظ او د پاکو پښتو لغاتو يوه قيمتداره بېلگه (نمونه) ده، د شعر د
پخته گۍ (پخوالي) څخه يې سړی دا حکم کولای سواي، چي تر هغه
دمخه ډېر اشعار ويل سوي، خو داسي پخوالي ته رسېدلی دی.

د امير کروړ شعر چي (وياړنه) نوم يې او دې ټولواک شاعر د خپل
ځان په وصف کي ويلې، دا لاندی شعر دی:

۱. امير کروړ او دده کورنۍ، ۹ مخ

زه یم زمري پردې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پرتخار و پرکابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشي د من مي ځي برېښنا پر ميرځمنو باندي
په ژوبله يونم يرغالم پر تنبتېدونو باندي
په ماتېدلو باندي
له ما اتل نسته

زما د بريو په خول تاو يېرې هسک په نمځ او وياړ
داسي له سوو مي مځکو رېرېرې غرونه کاندې لټار
زما د توري تر شپول لاندي دې هرات او جروم^(۱)
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په او دوام

زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نسته

پر مرو زما غشي لوني ډاري د بنمن راڅخه
د هريوال رود پر څنډو ځم تنبتي پلن راڅخه
د پي زرن راڅخه
له ما اتل نسته

د زرنج سوبه مي د توري په مخسور وکړه
په باداري مي لوړاوی دکول د سور وکړه

۱: اوسنی د هلمند (گرمسېر نبيي) (جروم - جروم - گرمسېر - گرمسېر)

سترمي تربور و کړه
له ما اتل نسته

خپلو وگړو لره لور پېرزوینه کوم
دوي په ډاډینه بڼه بامم بڼه یې روزنه کوم

تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لویو غرو مي وینا درومي نه پر ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم بولي پر دریغ ستایوال

په ورځو شیو میاشتو کال
له ما اتل نسته

دا شعر هغه یوازینی نظم دی، چي تراوسه د پښتو ادبیاتو په تاریخ
کي لومړنی مقام لري او د هلمند سیمي سره د شاعر د ډېري دلچسپۍ
په وجه له دې کبله به د کال یو موسم په دې سیمه کي اوسېده، مور یې
د هلمند سیمي ته منسوب وو. ^(۱)

ددغه وروستي تاریخي سند له مخي، چي عنعنه یې څرگنده ده، مور
له سوري کورنۍ څخه دوه تنه نور (امیر کروړ او امیر ناصر) هم پېژنو،
چي په نورو ماخذو کي یې یاد نسته، امیر ناصر د (۱۶۰هـ) په شاوخوا
کي د غور پر اطرافو، بست او زمیند اور حکومت کړی دی او د پلار
(امیر کروړ جهان پهلوان) حماسه یې د قدیمي پښتو یو شعر دی، چي
دده له حاله حکایت کوي او دده د بریو، مېراني، زپورتوب او غیرت

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۱۵ مخ

بنسکارندوی دی او داسی کلمې لري، چي اوس په پښتو ژبه کي مستعمل نه دي.

د منهاج سراج طبقات ناصري، چي د غورد سوريانو په باب يوازينی قديم مأخذ دی، له امير پولاد (۱۳۰ هـ حدود) وروسته د هارون الرشيد (۱۷۰ هـ حدود) تر زمانې پوري ددغي کورنۍ د شاهانو يادونه کوي او د خلو پښت کلو دغه تشه د تاريخ سوري روايت ډکوي، چي د پتي خزاني په وسيله تر مور رارسېدلی دی.^(۱)

گرانو لوستونکو، لکه څنگه چي مخکي مو د غوري پاچاهانو يادونه وکړه او د هغوي اړيکه مو د هلمند (هېرمند) سره وڅپړله، نو اوس راضي، چي يوه بله کورنۍ چي د (آل ناصر) ده او په غزنويانو هم يادېږي، وڅپړو، د هغوي رقابتونه او اړيکه له غوريانو سره او همداشان د دواړو اړيکه له هلمند سره تاسو ته وړاندي کوو.

په لسمه عيسوي پېړۍ کي د خليفه هارون الرشيد له وفات وروسته، اسلامي خلافت ډېر کمزوری سو، ورو ډېر واره - واره خپلواک حکومتونه جوړ سول، د سامانيانو واک هم پر ختمېدو سو، لکه څنگه چي مخکي يې بيان وسو، الپتگين په دغه وخت کي د سامانيانو په دربار کي يو غلام و، د ساماني امير عبدالمالک له درباره امير حاجب الپتگين په کال (۳۳۹ هـ) کي د خراسان سپه سالار وټاکل سو.

د عبدالمالک ساماني تر مرگ وروسته په کال (۹۶۱ ز) په غزني کي يې حکومت جوړ کړ، خو تر (۹۶۶ ز) کال پوري يې واکمني وکړه او په نوموړي کال وفات سو، دده تر مرگ وروسته زوی يې چي ابراهيم

۱. امير کروړ او دده کورنۍ، ۱۴ مخ

نومېده، د مشر په توګه وټاکل سو، بیا بلکاتګین او پریټګین هم د غزني واکمنان سول.

په (۹۷۵ز) کال کې د غزني په شاوخوا کې ملي غورځنگ جوړ سو، په خپلو کې نه سره جوړېدل، نویې سبکتګین، چې د الپتګین زوم و، د خپل مشر په توګه وټاکه.

په کال (۹۷۷ز) کې سبکتګین د یوه نوي اسلامي دولت مشر سو او د (امیر خراسان) لقب یې خپل کړ،^(۱) نوموړي د خپلي واکمنۍ مرکز غزني له دې کبله وټاکه، چې د شمال پر خوا یې د ساماني طغیانو خنځی کولو ته لاس لند وې، په جنوب کې د هلمند شهزاده ګان تر ادارې لاندې راولي او تر ټول مهمه دا چې د هند خواته یې د فتوحاتو لار راسته وې، د سبکتګین په زمانه کې د هلمند دوه شهزادګان (توغان خان) او دده رقیب (بای توز) یو د بل پر ضد په جګړو بوخت وه، د دوي اختلاف سبکتګین ته موقع برابره کړه چې د هلمند سیمې اداره پخپل لاس کې ونیسي.

هغه مهال چې سبکتګین په هند کې په جګړو بوخت و، د هلمند د کبنتنۍ برخې یو شهزاده (ولي الدوله ابو احمد خلف) پر بښت حمله وکړه، خو سبکتګین سمدستي پر راوګرځېد او بښت یې ورڅخه ونيو او د خلف تر ګناه ورتېر سو.^(۲)

سبکتګین د هلمند (زمیند اور) څخه په څو څو ځله پر غوریرغلونه وکړل او د غوري واکمنانو څو کلاګانې یې ونيولې.

۱. پښتانه د تهذيب په څپو کې، ۱۹۰ مخ

۲. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۸ مخ

د ابو الحسن الهیثم بن محمد النابی د تاریخ له مخی د محمد سوری د هیواد د شرحی په لړ کی په لنډ ډول سره داسی لیکي: ((کله چی له سامانیانو او صفاریانو څخه د خراسان او زاولستان (=زابلستان) امارت امیر سبکتگین ته ورسېد، هغه څو ځله له بټ څخه د غور په غرنیو سیمو بریدونه وکړل او ډېری جگړې یې وکړې)).

نوموړی مؤرخ بیا هم د غزنوی دور د پېښو په شرح کی لیکي: ((سبکتگین چی واک ته ورسېد، لومړی یې له غزنی څخه خپلو مهمو گاونډیو سیمو ته مخه کړه، بټ، زمیندور، د قصدار سیمی، بامیان، تخارستان او غوریې ترلاسه کړل)).

خو بنایي ووايو، چی د منهاج السراج په استناد پر غور د سبتگین بریدونه یوه رښتینې مسئله ده او لیدل کیږي، چی مؤرخینو په دې اړه لږ تر لږه په ضمني توگه هم تفصیل نه دی ورکړی، تر څو یو لړ مطالب ترلاسه سوي وای.^(۱)

د سبکتگین څخه وروسته په کال (۹۹۸ ز) کی د نوموړي زوی (محمود) واک ته ورسېد، په بټ کی بیا خلف یاغي سو، خو محمود یو وار هغه وبخښی او په دوهم واری یې له هلمند څخه گردېز ته تبعید کړ، څو هلته مړ سو.

محمود غزنوی څو ځله بټ ته پخپله راغی او دلته دا مفکوره ورته پیدا سوه، چی دیوه تازه دمی قوې د ساتلو لپاره ځان جوړ کړي.

۱. پښتانه د تهذیب په څپو کی، ۱۶۱ مخ

ده د همدې مطلب لپاره د بښت شمالي خواته یو لږ عسکري چوڼۍ جوړې کړې چې په محمودي لښکرگاه یادېږي.

د سلطان محمود غزنوي په وخت کې بښت ډېره ترقي وکړه او په غزني پسې د ټولې غزنوي امپراطورۍ د ثقافت دوهم مرکز و، هر کله چې به غزنوي پاچا دلته راتلی، نو د غزني د هغه وخت شاعران او هنرمندان به ورسره وه او د بښت بازار به یې تود ساته.^(۱)

محمود هم د پلار په څېر په ارام کښېناست او د غور د ترلاسه کولو لپاره یې څو - څو ځله بریدونه وکړل.

بیهقي د مسعود بن محمود غزنوي په اړه د لیکنې په وخت د محمود بریدونه په ضمني توګه داسې شمېري: ((امیر محمود رضي الله عنه دوه درې ځله د زمیند او رله لاري د غور شاوخوا سیمو ته ورغی، خود هغې سیمې تنګو او ایسارو ځایونو ته وړاندي نه سو، خود ایې ونه ویل چې زه پاته راغلی یم)).

بیهقي پر غور د محمود غزنوي د دوهم برید په اړه لیکي: ((امیر محمود په (۴۰۵ هـ) کال له بښت څخه د خوايین خواته، چې غور سره پوله په پوله پروت دی او زمیند او رله لور، چې هلته ډېر پیاوړې او پلید کافران او سیري، هغوي ډېر تنګ و تروش ځایونه او کلکي کلاګانې لري، امیر مسعود چې د پلار سره ملګری او د هغه په وړاندي یې ستر - ستر کارونه ترسره کړي وه، یو ځل بیا یې د جګړې میدان ته جنگیالي د ځان ملګري کړل، د هغو ډېر شمېر کلاګانو ته پناه ور وړه، له کلا څخه یو تن جنګ پیلوونکي (بربرجي) مسلمانانو ته

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۸ مخ

ډېر بد وړد وویل، یو تن په خوله کې په غشي وويشت او له برج څخه کښته مړ ولوېد، د ملگرو زړونه يې وارخطا سول، ماته يې وخوره او کلا يې وروسپارله)).^(۱)

د سلطان محمود غزنوي تر مرگ وروسته د نوموړي زوی سلطان مسعود پاچا سو، د نوموړي پاچا په وخت کې د هلمند سيمي زښته ډېره ترقي وکړه، هغه لښکرگاه چي بنسټ يې دده پلار (محمود) ايښی و، مسعود پسې پراخه کړه، خو د پایتخت شکل يې غوره کړ او پخپله پاچا په میاشتو میاشتو له دې ځایه د غزنوي امپراطوري اداره کوله.^(۲)

همدارنگه د هلمند د زميند او لرغوني سيمه هغه مهال د جوړښت او ارزښت له لامله همدارنگه د ښې هوا او ښيرازۍ له اړخه هم ډېر زيات شهرت لاره او نږدې ټولو مؤرخينو او تاريخ ليکونکو په خپلو اثارو کې ددې سيمي يادونه کړې ده او د همدغو ارزښتونو د لرلو له لامله ددې ځای د خپلولو لپاره د غزنوي او غوري واکمنانو تر منځ شخړې روانې وې او هري ډلې غوښتل، چي په هررقم چي کېدای سي، دغه ځای خپل کړي، نو ځکه د دوي د زور او قوت په تناسب کله د غوري اميرانو او کله هم د غزنوي اميرانو په لاس کې به و.^(۳)

غوري پاچاهان او اميران له پخوا راهيسي لرغوني زميند او رته تلل راتلل او دغه سيمه يې له ځينو وختونو پرته په واک او د ژمي پلازمېنه يې وه.

۱. عتيق الله پښواک، غوريان، ۱۶۲ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۹ مخ

۳. عتيق الله پښواک، غوريان، ۹۶ مخ

لکه څنګه چې د سلطنتي چارو اړتیا وه، د ژمي په موسم کې به یې همدغه سیمه د پلازمېنې په توګه کاروله، پخپله واکمن به د هغه ځای په ښکلي ماڼۍ کې اوسېده او کوم ځایونه یې چې د مېلو لپاره جوړ کړي وه، هلته به مېلې ته ورتلل، ښکار به یې کاوه او پوځي و عسکري ازمېستونه به یې تر سره کول.

په هر حال د غزنویانو او غوریانو د ښمې له ډېره پخوا شروع وه، خو هغه وخت یې زور واخیست، چې کله ملک الجبال غوري په غزني کې د بهرام شاه غزنوي لخوا په قتل ورسېد.

د نوموړي تر مرګ وروسته د غزنویانو او غوریانو هغه کینه او عداوت، چې له پخوا راهیسې موجوده وه، لا پسې زیات سو او غوري واکمنانو پرلپسې بریدونه پر غزني پیل کړل، هغه و، چې د ملک الجبال قطب الدین محمد ورور (سلطان سیف الدین غوري) د غزني واکمن (بهرام شاه) ته ماته ورکړه او د غزني تاج و تخت یې ترلاسه کړل.

سلطان سیف الدین غوري د غزني پر تخت ډېر وخت پاته نه سو، بهرام شاه چې دغه وخت هند ته تښتېدلی و، پرته راغی، سلطان سیف الدین یې په ډېر بې رحمۍ قتل کړ.

کوم وخت چې علاو الدین غوري (جهانسون) د خپل ورور د قتلولو څخه خبر سو، نو یې د غور او غرجستان جنگیلان سره راټول کړل او د سلطان بهرام شاه غزنوي خلاف یې جګړه پیل کړه، نوموړي بهرام شاه یې مات کړ او د غزني پلازې هم ونیو، د غزني بشپړ ښاري یې وسوځاوه او د غزني تخت یې ړنګ کړ، د غزني ښار د سوځني او تباهي ننداره خلکو تر اووه ورځو کوله. (۱۱۴۸ ز کال)

له غزني څخه وروسته علاوالدين غوري د هلمند پر خوار روان سو او تر بُست پوري ولاړ، په بُست کي چي هغه وخت څومره عمارتونه وه، ټول يې وړان کړل.^(۱)

په نوموړو ودانيو کي لښکرگاه مخصوص (سلطاني قصر) پاک و سوخل سو، د غوري پاچا تر قهر وروسته د هغه نائبانو چي دلته اوسېدل ځيني ځايونه بيرته ترميم کړه او خلکو اوسېدنه پکښې شروع کړه.

علاوالدين چي غزني او لښکرگاه د يوې مياشتي په فاصله کي و سوخل، نو د خرابۍ توپيريې دا و، چي د غزني د مانيو چتونه او د پوالونه ټوله د لرگي وه، نو عمارتونه يې د سوخلو په وخت کي اکثره له منځه ووتل، خو د لښکرگاه د مانيو د پوالونه چي د خټو او خښتو وه، نو د اور په وخت کي يې يواځي سرونه را ونړېدل خو د پوالونه يې پاته سو، چي دا دی تر اوسه ولاړ دي، پدې خرابۍ کي لښکرگاه او بُست په عمراني لحاظ ډېره خساره وليدله.^(۲)

علاوالدين باميان، تخارستان، بدخشان، هلمند (گرمسپر، زميند اور او بُست)، مرغاب او غرjestان په خپل سلطنت راگه کړل. علاوالدين ځان لره د سلطان لقب خپل کړ، خو د غزني خلکو نوموړی د جهان سوز په نامه بللی دی، چي اوس يې هم خلک په علاوالدين جهانسوز پېژني.^(۳)

۱. همدا اثر، ۱۷۵ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۴ مخ

۳. عتيق الله پښواک، غوريان، ۱۷۵ مخ

هلمند په مغولي دوره کي:

د چنگېز د منځته راتگ پر مهال د غزنوي او غوري کورنيو واکمني له منځه تللې وه، ټول هيواد پر وړو کو حکومتونو وېشل سوی و او هري سيمي ځانته واکمن درلود.^(۱)

ديارلسمه عيسوي پېړۍ د افغانانو بلکې د ټولو مسلمانانو په تاريخ کي د يوې توري پېړۍ په توگه بلل کيږي، چنگېز چي پر افغاني ولس کوم ظلمونه وکړل هغه يو زور، تور او تېر داستان دی، خويادونه يې دومره ترخه ده، چي پښتانه نن هم (مغول)^(۲) دښمن او (دښمن) مغول بولي.

د چنگېز د راپورته کېدو په وخت کي افغانستان، ايران او عراق د خوارزم ترواک لاندي وه، د سنده په حوزه کي د ناصرالدين شاه غوري حکومت و او په منځني هند کي واک د سلطان شمس الدين التمش په لاس کي و، په وره آسيا کي صليبي جگړې رواني وې، په کومو کي چي د نړۍ غټ غټ قوتونه واره او کمزوري سوي وه، هغه وخت مغلو په آسيا او اروپا کي ډېري وړانۍ وکړې، لنډه دا چي له (۱۲۰۴ز) څخه تر (۱۲۱۹ز) کال پوري تر افغانستان پوري يې پوځونه راوړسېدل،^(۳) چنگېز په دې منظور چي مخ په وړاندي بريالي روان وي او د شاه خواڅوک نه وي، چي ورته پورته سي، نو د ژوند شرايط يې ختمول چي په دې وسيله خلک گله وډ او سره وپاشل سي، چنگېز

۱. پوهاند عبدالحی حبيبي، د افغانستان لنډ تاريخ، ۱۹۱ مخ

۲. مغول د ژر نژاد يو تېر دی، چي مورنۍ ټاټوبی يې مغولستان (منگوليا) دی.

۳. پښتانه د تعذيب په څپو کي، ۲۱۵ مخ

چپي افغانستان ته راوړسېد نو لښکرو يې د هغه وخت د ثقافت مرکزونه وړان کړل.

چنگېز چپي د بلخ، باميان او ابایسن په حوزه کي خپل په مخ کي ښارونه وړان کړل، نو نمائندگانو يې د هلمند د سیند حوزه کي په وړانیو شروع وکړه، چپي په دې سلسله کي زرنج، بست، لښکرگاه او نور شاوخوا وړان سول، ولي لږ وډېر، نږدې او لیري بیا د ژوند آثار ښکاره سوه.^(۱)

د چنگېز تر مړیني وروسته د نوموړي زوی (تېمور = گوډ تېمور) په افغانستان کي د سلطنت اعلان وکړ، هغه وخت په هیواد کي هېڅ یو مرکزي حکومت نه و او نه سیاسي وحدت وجود درلود.

تېمور په کال (۱۳۸۳ ز) کي پر سیستان و حشیانه یرغل وکړ، تاریخي بند (بند رستم) یې مات کړ او د زرنج خلکو ته یې ډېر لوی زیان ورساوه، دا هغه المیه وه، چپي یو آباد وطن یې په ویرانه بدل کړ، ویرانه هم داسي چپي اوس یې لاهم پر دوه سوه کیلو متره آثار ځله پراته دي، زرنج، قرنین، طاق، بست، درتل، بغنین، ښوران او زوران غوندي کلاوي او ښارونه یې داسي تباه کړل چپي کنډوالې یې دا وخت هم په رېگ کي ځله خورې وړې پر تې دي.^(۲)

ښاغلی عطایي د گوډ تېمور په لاس د هلمند سیمي وړانی داسي یادوي: ((گوډ تېمور چپي راپورته سو هغه د خپلو وړانیو په سلسله کي یوه کامله خاموشي پر دې حوزه خپره کړه، تېمور د هلمند پر سیند هغه لوی بند (د سیستان بند) چپي د هلمند سیمه په اوښتله مات کړ، د

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۴ مخ

۲. پښتانه د تهذیب په رڼا کي، ۲۲۴ مخ

بند اوبه د یو لوی توپان په ډول د هلمند پر مخکو ور خپرې سوې، چې د ژوند امکانات یې په کامله تباهي له منځه یووړل. له هغه وخت څخه بیا د هلمند ښارونه بهرني ختیځ پیژندونکو د (مړو ښارونو) په نامه یاد کړي دي، حتی د دې ناحیې لوی مرکز (لښکرگاه) تر داڅو کلنو مخکې پوري هیچا پیژندله هم نه)).^(۱)

دا سوه د مغولو چنگیزیانو د وران کاریو پایله، خو یوه خبره رڼه ده، هغه دا چې الله عزوجل پر خپل مخلوق تر هغه وخته عذاب نه رالیږي، تر څو چې دوي د خیر لمن نیولې وي، مگر چې کله د شر پیرو کاري تر حد زیاته سي، نو بیا په سوره الانعام کي وایي، چې رب العزت په دې قادر دی، چې پر تاسو له لوړ څخه عذاب نازل کړي، یا یې ستاسو تر پښو له لاندې څخه راپورته کړي او بیا تاسو پخپله پر ډلو ووېشي او یوه ډله د بلي په طاقت له منځه یوسي، داسي بریښي چې د مسلمانانو خلیفه گانو او حکمرانانو په دغه وخت کي د حق لمن پرې ایښي وه او په ظلمونو بوخت وه، نو ځکه د الله تعالی د وعدې مطابق له دغه لوی عذاب سره مخامخ سول.

د ملک او دل حکمراني او د هلمند سیمه:

د شاه جهان په عصر کي ملک او دل د هلمند د وادی په لوېدیځه سیمه او گرمسېر کي خپلواک حکومت درلود، د مغولي دورې مؤرخین لیکي، چې د کندهار نیمي صوبې په ده پوري تعلق درلودې، د حکومت مرکزيې د خانشین کلا وه، چې بست ته نږدې د هلمند د

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۵ مخ

بارکزوپه ناوه کي واقع ده، داسړی یوله زبردستو ملي رئیسانو څخه و، چي د مغولي حکومت او صفوي مملکتو په منځ کي یې خپلواک سلطنت وکړ او ددغو دوو سلطنتو حکمرانانو د ډېر قدر په سترگه ورته کتل، د بېست عزت خان یې ډېر فرمانبردار و او حمزه د ملک جلال الدین زوی د سیستان ملي مشر له نوموړي سره هم همراهي درلوده.^(۱)

۱. عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۱۰۳ مخ

خلورم خپرکی

د هلمندیانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کې

څنگه چې مخکې مویادونه وکړه، مغولو د هلمند ډېرې ودانې سیمې وړانې او تباہ کړلې، خو څه چې پاته سوه، د هغه څخه وروسته پارسي صفویانو تر وحشت لاندې راغله، له (۱۵۱۰ز) څخه تر (۱۷۲۲ز) کال پورې د هلمند لرغونې سیمه د پارسي صفویانو په لاس کې وه او پدې سیمه کې یې په خپل نامه سکه وهلې وه.

ددې دوه نیمو پېړیو په اوږدو کې افغان ولس که په ختیځ و لویدیځ کې وه او که په شمال و جنوب کې، په وار - واریې د پردیو تېرې کوونکو او یرغلګرو ځواکونو په مقابل کې پاڅونونه کړي دي او دا پاڅونونه د تېرې کوونکو تاراک ګرو له خوا ټکول سوي دي.

بیا هم په همدې دوران کې د کندهار، هلمند، زابل، ارزګان، هرات او نورو ولایتونو زوړو افغانانو د هوتکیانو په مشرۍ تر اصفهان پورې پرمختګ وکړ او دا سیمې یې د افغانستان په خاورې پورې وتړلې. (۱۷۲۲ - ۱۷۲۹ز)

نادر افشار په کال (۱۷۳۶ز) د پارس (ایران) څخه د افغانستان په لور پوځي یرغلونه پیل کړل، دا وخت د هوتکیانو دوره وه، د نادر افشار پوځ له ډېرو جګړو څخه وروسته په هرات کې یې د ابدالیانو او

په کندهار کې یې د هوتکیانو واکمنۍ ته د پای ټکی کېښود، د افغانستان له نیولو وروسته د افغان پوځ په ګډون یو لوی لښکر جوړ کړ او د هند په لور یې مارش کړ، چې د هلمند یو نومیالی مشر (نور محمد الیزی (=علیزی) هلمندی - میرافغان) هم د نوموړي په لښکر کې د پوځ مشر و، برخه درلوده.

میرافغان، نادر افشار ته ډېره موده په پارس، افغانستان او هند کې پوځي خدمتونه وکړل، چې نادر د دې خدمتونو په بدل کې میرافغان ته د زمیند او لرغونې سیمه ورکړه، چې په هغه وخت کې یې (۳۶۰) کارپزونه درلودل، نوموړي هم په دې سیمه کې خپل قوم (علیزی) ځای پر ځای کړ.

په خبوشان کې د نادر تر مړینې وروسته افغاني پوځونو دا هوډ وکړ، چې افغانستان ته ستانه سي او د افغاني حکومت په جوړونه کار پیل کړي، د (۱۱۶۰ هـ - ۱۷۴۷ ز) کال د رجب په میاشت کندهار ته راوړسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادر آباد نوي کلاته نږدې د شپږ سرخ پر هديره ملي جرگه جوړه کړه، چې په هغې کې د افغاني پېژندویو ټبرونو مشران لکه نور محمد خان هلمندی (میرافغان) د علیزو مشر، محبت خان د پوپلزو مشر، موسی خان د ساکزو مشر، نصرالله خان د نورزو مشر او حاجي جمال خان هلمندی د بارکزو مشر ګډون درلود. (۱)

دا جرگه په دې موخه جوړه سوې وه، چې دا خانان او قومي مشران له خپله منځه یو ملي مشر د افغاني حکومت د واکمن په توګه وټاکي،

۱. پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۸۰ مخ

هر خان او هر مشرد واک د راخپلو لوپه لټه کې و، نو یو بل به یې رداوه، دې جرگې تر اتو ورځو پورې دوام وکړ، خو جرگه د اتو ورځو شننو او وراشو په ترڅ کې کومې پایلې ته ونه رسېده، جرگې په خپلې نهمې ورځې پرېکړه وکړه، چې د شپږ سرخ د مزار مجاور (صابر شاه ملنگ) چې یو روحاني سړی و، په خپلو منځو کې د حکم په توګې وټاکي، جرگې پتېلې وه، که صابر شاه هر څوک ټاکي، نو ټول به له هغه سره بیعت کوي، دا صوفي مشر هم له خپله ځایه راپورته سو، په ورځېرمې سیمې کې یې د غنمو یو وږی راواخیست او بیرته د جرگې منځته راغی، په جرگې کې د ټول ناستو کسانو سترگو دغه دروېش ته رغېدلې او دې ته یې کتل، چې چاته به ورنېږدې کیږي، صابر شاه چې لیدلې یې وه، په دې جرگې کې یوازینی ناست سړی، چې ډېرې خبرې نه کوي، احمد خان دی، نو دروېش نوموړي ته نږدې سو او د غنمو وږی یې د احمد خان پر دستار باندي کښېښود او وې ویل:- (دا ستا جیغه ده او ته دُرانی پاچا یې)، په جرگه کې ټولو ناستو کسانو د احمد شاه بابا ټاکنه، په خپلو مبارکیو لا پرمینه کړه. (۱۷۴۷ ز کال د اکتوبر میاشت).^(۱)

احمد شاه بابا په کال (۱۷۴۹ ز) کې د خپلې امپراطورۍ د پراخوالي په درشل د کابل او پېښور له لارې لاهور ته ولاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معین الملک سره یې روغه وکړه، د سالکوت، گجرات او د پنجاب مالیات یې د مېرمنو پر غاړه کښېښوول، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت یې د قبیلو ځینې مشران لکه: نور محمد خان میر

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۶۷ مخ

افغان علیزی، گډو خان او محبت خان پوپلزی چي دده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل. ^(۱)

د احمد شاه بابا له خوا دا لومړي پښتانه وه چي ووژل سول، خود علیزو قوم د میرافغان وژنه داسي بیانوی: (د احمد شاه مور خپله لور د میرافغان پلار حاجی اسماعیل خان علیزي ته په نکاح ورکړه، چي د میرافغان میره یا دوهمه مور گنل کېدل، د اسماعیل خان تر وفات وروسته میرافغان د سپاه سالار په توگه وټاکل سو، څه وخت چي به میرافغان کور ته راتلی یا دندي ته به تللی، نو د احمد شاه خور دده ډېر عزت کاوه، خو کله چي احمد شاه بابا پاچا سو، نو د هغه خور د پخوا په شان د نوموړي عزت نه کاوه، یوه ورځ میرافغان د خپلی میرې څخه وپوښته چي ته اوس ولی زما دومره عزت او احترام نه کوی لکه مخکي چي دي کاوه، میره یې په ځواب کي ورته وایي، چي سرپښو ته نه ولاړیږی او ته زما په وړاندی پښې یې، ددې خبری په اورېدو سره میرافغان په قهر کیږي او خپله میره پر دواړو غبرگو پښو په توره وهي، د ډېري خون ریزی په وجه دا مېرمنه خپل ژوند له لاسه ورکوي، ددې پښي څخه کله چي احمد شاه بابا خبریږی نو میرافغان په دار کوي).

پورتنی کیسه د خدایداد خان چي د میرافغان زوی دی، د خولی روایت دی چي تر مور پوری دا خبره را رسېدلې ده، خو په هغه وخت کي احمد شاه بابا کوم اقدام ونکړ او کېدلای سي چي د عقدې په شکل دا حادثه یې له ځانه سره ساتلې وي. ^(۲)

۱. پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۸۲ مخ

۲. عبدالغفور، زمیند اور او علیزي، ۴۸ مخ

اوس به راسو دلته به تاسو ته یو بل ملي مشردر وپېژنو، چي د احمد شاه بابا د حکومت په ټینګولو کي ډېر زیاري کښلی دی، نوموړی مشر چي حاجي جمال خان بارکزی (هلمندی) نومېږي او مخکي یې هم یادونه سوې ده، خو دلته دده او دده د کورنۍ په اړه په مفصله بحث کوو:

حاجي جمال خان نيکه (هلمندی) او دده لويه کورنۍ:

د یوولسمي هجري پېړۍ په پای کي د هلمند د تاریخي سيمي د بارکزو په ناوه^(۱) کي د بارکزو د قبیلې یو دروند مشر د خپل قوم مشرتوب پر غاړه درلود، چي حاجي جمال خان نومېده او وروسته په ولس کي په حاجي جمال خان نيکه مشهور سو.

د حاجي جمال خان نيکه د مشرتوب زمانه د کندهار په ښار کي د ملي قايد (حاجي ميرويس خان نيکه) په لاس د يوه ملي حکومت د تاسيس سره برابره ده.

حاجي جمال خان نيکه له هغو خوارلسو تنو ابدالي مشرانو څخه و، چي افشار نادر ورته د مشرتوب په سترگه کتلي وه، کله چي د شپږسرخ په جرگه کي د نوي افغانستان د زعامت پر سر باندي خبري کېدلې، حاجي جمال خان نيکه لومړی شخص و، چي د احمد خان زعامت يې ومانه او د بيعت لاس يې ورکړ، دده په پيروي د جرگې نورو برخه والو هم ځوان احمد خان د خپل مشر په توگه ومانه.^(۲)

۱. د جغرافيې په برخه کي د بارکزو ناوه وگورئ.

۲. حافظ مرغزي، احمد شاهي شهنامه، ۵۳۹ مخ

دراني احمد شاه هم دده د خدمتونو له کبله ده ته د سرداری لقب ورکړ، مگر دا چي د بیت الله شریفې طواف یې کړی و، نو حاجی جمال خان یې باله او د سردار په نامه نه یادېده.^(۱)

حاجي جمال خان نیکه هغه مخور شخصیت و، چي په یوه ږغ به یې زرگونه قبیلوي ځوانان او سپین ږيري راټول، چي یوه به یې هم د خبرو څخه سر نه غږاوه او خبره یې منل، د هري قومي جرگې په منع کي به ناست و، متوازي يې او برابري پرېکړي به یې کولې، دده له مساوي وېش او پرېکړو ټول ولس راضي و.^(۲)

د احمد شاه بابا تر واکمن کېدو وروسته حاجی جمال خان نیکه د هغه په دربار کي د ډېر مهم او صلاحیت لرونکي مشاور (سلاکار) دنده درلوده، چي احمد شاه بابا هم په ټولو چارو کي له ده سره سلا مشورې کولې، حاجي جمال خان نیکه هم د احمد شاه بابا په ټولو لښکر کښيو کي د خپل قومي لښکرو سره ونډه اخیسته او په حقیقت کي دده ملاتړ، هونبیاړي او سپېڅلې همکاري وه، چي د احمد شاه دراني واکمني پرې ټینګه وه.

احمد شاه بابا هم تر وروستي سلګۍ پوري د دغه درانه او خوږمن سپین ږيري له شان سره سم دده درناوی کاوه او د هیواد په لویو او وړو هیوادنیو چارو کي یې د هغه خوښه او مشوره اخیسته.^(۳)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۸۲ مخ

۲. شریف الله دوست سرواني، د هلمند نوميالي، ۳۲۸ مخ

۳. احمد علي کهزاد، افغان مېرني او تاریخي پېښي، ۱ مخ

حاجی جمال خان نیکه دوی مېرمني درلودې، چې یوه یې غلجی او بله یې بارکزی وه، له دواړو مېرمنو څخه یې څلور زامن او یوه لور زیږیدلی ده، لوری تېمورشاه ته واده سوه چې شاه محمود، همایون او حاجی فېروزالدین د هغې څخه زیږیدلي دي، زامن یې هارون خان، رحیمداد خان، پائنده خان او بهادر خان وه.^(۱)

د احمدشاه بابا تر مړینې دوه کاله مخکې په کال (۱۱۸۴) لمريز حاجی جمال خان نیکه له دې نړۍ څخه سترگي پټې کړې او له ده څخه وروسته د نوموړي مشر زوی (رحیمداد خان) د احمد شاه بابا د سلاکار او د بارکزو د مشر په توګه دنده اجرا کوله، چې په آخیر کې د احمد شاه بابا تر مړینې وروسته د تېمورشاه لخوا رحیمداد خان له دندې ګوښه او د هغه کشر ورور (سردار پائنده محمد خان) یې پر ځای د بارکزو مشر او د ځان سلاکار وټاکه.

تېمورشاه ته د سردار پائنده محمد خان (هلمندي) خدمتونه:

سردار پائنده محمد خان د حاجی جمال خان بارکزي کشر زوی، چې د هغه د وفات پر مهال اووه کلن ماشوم و، د خپل مشر ورور رحیمداد خان تر لاس لاندې لوی سو، کوم وخت چې (۱۶) کلن سو، تېمورشاه دده د مشر ورور پر ځای د قوم مشري ورکړه او په دربار کې یې د پام وړ ځای ورکړ.

لومړی کار چې د تېمورشاه پام یې د پائنده محمد خان په لور واړاوه، هغه په کندهار کې د درانیانو د بنورېس ارامول وه، چې د

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۹۰ مخ

تېمورشاه په وړاندي يې كړی و، دا بنور بن د احمد شاه بابد اكا (عبدالخالق خان) په مشرۍ له كندهار څخه د كابل په لور تر سره شوی و، پائنده محمد خان و كړای سو د بنور بن كوونكو له ډلي څخه (مهراب خان) او (دلاور خان ساكزی) راجلا او د تېمورشاه په پلوی، يې ودروي، پدې ډول د عبدالخالق قواوو ماته و خوږه، پخپله ونيول سو او وروسته د تېمورشاه په امر وړند كړل سو.

تېمورشاه ددې بري په وړاندي، پائنده محمد خان ته د (سرفراز خان) لقب، دلاور خان ته يې د (مدد خان) لقب او قاضي فيض الله خان ته يې د وزارت رتبه منظور كړه، له هغه څخه وروسته سرفراز خان او مدد خان د كشمير د ياغي سوي والي د ټكولو لپاره و لېږل سول، پائنده محمد خان په دومره ميرانی و جنگېده، چي ډېر ژر يې ياغي والي (آزاد خان) مغلوب كړ.

كوم وخت چي دوي ددې بريالي ماموريت څخه كابل ته راغلل، مدد خان تېمورشاه ته د پائنده محمد خان د ميرانی او زړورتوب كيسې و كړې، ځكه نو تېمورشاه هغه په بلوچستان كي د شال او كوټې د مالياتو ټولولو لپاره په دندي وگماره، پائنده خان هلته د خلكو سره دومره بڼه سلوك و كړ، چي هغوي يې ټول له دولت څخه خوشحاله كړل، ډېر ژر دده د لياقت او استعداد كيسې د هيواد تر گوټ - گوټ پوري ورسېدې او پر تېمورشاه باندي دومره گران سو، چي د غلجي^(۱) قبيلې مشري او اداره هم ده ته وروسپاره او اجازه يې وركړه تر څو د شاه پلازته نږدې ځانته ځای وټاكي.

۱- غلجی، غزنی یا غلزی، (غر - زوی) یعنی د غره زوی، چي په پارسو كي كهزاد يې بولي

کله چې د تېمورشاه زوی شهزاده عباس د ارسلان خان مومند په لمسون پېښور کې د خپل پلار په وړاندې بغاوت پیل کړ، پائنده محمد خان د یوه لښکر سره د هغه مقابلې ته واستول سو، د کابل مسترود دواړو خواوو ترمنځ باډاسکي وهلې، پائنده محمد خان (سرفراز خان) ځان ورواچاوه او عسکرو یې هم د هغه په پیروی دا کار وکړ، له نېکه مرغه بېله تلفاتو تررود پورې وتل، سمدستي یې ځان لالپور ته ورساوه، هلته ارسلان خان د مقابلې توان په ځان کې ونه لید او په تېښته بریالی سو، ددې پیښې وروسته د پېښور په شاوخوا غرونو کې سرگردانه او پائنده محمد خان کابل ته راستون سو.

له هغه څخه لږ موده وروسته د ازبکانو د بنورښ له کبله د هیواد امنیت له خطر سره مخامخ سو، ددې بنورښ او ازه پوره جدي او ډارونکې وگڼل سو، چې تېمورشاه خپل جرئت له لاسه ورکړ او نیت یې وکړ، چې کابل پرېږدي او هرات ته ولاړ سي، مگر پائنده محمد خان دی لدې ډارن کار څخه منع کړ، تېمورشاه په کابل کې پاته سو او پائنده محمد خان د یو لښکر په مشرۍ د بلخ په لور وخوځېد، نوموړي سیمې ته په وررېښو سره بېله دې چې له توري کار واخلي د ازبکي مشرانو سره خبرو ته کښېناست او ټولي ناخوالي یې د سوله ایزې لارې حل کړې، وروسته کابل ته ستون سو او د شاه سره یو ځای پېښور ته ولاړ.

پېښور ته د تېمورشاه په رسېدو سره شهزاده عباس پر ځان وډارېد، د پلار په پښو کې ولوېد او بخښنه یې ورڅخه وغوښتل، ارسلان خان مومند هم د شاه څخه د بخښنې غوښتلو په خاطر پېښور ته راغی،

مگر په سهار سر پرېکړې بدن خلکو ته وروښوول سو او وروسته تېمورشاه د خپل زوی عباس سره کابل ته راوگرځېد.

څه موده وروسته یو وار بیا تېمورشاه ته خبر راوړسېد، چې د بخارا د پاچا (شاه مراد) په تحریک ازبکانو ښورښ پیل کړی دی، شاه مراد د څه وخت راهیسې په شمال کې د درانیانو پر خاوره تیری کاوه، هغه وخت چې تېمورشاه و بهاولپور ته په جگړې تللی و، د شاه مراد تیری دو مړه حد ته ورسېد، چې تېمورشاه مجبور سو د خپلو شمالي سیمو د ساتنې په موخه پرېکنده تصمیم ونیسي، ځکه چې شاه مراد لدې څخه مخکې پر مرو باندي برید کړی و او د هغه ځای شعیه وگرې یې په زوره مجبوره کړې وه، چې شعیه مذهب پرېږدي او سني مذهب ته راواوړي او که چیرې دا کار ونه کړي، نو سرونه به یې ورغوخ کړي، دا هغه ته ورته یو کار و، چې صفوي شاه (اسماعیل) د خپل واک پر مهال د (۱۵۰۲ز) کال وروسته د پارس د سني مذهبه وگرې او د هغو په ډله کې د مروی د سني مسلمانانو په هکله کړی و.

د (۱۷۸۹ز) کال په پسرلي کې تېمورشاه د یوه لښکر سره چې الفنسټون یی شمېر (۱۰۰۰۰۰) او غبار (۳۰۰۰۰) په شاوخوا کې ښوولی، د کابل څخه د بلخ په لور روان سو، شاه څه موده په کندز کې پاته سو او وروسته د آقچې پر خوا چې ازبکانو لاندی کړې وه وخوځېد، شاه مراد هم د آمو تر سیند را تېر سو او کلفت ته راغی، ده خپل ورور عمر قوش بیګي د یوه واړه پوځ سره اچې ته ولېږه، الله وردی ته یې دنده وسپارله، چې پر تېمورشاه باندي د خوراکی موادو د رسولو لار بنده کړي، مگر د تېمورشاه پوځ چې سردار پائنده محمد خان یی محوری ټکی و، هر ځای چې به د دښمن سره مخامخ سو هغه

به یې درې وړې کړې، شاه مراد ډار و نیوی، یو شمېر ملایان او روحانیون د قران شریف سره تېمورشاه ته د بخښني لپاره ولېږل او پدې بهانه چې د مسلمانانو وینی توي نسي د سولي وړانديز یې وکړ، پدې خبرو کې د آمو سیند د پخوا په شان د افغانستان او بخارا ترمنځ سرحد پاته سو او تېمورشاه کابل ته راوگرځېد.

د موهن لال په قول پر تېمورشاه باندي پائنده محمد خان د خپل ځان په ډول گران و، داسي ورځ به نه وه چې په انعام به یې نه ستایه، تېمورشاه په (۱۷۹۳ ز) کال له دې نړۍ څخه سترگي پټي او په کابل کي خاورو ته وسپارل سو.

رښتیا خبره داده چې د بارکزو اقتدار د تېمورشاه پر مهال په کابل کي ریښې وځغلولې او د سلطنت تر لاسه کولو پوري وځغېدلې، پائنده محمد خان به هیڅکله هم دا فکر نه و کړی چې دده تر ټولو کشر زوی دوست محمد به یو وخت د کابل پر تخت ناست وي او د برتانیی سفیر به یې دربار ته ورځي.

د احمد شاه بابا هغه تاج او تخت چې د حاجی جمال خان نیکه په مرسته یې تر لاسه کړی و، دده د اولادې په لاس په پای کې رانسکور سو، دا د پائنده محمد خان د هلو ځلو میوه وه چې وروسته بچیانو تر لاسه کړه.

لنډه دا چې سردار پائنده محمد خان د تېمورشاهي دولت په ټینګښت او ټکاو کي نه سترې کېدونکي هلي ځلي وکړې، دده پر ضد یې هغه توطیه چې د ارسلان مومند په تحریک دده زوی شهزاده عباس په لاره اچولې وه، د بیخه خنډ کړه، د تېمورشاه دولت مخالفان

یې په پېښور، کابل، کشمیر، بلخ او نورو ولایتونو کې دې ته اړ ایستل سول، ترڅو د مرکزي دولت اطاعت ته غاړه کېښېرېږي.^(۱)

زمان شاه ته د سردار پائنده محمد خان (هلمندي) خدمتونه:

په (۱۷۹۳ز) کې تېمورشاه وفات سو، نوموړي خپل د خای ناستي په توگه څوک نه وټاکلی، دده لویه کورنۍ او ډېر میراث خوران پاته سول، دده د ۲۴ زامنو له ډلې څخه شهزاده همایون په کندهار، شهزاده محمود په هرات او شهزاده زمان چې پنځم زوی یی و، د پلار په ژوند کې د کابل والی ټاکل سوی و.^(۲)

کله ناکله چې به تېمورشاه د کابل څخه په سفر تللی، شهزاده زمان به یې د ولیعهد په توگه پرېښود، د شهزاده زمان اخلاق او کړه وړه درباریانو ته ډېر د منلو وړ وه، دده مور د تېمورشاه تر ټولو گرانه مېرمنه وه.

د تېمورشاه تر وفات وروسته د غي بنځي د موقع څخه گټه پورته کړه، سردار پائنده محمد خان ته ورغله د خپل زوی لاس یې دده په لاس کې کېښېښود او هیله یې ورڅخه وکړه چې د تخت په نیولو کې مرسته ورسره وکړي، دا چې پائنده محمد خان یو پښتون و او د پښتونولۍ په دود بڼه بلد و ویې نه کړای سو، د یوې بنځي هیلو ته چې هغه ملکه هم وي، منفی ځواب ووايي، پدې توگه یې د هغې غوښتنه ومنله، د نورو دراني او قزلباشانو خانانو او قومی مشرانو

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په

سدوزي دولت کې، ۹۱ مخ

۲. مير غلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ۳۹۱ مخ

څخه یی د شهزاده زمان لپاره بیعت و اخیست او هغه پر تخت کښیناست.

پاڼده محمد خان د زمان شاه مورته د و عدې له مخې د قاضی فیض الله خان دولتشاهی هروي او ملا عبدالغفار چي د تېمورشاه وزیران او باوری کسان وه، ورسره یی وکتل، دوي په گډه داسي پرېکړه وکړه چي د شاه د مړینی تر اعلانولو دمخه باید ټول خانان او د قوم مشران سلطنتی دربار ته گویدا شاه په امر را و غوښتل سی، کله چي دوي ټول حاضر سول، د دربار د سالون دروازي و تړل سوې، وروسته یی دوي ته د تېمورشاه د وفات خبر اعلان کړ، پاڼده محمد خان احساس کړه چي قاضی فیض الله خان په زړه کی د شهزاده عباس پلوی دی، کله چي پاڼده محمد خان پدی پوه سو چي قاضی بنایي د شهزاده عباس پلوی وکړي، نویی د خبرو لړۍ پخپل لاس کی و اخیستله او ویی ویل: (د میت له ښخولو دمخه پکار ده، چي د شاه له زامنو څخه یو تن د پاچا په توگه وټاکل سي، دا باید داسي یو څوک وي، چي د دغه مقام لیاقت ولري او تاج و تخت ورباندي ښکلي ښکاره سي، په یوه لاس دوې توري نسي کارول کېدلای، موږ چي شخصي اغراض او موخي نلرو، یواځي او یواځي د هیواد ښېگڼه او پرمختگ غواړو او د سلطنتي کورنۍ خیر مو ارزو ده، باید د پاچاهی لپاره دغسي د ښو صفتونو لرونکی څوک وټاکو، تاسي ټول چي پخپله هم د لوړي کورنۍ شهزادگان یاست باید په دغو غوښتونو کي زموږ سره همېرغي اوسئ، شهزاده زمان چي د ټولو دغو شمېرل سوو صفتونو او شرطونو درلودونکی دی، دخپل علمیت، لیاقت او په سلطنتی چارو کی د فعالیت له کبله تر خپلو نورو وروڼو برلاسی دی، باید د شاه په توگه

وټاکل سي، له همدې لامله زه پر تاسي باندي رغ کوم چي وده ته بيعت ورکړی.

دده تر وينا وروسته نورو وزيرانو هم هريوه په نوبت سره د پائنده محمد خان د خبرو په تائيد د زمان په پلوي نور دلايل هم چي دده د صفتونو بنکارندوی وه، راوړل، دا ټولي خبري د ناستو کسانو لخوا د تائيد وړ وگرځېدې او څلرويشت کلن ځوان (شهزاده زمان) يې د پاچا په توگه وټاکه، وروسته فاتحه ولو ستل سوه او د تېمورشاه د جنازې چاري پيل سوې.

پائنده محمد خان لکه څنگه چي مو وليدل د شهزاده زمان سره پر تخت دده د کښناستلو په چارو کي لويه مرسته وکړه، مگر بيا هم پائنده محمد خان د شهزاده عباس لخوا بيغمه نه و، دده دا تشويش پر ځای راوخوت، د فاتحې مراسم لاپای ته نه وه رسيدلي چي شهزاده عباس ټول وروڼه د چهلستون په ماڼۍ کي راټول کړل، د هغوي څخه يې بيعت واخيست او ځان يې پاچا اعلان کړ، کله چي پائنده محمد خان او نور د زمان شاه پلوه خانان خبر سول، د مير اصلان خان جوانشېر او جعفر خان جوانشېر په مشرۍ يې يو شمېر عسکر ولېږل، خو د چهلستون ماڼۍ محاصره کړي، شهزاده عباس يې د ټولو وروڼو سره ونيو او د شاه زمان حضور ته يې راويست، زمان شاه د خپل سکني ورور شجاع پرته (چي يواځي درې ورځي بندي و) نور ټول وروڼه تر غضب او شکنجو لاندي ونيول، په پای کي مجبور سول چي

بخښنه و غواړي او ده ته بیعت ورکړي، ده هم هغوي ټول و بڅښل او په بالا حصار کي یې ځای ورکړ.^(۱)

کله چي شهزاده همایون په کندهار او شهزاده محمود په هرات کي د زمان شاه د پاچا کېدو څخه خبر سول، هر یوه ښورښ ته ملا وتړله، همایون په کندهار کي د پاچاهۍ اعلان او سکه یې پخپل نامه باندي ووهله، وروسته یې د زمان شاه سره د جگړې لپاره تیاري ونيول، زمان شاه هم د پائنده محمد خان په مشرۍ پوځونه د کندهار په لور واستول، دواړه پوځونه د کندهار په څلور میلیۍ واټن کي په (باغ بېرو) نومي ځای کي سره مخامخ سول، د همایون د لښکرو قوماندان مهر علی خان د مدد خان ساکزي د مېرمني ورور (دده اخښی) و، د جگړې تر پیلېدو وړاندي پائنده محمد خان د هغه سره اړیکي ونيولې او هغه یې د خپلو منطقي خبرو تر اغېز لاندې دومره راوست چي په ډېره خوښۍ سره د همایون د پلوی څخه واوښت او د زمان شاه د عسکرو سره یوځای سو، پدی کار سره همایون ماته و خوره او بلوچستان ته وتښتېد، هلته د بلوڅ نصیر خان سره یوځای سو او پر کندهار باندي د راتلونکي برید په هیله کښېناست.

سردار پائنده محمد خان کندهار ته ورغی، خانان او مشران یې اړایستل څو زمان شاه ته بیعت ورکړي، دده دغو صادقانه خدمتونو د زمان شاه په وړاندي د نوموړي قدر او درناوی نور هم زیات کړ او ده ته یې د کاله اتیا زره روپۍ معاش وټاکه، د بارکزو او غلجو سربېره یې د قزلباشو د قواوو مشرتوب هم دده پر غاړه واچاوه.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمايي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۲۶ مخ

زمان شاه د کندهار د چارو د سمون وروسته خپل وړوکی زوی (قیصر) چی اووه کلن ماشوم و، د عبدالله خان نورزي تر سرپرستی لاندې د کندهار حاکم وټاکه او پخپله یې د قواو سره د هرات په لور حرکت وکړ، شهزاده محمود هم تسلیم سو، په هرات کی د چارو د سمون وروسته کابل ته راغی او په هند کې د فتوحاتو په هیله پېښور ته روان سو، همایون چی د فرصت منتظر و، د بلوچستان څخه یې پر کندهار برید وکړ، نوموړې سیمه یې و نیوله او وړوکی قیصر یې زندان ته واچاوه، مگر عبدالله خان د یحیی خان نسقچي باشي سره یو ځای ځان په پېښور کې زمان شاه ته ورساوه، همایون یو وار بیا ځان پاچا اعلان او سکه یې ووهله، پدغه وخت کې د عبدالله خان نورزي ورور احمد خان نورزي د خپلو قواو سره پر بنار حمله وکړه، مگر عبدالکریم خان (یا عبدالکبیر خان) د پائنده محمد خان د ورور رحیمداد خان زوی چې د همایون قوماندان و، دفاع ته راووت او خونړۍ جگړه ونښته، په پای کې احمد خان زخمی او مات سو، د نښتې پر وخت یې ډېرې وینې ضایع کړې، ضعف ورباندې راغی او له آس څخه ولوېد، ملا حسن دروېش چې یو فقیر سړی و، ورباندې پېښ سو، کور ته یې بوت او درملنه یې وکړه، همایون په خبر سو، نفر یې ورپسې واستول او ځانته یې وغوښت، نیت یې و چې له منځه یې یوسي، مگر د یو شمېر دراني خانانو د منځگړیتوب له مخې یې د وژلو څخه تېر سو او د خپلو قواو سر قوماندان یې وټاکه.

د همایون لخوا د کندهار د نیولو څخه چې زمان شاه ته خبر ورسېد، هغه اړ سو شو پېښور پرېږدي، کابل او وروسته بیا کندهار ته حرکت وکړ، د دواړو خواوو لښکري یو ځل بیا د کندهار په ۴۰ کړوهی کې

سره مخامخ سوې (۱۷۹۴ پسرلی)، د زمان شاه د لښکرو قوماندان دا
خُل هم پائنده محمد خان و، خو همایون بیا د زمان شاه پخوانی
قوماندان احمد خان نورزی د خپلو قواوو قوماندان ټاکلی و، چي
ورور یې عبدالله خان نورزی دلتته د شاه زمان په پلوی جگړې ته
راغلی و، دا خُل پائنده محمد خان جگړه بېله وینو تویولو وگڼله، د
احمد خان سره یې اړیکې و نیولې هغه یې خپلي خواته رامت کړ،
همایون بیا مات سو او د هرات پر خوا و تنبښد، خو له شهزاده محمود
سره یو خای سي، فتح خان بارکزی (د پاینده محمد خان زوی) تر
گرشک پوري په هغه پسې ولاړ، خو گير یې نکړ او بېرته کندهار ته
راستون سو.

زمان شاه کندهار ته له رارسېدو سره سم شهزاده محمود ته یو لیک
واستاوه، چي همایون ونیسي او لاس تړلی یې ده ته راوړي، مگر
همایون د فراه څخه د رېگستان له لاري بلوچستان ته تللی و، له هغه
خایه د سند هر تر څنډو رسېدلی و او د هغې ډلي سره مخامخ سو چي
دده د نیولو لپاره ټاکل سوې وه، دلتته یې ماته و خوړله او د سند
ختیځو غاړو ته و تنبښد، هلته یې و نیو، چي د زمان شاه په امر وړند
کړل سو او پاته عمر یې په زندان کي تېر کړ.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په
سدوزي دولت کي، ۱۰۰ مخ

د زمان شاه په حکومت کي د هلمند د لو (لویه) ادې سرښندنه: لو (لویه) ادې د کلان خان لور او د منصور خان خور، چي په (۱۱۵۰ هـ.ق) شاوخوا د هلمند په لرغونې سیمه کي اوسېدل، دغه مېرمنې مېرمن د ګرشک د مالګیر د کلي په خټه پښتنه بارکزی وه.

لویه ادې د اشرف الوزرا وزیر فتح خان بارکزی مور وه، چي په هونښیاری او دلاوری کي تر خپل خاوند (سردار پائنده محمد خان بارکزی) کمه نه وه.

د ګرشک د لویدیځ په (۱۵) کیلو مترې د (مالګیر) په کلي کي د (ادې باغ) په نامه هم یو ځای سته، چي نږدلي د پوالونه یې تر اوسه هم پاته دي، پدې کلي کي هم بارکزي اوسېږي.

لکه څنګه چي مخکي یې یادونه وسوه، چي شهزاده همایون، د زمان شاه مشر ورور او د تېمور شاه مشر زوی، په کال (۱۷۹۴ ز) کي کندهار یې له قیصر څخه ونيو، قیصر د پلار لخوا د کندهار والی ټاکل سوی و، د همایون لخوا د کندهار د نیولو څخه چي زمان شاه ته خبر ورسېد، هغه مجبور سو شو پېښور پرېږدي، کابل او وروسته بیا کندهار ته حرکت وکړي، د دواړو خواوو لښکري د کندهار په (۴۰) څلوېښت کړوهي^(۱) کي سره مخامخ سوې، دې کي د زمان شاه د لښکرو قوماندان سردار پائنده محمد خان و، خو همایون بیا د زمان شاه پخوانی قوماندان احمد خان نورزی د خپلو قواوو قوماندان ټاکلی و، چي ورور یې عبدالله خان نورزی دلته د شاه زمان په پلوی، جګړې ته راغلی و، پائنده محمد خان جګړه بېله وینو تویولو وګټله، د

۱. کروه: شېرشاهي کروه = ۶۰ جریبه او هر جریب ۶۰ سکندري ګزه ته وايي.

احمد خان سره یې اړیکې و نیولې هغه یې خپلې خواته را مات کړ او شهزاده همایون د هرات پر خوا و تښتېد، خو له شهزاده محمود سره یوځای سي، فتح خان بارکزی (د پاینده محمد خان زوی) ترگرشک پوري د هغه پسې ولاړ، خو گير يې نکړ او بېرته کندهار ته راستون سو.

هغه مهال چي خلکو لاد جگړې د پایلو په هکله خبر نه درلود، دغی غیرتمني بنځي خپله بوغره (برقع) واغوستله او توره یی تر ملا و تړله، پر آس سپره سوه، د ښار پر زندان یی برید وکړ او (۸) اته کلن قیصر د زمان شاه زوی یې له زندانه ازاد کړ، بېرته یې د حکومت پر چوکۍ کښېناوه، پدې توگه نوموړي پتمني بنځي د زمان شاه سره خپل ملاتړ وښود، د قیصر آزادول یې د جارچي له لاري د خلکو تر غوږونو ورسول.

دې مېرمني همدارنگه د جگړې د پایلي تر معلومېدو پوري د ښار امنیت ته پاملرنه وکړه، چي په غلا او چپاول لاس پوري نسي، یوځل دې ته خبر ورسېد، چي ددې زوم (مرتضی خان) غواړي په ښار کي تجارتخوني او دکانونه چور کړي، لودې هغه ددې کار څخه منع کړ او اخطار یې ورکړ چي که دا کار وکړي نو سربه یې پرې کړي، هغه ددې خبري ته غوږ ونه نیو او په چور یې لاس پوري کړ، لویي ادې حمله پر وکړه او په توره یې داسي وواهه چي د مخکي راپورته کېدای نسو، وروسته یې زندان ته واچاوه، په پای کي یې د یوه روحاني سړي په شفاعت هغه وبخښی او له زندان څخه یې راوايست. د ازړه وړه بنځه تر اوسه هم د درناوی سره ملگري ده، دگرشک د انجونو لېسه ددې په ویاړ نومول سوېده.

څو ورځي وروسته زمان شاه د خپلو لښکرو سر د کندهار ښار ته ننوت، کله چې يې خپل وړوکی زوی د همايون په جگړه کې زخمی سوی ژوندی ولید، ډېر خوشحاله سو، د لويي ادې څخه يې مننه او درناوی وکړ او قيصر يې بيا هم په کندهار کې پرېښود.^(۱)

د سردار پائنده محمد خان هلمندي په وړاندي د زمان شاه بې پروايي: کله چې زمان شاه له کندهار څخه کابل ته ستون سو او سلطنت يې ټيکاو و موند، د قومي مشرانو سره يې بې پروايي خپله کړه او ورو ورو يې د مطلق العنانی (زورواکی) لاره يې ونيوله، زمان شاه ته چې خپل نظر ډېر پر ځای ښکارېده، نه يې غوښته چې نور خلک پرده باندي د خپلو خدمتونو په خاطر منت و اچوي او يا دا چې د خپلي قومي ونډي له مخي د هيواد په اداره کې شریک او اغېز ولري. په همدې موخه يې د خپل سلطنت په درېيم کال (۱۷۹۶ز) کې (سردار رحمت الله خان د سردار فتح خان پوپلزي زوی) چې د ملتان د مېشتو ابداليانو څخه و، د افغانستان په لويو ښارونو لکه کابل، کندهار، هرات او نورو کې يې قومي اغيز نه درلوده، د (وفادار خان) په لقب سره خپل صدراعظم (لوی وزير) وټاکه.

له بده مرغه پدې وخت کې دده وزير هم يو عصبي او بد خوښه قهرجن سپړی و، چې د قومي مشرانو سره يې ښه سلوک نه کاوه او تل يې د دغو مشرانو په وړاندي زمان شاه بدبينه کاوه.

د دغو سردارانو او قومي مشرانو په ډله کې يو هم پائنده محمد خان د بارکزو مشر او د دربار د نږدې کسانو څخه و، سره لدې چې پائنده

۱. محمد شفيق ژمن، زما هلمند، د مقالو ټولگه، ۳۱۶ مخ

محمد خان د شاه محمود سکنی ماما و، مگر په داخلي جگړو کې یې د زمان شاه پلو ونيو.

بنکاره ده چې ده د دې ټولو خدمتونو په خاطر هيله درلوده خو د وزارت څو کی ورکړل سي، همدارنگه قزلباش مشرانو لکه میرا صلان خان جوانشپر او جعفر خان جوانشپر چې دده د سلطنت د ټینګښت لپاره یې ډېرې هلې ځلې کړې وې، دوي هم د زمان شاه څخه ډېرې هیلې درلودې.

کله چې وفادار خان پدې پوه سو، چې زمان شاه یې د مکاری په جال کې گیر سوی دی، نوموړي ته یې د درواغو راپورونه ورکول چې گویا پائنده محمد خان د شجاع لپاره فعالیت کوي، څو پر پلاز باندي یې کښنوي.

پدی توګه یې شاه د ټولو قومي مشرانو په ځانګړي ډول د پائنده محمد خان په هکله بدبین کړ، دا خبره تر هغه ځایه ورسېده، چې شاه به په څرګنده د نوموړي کسانو په وړاندي مخالفت کاوه، د همدې کبله سرداران او قومي مشران له شاه څخه ناراضه سول او غوښتل یې په مناسب وخت کې غبرګون وښيي.

د نظر خاوندان وایي چې زمان شاه یو په بل پسې دوي سیاسي تېروتنې وکړې: - لومړی دا چې د کم عقل وفادار خان په دسیسه او تحریک یې فرمان صادر کړ، چې له مخي یې ټول بارکزی د دولتي مقامونو او امتیازاتو څخه بې برخي کېدل او دوهمه دا چې هغه مقام چې د خپل خدمتونو په مقابل کې د پائنده محمد خان حق و، هغه یې بې کفایته وفادار خان ته ورکړ.

پیرس لیکي :- وفادار خان یو حریص او حان غوښتونکی سپری و، نوموړي کونښن کاوه چي ټول د شاه اقتدار پخپل لاس کي ونیسي، دی د خپلو کښتو کسانو (زیردستانو) په وړاندي ډېر مغرور او تر حان د لوړو کسانو (بالادستانو) په وړاندي ډېر نرم، چاپلوس او ډارن و، ده د هر چل او نیرنگ څخه کار واخیست، خو زمان شاه یې د خپل لاس آله وگرځاوه، لدې څخه وروسته چي هر څه ده غوښتل، زمان شاه هم هغه کول.

الفنستون وايي :- ددې لپاره چي زمان شاه د خپلو عزیزانو له ډلي څخه یو ډېر بې کفایت سپری ته واک سپارلی و، دا کار هم دده د برباد کېدو لامل سو او هم یې ملت د سترو بدبختیو سره مخامخ کړ.

د زمان شاه پر ضد د خانانو او قومي مشرانو یوه پټه توطیه:

له هغه څخه وروسته چي زمان شاه، پائنده محمد خان او نور قومي مشران له دندو لیري کړل، پائنده محمد خان گرشک او په ناد علی کي د ادې کلاته راغی، چي د شاه او د بد غوښتونکو رقیبانو څخه لیري وي، دا چي ده غوښتل یا نه یې غوښتل، په هلمند کي د بارکزو د ناوې مشران به یې مجلس ته راتلل، وفادار خان دا خبره زمان شاه ته ورسوله او دده ذهنیت یې لا نور هم د نوموړي په هکله خپر کړ.^(۱) په همدغو وختونو کي یو هندي چي غالباً پنجابی به و، ځکه په نامه کي میا دغه مطلب ثبوت کوی او نوم یې (پیر غلام) و، دا سپری په

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۰۳ مخ

کندهار کې دېره سو او مریدانو ته یې لوی لنگر جوړ کړ، دده لنگر ته قومي مشران، روحانیون او عام خلک ډېر وړ جذب وه.

قومي مشرانو د پیر غلام په ځای کې یوه دسیسه او توطیه چې د کودتا شکل یې درلود، طرحه کړه، ددغې کودتا یې وزیر اعظم به وژني او زمان شاه د سلطنت څخه گوښه او بل چا ته د حکومت سپارلو پلان په همدغه لنگر کې جوړ سو، کودتا کوونکو ځکه دا یو مصئون ځای باله چې دا دیو پیر لنگر و، خو وزیر رحمت الله خان د لومړي سره دغه ډله تعقیبوله او زمان شاه ته یې د هغو راپور ورکاوه، ددې حرکت مشران دا کسان وه: (سردار پائنده خان بارکزی، محمد عظیم خان الکوزی، محمد رحیم خان علیزی، نورالله خان بابر، اسلام خان پوپلزی، حکمت خان سرکاهی، سلطان خان نورزی، خضر خان علیزی، زمان خان پوپلزی (=رکاب باشی)، امیراصلان خان جوانشپر، جعفر خان جوانشپر او منشي محمد شریف خان قزلباش) دغو کسانو پر لاندنۍ معاهده قرآن او لوړه کړې وه:

لومړۍ - زمان شاه دي ليري او پر ځای دي شجاع پاچا سي.
دوهم - آينده به پاچا د قومونو په مصلحت پاچا کيږي.
درېيم - کوم پاچا چې د قومي غوښتنو سره سم کار نه کوي سرداران به يې په خپل اختيار ليري کوي.

ځينې ليکوالان داسي هم وايي چې دغې ډلې پرېکړه کړې وه، چې زمان شاه به وژني او پاچاهي به محمود ته ورکوي.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۴۷ مخ

د عملیات موده پنځلس ورځي ټاکل سوې وه، محمد عظیم خان الکوزی د وزیر رحمت الله خان (وفادار خان) د مرپني لپاره ګمارل سوی و او نوري چاري د سردار پائنده خان بارکزي په غاړه وې. (۱)

ددغي کودتا سمبالوونکي مخکي تردې چي عمل وکړي ونيول سول، ميا پير غلام محمد هندی د هندوستان پر خوا وتبستيد، خو ونيول سو او د هغو افغاني قومي مشرانو سره يو ځای اعدام سو، (۱۲۱۴ هـ د روژې ۱۳)، پدې کسانو کي سردار پائنده خان بارکزی هلمندی لوی قومی شخص و او یو زیات شمېر ملاتړلی زامن یې درلودل چي تقریباً ټول د جنګ د میدان سپاهیان او جنرالان وه، په سرکي (فتح خان) چي وروسته د (اشراف الوزراء وزیر فتح خان په نامه وپیژندل سو) و. (۲)

د غچ اخیستلو لپاره مبارزه:

د سردار پائنده محمد خان هلمندي د اعدام په خبرېدو سره دده زامن، دوستان او خپلوان د کندهاره ووتل او خپل ټاټوبي (هلمند) ته یې ځانونه ورسول، خو په هلمند کي د ناوې د بارکزو څخه د پائنده محمد خان په غچ اخیستلو کي مرسته وغواړي، دلته بارکزیانو تر هر څه دمخه د پائنده محمد خان مشر زوی (فتح خان) د خپل قوم د مشر په توګه وټاکه او وروسته یې پرېکړه وکړه، چي دده هر تصمیم په

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د

افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۳۰ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۴۸ مخ

عملي کولو کي به مرسته ورسره کوي، فتح خان که شه هم لاشل کلن سوی نه و، خود دې کار لپاره مناسب سپی او پوره وړتیا یې درلوده. دا وخت د زمان شاه ناسکه ورور (شهزاده محمود) چي خو واره یاغی سوی و او په پارس (ایران) کي اوسېده، فتح خان له نوموړي سره د یو ځای کېدلو لپاره د پارس پر لور و خوځېد او د سیستان له لاري یې کرمان ته چي هلته محمود دېره و، ورسېد، هغه یې د زمان شاه په وړاندي د سلطنت نیولو ته وهڅاوه، دواړو د قرآن کریم مخته سوگند وکړ، چي له یو بل سره د همکارۍ په کولو به هیڅکله یو بل ته خیانت ونه کړي، له سوگند وروسته د اوږه له پنځوس سپرو سره یو ځای د سیستان پر لور و خوځېدل.

منځکي تردې چي فتح خان د کندهار پر خوا و خوځېږي، خپل دوه وروڼه یې له سیستانه د اتلسو سپرو په بدرگې د دراني سردارانو په ځانگړې توگه د فراه د بارکزو د ټبر د مشرانو د ملاتړ د خپلولو لپاره فراه ته واستول، ورپسې فتح خان، محمود او کامران میرزا سره یو ځای فراه ته ولاړل.

محمود او فتح خان د زمان شاه او د هغه د ناتار او ځانغوښتني په اړه د فراه مشرانو ته کیسې وکړې، په پای کي د فراه د درانیو یو شمېر خلکو د فتح خان او محمود په رکاب کي د خپل چوپړ تیاري څرگند کړ.

محمود له دغو ځواکونو سره یو ځای د کندهار په لور مارش وکړ او څرگنده ده، چې د هلمند د ګرځېدو او د بارکزو د ناوې د سیمې بارکزو هم د دغه ځواک ملال پیاوړې کړله.^(۱)

د یادولو وړ ده چې فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو تېرونو کې له فراه څخه تر کندهار یوازینی د میدان سرتیری او د ملی قوت خاوند ګڼل کېده، ده ډېر غښتلی وروڼه درلودل او دده تر شاهي کها له وروسته د افغاني قوت یوازینی بیلګه وه.^(۲)

محمود او فتح خان د بارکزو په مرسته د کندهار خواته و خوځیدل، په (کشک نخود) کې مهر علی خان ساکزی له زرو پلویو (پیاده) او سپرو سره د دوي مخ ته ودرېد، خو ماته یې و خوړله او کندهار ته وتښتېد، سردار فتح خان د کندهار ښار کلابند کړ، تر (۴۳) ورځو کلابندی وروسته ښار یې محمود ته وسپاره او مهر علی خان ساکزي پخپله د کندهار د نیولو خبر زمان شاه ته چې په پېښور کې و، ورواستاوه، زمان شاه له قهره په پنجاب کې د رنجیت سنگ پر ضد له خپلو اقداماتو تېر سو او مخ پر کابل روان سو، د محمود او سردار فتح خان د تمبولو لپاره یې د غزني لار خپله کړه، د احمد خان نورزي او خپل زوی شهزاده ناصر په مشرۍ یې لس زره کسيز لښکر جوړ او مخ د کندهار په لوري واستاوه، د غلجیو د کلات او مقر تر منځ په (سراسپ) سیمه کې احمد خان نورزی، فتح خان ته په سلامي سو،

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په

سدوزي دولت کې، ۱۰۹ مخ

۲. پوهاند عبدالحی حبيبي، د افغانستان لنډ تاريخ، ۲۹۹ مخ

ځکه چې دی هم د نورو په څېر د وزیر رحمت الله خان څخه سخت خپه و، نو د زمان شاه زوی پر شاتگ ته اړ سو، زمان شاه له غزني څخه کابل ته ستون سو، چې نوی ځواک برابر کړي، خو بنار ته له رسیدو سره هغه ورسره پوځیان هم خواره واره سول، په دغه وخت کې وزیر وفادار خان او دوه سوو سپرو او څلورو سوو پلپو څخه پرته نور څوک ورته پاته نسو، نو له همدې کمکې (کوچنۍ) ډلې ټپلي سره یې د جلال آباد مخه ونيوه، محمود او فتح خان په یوه منډه د مقر او غزني له لاری کابل ته ورسېدل او د دوي تر منځ د جگدلي په وچه پاڼه کې لنډه نښته وسوه، چې زمان شاه ماته و خوړه.

توربختی زمان شاه چې تر څو میاشتو مخکې پوري په پنجاب کې د هیواد د بهرنیو دښمنانو د ایلولو په سوچ کې و، د وروڼو د ناخوالو او کورنیو گډوډیو له لاسه داسې سوی و، چې ډېر لږ ملگري ورته پاته وه، پرېشانه و او بې ارادې اړ سو، چې لږ تر لږه د یوې شپې لپاره د ملا عاشق شینواري کلا ته پنا وروړي.

ددې کلا ناوړه پېښې ټولې د بدبختۍ له لاسه پېښې سوې، کنې له ټولو هغو ماتو سره بیا هم تر پنجابه د افغانستان ختیځې او جنوبې برخې دده د توري تر شپول لاندې وې او دده سکه ورور شجاع پر پېښور پیاوړې واکمني کوله، زمان شاه له هغه څخه په یوه لیک کې د مرستې غوښتنه کړې وه، چې خیبریان او یوسفزي دده مرستې ته واستوي.

ملا عاشق شینواري په سر کې په ورین تندي د مېلمنو هر کلی او درناوی وکړ، خو چې وایې ورېده چې محمود کابل ونيو، بيري واخیست چې سبا یې د زمان شاه په پنا ورکولو محمود ونه نیسي، نو

د کلا دروازې یې وتړلې او په شپه کې یې د زامنو په لاس شاه محمود ته پیغام واستاوه، چې د بندیانو په نیولو او بیولو پسې څوک راواستوي.

شېبه لا تېره نه وه، چې زمان شاه او ملګري یې پوه سول، عاشق شینواري د مېلمه پالنې او کوربه توب د دود پر خلاف د فرېب لاره خپله کړې وه او کلک مخالف سوی و، زمان شاه او ملګرو یې هر څه خواری وکړې چې د ځان د خلاصون لپاره ګودر و مومي خو بريالي نه سول.

د دې ناڅاپي پېښې خبر د وارو خواوو (کابل او پېښور) ته رسېدلی و، له یوې خوا شاه محمود د خپل سیال د نیولو لپاره مټي راوغښتې او له بل لوري شجاع د خپل ورور د خلاصون په لټه کې سو.

له کابل څخه د وزیر فتح خان ورور (اسد خان) د یوه جراح سره د جلال آباد پر خوا رهي سو او له بلې خوا له پېښور څخه عبدالکریم خان د بندي پاچا په خلاصون پسې راوځوځید، (جګدلی چې کابل ته لنډ پروت دی)، ځکه اسد خان کلا ته مخکې ورورسېد، زمان شاه یې ونيو او جراح یې د شاه محمود په وینا سترګې وایستې او له ملګرو سره یې کابل ته راوست، له رارسولو سره یې سمدستي په بالاحصار کې د تورو تمبو شاته واچاوه، وفادار خان وزیر او نور پلویان یې له تېغه تېر کړل، دې ناوړه پېښې د شاه محمود او ناسکه ورور شجاع تر منځ د سختو دښمنیو وړپرانېست. (۱)

۱. احمد علي کهزاد، افغان مېرني او تاريخي پېښې، ۱۷ مخ

د زمان شاه په له منځه تلو سره، په هند کې د انګلیسی بنګپلاک او زېښاک پایښت او خپرښت ته ښه موقع او د دوي په ګټه ښه شرایط په لاس ورغلل، په انګرېزانو سرپرېره د افغانستان نورو ګاونډیانو (روسانو، پارسیانو او سکانو) ته هم دا فرصتونه موجود سول، چې د لوی افغانستان له وجود څخه په وار - وار ترېنه لوی - لوی هډونه وشکوي او په تدریجي توګه یې له خپل ځواکمنتوب، امنیت، یووالي، پرمختګ او جغرافیایي تمامیت څخه محروم کړي.

د زمان شاه زوی قیصر، چې دا وخت په هرات کې حکمران و، پارس ته وتښتېد او هرات یې خپل اکا حاجي فېروزالدین ته پرېښود، د پارس پاچا لکه څنګه چې انتظار کاوه، قیصر یې ونازوه او د هر راز مرستي و عده یې ورسره وکړه.

عاشق شینواري چې دا لویه لوبه کړې وه، هم روغ پاته نه سو، درې کاله وروسته چې د شاه محمود لومړی واکمني د شجاع په لاس ږنګه سوه، لومړنی کاريې دا وکړ، چې عاشق شینواري یې راوغوښت او پر داریې وځړاوه، د کوه نورد الماسو غمی چې زمان شاه د شینواري د کلا په دېوال کې تمبلی و، هم شجاع ته په لاس ورغی.^(۱)

د شاه محمود پاچهی او د وزیر فتح خان (هلمندي) وزارت:

شاه محمود په (۱۸۰۱ز) کال کې د افغانستان د پاچا په حیث پرپلاز کښېناست، نوموړی چې د کابل د تخت د نیولو سره، د خپل ژوند تر ټولو لوی مقصد ته ورسېد، د زمان شاه د وخت د تجربې خاوندان،

۱. همدا اثر، ۲۲ مخ

نظامي او ملكي وزيران او مامورين يې بې واکه کړل، د دوي پر ځای يې خپل پلويان وټاکل، په دې لړ کې د سردار پائنده خان بارکزي زوی فتح خان بارکزي ته يې د شاه دوست لقب ورکړ، خپل وزير يې وټاکه او قاضي محمد سعيد خان بارکزي يې د کندهار د قاضي القضاة او د (خان علوم) لقب يې ورکړ.

د وزير فتح خان د مهر سجع په لاندې بيت پيل کېږي:

طالع محمود را نازم کزوست طالع محمود را نازم کزوست
سرفراز فتح و نصرت شاه دوست سرفراز ملک و دولت شاه دوست

او د قاضي القضاة محمد سعيد خان بارکزي مهر په لاندې سجع

و:

محمد سعيد از فضل حق مشهود شد قاضي القضاة شاه

محمود شد ^(۱)

شاه محمود د تخت ناستي سره سم، د هیواد ټولې سیاسي، نظامي او نوري چاري وزير فتح خان ته وسپاره، وزير فتح خان هم د معمول سره سم، خپل ټول وروڼه د افغانستان په بېلابېلو ولایتونو کې حکمرانان کړل، یواځې دوست محمد خان يې له ځان سره په مرکز کې وساته، محمد عظیم خان او بیا وروسته عبدالجبار خان ته يې کشمیر ورکړ، پېښور يې تراټکه یار محمد خان او سلطان محمد خان ته وسپاره، سنده او بنکار پور يې رحمدل خان، غزنی يې شېردل خان،

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمې میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کې د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۴۳ مخ

بامیان یې کهنډل خان، کندهار او دهغه شاوخوا له کلاته تر بولان درې، فراه او هلمند پوري مهردل خان او پردل خان ته او د پره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنیو سیمو پوري نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ سو،^(۱) گواکي عملي اجراءات او حکومتی چاری وزیر فتح خان او دهغه وروڼو سرته رسولې او د عیش او عشرت کارونه شاه محمود ته پاته سول، د افغانستان په تاریخ کي بنایي د شاه محمود په څېر نالایق او بې پروا پاچا ته د پېر لږ د قدرت نوبت رسېدلي وي او که ورته رسېدلی وي، نو هغه به هم دده په څېر د افغانستان د بربادۍ سبب گرځېدلی وي.^(۲)

شاه محمود ته د وزیر فتح خان (هلمندي) پوځي خدمتونه:

لکه مخکي چي مو ولوستل د شاه محمود لپاره د پاچاهۍ په نیولو کي وزیر فتح خان د پېر زیار وکینس او د خپلي ژمني په پوره کولو کي چي د شاه محمود سره یې کړې وه بریالی سو او نوموړي ته یې د کابل پلازونیو.

دهغه څخه وروسته په ټول افغانستان او گاونډیو کي یو ډول گډوډي (انارشي) منځته سوه، چي لومړی د زمان شاه سکه ورور شجاع الملک چي دامهال په پېښور کي و، یاغي سو او د سکه ورور (زمان شاه) د غچ اخیستو او پلاز لپاره کار پیل کړ.

شجاع دغه وخت شل کلن و، د ساتونکو له یوې وړې ډلي سره په پېښور کي پرېښوول سوی و، د زمان شاه کورنۍ او د دولت ټول

۱. پوهاند عبدالحی حبیبی، د افغانستان لنډ تاریخ، ۳۰۵ مخ

۲. عبد الباري جهاني، هرات، پښتانه او ستره لوبه، ۱۸۸ مخ

جواهر او نوري شتمنی ده ته سپارل سوي وې، له هغې ناخاپي ويري وروسته چي دده د ورور له ماتې پيدا سوې وه، ده وپتپيله چي ځان پاچا اعلان کړي او له شاه محمود سره د يوې منظمې نښتې لپاره تيارې ونيسي، نو ده له دې امله د پېښور شاوخوا قومونو په مينځ کي ډېرې روپۍ و وېشلې او ډېر ژر يې وليدل، چي د برو درانيو ډېر کسان د هغه تر بيرغ لاندې ټول سوي دي.

د (۱۸۰۱ز) کال د دسمبر په لسمه نېټه شجاع الملک له پېښوره پر کابل باندي د حملې لپاره را روان سو، د جلال آباد ښاريې ونيو، خود محمود له پوځ سره چي هغه له درېيو زرو مېرو څخه جوړ و او مشريې وزير فتح خان و، مخ سو، د شجاع الملک سره لږ تر لږه لس زره عسکر وه، خو دوي ټول بر درانيان وه او که څه هم دوي د خپلو قومي جگړو سره روږدي وه، خو له منظمې جگړې او د هغه د دسپلين سره نا آشنا وه، د جگړې په پيل کي د شجاع الملک پوځ بريالی و، خود ده بر دراني پوځيان له گډوډۍ څخه د خپلي گټې په اميد وه، همدا چي په دې فکر سول، چي بری قطعي سوي له خپلو ليکو څخه ووتل او د پاچاهۍ خزاني په لوټلو يې پيل وکړ، چي شجاع الملک د بې احتياطي له امله له ځان سره د جگړې ډگر ته راوړې وه.

وزير فتح خان له دغي موقع څخه گټه واخيسته او د شجاع الملک پر پوځ يې بريد وکړ، شجاع الملک يې مات کړ، شجاع چي دې حالت ته وکتل، نو د خيبر غرونو ته وتښتېد، چي هلته د پاچاهۍ د نيولو لپاره د نويو شېبو انتظار وباسي، خو وسله او پانگه يې د وزير فتح خان د ځواکونو لاس ته ورغله، فتح خان د شجاع الملک له خزاني څخه تر لاسه سوي پيسې پر خپلو جنگياليو و وېشلې او د پېښور پر

لوريي خپل پرمختگ ته دوام ورکړ، د پېښور دروازي په لنډي مودې کې د فتح خان د لښکر پر مخ پرانیستل سوې او له نږدو سیمو څخه یې د ماليې راټولونه پیل کړه.

کوم وخت چې وزیر فتح خان په پېښور کې و، غلزیو له زابل څخه د لوگر تر سیمو پورې په پاڅون لاس پورې کړ، هغوي لومړی عبدالرحیم خان غلزی (غلجی) د پاچا په توگه وټاکه او وروسته یوې ډلې د شهاب الدین توخي په مشرۍ د کندهار پر ښار حمله وکړه، عبدالحنان هلمندي (چې د فتح خان د اکا زوی دی) او سیدال خان الکوزي د ښار دفاع ته ملا وتړله، د پل سنگي په سیمه کې سخته جگړه وسوه، دوه سوه تنه دراني او زرتنه غلزي په نوموړي جگړه کې ووژل سول.

هغې ډلې چې د عبدالرحیم خان غلزي په مشرۍ پاڅون کړی و، تر غزني پورې یې ټوله سیمه لوټ کړې وه، د غزني پر ښار یې حمله کوله، مگر د غزني ښار خلکو د ځان څخه دفاع وکړه، شورشیانو د شلگر او زرملا لاره ونيوله، چې شمېر یې شلو زرو تنو ته رسېده.

شاه محمود درې زره کسان جگړې ته چمتو کړل، خودا وخت وزیر فتح خان په پېښور کې و، نو شاه هم دې ته اړ سو، چې شېر محمد مختارالدوله (د احمد شاه بابا صدراعظم) له بند څخه خلاص کړي، دغه مجرب سړي شورشیان یې وټکول او د څو تنو سرونه یې ورپرې کړل او کابل ته یې واستول او د محمود په امر د بلخ د غونډۍ سره نږدې یې د سرونو څخه کله منار جوړ کړ.

د (۱۸۰۲ز) کال په پسرلي کې غلجیان بیا ناڅاپه راولاړ سول، لکه څنګه چې لومړی راولاړ سول، مگر دا ځل هغوي په یو خاص نظم

باندې کار پیل کړ، پدې بغاوت کې د غلجیو ټول قبائل گډون درلود او پنځوس زره پوځ سره غونډه سو.

دا ځل له درېیو لارو (لوېدیځ، جنوب او ختیځ) څخه یې غوښتل چې پر کابل یرغل وکړي، وزیر فتح خان بارکزی او شهزاده کامران چې دا مهال په پېښور کې وه، کابل ته راغلل، عبدالواحد خان هلمندی د فتح خان بارکزی د اکا زوی د کابل په شاوخوا کې د ښار څخه دفاع وکړه، وزیر فتح خان پخپله د جبار خېلو او احمدزیو غلجیانو سره جگړه وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، ورپسې یې د عبدالرحیم غلجی ډلي ته چې غوښتل یې د لمر خاته لخوا پر کابل یرغل وروړي ماته ورکړه او ونیول سو، چې په اخیر کې د دوو زامنو سره په توپ والوزول سو، وزیر فتح خان هم د غلجیانو ټولي دفاعي کلاوي ونړولې، دا ځکه چې نوموړو به له دې کلاگانو څخه د ښه دفاعي سنگرونو په توگه کار اخیسته.

شاه محمود خپل ټول پام د کابل د ورځېرمو سیمو خونديتابه ته اړولی و، چې شجاع یو ځل بیا د خیبر د وگړو له منځه یو شمېر د پیسو او ډالیو په بدل کې ځانته راوهڅول او دوولس زرین لښکر یې جوړ او پر پېښور یې یرغل وکړ، خو د پېښور ساتونکو د شجاع گڼ شمېر جنگیالی له پښو وغورځول او شجاع یو ځل بیا په تینبتي و تښتېد، د همدغه کال (۱۸۰۲ز) په لړ کې وه، چې د آمو د سیند له بلي غاړې ازبکو پر بلخ برید وکړ، خو د بلخ په ورځېرمو سیمو کې د وزیر فتح خان د استول سوي ځواک له خوا یې ماته وخورله او اړ سول چې بېرته د آمو د سیند بلي غاړې ته په شا سي.

د وزیر فتح خان پرله پسې بریاوې د شاه محمود د دربار پر یوه نږدې او مخور غړي (اکرم خان الکوزي) باندي ډېرې درنې پرېوتلې او له وزیر فتح خان سره یې تربگني پیل کړه، وروسته پرېکړه وسوه چې محمد اکرم خان دي په کابل کې پاته سي او وزیر فتح خان دي پېښور ته ولاړ سي.

وزیر فتح خان پېښور ته ولاړ او د هغه ځای له پرگنو څخه یې د خپل لښکر د لگښتونو لپاره مالیه راټوله کړه، د کشمیر حاکم ورته پنځوس زره روپۍ واستولې، بیا یې د کوهانټ، بنو او دامان په لور ودرول او له هغو ځایونو څخه یې هم مالیه راټوله کړه، ورپسې یې د وزیرستان د نیولو تکل وکړ، د وزیرستان له نیولو وروسته، د (۱۸۰۳ز) کال دوی و، چې کندهار ته ورسېد.

وزیر فتح خان کندهار ته د ستنېدا په لاري کې خبر سو، چې شهزاده قیصر د پارسیانو (ایرانیانو) په مرستې پر کندهار د برید تکل لري، په دغه وخت کندهار د شهزاده کامران په لاس کې و، وزیر په بېرته ځان کندهار ته ورساوه او له شهزاده کامران سره یې یو ځای د قیصر په تمبولو پیل وکړ، د دواړو خواوو ترمنځ په (کوکران) کې ډېره کلکه خونړۍ جگړه ونښتله، چې په پای کې قیصر ماته وخوړله، د قیصر د لښکر بولندوی (اکرم خان) په دغه جگړه کې ووژل سو، قیصر و نیول سو او کابل ته یې واستاوه.

څه موده وروسته وزیر فتح خان له خپل ورور دوست محمد خان سره کابل ته ولاړ، شجاع الملک، کابل ته د فتح خان له ورتګ څخه په گټې اخیستنې چې میدان یې تش لیدلی و، یو ځل بیا پر کندهار برید وکړ، خو وزیر فتح خان له خپل ورور سره یو ځای د کامران ملاتړ ته ورغی

او یو ځل بیا یې شجاع ته ماته ورکړه، شجاع بېرته پېښور ته ورتښتېد، په دغه ځای کې وزیر فتح خان د غفور خان بارکزي، سیدالخان الکوزي او خواجه محمد خان سدوزي پر پالیالی او صداقت باندي شکي سو او درې سره یې زندان ته واچول.

د وزیرستان د سوېې او د کندهار په کوکران کې د قیصر د ماتې په پام کې نیولو سره دا د شاه محمود د حکومت د مخالفینو پر وړاندي د وزیر فتح خان اتمه بریالی جگړه وه، د فتح خان نهمه جگړه د کابل په قلعه قاضي کې د شجاع پر وړاندي وه، چې د شاه محمود د ژغورني لپاره یې تر سره کړه.

وزیر فتح خان په کندهار کې و، چې اکرم خان الکوزي په کابل کې مړ سو، له بلې خوا (مختارالدوله شېر محمد خان) هم له شاه محمود څخه د وزارت د څوکۍ غوښتونکی و، خو شاه محمود دا څوکۍ د وزیر فتح خان حق گانه او پردغي څوکۍ یې د شېر محمد خان له گومارني څخه ډډه وکړه، شاه محمود خپل زړه پر قزلباشو باندي تړلی و او هغوي هم د خلکو پر خیتو او برخلیک باندي واک چلاوه، شاه د سنیانو په سرته کونو او شکایاتونو خپل غوږ هم نه گراوه.

په داسې وخت کې چې په ښکاره حالت آرام ښکارېده، د اهل سنت بلوا او د اهل تشیعو د وژني پېښه په کابل کې منځته راغله، چې په پای کې د شاه د سلطنت په له منځه تللو تمامه سوه.

لکه څنګه چې پوهیږو، نادر افشار د هرات، کندهار او کابل تر فتحه کولو وروسته د ترکانو، ترکمنو او کردانو یو شمېر قبیلې چې په عمومي توګه د قزلباشو په نامه یادېدلې، له خپلو کورنیو سره یې په نوموړو ښارونو کې مېشت کړلې، چې په دې توګه د سوق الجیشي د

مهمو ځایونو څارنه وکړي او د هغه لپاره د هند دروازي پرانيستي وساتي.

احمد شاه بابا دغه کسان د شاهي غلامانو په نامه د دايمي منظم لښکر په توگه په خپل پوځ کې شامل کړل او د هغوي د مشرانو او مخکښانو لپاره يې رتبې او جاگيرونه وټاکل، په (۱۷۹۹ز) کال کې کله چې زمان شاه هرات ته ولاړ، نو دا يې احساس کړ، چې د هغه ځای قزلباش د هغه ورور (محمود) ته چې په هرات کې يې ډېر وخت تېر کړی و، ژمن او وفاداره دي، نو د دولس زرو په شاوخوا کې د هرات قزلباش يې کندهار، غزني او کابل ته کډه کړل، دوي د پخوانيو قزلباشو او يو شمېر هغو خلکو سره چې په اصل کې پارسيان (ايرانيان) وه او د دولت د کارکوونکو لکه، منشي، مستوفي او په نورو نومونو سره يې په دربار کې خدمت کاوه، په کابل، غزني، کندهار او نورو ښارونو کې يې د اهل شيعه و اقلیت تشکیل کړ، چې د اهل سنت مذهب د اکثريت په منځ يې په ښو و دانيو او ځايونو کې ژوند کاوه.

د شاه محمود د سلطنت په وخت کې د اهل سني او اهل تشيعو تر منځ يوه ستونزه راولاړه سوه، دلته مور له تاسو ته د بېلابېلو ليکوالانو نظرونه شريکوو:

د سراج التواريخ ليکوال ليکي: (خو تنو قزلباشو ځوانانو يو سني مذهب تنکی ځوان په زور سره خپل کورته داخل کړ او د لواطت ناوړه فعل يې ورسره په جبر اجراء کړ، وروسته له څو ورځو کله چې راخلاص سو، نو موضوع يې له خپل پلار سره شريکه کړه، پلار يې د جمعې په

ورځ په جومات کي له میر و اعظ څخه د انصاف غوښتنه وکړه، نوموړي میر په همدې غونډه کي د قزلباشو د وژلو امر صادر کړ. (الفنستین چي فقط شپږ یا اووه کاله له دې پېښي وروسته افغانستان ته راغلی و، دا موضوع په بله بڼه بیانوي: (د اهل سنتو یو ځوان چي یو قزلباش یې وژلی و، د محکمې په حکم اعدام سو، اهل سنت پدې کار په قهر سول او دا کار یې له قزلباشو څخه د شاه د پلوی له لامله وبالله او د هغه په جنازه کي یې په ډېر شمېر کي د خپلو احساساتو په څرگندولو سره گډون وکړ او خلکو د میر و اعظ کور ته مخه کړه او د هغه په فتوا سره یې د قزلباشو په کورنو برید وکړ).

د تاریخ سلطاني لیکوال لیکي: (یوه قزلباش، یو سني مذهبه تنکی ځوان خپل کور ته مېلمه او ورپسې ورسره لواطت وکړ، تنکي ځوان کور ته له ستنېدا وروسته پېښه خپلي کورنۍ ته بیانوي، د ځوان هلک پلار شاه محمود ته خپل گربوان څیړي او د انصاف غوښتنه کوي، پاچاهم قضیه د بناړ قاضي ته ورسپاره، قاضي د جرم د اثبات لپاره شاهدان غواړي چې دا کار د مدعي علیه لپاره ناشونی و، د هلک پلرگنی د جمعې په ورځ د پل خشتي جومات ته ځي او له میر و اعظ آغا څخه د مرستي غوښتنه کوي، میر و اعظ د قزلباشو پر کورنو د یرغل او د هر قزلباش د وژني بولنه ورکوي، خلک د پل خشتي له جوماته راو لاریږي او پر چنداول، چي د قزلباشو استوگنځی دی، و اوړي او د چنداول په لارو او کوڅو کي چي هر څوک یې مخي ته ورځي په تورو، چرو او کوتکو وهي، یا یې وژني او کورونو ته یې اوړور اچوي).

د پېښې علت هر څه چې وي، د قزلباشو د عامه وژني اقدام چې د هغوي افرادو د وروستۍ پېړۍ په نيمايي کي د سلطنت ځانگړې اردو تشکيلوله او د پاچا د کړنو د نفوذ او د هغه د رقيبانو په ځانگړي توگه د فيوډالانو او سردارانو په مقابل کي مهمه وسيله وه، په حقيقت کي دا اقدام د سلطنت د ځواک د کمزوري کولو او بيا له سره، سردارانو، اشرافو او قبایلي نفوذ لرونکو ته د واک لېږدول و، په همدې علت پر روحانيونو سربېره د درانيانو ستر سرداران لکه مختارالدوله شېر محمد خان، احمد خان نورزی او نواب خان ددې ډلي يعنې د سني لښکر مخکښان وه او څنگه يې چې نه سواي کولای، قزلباش د شاه او د مرکزي خدمت په نامه له منځه يوسي، نو د کابل له شاوخوا د سني مذهب خلکو مذهبي احساسات راوپارول او غټه بلوا يې جوړه کړه، پاچا چې نه يې غوښتل د هغه د اردو افراد قتل عام سي، نو تر خپله وسه يې د قزلباشو حمايت وکړ او انتظار يې درلود، ترڅو وزير فتح خان چې په کندهار کي و، له خپلو ځواکونو سره کابل ته راستون سي او ددې فتنې اور مړ کړي.

مختارالدوله چې په ښکاره د سولي او تقوا خبري په جامه ملبس و، په اصل کي ډېر کينه ناک او مقام غوښتونکی سپی و او د وزير فتح خان په رتبه او مقام يې حسد کاوه، په دې هڅه کي سو، چې د خلکو له عامه احساساتو څخه استفاده وکړي او شاه محمود له منځه يوسي او د هغه پر ځای بل پاچا وټاکي او د چارو واگي هغه ته وسپاري، دې موخي ته د رسېدلو لپاره يې شجاع الملک ته مخ وگرځاوه، هغه تردې مهاله شاه محمود ته نه و تسليم سوی او له څو ناکامو بريدونو وروسته په زړمت کي د فرصت په انتظار کي ناست و، شاه محمود چې

د مختارالدوله له ارادې څخه خبر سو، نو د هغه د نیولو فرمان یې صادر کړ، مختارالدوله په تېښته له کابل څخه ووت او د شجاع الملک له لښکر سره یو ځای سو او هغه یې پر کابل باندي برید کولو ته په شا وټکاوه، له بلي خوا میرو اعظ، شاه یې د قزلباشو سره په لاس یو کولو تورن کړ، سني مذهب یې د هغه په خلاف راوپارول، چي په پایله کي شاه محمود او قزلباش په بالاحصار کي د خلکو لخوا کلابند سول او شجاع الملک چي په دې وخت کي ډېر شمېر دراني سرداران ورسره یو ځای سوي وه، پرته له کومي جگړې کابل یې ونيو، خو لاهم د هغه بری یقیني نه برېښېده، ځکه وزیر فتح خان له یوې ډلې سره د شاه محمود مرستي لپاره له کندهاره د کابل په لوري په حرکت کي و، کله چي کابل ته رانږدې سو، نو شجاع الملک او امیران د نوموړي مقابلې ته راوپاندي سول او دواړو خواوي د قلعه قاضي په سیمه کي مخامخ سوي،^(۱) د دواړو خواوو ترمنځ خونړۍ جگړه ونښتله، دا نښته له سهاره تر ماښامه روانه وه، داسي برېښېده، چي سوبه د وزیر فتح خان د لښکر په برخي ده، ځکه د جگړې په وروستیو شپبو کي فتح خان له خپلي ځلاندي توري سره راووت او پر دښمن یې یرغل وروپ، دښمن ونه سو کولای ځان ټینګ کړي، نو فتح خان او د هغه بدرگه جنگیالیو ته یې لاره ورکړه او د بناړ پر خوا یې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ، خو په همدې لړ کي د وزیر فتح خان د لښکر یوه مشرد جبهې له شاد شجاع الملک په پلوی د وزیر فتح خان له لیکو ووت او د فتح خان د لښکر شاتینۍ برخه له گډوډۍ سره مخامخ سوه، کله چي وزیر

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۳۰ مخ

د نوموړي افسر له خيانتته خبر سو، نو دې ته اړ سو چي له خپلو وروڼو او يو شمېر بدرگه ملگرو سره په گډه د دښمن ليکه د توري په زور ماته او د کندهار پر خوا و خوځيږي.

که څه هم وزير فتح خان په دې جگړه کي ماته و خوړله مگر دې ماتي ونه سو کولای د هغه پر پياوړو روحياتو او ټينگ هوډ باندي کومه ناوړه اغېزه وشيندي، ځکه فتح خان د پياوړو روحياتو څښتن و او دې ماتي ونه سو کولای د واکمنۍ په بيلا بيلاسته راوړنه کي يې ناهيلي کړي.

شاه محمود د وزير فتح خان د توري او تدبير تر سيوري لاندي د درو کالو لپاره په کابل کي سلطنت وکړ، خو له دې چي نوموړی چرچه مار، آرام خوښی او ضعيف النفسه سلطان و، وگړي د وزير فتح خان په نشتوالي کي د هغه پر وړاندي ولاړ سول او په کال (۱۸۰۳ز) د جولای په مياشت کي شجاع الملک يې د پاچاهۍ پر گدي کښناوه.^(۱)

د شاه شجاع لومړی ځل پاچاهي:

د کابل په بالاحصار کي د شاه محمود په بنديکولو سره شجاع الملک د شاه شجاع په نامه د افغانستان پاچا سو، له هر څه لومړی يې خپل سکه ورور (زمان شاه) چي د محمود لخوا يې سترگي ايستل سوي وې، له بنده را خلاص کړ او بيا وروسته يې ملا عاشق شينواری چي مخکي يې يادونه سوې ده، په دار کړ او د نوموړي د کلا څخه يې

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۴۸ مخ

د کوه نور الماس راو کینس او بیایې ټوله کلا د خاوري سره خاوري کړه.

شاه شجاع غوښتل چې شاه محمود په سترگو وړاند کړي، مگر چې څنگه محمود د قرآن کریم سره یو ځای خپله عریضه ورته واستوله او د بلی خوا شېر محمد خان د هغه شفاعت وکړ او داسی هم ویل کیږي، چې زمان شاه، شاه شجاع ته وویل (ماته د ږندېدلو زور معلوم سوی دی، هیله ده چې شاه محمود بندي کړه او ږندوه یې مه)، نو ځکه شاه شجاع هغه وړاند نه کړ، شاه شجاع به په تاریخ کې ډېري تېروتنې کړي وي، خود شاه محمود په بخښلو سره یې داسی اشتباه وکړه، چې حتمن به تر مرگه ورباندي پښیمانه وي.^(۱)

د شاه شجاع وزیر (مختارالدوله شېر محمد خان) غوښتل د بارکزو او سدوزو دوو سترو کورنیو تر منځ د کینې او حسد پر اور باندي د پای د ټکي په ایښوولو د بنمې ورکه کړي، نو په همدې هیله یې د دوست محمد خان خور (وفا پېغم) د شاه شجاع په نکاح کې راوستله، خپلوي را منځته سوه، شاه شجاع له نواب اسد خان او د خپل د وزیر له ورور (گل محمد خان) څخه و غوښتل چې کندهار ته ولاړسي او فتح خان کابل ته راوړي او ورته ووايست چې د شاه شجاع په دربار کې به د خپل پلار په شان له سرلوړي او درنښته برخمن واوسي، په دې پلاوي کې شهزاده حیدر، احمد خان نورزي او عطا محمد خان بارکزي هم گډون درلود، شاه شجاع د وزیر فتح خان د ډاډیني لپاره یو ژمنلیک هم د پلاوي په لاس واستاوه.

۱. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۸۴ مخ

کله چې پلاوی په کندهار کې فتح خان ته ورسېد او د شاه شجاع د درنښت او هیلو سلامونه یې ورته وړاندې کړل نو فتح خان هم کابل ته مخه کړه او د کابل پر لور روان سو، له بلي خوا کامران د وزیر فتح خان دغه گام د اړیکو د پرېکون په توگه وگڼه او د هرات پر لور وتښتېد او د هغه پرځای د زمان شاه زوی قیصر د کندهار د حاکم په توگه وټاکل سو.

له دې خوا وزیر شېر محمد خان واورېدل چې وزیر فتح خان کابل ته رارهي سوی دی، نو د هغه مخي ته ترغزني پوري د ښه راغلاست لپاره ورغی او وزیر فتح خان یې په ډېر تاوده هرکلي کابل ته د پاچا دربار ته راوست، خو شاه شجاع له خپلي کړي ژبي او ژمني پښیمانه او منکر سو، په ځانگړې توگه شاه شجاع هغه مهال له خپلي ژبي و اوښت، چې گوري فتح خان له وزیر شېر محمد خان سره په یوه کور کې ژوند کوي، اکرم خان چې د شاه شجاع بل وزیر دی، پاچا ته وړاندیز کوي، چې دی دي پېښور ته واستوی، شېر محمد خان او فتح خان به هم له ځان سره بوزي او دوي به یې هلته بندیان وساتي او په دې توگه به شاه د هغوي له سرخوږی، خلاص سي، شاه شجاع هم دغه وړاندیز ومانه او پېښور ته د تگ او تاییا امر یې ورکړ، خو شېر محمد خان له هر سوري چې و، خبر سوی و، چې پاچا ورته کوم پخلی په پام کې نیولی دی، شېر محمد خان دغه خبره له وزیر فتح خان سره شریکه کړه او پرېکړه وسوه، چې فتح خان دي په کابل کې د پاته کېدلو لپاره یوه پلمه جوړه کړي او د پاچا د نه شکمنېدلو لپاره به شېر محمد خان له اکرم خان سره پېښور ته ولاړ سي.

شېر محمد خان له فتح خان سره ژمنه وکړه، چې د وزیر فتح خان دوست به دده دوست او د بنمن به یې دده د بنمن وي او تل به له یو بل سره په سلا د بنمن پر وړاندې په ګډه جنګیږي، بیا یې وزیر فتح خان ته او یا زره روپۍ ورکړې، چې د خپلو موخو د پلي کولو په لاره کې یې د اړتیا پر مهال ولګوي.

شاه شجاع تیزین ته رسېدلی و، چې د خپل وزیر له دسیسې څخه خبر سو او وپېرېد، چې بنایي یاده دسیسه د وزیر فتح خان له پلوه پلې نه سي، نو هغه و، چې شاه د خپلو سرتیرو یوه ډله په بېرته کابل ته واستوله، چې فتح خان له نورو سردارانو سره په ده پسې د بندي په توګه پېښور ته راوړي، خو کله چې فتح خان د پاچا له دغه ګام څخه خبر سو، نو د سترګو په رپ د لوګر له لارې د کندهار پر لور ولاړ.

د وزیر فتح خان (هلمندي) هلي ځلي:

وزیر فتح خان چې کله له شاه شجاع څخه نا هیلی سو، نو پدې لټه کې سو، چې په څه ډول د احمد شاه بابا له کورنۍ څخه یو بل غړی پر پلاز کښېښوي، نو کندهار ته چې کله راوسېد لومړی ځل یې د زمان شاه د زوی (قیصر) سره چې دا وخت د کندهار والی و، وکتل او نوموړي ته یې ډاډ ورکړ، چې د پلاز په نیولو زه د سره ملاتړی یم، خو قیصر د فتح خان سره پر خپلي ژمنې ونه درېد او فتح خان هم له هغه سره اړیکې پرې کړې، له هغه څخه وروسته بیا قیصر وغوښتل چې د وزیر فتح خان په مرسته د کابل پلاز ونیسي، خو شاه شجاع چې کله خبر سو، نو کندهار ته راغی، قیصر د کندهار ډالې ته وتښتېد او له هغه ځایه مرکزي غرونو ته ولاړ، شاه شجاع چې د وزیر فتح خان له

یاغیتوب څخه ډېر ستړی سوی و، نو د فتح خان سره یې اړیکه ونیول او نوموړی یې بیا ځلی خوشحال کړ.

شاه شجاع او وزیر فتح خان د پېښور د یاغیانو د ټکولو په تکل د پېښور پر لور یې خوځېدا پیل کړه، د (۱۸۰۵ز) کال په اپرېل کې پېښور ته ورسېدل، په دغه وخت کې شاه شجاع په ډېره غازي خان کې میر علم خان له واکمنۍ گوښه او پر ځای یې عطا محمد خان نورزی وگوماره، فتح خان د شاه مخي ته ودرېد او ویې غوښتل چې دا کار ونه کړي، خو نوموړي ونه مانه، د پاچا دغه کار وزیر فتح خان یې خفه کړ او په خوا بدي زړه هرات ته ولاړ، د هرات والي (حاجي فېروزالدین) داسې سړی نه و، چې په کابل کې د سلطنت د نیولو لپاره ملا وټړي، له دې کبله فتح خان او ورور یې دوست محمد خان یو ځل بیا کندهار کې، قیصر ته ورغلل، خو وزیر فتح خان د قیصر لخوا بندي سو، دوست محمد خان په مېرانه خپل ورور له بنده خلاص کړ او خپلي پلرني ټاټوبي (هلمند) ته ولاړل.

وزیر فتح خان څو ځله له شاه شجاع سره یو ځای سو او بیا یې ورسره پرېکون وکړ، پدې کې هیڅ شک نسته چې له دغو یو ځای کېدنو او پرېکونونو څخه د وزیر موخه د سدوزو په کورنۍ کې د داسې یوه وړ او پوه سړي موندنه وه، چې د احمد شاه بابا په څېر د هیواد د چارو د پر مخ بېولو لپاره پیاوړې وړتیا پکښې نغښتې وي او دا هغه ځانگړتیا وي چې نه د شاه شجاع، نه د کامران، نه د قیصر او نه د حاجي فېروزالدین په ځان کې لیدل کېدلې، له دې کبله د کار چاره یې د شاه شجاع له زندانه د شاه محمود په خلاصون او یو ځل بیا د افغانستان پر پلاز د هغه په کښېنولو کې ولیدله.

وزیر فتح خان هیڅکله ستړیا نه منله او خپلي موخي ته د رسېدلو په لاره کې یې د هر راز گواښ په منلو وپره نه درلوده، له همدې کبله د شاه محمود له پرځېدلو وروسته، وزیر په یوه ځای کې نه تم کېده، کله به هلمند، کله کابل، کله کندهار، کله فراه او هرات او کله پېښور، سندھ او شکارپور ته د آس پر شا لالهانده په تگ راتگ و، د همدغه تگ راتگ په لړ کې به کله له لښکر او کله به له خپلو وروڼو او ملگرو سره د کابل او فراه ترمنځ خنډونه د خپلي لارې له سره لیري کول.

په هغو شپو ورځو کې چې د مختارالدوله شېر محمد خان له لاسه د چارو واگي واخیستل سوې او گونښه پر کور کښېنول سو او له میرو اعظ سره یو ځای د شاه شجاع د راپرځولو لپاره یې هلې ځلې پیل کړې وې، فتح خان خپل ورور شېردل خان ته دنده وسپارله، چې د قزلباشو په مرسته دې د کابل له بالاحصاره د شاه محمود د ژغورنې په لاره کې کونښن وکړي، څرگنده ده، چې له بالاحصاره د محمود ژغورنه دومره آسانه نه وه، ډېرې چابکۍ او ځیرکۍ ته یې اړتیا درلودله.

د بارکزو وروڼو په منځ کې له وزیر فتح خان څخه وروسته شېردل خان په ډېرې پوهې، پوځوالي او ځیرکتابه سمبال و، هغه وکولای سول د اتو ساعتونو په اوږدو کې د کار پوهو ورهنگرو (ماهر و کاسبینو) په مرسته، د کابل تر بالاحصار لاندې یو کیندوی (نقب) ووهي او بندي پاچا ورڅخه را خلاص کړي، شاه محمود تر یوې مودې پورې په شهدای صالحین کې د یوې مقبرې تر څنګ تر هغې شېبې پورې پټ سو، چې ښاري گزمه د هغه له لټون څخه نا امیده سوه، شاه محمود د شپې په تیاره کې پر آس له څو تنو سره یې یو ځای په تېښتې د هرات پر

لور و دانگل، شاه محمود ته په هرات کي د هغه ورور فېروزالدین په خوښۍ بڼه راغلاست و وایه، خو ورور یې په لنډ وخت کي خپل چلند بدل کړ، بنایي فېروزالدین په ځان وپربدلی وي، چې ورور یې هرات دده له منگولو و نه باسي.

شاه محمود د خپل ورور په چلند کي د بدلون په لیدلو له هراته، فراه ته ولاړ، هلته د فتح خان او د هغه د وروڼو د راتلونکي په پام کي نیول سوي گام پورته کولو ته سترگي په لار کښېناست.

په حقیقت کي بارکزیو وروڼو په کندهار کي د ځواک له راټولولو سره سم شاه محمود ته پیغام واستاوه، چې کندهار ته راسي، بیا یې د کابل پر لور تگ ته ملا وتړله، کابل ته د لاري په اوږدو کي چې کله کلات ته ورسېدل، نو له شاه محمود سره د بدرگه لښکر په منځ کي بېلتون رامنځته سو، نور محمد خان او عطا محمد خان بامیزی د شاه محمود له لښکره بېل سول، له شاه محمود سره یوازې فتح خان او دوست محمد خان سره له خپلو نورو وروڼو پاته سول، بارکزی وروڼه پوه سول، چې له لښکر پرته نه سي کولای کوم کار تر سره کړي، له دې کبله دوي هم خپله مخه پرته د هلمند خوا ته تاو او په گرشک کي دېره سول.

شاه شجاع چې تر کلاته مخته راغلی و، له هغه ځایه بېرته پېښور ته ولاړ، چې د الفنسټن تر مشرۍ لاندې انگرېزي پلاوي ته بڼه راغلاست و وایي، انگرېز پلاوي د (۱۸۰۹ ز) کال د فبرورۍ د میاشتي په (۲۵) نېټه پېښور ته ورسېد او د شاه شجاع له پلوه ورته په تودو ولولو هرکلی وویل سو، پلاوي ځکه راغلی و، چې شاه د روسیې او فرانسې له نوي گډې ټلوالې څخه خبر کړي، له همدې کبله

د برتانوي هند او د کابل د سلطنت تر منځ لومړنی ګډ دفاعي تړون لاسلیک سو، د تړون تر ټولو مهمه موخه دا وه، چې د کابل له لاري دي هند ته د فرانسويانو د ورتګ مخه ونیول سي، په داسي حال کي چې انګرېزي پلاوي لاهه پېښور کي و، شاه شجاع ته د کورنيو جګړو مخه سوه.^(۱)

کوم وخت چې شاه شجاع په پېښور کي و، محمود او وزير فتح خان کندهار يې ونيو او له هغه ځايه د کابل په لوري و خوځېدل، له بلي خوا شاه شجاع چې کوم پوځ د کشمير د سرغړونکي والي د ټکولو لپاره استولي و، د لښکر په مشرانو کي د اختلاف او بې اتفاقي له کبله د ماتي سره مخ سو، شاه شجاع دې ټکي ته متوجه سو، چې د هغه د سلطنت د خوندي ساتلو لپاره د کشمير او نورو سيمو له سو بولو څخه د کابل او کندهار اهميت ډېر دی، خو اوس اوبه له ورځه او بنستي وې، منظمه اردو او د مهماتو ډېره برخه د هغه له لاسه وتلې وه، لاجار په ډېره چټکۍ سره يې د خليل او مهمند له قبيلو څخه يو نوی پوځ چمتو او د کابل په لور و خوځېد، خو مخکي له دې چې کابل ته ورسېږي، شاه محمود او وزير فتح خان کابل فتحه کړی و او د پېښور په لوري په حرکت کي وه، دواړي خواوي د نملې سيمي ته نږدې، يو بل ته مخامخ سوې، د شاه شجاع لښکر ماته و خوړه او خزانه يې چې له دوو ميليونو سټرلینګ پونډو څخه زياته وه، د وزير فتح خان لاس ته ورغله، په خپله شاه شجاع په ډېره سخته له جګړې څخه نجات وموند، پېښور ته ولاړ او له هغه ځاي څخه بيا کندهار ته ولاړ، په هر ځاي کي له ماتي

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنيو تاريخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۵۰ مخ

سره مخ سو، په پای کې یې راوړلېږدې، چې د رنجیت سنگتر حمایت لاندې ځای ونیو او شاه محمود د دوهم ځل لپاره د کابل پر پلاز کېښاست.

د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي او د وزیر فتح خان وزارت:

کله چې شاه محمود پاچا سو، نو وزیر فتح خان یې خپل وزیر وټاکه او د هیواد ټولې چارې یې وزیر او د هغه وروڼو ته پرېښود او خپله په عیاشۍ لگیا و، ځکه نو کولای سو، چې د نوموړي دوهمه دوره د وزیر فتح خان د واکمنۍ دوره ونوموو.

د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي چې له (۱۸۰۹ز) څخه تر (۱۸۱۸ز) پوري دوام وکړ، وزیر فتح خان پدې بریالی سو، چې د افغانستان امنیت تأمین کړي، د سنده او بلوچستان په ګډون د لیرو پرتو ولایتونو واکمنان یې دې ته اړ کړل، چې د مرکز او امر ومني او له عوایدو څخه د مرکز ونډه ورکړي، څنګه چې وزیر فتح خان د مېراني او سخاوت دوه خویونه پکښې یو ځای وه، نو د خلکو پاملرنه یې ځانته واړوله، تردې چې تر شاه محمود یې هم ډېر شهرت پیدا کړ او په ټول آسیا کې یې د نامه اواز خپره سو.^(۱)

لوېدیځو تاریخ پوهانو د سردار پائنده خان زامن د بارکزیو وروڼو په نامه یاد کړي دي، د بارکزیو وروڼو په منځ کې وزیر فتح خان د مشرۍ، پوهې، کار، هونښیاری، ځیرکۍ، مېراني، زړورتیا، لوی لاسۍ، ژمنتابه، ټینګښت او غچ اخیستنې له اړخه چې (د افغانانو

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پنځو پېړیو کې، ۲۴۳ مخ

یوه خصیصه ده)، ځانگړې پوهه او وړتیا درلودله او د ټولو وروڼو په منځ کې مخکښ و، فتح خان د فعالو او پیاوړو روحياتو څښتن و، نوښتگر، له شور و خورې ډک هنګامه یې او انقلابي و، دغو ټولو ځانگړتیاو چې په خټه کې یې هیواد پالنه، د هیواد له مخکنۍ بشپړتیا تنګه او د هیواد په کورنیو چارو کې د پردیو د لاسوهني له منځه وړل اخیستل سوي وه، فتح خان داسې مشخصات درلودل، چې انگرېزانو (کینگ میکر – King Maker) یا پاچا جوړونکي باله، په دې معنی هر چاته چې د فتح خان بارکزي زړه غوښت هغه ته به یې تاج وربخښه او چې نه یې غوښتل تاج یې ورڅخه اخیسته.

د هلمند د دغه نومیالي بچي چې د خپلواکۍ غوښتني، سرلوری او افغاني پرتم وینه یې د هلمند د څپاند سیند د څپو په شان په هر رګ کې خوټېدله او په خټه کې یې مېړانه، زړورتیا او لوی لاسي پروت و، سره له دې چې نومیالیتوب یې هر چیري په درنښت یاد سوی، بیا هم لا تر اوسه هغه په سمه نه دی پېژندل سوی، د دغه پولادي، هوډمن او زغمرونکي نومیالي د برخلیک بیا پېژندنه به زموږ راتلونکو حق پېژاندو نسلونو ته له شک پرته د ستري زده کړي، نوې کړکۍ پرانيزي او پوه به سي چې د هیواد د تاریخ او پرګنو لارښوونکو په څومره مېړاني او ویاړ خپل ژوند تېر کړی دی.^(۱)

شاه محمود چې د خپل سلطنت دوهم پړاو یې هم د فتح خان او د هغه د وروڼو د هڅو په مټ گټلی و، د هیواد د ادارې ټولې واګي یې وزیر فتح خان او د هغه وروڼو ته چې ورته د ډېر ډاډ وړ کسان وه، وسپارلې،

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۲۵ مخ

وزیر فتح خان یې د سر وزیر په توګه وټاکه او له درنښت ډک د (اشرف الوزراء) لقب یې ورکړ، د پاچا د همدغه ډاډ له کبله بارکزیو وروڼو هم تر وسي وسي هڅه وکړه، چې د افغانستان د ستر احمد شاه بابا د پړاو ځواک، برم و پرتم بېرته راژوندي کړي، دغي موخي ته د رسېدلو لپاره اشرف الوزراء وزیر فتح خان د افغانستان د ګڼ شمېر ولایتونو د ولایتي چاور واګي د خپلو وروڼو په منځ کي چي خپل ټول ژوندي یې د شاه محمود د سلطنت د بیا تر لاسه کولو په لاره کي په سربښندي ډالی کړی و و سپارلې، هغوي هم په نه ستړي کېدو نګې توګه د هیواد اړوندي چاري په زړورتیا پر مخ بېولې.^(۱)

اشرف الوزراء وزیر فتح خان (هلمندی) د هیواد د اداري او پوځي چارو کنټرول په لاس کي درلود، چې د شاه محمود پر ضد د مخالفینو، په ځانګړي ډول د شاه شجاع د بریدونو مخه یې نیوله، په کوهستان کي یې یاغیان آرام کړل، هرات یې حاجي فېروزالدین ته پرېښود، کشمیر یې د مختارالدوله شېر محمد خان د زوی عطا محمد خان له لاسه واخیست او خپل ورور سردار محمد عظیم خان یې د هغه پر ځای وټاکه، په نوموړې حمله کي چې په کال (۱۸۱۲ز) کي وسوه، رنجیت سنگه له هغه سره مرسته وکړه، خو د جګړې په پای کي، وزیر فتح خان نوموړي ته د کشمیر د درېیمي برخي خراج ورکولو څخه منځ واړاوه، چې په پایله کي د افغانانو او سیکانو تر منځ نښته وسوه، که څه هم کشمیر د افغانانو په واک کي پاته سو، خو سیکان په دې بریالي

۱. همدا اثر، ۱۷۲ مخ

سول، چي د سنډه سیند په غاړه د اټک کلا په خپل کنټرول کي راوړي او د پېښور امنیت له گواښ سره مخ کړي.^(۱)

وزیر فتح خان په (۱۸۱۳ ز) کال کي د اټک د کلا د ترلاسه کولو لپاره چمتووالی ونيوه، اته زره پوځیان یې راغونډ کړل او د اټک کلا چي دا وخت د سیکانو په لاس کي وه، سخته محاصره کړه، هغه و، چي رنجیت سنگپوه سو، چي د وزیر فتح خان د زور نه دی، نویې د کلا قوماندان ته امر وکړ، چي کلا خوشي کړي.

وزیر فتح خان خپل ورور دوست محمد خان د سیکانو پر پوځیانو باندي د حملې لپاره د دوو زرو افغاني عسکرو په مشرۍ وټاکه، هغوي د سیکانو پر قراول باندي برید وکړ، دښمن تېښتي ته اړ سو او دوست محمد خان لاس ته ډېري وسلې ورغلې، افغانان د غنیمت په راټولولو بوخت وه، چي سیکانو بیا له دغي موقعې څخه گټه واخیستله او افغاني پوځ ته یې ډېر زیان ور ورساوه.

بل کال (۱۸۱۴ ز) کي رنجیت سنگ چي کشمیر ته یې سترگي نیولي وې، د مالیاتو یوه برخه ترلاسه کول یې پلمه کړ او د سردار محمد عظیم خان په وړاندي یې لښکر واستاوه، خود ماتي سره مخ سو او په نوموړې جگړه کي شپږ زره سیکان ووژل سول.

وزیر فتح خان چي د رنجیت سنگ له ناوړو نقشو څخه ښه خبر و، نو له نوموړي سره د جگړې لپاره تر ملتانه ولاړ، هلته یې شاه شجاع ته ماته ورکړه او د هغه څخه وروسته یې له سیکانو څخه د اټک کلا ونيوله،

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۴۵ مخ

رنجیت سنگد ترڅو چي وزیر فتح خان بارکزی ژوندی و، پراټک او کشمیریې یرغل ونکړ.

وزیر فتح خان، شاه شجاع ته وړاندیز وکړ، چي شاه محمود ته غاړه کښیږدي او یو ځای دي کابل ته ورسره ولاړسي، خو بدمرغه (شاه شجاع) د افغان وزیر دغه وړاندیز ونه مانه او د سیکانو له سرتیرو سره یو ځای لاهور ته ولاړ، کله چي شاه شجاع لاهور ته ورسېد، د رنجیت سینګ منګولو ته ورغی او بنه یې وزبښه، چي د عطا محمد خان له زندانه د هغه د ژغورني په بدل کي دي، د کوه نور الماس^(۱) نوموړي ته ډالی کړي، چي تر دغه مهاله د شاه شجاع سره و، خو شجاع د کوه نور د الماسو له ورکړي ډډه وکړه، رنجیت سینګ، شاه شجاع ته د مرګ گواښ ورکړ او دايې هم ورته وویل، که چیري ته

۱. د کوه نور د الماس تاریخي مخینه زرگونو کلونو ته رسیږي، له نن څخه پنځه زره کاله وړاندې د هندوستان یو نامتو پهلوان چي د سوری د خدایگوتې د لوی معبد څښتن او ساتونکی (ملنگ) و، ده یو جادویي غمی درلود چي د دغه معبد په یوه ځانگړي برخه کي یې په خاص احترام ایښی و، گڼ پوښونه یې پرې غوړولي وه، د عبادت په خاصو ورځو کي به یې لخواه، خلگو ته دا مویزه ښکارېدل او درناوی به یې کاوه، دا د زرگونو کلونو غمی اوس د کوه نور په نامه یادیږي، یاد غمی له معبد غلا سو او بیا وخت پروخت د دغو واکمنانو لاسونو ته ولوید:

– له ننه ۲۱ سوه کاله مخکي د هند (د اوبه این) نومي پاچا لاس ته ولوېد او د هغه د تاج زینت سو.
– ترده وروسته د هند د (مالوه) پاچا ته

– په څلورمه هجري پېړۍ کي په هند کي لودي پښتنو پاچاهانو لاس ته ولوېد.

– تردي وروسته د ظهیرالدین بابر په مشرۍ د هندي مغولي پاچاهانو خزاني ته ورسېد، له ده څخه همایون ته او بیا جلال الدین اکبر ته پاته سو؛ له هغه شاه عالم ته؛ بیا د جهاندار شاه لاس ته ورغی او ترده وروسته محمد شاه گورگاني ددې غمی خاوند سو.

– په (۱۱۵۲ هـ) د ایرانی نادر افشار لاس ته ولوېد، تردي وروسته احمد شاه بابا ته ډالی سو او دده څخه وروسته، سلیمان شاه، تېمورشاه، زمان شاه، شاه شجاع، رنجیت سنگ او په اخیر کي انگریزانو لندن ته یوړ، چي اوسمهال د انګلستان د لندن د ښار په یو موزیم کي پروت دی.

ماته دا الماس را کړې، نو په پنجاب کې به درته جاگیر در کړم او د کابل د سلطنت په لاس ته راوړلو کې به درسره مرسته وکړم، په دې توګه یې د کوه نور الماس ورڅخه واخیست. (۱۸۱۶ز).

د هیواد په لوېدیځ کې هم د هرات د حاکم حاجي فېروزالدین او د پارسي (ایراني) چارواکو ترمنځ د غوریانو د کلا پر سر سخت اختلاف پیدا سو، چې په پایله کې په کال (۱۸۱۷ز) پارسيانو هرات کلابند کړ، حاجي فېروزالدین چې یو ډارن سړی و، نو یې پارسيانو ته د سولي وړاندیز وکړ، ویل کیږي، چې نوموړي د پارس لښکرو ته ډېرې پیسې ورکړې، په هرات کې د پارس د پاچا په نامه خطبه وویل سوه او سکه یې هم ووهل سوه، حاجي فېروزالدین چې کله د پارسيانو تر فشار لاندې راغی، نو یې خپل ورور شاه محمود ته خبر واستاوه، چې ترڅو نوموړی مرسته ورسره وکړي، هغه و، چې شاه محمود هم د خطر د دفعي لپاره وزیر فتح خان واستاوه.

وزیر فتح خان په لومړي سر کې یې په خپله حاجي فېروزالدین بندي کړ او له خپلي کورنۍ سره یې کابل ته واستاوه او بیا یې د پارسيانو (ایرانيانو) سره مقابله پیل کړه، په کافر کلا^(۱) نومي ځای کې یې د خراسان له والي شهزاده حسن علی میرزا شجاع السلطنه سره جګړه وکړه، پدې جګړه کې د افغانستان نظامي قواوو پارس ته ماته ورکړه او هغه یې پسې واخیستل، پدې وخت کې داسې پېښه رامنځته سوه، یوه مرمی، چې خپل شدت یې له لاسه ورکړی و، د وزیر فتح خان پر خوله ولګېده، چې له لامله یې نوموړی بې هوښه سو او له آس څخه پر

۱. اوسنی اسلام کلا

مخکه راو لوېد، د دې خبر په اورېدو افغانانو خپل مورال له لاسه ورکړ او د پارسیانو له تعقیبولو څخه یې چې د لسو زرو تنو په شمېر کې یې تلفات لیدلي وه، لاس واخیست، د پارس پاته عسکر چې له دې پېښې څخه خبر سول، مشهد ته وتښتېدل او افغانی پوځ هرات ته ستون سو، په داسې حال کې چې هري خوا د خپل بریالیتوب د عوه کوله، له مرکزي دولت سره د هرات په یو ځای کولو وزیر فتح خان د قدرت لوړ پوړ ته ورسېد، که څه هم شاه محمود پاچا و، خو په حقیقت کې وزیر فتح خان او د هغه وروڼو هیواد اداره کاوه، دا کار پر نورو سردارانو ډېر گران تمامېده او تل د دې فرصت په لټه کې وه، چې هغه په یوه پلمه له پښو وغورځوي، له بلي خوا د شاه محمود مشر زوی شهزاده کامران هم د وزیر فتح خان په مقام او شهرت کینه کوله، د هرات د فتحې او له پارس سره د جگړې د خبر په اورېدو سره، شاه محمود او کامران د هرات لاره ونيوله، په لاره کې د حاجي فېروزالدين له خلع کېدو او له هغې دښمنۍ څخه چې د وزیر فتح خان د وروڼو دوست محمد خان او کهندل خان لخوا د ښځو په گډون د هغه د کورنۍ له غړو سره کېدله، ورته څرگنده سوه، چې دغو سردارانو د نغدو پیسو او جواهراتو د لاسته راوړلو لپاره د حاجي فېروزالدين د حرم له ښځو څخه چې د شاه محمود لور رقيه بېگم هم پکښې وه، له هغوي څخه یې ځاني جواهرات په زور اخیستي.^(۱)

سیستانى صاحب د دې موضوع په هکله داسې لیکي:-(دوست محمد خان او څو تنه خدمتگاران یې چې (جایي سنگ) هم ورسره

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پښو پېړیو کې، ۲۴۵ مخ

ملگری و، د حاجي فېروزالدين په حرمسرای ننوتل او د حرمسرای بنځي يې لوټ کړلې، له دې کار وروسته، پرته له دې چې له خپلو عملياتو څخه وزير فتح خان ته خبر ورکړي، د وزير له ويري له خپلو څو تنو خدمتگارانو او له هغو شيانو سره يو ځای چې له حرمسرای څخه يې ترلاسه کړي وه، د کشمير پر لور وتښتېد، کله چې وزير د خپل ورور له ناپوهۍ ډک کار څخه خبر سو، نو ډېر سخت په قهر سو او خپل بل ورور سردار محمد عظيم ته يې ليک واستاوه، چې دوست محمد خان ونيسی او زندان ته يې واچوی، سردار محمد عظيم خان هم همدغسې وکړل او دوست محمد خان يې د کشمير د ماران په زندان کې بندي کړ. (۱)

شاه محمود د دې خبرې په اورېدو سره ډېر سخت په قهر سو، خپل زوی کامران ته يې چې د هغه د قهر اور هم په لمبو و، اجازه ورکړه، چې هرات ته ولاړ سي او وزير فتح خان ته سزا ورکړي. (۲)

کله چې شهزاده کامران هرات ته ولاړ، نو وزير فتح خان په ډېر احترام مخي ته يې راغی او ښه راغلاست يې ورته وويل، خو نوموړي ناپوه شهزاده چې مخکې هم د وزير فتح خان له مقام څخه ناخوښه و، وزير يې ونيو، لومړی يې سترگي ورڅخه وکښلې او بيا يې له ځان سره يو ځای له هراته تر غزني او وردگو بوت، نو بيا يې دا نوميالی او د ارمانونو زانگو وزير فتح خان د وژلو لپاره چمتو کړ، په داسې حال کې چې په سترگو زخمي و، کامران له لوی وزير (فتح خان) څخه د پزي،

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په

سدوزي دولت کې، ۱۹۰ مخ

۲. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کې، ۲۴۶ مخ

غوږونو، شونډو او لاسونو په پرېکولو پیل وکړ، په ژوندون یې د بدن پوټکی (پوست) وایسته او بیایې نوموړې ټوټې، ټوټې کړې، په بوجی کې یې واچاوه او بیایې د ډېر وخت وروسته د شېخ رضی الدین علی لالاد زیارت تر څنګ بنځ کړ. (۱۸۱۸ز)

له دې هولناکو ظلمونو څخه کوم حقیقت چې په شهرت راپاته دی، هغه دادی، چې وزیر فتح خان بارکزي له پیل څخه تر پایه پورې، د دې دردونو له امله یو (آه) قدر ښخ تر خولې ونه کیښ او نه یې له شاه محمود څخه د ترحم تمه وکړه، په دې ترتیب سره دا د هلمند بچي له بې مروتو شاه محمود سره د لویو لویو سربندنو (قربانیو) په بدله کې په دې زړه دردونکې توګه شهید کړای سو. (۱)

اشرف الوزراء فتح خان (هلمندی) په مېراني، زپورتیا او زغم دغو شکنجو او ځورونو ته ځان وسپاره او د مرګ تر دمه یې یوه وړوکې (آه) له خولې ونه وتله او نه یې له چا بڅښنه وغوښتله او نه یې په خپلې سزا کې د کمښت غوښتنه وکړه او له سره تر پایه یې خپل وقار او پرتم تر پښو لاندې نه کړ او د خدای له نامه پرته یې بل څه ونه ویل او د ویاړلي مرګ غیږي ته یې ځان وسپاره. (۲)

کوم وخت چې وزیر فتح خان د شاه محمود د زوی شهزاده کامران له خوا وړاند او د غزني په لاره کې د شاه محمود په تحریک ټوکړ ټوکړ سوی مې سو، مورته یې چا خبر راوړ، لویه ادې چې خبره سوه تر هر څه

۱. ستر جنرال گلزرګ ځدران، د افغانستان تاریخ، ۱۱۰ مخ

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورني تاريخي رول په

سدوزي دولت کې، ۲۰۵ مخ

دمخه یې دا پوښتنه وکړه، (فتح چي یې واژه-آه او اخ یا نور څه بد حالی خو یې نه کوله؟).

قاصد وویل: نه بیخي بې پروا و.

لویي ادې وویل: اوس مي نو خپلي شیدې ور بخښلي دي، ددې دا جمله د یو لوړ همتی نښه ده، چي د خپل زوی مرگ او نیمه خوا کېده یې هېر دي دمخه تر هر څه د نوموړي د آه او واخ پوښتنه کوي.^(۱)
اشرف الوزراء فتح خان (هلمندی) د هیواد د حکمنی بشپړتیا او د ملي واکمنی د ټینګښت لپاره خپل ځان، وروڼه او پلویان له کشمیره تر سندهاو له بلوچستانه د هرات تر وروستیو پولو پوري ډال ګرځولي وه، چي هیواد له تباهی او د تجزیې له گوانښه وژغوري او د سدوزي دولت مخالفان او باغیان یې سرپورته کولو ته نه پرېښوول، ان د افغانانو پخوانی د بنمن رنجیت سنگ تر هغو چي فتح خان (هلمندی) ژوندی و، دا جرئت نه درلود، چي د راني قلمرو ته دي د طمعي یا په بدو سترگو وگوري.

وزیر فتح خان د خپلي زیرکی، زړورتیا او جنگیالي توب له مخي د خپلو ټولو وروڼو او د وخت د سیالانو په سر کي ځای درلود، دده او یو شمېر نورو وروڼو د خارپوڅو ځای د هلمند د (پشت رود) سیمه یعنې ګرشک دی.^(۲)

۲. زما (ژمن)، د لویه ادې مقاله

۲. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په

سدوزي دولت کي، ۲۱۲ مخ

په پېښور کې وزیر باغ د وزیر فتح خان د لاس نښه ده او هر وخت یې یاد پر نوموړي باغ تازه کېږي، فتح خان خپل ژوند په جگړو کې تېر کړ او په دې باغ کې به د نوموړي پوځیانو د جگړې لپاره تیاري کاوه.

د وزیر فتح خان مرگ د وروڼو لپاره د انقلاب زیگنال و، د وزیر فتح خان وروڼو د غچ اخیستلو لپاره یو ځای سول او په څو میاشتو کې یې شاه محمود او د هغه غافل زوی کامران یې له کابل، غزني او کندهار څخه وشرل، محمود او کامران مجبور سول، چې هرات ته په شاسي، بیا کله کله جگړې وسوې او څو کاله یې دوام وکړ.

له (۱۸۲۶ ز) کال څخه وروسته کله چې اعظم خان مړ سو، دوست محمد خان پدې بریالی سو، چې په کابل کې قوتونه تحکیم کړي او محمود یې په هرات کې محاصره کړ، ډېر کلونه په کار وه، چې کندهار هم تر کنترول لاندې راوړي.

رنجیت سنگه هم داسې فرصت ته منتظر و، (۱۸۱۸ ز) کال لاپای ته نه ورسېدلی، چې نوموړي د اټک د پاسه له اباسین څخه تېر سو او تر پېښور پورې ورسېد، دلته د وزیر فتح خان له وروڼو څخه یو تن دیار محمد خان په نامه د پېښور والي و، نوموړي عسکر نه درلودل، ټول منظم عسکر محمد اعظم خان د شاه محمود مقابلې ته بیولي وه، نو ځکه دی مجبور و، چې له پېښور څخه ووځي، مگر رنجیت سنگه ډېر احتیاط کاوه، دی پوهېده چې موقف یې دومره پیاوړی نه دی، نو ځکه یې پېښور ونه نیوه، په خیر آباد کې یې اټک ته مخامخ د کلا په جوړولو پیل وکړ، د خیر آباد نسیم ډېر تازه کوونکی و، اوس د خیر آباد نسیم د سیکانو بیرغ وړپاوه، د اباسین په دواړو غاړو کې له یوې

کلا څخه بلي کلا ته د سکانو زیځنالونه استول کېدل او اخیستل کېدل.

رنجیت سنگله پېښور څخه په شا سو او غوښتل یې چې هغه هدف تر لاسه کړي، چې ډېره موده یې په زړه کې و، د اعظم خان تگ او د ورور د مړینې غچ اخیستل بله پلمه سوه، چې پخوانی هیله تر سره کړي، نو ځکه په (۱۸۱۹ز) کال کې یې د گلاب سنگ په مرسته کشمیر ونيو او د اعظم خان ورور جبار خان یې له کشمیر څخه وایسته، دراني حکومت په کشمیر کې اووه شپېته کاله دوام وکړ، احمد شاه بابا کشمیر له مغولو څخه په (۱۷۵۲ز) کال ونيو، تقریباً دوه سوه کاله کشمیر د مغولو د امپراطورۍ برخه وه او له هغه څخه دمخه د (۱۳۴۱ز) کال راهیسې د مسلمانانو په لاس کې و، تقریباً پنځه پېړۍ افغانانو په دې هیواد کې برجسته رول درلود، دوي نه یواځې په حکومت کې دندي درلودې، بلکې په ډېر شمېر مېشت سوي هم وه، نو دا د حیرانتیا وړ خبره نه ده، چې د سرحدی قبایلو پښتانه هلته خاصه مینه بښي، ددغي پښتني مینې موجودیت به ددغي درې پر راتلونکي بې تاثیر نه وي.

په هر حال، د وزیر فتح خان پر ضد دداسي اقدام له کبله، محمود په کال (۱۸۱۸ز) کې له قدرت څخه گوښه سو او د نوموړي له گوښه کېدو سره د سدوزو سلطه پای ته ورسېدله، یواځې کامران پاته سو، چې په هرات کې یې حکومت کولو ته دوام ورکړ، د هیواد نوري سیمې د بارکزو تر منځ ووېشل سوې.

اوس نو انگرېز د افغانستان په اړه د خپل پروگرام د پلي کولو لپاره نوي گامونه پورته کړل، لومړی گام یې د پېښور پر خوا و اخیست، د

انگرېز (وفادار متحد) رنجیت سنگ پر ملتان، دېره جاتو، پېښور او کشمیر تېری وکړ، پېښور د سلطان محمد خان او کشمیر د نواب جبار خان، د دوو بارکزو وروڼو په لاس کې وه، د سیکانو په لاس د پېښور سقوط د افغانستان لپاره دېره دردناکه پېښه وه، د دې پېښې پایلې خورا درنې وې او د سیک ځواکونو له خوا پر پېښور د ترور او دهشت تیاره خپره سوه، د پېښور بلا حصار، چې د افغانستان د ژمي پلازو، له خاورو سره خاوري کرل سو، پر ولس باندي په گرځېدو او راگرځېدو بندیز ولگېد، له دې کبله چې د انگرېزانو په ملاتړ ډاډه و، رنجیت سنگ د چا پر سر او مال صرفه نه کوله، پېښور خپلو اوسېدونکو ته د محکې پر سر د ورځ گرځېدلی و، خو رنجیت سنگ د افغان ولس په مخامخ محکومولو کې ناهیلیو او ناکامی سره لاس وگرېوان و، لدې کبله د پېښور حکومت یې په طلايي مشهور سلطان محمد خان بارکزي ته وسپاره، نوموړي ومنل چې سیکانو ته به کوچنی مالیه ورکوي.

انگرېز پدې توگه په سیمه کې د خپل راتلونکي پلان د پلي کولو لپاره یو ستر گام پورته کړی و او د افغانستان پر لوري یې پرمختگ کاوه، په لومړي پړاو کې هغه وخت چې انگرېزان لا په دفاعي حالت او له افغانستان څخه لرې په ستهلیج کې وه، تر هغه پوري یې د خپلو گوډاگيانو له لاري د افغانستان د کمزورولو هڅه کوله، د انگرېز استازی (سرجان ملکم) او (سرفورد جونز) د قاجار په دربار کې د افغانستان د نسکورولو په نقشه بوخت وه، نوموړو فتح علی شاه ته شخصاً دوه د الماسو غمي، چې قیمت یې دوه لکه پنځوس زره روپۍ و، وربخښلی و او درې میلیونه نقدي روپۍ یې د قاجار خزانه ته

ډالی ورکړې وې، پردې سربېره یې دېرش زره ټوپک او شل ټوپونه د پارس پوځ ته ورسپارلي وه، دېرش تنه انگرېزي انجنيران او تخنیکاران یې د هغه پوځ د روزني لپاره وراستولي وه او ژمنه یې ورسره کړې وه، چې د افغانستان د خراسان ولایت به بیا د ډالی په ډول پارس ته ورکوي.

په افغانستان کې د سدوزو د دورې له زوال سره سم هیواد د نارامیو، بې ثباتیو او کړکېچونو په لوی ګردار کې رابښکېل سو، د سیاسي واک مدعي ځواکونو ترمنځ کورنۍ جګړه تر (۱۸۲۵ز) کال پورې اوږده سوه، سردار یار محمد خان په پېښور کې حاکم و، نواب جبار خان په کشمیر کې، سردار محمد اعظم خان په کابل کې، دوست محمد خان په غزني او سردار پردل خان په کندهار کې واکمن و، د هیواد نور ولایتونه هم د سردار پائنده محمد خان د ګڼو زمانو تر ولکې لاندې وه.

په (۱۸۲۶ز) کال کې دوست محمد خان چې په پټه توګه یې د ولس په منځ کې خپل نفوذ خپور کړی و، نوموړي ته څرګنده وه، چې له خپلو وروڼو سره د رقابت په حالت کې په هیواد کې ثبات راوستل شونې نه ده، نو له دې کبله یې د واک نیولو په سیالۍ کې د ټولو بارکزو وروڼو ترمنځ د یوه تړون پر لاسلیک راضي سوی و، چې د هغه له مخې هیواد عملاً پر څو برخو وېشلی پاته سو او هر ځواک چې په هره سیمه یې تسلط درلود، پر هغې سیمې د حکمرانۍ کولو واک ترلاسه کړ.

کوهات، هنگو او د هغه شاوخوا سیمې د نواب عبدالصمد خان تر سلطې لاندې وې، پېښور، اشنغر، خالصو (خالصه جات) او په هغو پورې تړلي نوري سیمې له سردار محمد خان، سلطان محمد خان او

سردار سید محمد خان سره پاته سوې، د تړون په یوه ماده کې لیکل سوې وه، چې (پدې ژبه او ژمنه موږ وروڼه او تربرونه یوه بل ته د دوستۍ لاس ورکوو او ترمنځ مو له پخوانیو اختلافونو څخه لاس اخلو).

تر (۱۸۳۲ز) کال پورې د دوست محمد خان ځواک تر ډېره حده پورې پیاوړی سوی و او د هیواد په اوږدو کې یې اقتدار او صلاحیت مخ په ډېرېدو و، نوموړی پدې هڅه کې و، چې په هیواد کې یو پیاوړی مرکزي دولت پرېښو ودروي، مگر له یوې خواله ده سره دده وروڼو د مخالفت او په هیواد کې د ملوک الطوائفي له کبله دا تصمیم له خنډونو سره مخامخ و او له بلي خوا انگرېزانو پرېښو درېدلی افغانستان او په هغه کې یو پیاوړی مرکزي حکومت نسو زغملای، هغو په کابل کې یو ګوډاګی حکومت غوښت چې مزي (تارونه یا شترینګ) یې دهند و ايسرای په لاس کې وي او په هر ډول او هر وخت چې و غواړي هغه له خپلو موخو سره سم استعمال کړي، نو ددې موخې د لاسته راوړلو په لور د وسیلو او پلمو موندلو او د دوست محمد خان د راپرزولو په لټه کې سول، ددې لپاره د لندن په لاس کې سمدلاسه پرته وسله هماغه فراري شاه شجاع و، چې له (۱۸۱۳ز) کال څخه راپدېخوا په لودیانه کې د پرنګي ځیره خور پاته سوی و، هغه و چې شاه شجاع او رنجیت سنگي یې دواړه ولمسول، چې د دوست محمد خان پر ضد راپورته سي، دا ګوډاګی سردار، چې د لوی احمد شاه بابا د سلسلې یې ځان میراث خور باله، د انگرېزانو له موخو سره ښه برابر و، نو سمدلاسه د شاه شجاع او رنجیت سنگ ترمنځ موافقه وسوه، چې د دواړو ګډ ځواکونه به پر افغانستان برید کوي او

د شاه شجاع تخت به، چي قانوني وارث يې و، ورته بېرته په لاس ورکوي، له هغه څخه وروسته چي د افغانانو، هنديانو او د ختيځ هند شرکت (د برتانيا ختيځه هندي کمپني - The British East India Company) د اجيرانو گډ دوه ويشت زره کسيز پوځ يې ټول کړ، شجاع د (۱۸۳۴ ز) کال د جنوري په مياشت کي د خپل تاج و تخت د نيولو لپاره د کندهار په لور وخوځېد، د دې لښکر اداره او قوماندده اروپايي اجيرانو له ډلي څخه د يو تن (مستر کمبيل - Mr. Campbell) په لاس کي وه، کندهار د بارکزو وروڼو د يوه رقيب ورور کهندل خان سره و، پداسي وخت کي چي دوست محمد خان د شاه شجاع، سيکانو او انگرېزانو سره په جگړه بوخت و، رنجيت سنگد جنرال هري سنگ په مشرۍ له لس زره پوځ سره پر پېښور يرغل وکړ، له دې سره - سره شاه شجاع په کندهار کي ماته وخوړله او بېرته لودياني ته وتښتېد، مستر کمبيل په جگړه کي ټپي او له نيول کېدو وروسته مسلمان سو. (۱)

د دوست محمد خان لومړی ځل پاچاهي:

له کندهار څخه تر بيرته راستنېدو وروسته، دوست محمد خان (هلمندي) د پېښور د خپلواکولو اعلان وکړ، افغانانو چي کله واورېدل، رنجيت سنگد پر پېښور حمله کړې ده، د هغه پر ضد يې د جهاد کولو هوډ وکړ، دا چي جهاد پرته له امير نسي کېدلای، نو ځکه دوست محمد خان چي همدې موقعې ته منتظر و، د علماوو، اميرانو

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۴۲ مخ

او ورونو په خوښه ځان په کابل کې د ډېرو ساده مراسمو په ترڅ کې د امیر په توګه وټاکه. (۱۸۳۵ ز).

حاجي میرد میر و اعظ زوی د سیاه سنگ په عید ګاه کې د دوست محمد خان په لنگۍ کې د اور بشو اوړی و تمبه، پدې توګه یې افغاني پیداوړ د تاج زینت و ګرځېد، همدارنګه د امیر المؤمنین لقب یې ورته ورکړ.^(۱)

وروسته له دې مراسمو څخه دوست محمد خان له پنځوس زره پلویو او لس زره سپرو عسکرو سره یو ځای یې د پېښور په لوري حرکت وکړ، د خیبر درې د شیخانو په سیمه کې یې پوځي قرارګاه و نیوله، د نوموړي دا هوډ د ټول ولس له خوا بدرګه سو او تر بل هر وخت له مخي یې د افغانستان د امیر په توګه دريځ خورا پیاوړی سوی و، رنجیت سنگ پدې پوهېده چې په ډګر کې د افغانانو مقابله ورته ګرانه ده، نو سمدلاسه یې یو لوړ رتبه پلاوی د سولي په نامه، چې په هغه کې جنرال هریلال او فقیر عزیزالدین شامل و، دوست محمد خان ته واستاوه، د سکانو هیئت، ددې پر ځای چې یو ځای له امیر سره د سولي په خبرو بوخت سي، دوست محمد خان د (پېښوري بارکزی ورور) سلطان محمد خان طلايي، په اجیر کولو یې لاس پوري کړ، رنجیت سنگ چې د طلايي د شخصیت په کمزورتیاوو خبر و، نوموړي ته د غټو بلو او د پېښور د حکومت و عدې ورکړې، دوست محمد خان په دې دسیسه باندي د پوهېدلو په پایله کې د سلطان محمد خان د نیولو اراده وکړه،

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۸۰ مخ

خو پېښوري سردار له لس زره پوځ سره يو ځای د شپې په تياره کي د سيکانو کمپ ته وتښتېد.

دوست محمد خان اړ سو چي بېله جگړې بېرته کابل ته ستون سي، سيکانو طلايي ته د پېښور حکومت ورنکړ، يو څه موده يې د روغتاس حاکم وگماره او بيا وروسته يې په پېښور او کوهانټ کي څه مځکي او جاگير ورو وبخښل.

دوست محمد خان يو کال وروسته په هند کي د انگرېزانو نوي وایسرای (لارډ اکلنډ) ته د مبارکي ويلو لپاره يو ليک واستاوه او له هغه څخه يې مشوره غوښتې وه، چي سيکانو سره څه ډول معامله وکړي.

دوست محمد خان له پرنگي څخه په زړه کي د ښېگڼي کلکه تمه درلوده او له همدې کبله يې خپل استازي ته هدايت ورکړ، چي له انگرېزانو څخه وغواړي، ترڅو د پېښور په معامله کي د مصلح منځگړي په توگه له افغانانو سره مرسته وکړي او که هغوي ورسره دا نيکي وکړي، نو دی (دوست محمد خان) به يې هر خدمت ته تيار وي، مگر دوست محمد خان خو خطا وتلی و، خپل وفادار دوست (رنجيت سنگ) په مقابل کي هيڅکله هم پرنگي له ده سره مرسته کول نه غوښتل او په اصل کي خو د پردې تر شا ټوله لوبه د انگرېزانو په لاس لوبېدله، هماغه و چي لارډ اکلنډ د دوست محمد استازي تش لاس ورواستاوه او ورته يې وويل، چي افغانان دي له سيکانو سره خپله ستونزه پخپله هواره کړي، کله چي د سيکانو زره ډاډه سو، نو په پېښور کي يې په افغان ولس د استبداد او ناروا توره تياره جوړه کړه.

دوست محمد خان په (۱۸۳۷ ز) کال د مې په میاشت کې خپل زوی (محمد اکبر خان) د سیکانو مقابلې ته واستاوه، افغاني لښکرو خيبر ته نږدې په جمرود کې د سکانو پر پوځونو برید وکړ، دولس ورځې د دواړو خواوو ترمنځ سخته جگړه روانه وه، په پای کې محمد اکبر خان د سیکانو د ځواکونو جنرال (هری سنگد) چې د پېښور والي هم و، له اسلامیه کالج سره نږدې په جگړه کې تپي کړ، چې په پایله کې مړ سو او سیکان شاتگ ته اړ سول، پداسې حال کې چې دښمن د پېښور ښار د تخلیه کولو په فکر او افغاني غازیان د لوږگي پر پوځي کلا حملې ته تیاري نیوله، خو امیر دوست محمد خان بېرته کابل ته راوغوښتل.

د هري سنگد په مرگ رنجیت سنگد د پریزیاټ ویرجن سو او ددې پیاوړي قوماندان له مړینې سره د سیکانو د مقاومت ملا ماته سوې وه، د هري سنگد پر ځای لومړی جنرال (دهیال سنگد) او بیا له نوموړي وروسته یو تن ایټالوی جنرال (اوویتاویلی) وټاکل سو.

پداسې حال کې چې افغاني لښکر د سیکانو پر ضد په جگړه کې بوخت و، په لوېدیځ کې د پارس لښکرو پهرات یرغل وکړ او ښاریې محاصره کړ، ددې ټولو راپورته سوو ستونزو له کبله او ددې پر ځای چې رنجیت سنگد افغان ولس په زور او غوښتنه له خپلي خاوري څخه وباسي، دوست محمد خان یو ځل بیا د پرنګیانو په دوستۍ زړه وټاړه او له لارډ اکلنډ څخه یې (چې په ۱۸۳۶ زېږدیز کال کې د لارډ پالمرسټون پر ځای د هند وایسرای ټاکل سوې و)، د یوه لیک په ترڅ کې د افغانانو او سیکانو ترمنځ د منځګړیتوب غوښتنه وکړه.

پدې توګه دوست محمد خان له لارډ اکلنډ څخه د پېښور د بېرته آزادۍ په اړه د مرستې په غوښتنه انګرېزانو ته په افغانستان کې د

مخامخ لاسوهني لارپرانيسټله، پدې اړه چې دوست محمد خان ولي له لارډ اکلنډ څخه د منځگړيتوب غوښتنه وکړه، يو فکتور هم ويل کيږي، دا و چې د برتانيا د بهرنیو چارو وزير (لارډ پالمرستون) هندوستان ته د فرانسوي گواښ پر ضد، چې په هماغه موکه يې د روسي گواښ ځای نيولی و، د افغانستان د ملاتړ غوښتنه کړې وه، نو امکان لري چې امير له پرنګي څخه د بالمثل را کړي ورکړي خوب په سر کي و او لدې کبله د افغاني غازيانو لښکرو ته چې په لواړگي د ورختلو او پېښور ته د ځان رسولو لپاره يې تيارې نيوله، په ناڅاپي ډول له کابله امر ورسېد، چې اوربند وکړي، بېله دې چې پېښور ونيسئ، امير دوست محمد خان په سادګۍ سره د لارډ اکلنډ په انصاف زړه تړلی منتظر پاته سو.

اکلنډ ته انتظار اوږده موده ونه نيوله، دوست محمد خان ته په يوه ځوابيه ليک کي لارډ اکلنډ وليکل چې: (ملگري تاته څرگنده ده چې د برتانيا د حکومت دا دود نه دی، چې د نورو خپلواکو هيوادونو په کورنيو چارو کي لاسوهنه وکړي).

دوست محمد خان هک حيران پاته سو او بنايي خپلي سادګۍ او ناپوهۍ ته يې پام سوی وي، بنايي نوموړی پدې پوه سوی وي، چې لدې سره - سره چې د پيلو ماسي د يوه ولس په مبارزه کي خورا غوره رول لوبوي، خو د ډيپلوماسۍ شاته د خپل ملت پر مټو باندي د ډاډ د نشتوالي په صورت کي بريالی کېدل او د بري هيله کول، يواځي د ځان غولول دي، د لارډ اکلنډ د يوه ليک په ځواب کي امير دوست محمد خان بيا ليکي چې: - (په نړۍ کي ډېر کسان د انگرېزانو له نيکيو څخه

برخمن سوي، خو پدې اړه به زموږ بې برخه توب د انگرېزانو د حکومت د نه پېرزویني له کبله نه، بلکې زموږ خپله بدقسمتي وي). تر کومه پوري چې د لارډ اکلنډ د نه لاسوهني په کاذبه ادعا پوري اړه لري، نور اتلونکو پېښو په زغرده داسې ثابتې کړې، چې دا ادعا د یوه لږ نابېره تېرايستنو په لږ کي د یوه لږ خورا خندا وړ پېښو له ډلي څخه یوه پېښه وه.

له لندن څخه (سري کمېټه) د (۱۸۳۶ز) کال د جون په میاشت کي لارډ اکلنډ ته په یوه یادښت کي لارښوونه کوي، چې (په هر ډول مناسب یا ضروري اقدام چې کولای سئ، باید په افغانستان کي د حالاتو د انکشاف نږدې څارنه او د روسانو د نفوذ مخنیوی وکړئ). د دوست محمد خان د لیک په ځواب کي لارډ اکلنډ دا هم لیکلي وه، چې (برتانيا هیله لرله چې د سوداگری د پراختیا له لاري د سيمي د وگړو د ژوند کچه لوړه سي، نوموړي یادونه کړې وه، چې (کپتان الگسندر برنس) ته یې ماموریت سپارلی، چې د یوه پلاوي په مشرۍ د (۱۸۳۷ز) کال په سپټمبر کي کابل ته ولاړ سي).

د هغه لیک پر بنسټ د کپتان برنس ښکاره ماموریت دا و، چې له افغانستان سره د دوه اړخیز (سوداگری) د امکاناتو او د اباسین له اوبو څخه د (اباسیند د دواړو غاړو حکومتونو) د گټي اخیستلو په هکله خبري وکړي.

وروسته بیا حوادثو ثابتې کړې چې د برنس د ماموریت موخه هم په اساس کي پر افغانستان باندي زور اچونه او په سیمه او مرکزي آسیا کي د جاسوسی د جال خورول و او د سوداگری نوم یواځي د سرپوښ لپاره ورکړل سوی و.

سرجان کي ليکي: (که چيري د ستراتيژيکي موخو د لاس ته راوړلو لپاره د سوداګرۍ د ټکي د استعمال اجازه ورکړ سوې نه وای، نو په ختيځ کي به موږ ډيپلوماتانو څه کول).

له انګرېزانو سره د امير دوست محمد خان د راتلونکو خبرو په هکله افواهاو په هيواد کي دننه دده پرضد، د نوموړي وروڼو کينه او حسد وپارول.

علامه عبدالحق مجددي په خپل اثر (حقيقت التواريخ) کي ليکي: (کله چي د دوست محمد خان ورور سردار کهندل خان، چي د کندهار والي و، د انګرېزانو او امير ترمنځ د خبرو په پروګرام خبر سو، نو هغه يې د خپل حاکميت پرضد خطر وباله او سمدلاسه يې له پارس څخه د افغانستان په چارو کي د مداخلې غوښتنه وکړه).

په (۱۸۳۷ز) کال کي افغانستان له لوېديځ څخه يو ځل بيا د پارس له خوا له تيري سره مخامخ و، په دې کال پهرات باندي د پارسيانو يرغل د انګرېزانو او روسانو ترمنځ اړيکي ترينګلي کړي وې، قاجاري پارس چي له تزاري روسيې سره د ترکمانچې له تړون څخه وروسته يې له برتانيې څخه مخ اړولی و، د روسانو له خوا هڅېده، چي د افغانستان پر خاوره باندي تېری وکړي.

آخيرهغه وچي د کال په وروستيو مياشتو کي، محمد شاه قاجار پر هرات د يرغل تياري پيل او د هرات له والي (سدوزايي شهزاده کامران) څخه د يرغملو غوښتنه وکړه او ورته يې وويل چي پهرات باندي دده بشپړي سلطې ته غاړه کښيږدي، مګر د کامران وزير، (يار محمد خان الکوزی) انکار وکړ.

پر محمد شاه قاجار باندي د وزیر یار محمد خان دا ځواب ښه ونه لگېده او پرېکړه یې وکړه، چې پهرات به خامخا یرغل کوي، کامران او یار محمد خان خپل پوځونه چمتو کړل، نو هغه و چې د پارس لښکري پهرات یرغل وکړ، که څه هم د هرات د نیولو لپاره په اعظمي توگه پنځه ویشته ورځي په کار وې، خو د قاجار پوځونه نږدې نهه میاشتي دا ښار په محاصره کي وساته، مگر فتح یې نه کړای سو، وزیر یار محمد خان الکوزی پر خپله خبره ټینګ ودرېد او د نهه میاشتو کلابندی پر وخت یې له ښار څخه په مېرانه دفاع وکړه.

د افغانستان ددې دورې تاریخ پداسي حساسه موکه کي و، چې په امیر دوست محمد خان باندي له ختیځ څخه د برتانیې فشار په زیاتېدو سو او کپتان الگساندر برنس کابل ته راغی.

افغانستان ته د دوو ښکېلاکي هیوادونو د پلاوو راتلل:

امیر دوست محمد خان ته د لارډ اکلنډ د (۱۸۳۶ز) کال د اګسټ (۲۲) نېټې په لیک پسې دیارلس میاشتي وروسته، د الگساندر برنس په مشرۍ، یو پنځه کسيز پلاوی په کابل کي د امیر دربار ته ورسېد، له الگساندر برنس سره (بریدمن ووډ، جګرن لیچ، ډاکټر لارډ او موهن لال)، ملګري وه، د (۱۸۳۷ز) کال د مې د میاشتي د (۱۵) نېټې په هغه لیک کي چې برنس د لارډ اکلنډ له لوري د افغانستان امیر ته وړاندي کړ، لیکل سوي وه، چې (زما د ۱۸۳۶ زېږدیز د اګسټ د (۲۲) نېټې له لیک سره سم، دا دی اوس برنس دراستوم، ترڅو له تاسو سره پدې خبري وکړي، چې څنگه د افغانستان او هند ترمنځ سوداګري په ښه توگه آسان کېدلای سي).

خو د امیر دوست محمد خان سره په کتنه کې، چې د (۱۸۳۸ز) کال د سپتمبر پر (۲۱) نېټه و سوه، انگرېز استازي د پروتوکول له مخې د جوړې سوي اجنډا په محتوا تو سترگي پټې کړې او د سياسي مسائلو په اړه يې په خبرو پيل وکړ،^(۱) دوست محمد خان د انگرېز استازي (برنس) ته د سيکانو څخه د پېښور د سيمي د بېرته اخیستلو مطالبه مخته کړه، په داسې حال کې چې برنس په کابل کې له امیر دوست محمد خان سره په خبرو بوخت و، د روسيې يو استازي چې (ويتکوويچ) نومېده، کندهار او له هغه ځای څخه کابل ته راغی.

دوست محمد خان چې لا تر دغه مهاله له انگرېز څخه د پېښور په اړه وروستی ځواب نه و ترلاسه کړی، د هغه د هرکلي په باره کې يې له برنس سره سلا وکړه او د هغه په مشوره يې د روسيې د استازي هرکلی وکړ.

له ويتکوويچ سره دوه لیکونه وه، يو د روسيې د قيصر لخوا او بل په تهران کې د دغه هیواد د سفیر لخوا، د دواړو لیکونو سکالو له کابل سره د سوداګري اړیکو د ټینګار پر محور څرخېده، د قيصر په لیک کې پر نورو خبرو سرېږه دا هم ياده سوې وه چې:-(ستاسو والا حضرت سفیر (میرزا حسین) په نېکمرغه وخت کې زموږ دربار ته راوړسېد او ستاسو دوستانه لیک يې راو سپاره، زه د هغه په راتګ ډېر خوښ سوم او ستاسو دوستي د خپل دولت لپاره غنیمت بولم، تل دا غواړم چې د کابل له خلکو سره چې د سوداګري لپاره زما هیواد ته راسي مرسته وکړم).

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۴۶ مخ

څنگه چي د امير اصلي موخه د انگرېزانو له لاري د پېښور بېرته لاسته راوړل و، نه دا چي له روسيې يا پارس څخه مرسته ترلاسه کول، نو له دې لامله يې نه يواځې دا چي د ويتکوويچ دواړه ليکونه برنس ته وښوول، بلکې د هغه کاپياني يې هم برنس ته ورکړې او برنس هغه دواړه د هند واکمن ته واستولې.

ډېره موده لانه وه تېره سوې، چي د ليک او دوست محمد خان د غوښتنو په اړه د برنس د وړانديز ځواب د هند د عمومي چارواکي لخوا راوړسېد، پدې ځواب کي چي نېټه يې د (۱۸۳۸ز) کال د فبروري، (۲۱) ده، څرگنده سوې وه، چي د هند عمومي حکمران دې ته چمتو نه دی، چي د پېښور د بېرته ورستنېدو په هکله د دوست محمد خان د غوښتنې په اړه ژمنه وکړي، امير بايد له خپلي دغي غوښتنې څخه تېر سي او ويتکوويچ ډېر ژر له خپل قلمرو څخه وباسي.

د دې ځواب په ترلاسه کولو سره دوست محمد خان له برنس سره خپلي اړيکي وشلولې او انگرېزي پلاوي د اپرېل پر (۲۵) نېټه له کابل څخه د هند پر لوري حرکت وکړ، وروسته له دې چي دوست محمد خان له برتانيې څخه ناهيلي سو، په ځانگړي پاملرني سره يې د روس له استازي سره خبري پيل کړې، نوموړي استازي امير ته وعده ورکړه، چي دولت به يې د پېښور د بيا حاصلولو په کار کي مرسته وکړي او په مقابل کي دوست محمد خان هم د هرات پر ضد په عملياتو کي د پارس له دولت سره د خپلي همکاري څرگندونه وکړه.

ويتکوويچ له دې خبرو اترو وروسته بېرته کندهار ته ولاړ، د هغه ځای د چارواکي او د پارس تر منځ يو تړون يې برابر کړ، چي تر منځه يې

پارس ژمن سو، چي د هرات تر فتح کولو وروسته به نوموړی ښار کندهاري وروڼو ته وسپاري.

حیرانوونکې خو داده، چي د روسیې سفیر دغه تړون لاندې د گواه په حیث لاسلیک کړی و او په ترڅ کي یې علاوه کړې وه چي: (نوموړی له خپل اړخه، په هرات باندې غوریان ورزیاتوی).

خو له دې څخه هم دا عجیبه ده، کله چي له دې ټولو تړونونو او فعالیتونو څخه وروسته (سن پترزبورگ) ته ستون سو او د وخت د بهرنیو چارو له وزیر (کنټ نسلروډ) سره یې د ملاقات وړاندیز وکړ، نوموړي ورسره له لیدني څخه انکار وکړ او څرگنده یې کړه چي: - (زه په دې نامه څوک نه پېژنم، مگریو تن ماجرا غوښتونکی چي پدې وروستیو کي یې پخپل سر په کابل او کندهار کي توطیو ته لاس غځولی دی).

ویتکوویچ چي یو احساساتي ځوان و او له سیاسي چالونو څخه بې خبره و، دغه چلند ورباندې دومره بده اغېزه وکړه، چي د تومانیچ په گولی یې ځان وواژه.

پر افغانستان باندې د انگرېزانو لومړی پوځي یرغل:

د (۱۸۳۸ ز) کال په پسرلي کي وروسته له هغه چي د برنس د سفارت ناکامي جوت ته سوه، د هند عمومي چارواکي (لارډ اکلنډ) په افغانستان کي د پوځي عملیاتو د ترسره کولو هوډ وکړ، که چیري د هند د حکومت موخه د روسیې او پارس د نفوذ مخه نیول وای، نو ددې کار معقوله او سمه طریقه دا وه، چي له پارس سره یې د جگړې اعلان کړی وای او خپل ځواکونه یې د هرات د مرستي لپاره استولي

وای، خولارډ اکلنډ غوښتل چې په عین حال کې دوست محمد خان او کندهاري سرداران چې د هرات او پېښور په اړه یې د هغه له نقشي سره مخالفت درلود، هم له مخي ليري کړي او د هغه پرځای یو داسي شخص چې په ټوله معنی د انگرېز دولت ته تابع او امر و ته یې غاړه اړېږدي، د سلطنت په ګډې کښېنوي، دا شخص شاه شجاع و، چې له څو کلونو را پدې خوا له خپل ورور زمان شاه سره په لوديانه کې او سېده، د هند د وایسرای سلاکارانو د هغه تړون نقل چې په کال (۱۸۳۳ز) کې د شاه شجاع او رنجیت سنگ ترمنځ سوی و، راپیدا کړ او دا یې په افغانستان کې د خپلو عملیاتو لپاره سند وګرځاوه، د مې په میاشت کې مګناټن له دغه نقل سره لاهور ته ولاړ او رنجیت سنگ ته یې وړاندیز وکړ، چې دا تړون د اعتبار وړ وګرځوي او د بریتانیا دولت هم پکښې شریک کړي، چلباز رنجیت سنگ په ښکاره خو موافقه وکړه او په پایله کې د سیکانو د دولت، شاه شجاع او د انگرېزي کمپنۍ ترمنځ درې اړخیزه معاهده وسوه، ددې تړون ترمنځه رنجیت سنگ ژمن سو، چې له شاه شجاع سره به د افغانستان د تاج و تخت په بېرته لاسته راوړو کې مرسته کوي.^(۱)

د نوموړي تړون په لومړي ماده کې داسي لیکل سوي وه:-(په افغانستان پوري ټولي ترلي سيمي به، چې د اباسين په دواړو خواو کې پرتې دي، د رنجیت سنگ ترولکې لاندې سي).
پدې سیمو کې د افغانستان دا خاوري شاملې وې:-(کشمير، پېښور، دیره اسمعیل خان او ملتان).

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۲۷۹ مخ

سرېره پردې پر شاه شجاع باندي د سندها و هرات د خپلواکۍ خبره هم منل سوې وه، پدې توگه د افغانستان د ولس او خاوري پر ضد د توطئې پلان به بري سره جوړ او پردې سرېره دا ژمنه يې هم وکړه، چي د انگرېزانو او د سيک دولت له اجازې پرته به له هيڅ بهرني دولت سره اړيکي نه ټينگوي او له هر هغه دولت سره به، چي د معاهدې له دوه نورو اړخونو سره مخالفت ولري، د بنمني کوي.

انگرېزان د يوه ستر پوځ په برابرولو مصروف سول، اوس يواځنۍ پوښتنه دا وه، چي ددې لوبي د لوبولو لپاره صحنه څنگه جوړه سي، نو پدې ترڅ کي د هند عمومي چارواکي د (۱۸۳۸ز) کال د اکتوبر په لومړۍ نېټه په شيملا^(۱) کي يوه اعلاميه صادره کړه، چي په هغې کي يې دوست محمد خان د رنجيت سنگ پر ځواکونو باندي چي د برتانيې پخواني متحد ځواکونه وه، پرته له کوم دليل او په ناڅاپي توگه په بريد کولو تورن کړ او د پارس په ملگرتيا يې پداسي غوښتونکو پلانونو او جاه طلبۍ لاس پوري کړ، چي د هند د پولو سولي او امنيت ته خطر دی، لدې کبله د هند حکومت د (دوست محمد خان له نسکورولو پرته بل بديل نه گوري).

لارډ اکلنډ ويل چي: (هر کله شاه شجاع د خپل پلار او نيکه پر پلاز باندي مستقر سي او د افغانستان خپلواکي او مخکنۍ بشپړتيا خوندي سي، د انگرېزانو پوځ به له افغانستان څخه ووځي) او داسي يې هم ويل چي: (بارکزي مشران د انگرېزانو بنه ملگري نسوه کېدای، نو له همدې کبله بايد هغوي له ډگر څخه ايستل سوي وای).

۱. د هندوستان په هيمالچال پرادش ايالت کي د يو ښار نوم دی

له دې څخه مخکې چې انگرېزان خپل پوځ د افغانستان په لور وځوځوي، لارډ اکلنډ د بلوچستان له والي (محراب خان) سره یو تړون لاسلیک کړ، چې د هغه له مخې به د (اندوس پوځ) ته اجازه ورکړي، چې د بولان په کنډو کندهار ته تېرسي.^(۱)

کوم پوځ چې انگرېزانو د عملیاتو لپاره افغانستان ته واستاوه، د بنگال له پوځي قواو څخه یوه فرقه چې (۷۵۰۰) کسان پکښې وه، بله فرقه د بمبېي له پوځي قواو څخه وه، چې په (۵۵۰۰) تنو مشتمله وه، چې مجموعاً (۱۳۰۰۰) تنه جنگیالي کېدل، پردې سربېره یو (۶۰۰۰) کسيز پوځ شاه شجاع له هندي مسلمانانو او نیپالیانو (گورکه - گوره گانو) څخه، چې د برتانوي منصب لرونکو په واسطه د ځانگړي ځواک په توگه روزل سوي وه، چې پدې توگه د پوځي جنگیالیو شمېر (۱۹۰۰۰) تنو ته رسېده.

لدې پوځ سره د (۱۵۰۰۰) تنو په شمېر کې نوکران، باروړونکي، کسبگر، د مالونو او کالیو سوداگر او د فاحشه بنځو په گډون چې د پوځ تر شا به تللي، هم ملگري وه،^(۲) وورسته بیا انگرېزي مېرمني هم د هغوي له یو شمېر غلامانو او مینځو سره په ډېر برم، شوکت او ددبده د افغانستان (مېلمستون) ته ننوتل.

د (۳۰۰۰۰) دېرش زرو په شمېر پیلان، اوبنان، قچري او خره هم ورسره وه، چې د جگړې سامان او مهمات پرې بار سوي وه، پر افغانستان باندي ددې لوی اردو تېرېدل د ملخو داسي سپل ته ورته

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۶۳ مخ

۲. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کې، ۲۸۵ مخ

و، چي په كليو او بانډو باندي ورتوئېدل او د خپلي لاري په اوږدو كې يې خوراك، واښه او شنه بوټي نه پرېښوول.

د انگرېزانو او شاه شجاع دا پوځ په كال (۱۸۳۹ز) د مارچ په مياشت كې د بولان كڼدو له لاري د كندهار په لوري و خوځېد، له (۴۵۰۰۰) تنه مېرو څخه ډېر دا جنگي ځواك، د بريد جنرال سر كاتېن، بريد جنرال سرجان كين، بريد جنرال سرويليم نات، او ډگر جنرال ډنكين تر قوماندانۍ لاندې خوځېده.

له څو اوښو مارش وروسته، چي د لاري په اوږدو كې يې هر څه له خاورو ايرو سره برابرول، انگرېز پوځ د (۱۸۳۹ز) كال د اپرېل په (۲۵) نېټه د جنرال نات په قوماندې له شاه شجاع سره يو ځای د كندهار ښار ته ننوت، سبا يې كندهاري سرداران (كهندل خان، مهردل خان او رحمدل خان) له خپلو لښكرو سره تر ښكار پر دروازي راوتل، مازديگر ته جگړه وښتله، د شپې تيارې مخاصمي لښكري سره بيلي كړلې، سرداران چي په ښار ننوتل كلابند سول، شاه شجاع خپل لښكر پر ښار راتاو كړ، كلابندي چي سخته سوله، سردار كهندل خان د محمد حسن خان علوم په وسيله له سردار دوست محمد خان څخه نظامي مرسته وغوښتله او نوموړي هم دا غوښتنه ومنله او له خپلو لښكرو سره يې كندهار ته ځان ورساوه، په دغې جگړه كې له امير دوست محمد خان سره دده زامن (سردار محمد افضل خان او سردار محمد اكبر خان) ملگري وه، خو د ډېرو جگړو وروسته سرداران مات سول او كندهار د شاه شجاع لاسته ورغی، جنرال نات چي خپل هر تن سرتېری (عسکر) يې له زرتنه افغانانو سره مساوي باله، د كندهار د گارنيزيون قوماندان سو او له ولس سره يې په بېساري ظلم او

استبداد لاس پوري کړ، د سوبمن پرنګي د وحشت او بربریت د یوې بېلګې په توګه (مایکل ایډوارډز) لیکي: (ددې پوځ یو سیاسي اجنټ یو کلی وران او د هغه کلي (۲۳) تنه او سپدونکي یې لدې کبله قتل عام کړل، چي دده په اند یې ورته په بې احترامی کتل).

د شاه شجاع لپاره د انګرېزانو یوه سلاکاره ډله هم وټاکل سوه، ددې ډلې مشري (ویلیم مګناتن) کوله، چي د زیاتې تجربې خاوند و او د شاه شجاع دربار ته د هند د حکومت استازی وزیر ټاکل سوی و، واقعیت دادی چي د (حقیقت التواریخ) پر استناد (مګناتن لومړی وزیر)، (برنس د کورنیو چارو وزیر) او (موهنلال د استخباراتو مشري) په غاړه درلوده، مګناتن او برتانوی جنرال اوس په افغانستان کي پخپله سوبه باندي بیخي ډاډه وه او د (۱۸۳۹ز) کال د مې د میاشتي په (۷) نېټه یې له شاه شجاع سره یو اووه ماده بیزه تړون لاسلیک کړ، پدې تړون کي افغانستان اجازه نه درلوده، چي د برتانییا له حکومت سره له مشورې او رضایت څخه پرته د هیڅ یو بهرني ځواک سره اړیکه ونیسي.

په کندهار کي له څو اونیو دمې او تمېدو وروسته د اباسین پوځ د (جنرال کین) تر مشرۍ لاندي د کابل پر لور وخوځېد، په کلات او غزني کي له سخت مقاومت سره مخامخ سو او د افغانانو د مخامخ مقاومت بېلګه یې د لومړي ځل لپاره ولیدله، د (۱۸۳۹ز) کال د جولای په (۲۱) نېټه د کلات او غزني دوه زره سپرو غازیانو کړې توري له ټیګي وایستلې او په انګرېزي پوځ یې برید وکړ، پدې برید کي د غازیانو اصلي موخه د شاه شجاع د او سپدو تامبو ته ځان رسول

وه، ترڅو هغه ته، چي له هیواد او اسلام سره یې خیانت کړی و، پخپله سزا ورکړي، مگر بريالي نه سول.

پدې توگه د پرنګي پوځ چي په پرمخ تللو وسلو سمبال و، دا برید شنه او تر بېسارو وینو تویولو، وړانې او ویري خپرولو وروسته د (۱۸۳۹ ز) کال د اګسټ په (۶) کابل ته ورسېد، شاه شجاع له خپلو بنځو، ماشومانو او کورنۍ سره چي شمېر یې اته سوه پنځوس تنو ته رسېده، د کابل بالا حصار په ارګ کي ژوند پیل او د پنځه زره انګرېزي عسکرو لخوا یې ساتنه کېدله.

د لارې اکلنې سیاستمداري او هونارتیا په لندن کي په خورا برم او ددبه ولمانځل سوه، د برتانیې صدراعظم (پالمرستون) لیکي چي: (په افغانستان کي د اکلنې ځلانده بری به اوس ټوله آسیا ولېزوي او زموږ لپاره به هر څه اسانه سي).

د اکلنې، مګناټن، جنرال کین او برنس په گډون په افغانستان کي برتانوي مامورین په لوړو انګرېزي ویاړونو، مدالونو او رتبو وویارل سول، دوست محمد خان له یوې مودې مقاومت^(۱) څخه وروسته پارس ته د تګ نیت وکړ، مګر دده ورور (نواب عبدالجبار خان) د پرتینګار وکړ او د بخارا تګ ته یې وهڅاوه، امیر هم زړه نازړه د خپلي کورنۍ سره بخارا ته ولاړ، خو هلته د بخارا د پاچا لخوا بندي سو.

مرحوم غبار لیکي: کله چي په کال (۱۸۳۹ ز) کي انګرېزان د کندهار، غزني بامیانو، پروان، کابل او جلال اباد په سوق الجیشي ځایونو کي خپل ځانونه ټینګ کړل او خپلي توپخانې یې د سپرو او

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۶۵ مخ

پیاډه سرتېرو د ځای پر ځای کېدو سره لاپیاوړې کړې، نور نو انگرېزان دوستانه بلکې باداران وه او د افغانستان پوځي حاکمان او اصلي واکمنان سول، مګناتېن په عملي توګه د افغانستان د صدراعظم او نائب السلطنه په توګه راڅرګند سو، د دولت ټولې چارې د وزیرانو ټاکل او ګوښه کول، افغاني افسرانو ټاکل او شپل، بودجه، مالیات، مجازات او امکانات ټول د انگرېزانو په لاس کې وه.

د انگرېزانو او شاه شجاع په وړاندې د افغانانو پاڅونونه: په کال (۱۸۴۰ز) د مارچ په میاشت کې د افغان ولس څېرګون او پاڅون پیل سو، لومړی دیني عالمانو په منبرونو کې د خطبې څخه د پاچا نوم لیرې کړ او د پاچا د سکې په اړه دا بیت د خلکو په خولو کې ولوېد:

سکه زد برسیم ورز شاه شجاع ارمنی
نور چشم لات و برنس خاک پای کمپنی

دا دی بیاد افغانانو د ملی هویت د څرګندولو په اړه غورځنګ د پیلېدو په حال کې و او د پردې د بښمن په وړاندې ټول په یوه لیکه کې سره راغونډېدل، د هلمند، د مشرقي، د غزني، خور د کابل او د شمالي سیمو خلکو پاڅون په کال (۱۸۴۰ز) کې د انگرېزانو په وړاندې پیل سو.

لکه څنګه چې زموږ د بحث موضوع هلمند دی، نو موږ دلته تاسو ته د هلمندیانو د پاڅون په هکله په لنډو ټکو کې معلومات درکوو: (د ۱۸۴۰ز) کال د ډسمبر په میاشت کې د زمیند اوږد سیمې او د هلمند

د شاوخوا سیمو خلکو د اختر محمد خان هلمندي (علیزي) په لارښوونه د انگرېزانو په وړاندې د جهاد اعلان وکړ او جنرال ناپټ یې شو موده په جگړه او مبارزه کې بوخت وساته، د انگرېز دوه کنډک په سرتیري او یوه توپخانه له کندهار څخه د اختر محمد خان علیزي د ټکولو لپاره د گرشک لور ته و خوځېده، مگر دوي ونسو کړای چې پاڅون غلی کړي، دا ځکه چې دا مهال محمد اکرم خان د زرو تنو پوځیانو سره له دغه پاڅون سره یو ځای سو، انگرېزانو نوري تازه قواوي د ناپټ تر مشرۍ لاندې سیمې ته ولېږلې او د توپخانې په زورد مبارزینو څخه مخنیوی وکړ او ملی مبارزین یې شاتگ ته اړ کړل، محمد اکرم خان د هراود ته د نویو لښکرو د یو موټي کولو لپاره ولاړ، مگر د انگرېزي جاسوسانو لخوا ونیول سو او په کندهار کې په توپ کې والوزول سو، د نوموړي مېرني مېرمني هم د جهاد بیرغ پورته کړ، خلک به یې جهاد او پاڅون ته هڅول، جنرال ناپټ دغه مېرني مېرمنه ونیوله او له څو نورو نسحو سره یې کابل ته ولېږه، مگر د غزني خلکو د انگرېزي گارډ په وړاندې ودرېدل او هغوي یې له مینځه یووړل او دغه مېرني مېرمنه یې آزاده کړه.

په (۱۸۴۰ ز) کال کې امیر دوست محمد خان، د بخارا د پاچا له بند څخه د لس زرو روپو په مقابل، چې د زندان ساتونکي ته یې ورکړې، په دغه حال کې خپل زوی (محمد اکبر خان بارکزي) ته یې وویل، چې درځه وتبنتو، خو نوموړي انکار وکړ او خپل پلار ته یې وویل، چې تر تېبنتي زندان غوره او بهتر دی.

امیر دوست محمد خان، افغانستان ته ستون سو او دلته یې د انگرېزانو پر ضد ډېر پوځ ټول کړ، امیر لومړی په بامیانو کې له

انگرېزانو سره جگړه وکړه، چې په نوموړي جگړه کې يې د بنمن ته ډېر زیانونه ورو رسول او یو توپ يې هم تر لاسه کړ، پدغه جگړه کې له دواړو غاړو څخه زرتنه مړه سول، څلور ورځې وروسته بیا امیر په ځلم کې پر انگرېزانو برید وکړ او د هغوي څخه يې زیات ووژل، هغوي مجبور سول، چې د باجگاه او سفان پلو ته په شا تگ وکړي.

امیر تر دوولسو ورځو چریکي جگړو وروسته د عبدالسبحان کور ته چې د چاریکار د خانانو له جملې څخه و، ورغی، هغه لومړی د مېلمه بڼه هر کلی وکړ، خو وروسته يې انگرېزانو ته حال ورواستاوه، چې امیر يې کور ته دی او که غواړئ چې امیر ونیسئ، نوراسئ، انگرېزانو هم د امیر د نیولو لپاره پوځ چمتو کړ او د نوموړي خان کور ته يې ځانونه ورساوه، امیر چې د انگرېزانو په راتگ خبر سو، نو يې خپله توره راو کښله او عبدالسبحان يې هلته په کور کې توتې توتې کړ، بیا له هغه ځایه څخه يې ځان خلاص کړ او خپلي قرارگاه ته ولاړ.

بل ځل امیر د کوهستان او پروان د مجاهدينو په ملگرتیا پر د بنمن برید وکړ، د هغوي ډېر کسان يې ورووژل او څه يې بنديان له ځانه سره ونيول، انگرېزان شا تگ ته اړ سول، د هغه څخه وروسته انگرېزانو بله لاره خپله کړه، هغه دا چې، خانانو ته يې پیسې ورکړې، ترڅو امیر ونیسي، خو هغه پلان يې هم بريالی نسو.

کله چې د امیر په پوځ کې ماته راغله او خانانو غوښتل چې امیر دوست محمد خان لاسترلی انگرېزانو ته په لاس ورکړي، نو پر امیر يې هم ډېره بده اغېزه وشیندل، هغه و، چې نوموړي هوډ وکړ چې انگرېزانو ته ځان خپله تسلیم کړي، دا خبرې يې میر مسجدی خان ته وکړې او سبا ته د کابل په لور راو خوځېد، چې پدې توگه امیر دوست

محمد خان له (۱۸۳۹ ز) کال د اگسټ څخه تر (۱۸۴۰ ز) کال د نوامبر د میاشتي تر پایه پوري له ډېرو ناکامیو، نامردیو سره چې ملگرو یې ورسره کړي وې، مخامخ سو.

امیر دوست محمد خان چې کله کابل ته ورسېد، د پل محمود خان له لاري بالا حصار دروازي ته وردننه سو، امیر له آس څخه راکښته سو، مگناټن روغې ورسره وکړ، اته ورځي وروسته د امیر کورنۍ له غزني څخه چې هلته بندي وه راوغوښتله او هند ته یې تبعید کړل.

د (۱۸۴۱ ز) کال په اوږدو کي د شاه شجاع او مگناټن سلطنتي دستگاه فساد پر خلکو فشار راوست، چې د کابل ځيني سربښندونکو او سرتېرو مېړنو لکه، عبدالله خان اڅکزی، امین الله خان لوگری، ملامون غلجی، شمس الدین خان بارکزی، گل محمد خان، عبدالعزیز خان، محمد شاه خان بابکر خېل، اسکندر خان بامیزی، عبدالسلام پوپلزی او ځيني نور مخور شاه شجاع ته ورغلل او هغه یې خپلو ملي، وطني او افغاني دندو ته ځیر کړ، چې له بده مرغه پاچا د خپل نه اختیار او واک نه لرل پلمه کړل.

تر هغه وروسته عبدالله خان اڅکزی او نائب امین الله خان لوگری د پاڅون په فکر کي سول او خپلي نظريي یې د امیر دوست محمد خان له وراره (نواب محمد زمان خان) سره هم شریکي کړې او هغه یې مرستي ته راوباله، نواب محمد زمان خان دغه خبري له خپلو نورو ملگرو سره هم شریکي کړې، چې د کابل د هماغه وخت د مشرانو نومونه په دې توگه مورتې رارسیدلي دي: (اسکندر خان بامیزی، عبدالسلام پوپلزی، د مختار الدوله شېر محمد خان زوی غلام احمد خان، د نواب عبدالصمد خان زوی محمد عثمان خان بارکزی، د نواب

اسد الله خان بارکزي زوی نواب محمد زمان خان شجاع الدوله، میر احمد خان، میر افضل خان، محمد خان، محمد حسین خان عرضیگی، حاجی علی خان امیر آفتاب خان، میر حاجی د حاجی میر واعظ زوی، میر محبوب خان، میر سید خان، میر غلام قادر، آقا حسین توپچی باشی، ولی محمد خان میراخور، اکبر خان خوابگاهي، عبدالرحمن خان عثمانلو، کپتان دوست محمد خان اسحاقزی، محمد هاشم کاه فروش، نور محمد خان او دلاور خان شاه غاسی او نور...

د دغو کسانو شمېر د اکبر نامې په قول د محمد شاه بابکر خېل او عبدالعزیز خان جبار خان جبار خېل، په گډون د نواب محمد زمان خان په کور کې او په بل روایت د عبداللہ خان اڅکزي په کور کې، چي د اوسني کابل د نواب په کوڅه کې دی، سره راغونډ سول او د قران کریم په وړاندي یې ژمنه او لوړه وکړه، چي تر څو انگرېزان له کابل څخه ونه شړو تر هغو په ارامه نه کښینو، مجلس د پاڅون د تمرکز لپاره نواب محمد زمان خان بارکزي د مشر او د هغه مرستیال یې امین الله خان لوگری د مجاهدینو د رهبرانو په توگه وټاکل سو.

حمید کشمیري په اکبر نامه کې لیکلي، چي تردې وروسته د کابل مبارزین بریالي سول، هغوي د راتیو په اتفاق، سردار محمد زمان خان د سردار اسد خان زوی، د سردار پائنده محمد خان لمسی او د حاجي جمال خان بارکزي کوسی، د پاچا په توگه وټاکه او روحانیونو د شاه شجاع د نامه پر ځای د زمان شاه نوم په خطبه کې یاد کړ.

د (۱۲۵۷ هـ ش) کال د روژې د مبارکي میاشتي په (۱۷ مه) چي (۱۸۴۱ ز) کال د نوامبر د دوهمې نېټې سره سمون لري، سهار وختي مهال ملي مبارزین چي چرې، سیلاوه، خنجرونه، توري، غشي،

توپکان او لرگي ورسره وه، د اوسني خرابات په سيمه کي چي د برنس د استوگني ځای و، ځانونه ورسول، برنس په حمام کي په ځان مينځلو بوخت و، چي کور يې محاصره سو، غازيانو برنس لومړی په اور وسوځاوه او بيا يې ټوټې ټوټې کړې، د کپتان جانسن او نورو انگرېزانو منصب لرونکو کورونه هم لوټ سول او هغوي پخپله ووژل سول، وروسته د خلکو غضب د بلا حصار خوا ته متوجه سو، پدغه وخت کي له بلا حصار څخه يو اووه سوه کسيز کنډک د (جنرال کمپل) تر مشرۍ لاندې د پيښي ځای ته راروان سو، څنگه چي د دغو تنگو کوڅو څخه تېرېدل، د کابل د بناړانجونو او پېغلو هم د بامونو له سرو څخه په تودو او بو او د خښتو په ويشتلو سره له هغوي سره مبارزه کوله.

له هغه څخه وروسته پاڅون کوونکو د انگرېزانو د غلې پر گدامونو برید وکړ، ترڅو د مجاهدينو لپاره خواپه برابر کړي او انگرېزان بهي غلې دانې سي، په دغه وخت کي مگناټن يوزر کسيزه پوځ د گدامونو د ساتني لپاره ورو لېږه، نوموړو پوځيانو په پيل کي د گدامونو په ساتنه بريالي سول، خو څو تنو غلجي غازيانو په يوه خندق کي کمين نيولی و او د يوې برېښنا په شان پر دښمن توره شپه جوړه کړه او د گدام يوه برخه يې د باروتو په واسطه منفجر کړه، افغاني اتباعو هجوم پر وروړ او هريوه ځانته غله ذخيره کړه.

کله چي په خاورو سپېره عسکرو د مجاهدينو سره په دغو تنگو کوڅو کي مخامخ سول، د دښمن ناريه وسلې له کاره ولوېدلې او هلته يې کار نسو کولای، په دغه جگړه کي چي تن په تن و، د مجاهدينو

تبرونو او سپلاوو او وه سوه انگرېزي سرتيري لکه د پسونو په شان تر تیغ تېر کړل.

پدغه ډله کې د بي بي مهرو د غونډۍ جگړه له لویو او مهمو جگړو څخه شمېرل کېږي، پدغه جگړه کې عبدالله خان اڅکزي په ډېره مېړانه له انگرېزانو سره وجنگېده او ډېر پرنګيان يې له خاورو سره خاړوي کړ، پدغه جگړه کې غازي عبدالله خان اڅکزی د یوه ملي ځان لخوا چې عبدالعزیز نومېده، د شالخوا وويشتل سو او د نوامبر پر (۲۹) نېټه يې له دغه ټپ څخه شهادت په نصیب سو.

کله چې د کابل پاڅون پیل سو، نو د غازي محمد اکبر خان د راتګ او اوزه سوه، چې له بخارا څخه ځلم ته راغلی دی، نواب زمان خان چې دا وخت د مجاهدینو امیر او پاچا ټاکل سوی و، سمدستي يې محمد اکبر خان ته لیک واستاوه او بلنه يې ورکړه، نوموړي هم ډېر ژر کابل ته ځان ورساوه، د پاڅون کوونکو سره مل سو او د هغوي رهبري يې په لاس کې ونيوه.

پدغه وخت کې انگرېزان له ماتې سره مخامخ وه، چې مګناټن د غازیانو مشرانو ته داسې لیکونه واستول، چې په هغو کې دوي تطميع سوي وه، د بېلګې په ډول مګناټن له غازي محمد اکبر خان څخه د لیدلو غوښتنه وکړه او ده سردار سلطان احمد خان ورواستاوه، مګناټن نوموړي ته یو لیک ورکړ، چې په هغه کې يې اکبر خان ته لیکلي وه: (له بولانه تر خیبر پوري چې کوم ملک د شاه شجاع په نامه دی، هغه به محمد اکبر خان ته ورکړو، پلار به يې کابل ته راوغواړو، د دوي خوښه چې پلار پاچا کېږي که زوی، وضعه چې ارامه سوه، انگرېزان له افغانستان څخه وځي، او س به سمدستي دوولس لکه

روپی. محمد اکبر خان ته ورکړو او تردې وروسته به له کاله دوه لکه روپی. ورکړو، محمد اکبر خان دي نائب امین الله خان ونیسي او مور ته دي وسپاري او نور د غازیانو مشران دي له کابل څخه وباسي).

خو د محمد اکبر خان ایمان او وجدان دومره کمزوري نه وه، چي د پرنګي له لاسه خطا وځي، هغه و چي انګرېزان د پاڅون کوونکو څخه په تنګ سول، مګناټن د جهاد له قایدینو سره د خبرو اترو غوښتنه وکړه، د نوموړي پیشنهاد و منل سو، په لومړنۍ غونډه کي مګناټن د غازیانو مشرانو ته دغه شرطونه وړاندي کړل، چي لنډيزيې دا دی:

۱. د انګرېزانو پوځ به له افغانستان څخه وځي.

۲. شاه شجاع به هند ته ځي.

۳. د غازیانو د مشرانو له ډلي څخه به یو تن د انګرېزانو د پوځ د ضرورت وړ د اکمالاتو او موادو د رانیولو څارنه کوي.

۴. بیا به د انګرېزانو پوځ افغانستان ته نه راځي.

د جهاد مشرانو د مګناټن دا پیشنهاد رد کړ، بالمقابل دوي د دوولس فقره ییز تړون شرطونه ورته وړاندي کړل، چي لنډيزيې دا دی:

۱. انګرېزان به له قید او شرط پرته، له کابل، جلال آباد، غزني او کندهار څخه سمدلاسه وځي.

۲. له نهه میله توپونو او په لاس کي له وسلو څخه پرته، نوره وسله به انګرېزان ټوله غازیانو ته پرېږدي.

۳. شپږ کسه انگرېزان به د امير دوست محمد خان تر پېرته راتگ پوري، غازيانو ته په يرغمل ورکوي.
۴. هند ته د شاه شجاع تلل دده په خوښه پوري اړه لري.
۵. له دې وروسته به انگرېزان بيا په افغانستان باندي تېری نه کوي.
۶. د وسلو او مهماتو په بدله کي افغانان، انگرېزانو ته د و مره زېرمي ورکوي، ترڅو له کابل څخه د دوي د وتلو پوري ورته بسنه وکړي.
۷. که انگرېزان د تړون د موادو مطابق عمل وکړي، تر جلال آباد پوري به د دوي امنيت نيول کيږي.

مگناټن د افغانانو له خوا د تړون مواد ومنل، خو کله چي شاه شجاع د تړون په موادو خبر سو، پرې خوا بدي سو او د انگرېزانو په مقابله کي يې د پاڅون سپارښتني وکړې، هغه پېرته هند ته د تللو په هکله خپله ناخوښي وښووله.

له تړون سره سم د کارتوسو او وسلو په بدله کي افغانانو، انگرېزانو ته غذايي مواد ورکړل، پر دې سربېره له تړون سره سم د اوس لپاره دوه تنه انگرېزان (تورن اېري او تورن کونولي) يې افغانانو ته يرغمل ورکړل.

خو مگناټن د غدارۍ نيت درلود، په حيله او غدر سره يې خپل وخت تېراوه او له افغانستان څخه د انگرېزانو وتل يې په يوه او بله پلمه وځنډول، په پټه يې د موهن لال جاسوس له لاري د افغانانو ترمنځ د بې باورۍ او دښمنۍ اچولو هڅي پيل کړي وې.

مگناټن غوښتل چي د بې باورۍ اچولو له دسيسو څخه په استفاده د جهاد مشران د يو بل په مقابل سره ودروي او يا يې لږ تر لږه په خپل

منځ کي سره بدگمانه کړي، په همدې منظور مگناتېن د یوې لیډني کتنې په ترڅ کي، له سردار محمد اکبر خان څخه د نائب امین الله خان لوگري د وژلو او یاد هغه د نیولو او انگرېزانو ته د نوموړي په لاس ورکولو غوښتنه وکړه، په بدله کي یې سردار محمد اکبر خان ته د شاه شجاع د وزارت او د امیر دوست محمد خان د بېرته راستنېدو ژمنه یې ورسره وکړه، سردار محمد اکبر خان کله چي د مگناتېن په غدارۍ پوه سو، نو په ظاهر کي یې ورسره موافقه وکړه او له مگناتېن څخه یې لیکلی سند هم ترلاسه کړ.

په همدې شان مگناتېن له امین الله خان لوگري سره اړیکي و نیولې او د سردار محمد اکبر خان د وژلو غوښتنه به یې کوله، امین الله خان لوگري هم په بشپړي ځیرکتیا سره له مگناتېن څخه لیکلي سندونه تر لاسه کړل، د جهاد قایدین چي له غرضي خواهشاتو پرته د غدار د بنمن په مقابله کي ټول سره یو صف او یو وجود گرځیدلي وه، د مگناتېن لخوا د غدارۍ سند لیکونه یې یوه بل ته سره و بنسول، د جاسوسی له لاري د جهاد مشرانو د وژلو لپاره د انگرېزانو په دسیسو باندي پخپله یوه انگرېزي داسي اعتراف کړی دی: (کله چي سرداران په دې پوه سول چي د فسادونو منبع (موهن لال) د دوي پر سرونو باندي بیه ټاکلې وه او د همدې دسیسې په ترڅ کي د دوي (سردارانو) له شمېر څخه تر اوسه پوري دوه تنه (میر مسجدي او عبد الله خان اڅکزی) مړه سوي وه، نو په بشپړه توگه راوپارېدل).

په داسي حال کي چي مگناتېن له ټولو مشرانو سره څو ورځي دمخه یو تړون لاسلیک کړی او د میاشتي په پنځمه نېټه یې له افغانستان څخه د انگرېزانو د وتلو ژمنه کړې وه، خو په پټه یې د تړون خلاف د

غداري، تصميم درلود، له همدې كبله د جهاد مشرانو دا تصميم ونيو، چي له مگناټن سره به له دې وروسته غوڅه معامله كوي.

سردار محمد اكبر خان وگمارل سو، چي په ځيركتيا او تدبير سره به مگناټن لاس ترلي يرغمل نيسي او بنارته به يې راولي، په همدې منظور سردار محمد اكبر خان يو وار بيا له تدبير څخه په گټنه، دا ځل د خپل اكا زوى (سردار سلطان احمد خان) په واسطه له مگناټن سره اړيكه ونيوله او داسي څه يې ورته واورول: (ددې تړون د منظورېدو په سبا به نائب امين الله خان لوگرى انگرېزانو ته سپاري، د محمود خان قشلي او بالا حصارته به د انگرېزانو يو غونډ راځي، شاه شجاع به پاچا پاته كيږي، خو وزير به يې محمد اكبر خان جوړيږي، د انگرېزانو څو اكونه به ترپسرلي پوري په خپلو چوڼيو كي پاته كيږي).

مگناټن د محمد اكبر خان لخوا دا ذكر سوي فكر، د خپلو پتو هڅو د كاميابيو لپاره لاس ته ورغلي يوه ښه پايله وبلله، پداسي حال كي چي پخپلو دسپسو ډاډه سو، له خپلي خوا يې همدا فكر د سند په توگه ورته وليكه او ورته يې لاسليك كړ او د جدي پر دوهمه نېټه يې په همدې مقصد له سردار محمد اكبر خان هلمندي سره د ليدو كتوژمنه وكړه.

د مگناټن وژل (۱۸۴۱ ز) د (دسمبر ۲۳) نېټه:

مگناټن له محمد اكبر خان سره د ليدو په مقصد له خپلي چوڼۍ څخه د ورځي پر (۱۱) يوولسو بجو راووت، له تورن لارنس، تورن تريوراو جگړن مېكنزي سره يو ځاى د اوسني دولتي مطبعې د سيمي په لوري

راغی، د بریدمن (لي) په مشرۍ (۱۶) تنه امنیتي گارډ یې هم تر شا ورپسې رهي و.

سردار محمد اکبر خان هم له خپلو ملگرو سره یو ځای په بی بی مهرو کي د پخواني یوې ویالې په ژۍ باندي ورته راروان ښکاره سو، له سردار محمد اکبر خان سره راروان ملگري یې دا کسان وه: (محمد شاه خان جبار خپل او ورور یې دوست محمد خان، د سردار محمد اکبر خان د اکا زوی سردار سلطان احمد خان، غلام محی الدین خان، خدا بخش خان، آزاد خان غلزایي او اتم کس یې د امین الله خان لوگري ورور و).

مگناټن هم ورته راوړسپد، خو کله چي یې د امین الله خان لوگري ورور ولید نو پوه سو، چي موضوع هغه څه نه ده، چي فکري یې کاوه.

له معمول ښه راغلاست وروسته له واورې څخه د خلاصی یوې صوفې پر سر باندي پر یوه آس باندي پرته یوه قالینچه وغورول سوه او ورباندي سره کښېناستل، تورن لارنس د زیاتو غازیانو په موجودیت باندي اعتراض وکړ، سردار محمد اکبر خان ورته وویل، چي دوي ټول په راز کي شریک دي، له هغې وروسته سردار محمد اکبر خان مگناټن مخاطب کړ او ده ته یې له مجاهدینو سره د تړون خلاف دده د پټو دسیسو او غداريو سندونه وړښکاره کړل.

سردار محمد اکبر خان په ډاگه، انگرېزان او په سر کي یې مگناټن خاینان، غداران او د تړون ماتوونکي وبلل، ورته ویې ویل، چي اوس موږ مجبور یو چي تاله ځانه سره یرغمل بوزو، ترڅو مو له تړون سره سم وتلو ته مجبور کړو.

سردار محمد اکبر خان د مگناټن غدارۍ یې ټولې دده په مخ ورته راویستلې، مگناټن چې څه ځواب نه درلود، نو په غوصه سو، پدې لحظه کې یوه مشر، محمد اکبر خان ته وویل: وخت تیرېږي، د پرېښودو نه دی.

دوست محمد خان غلزي په ورځېر مه انگرېزانو باندي په حمله پیل وکړ، سردار سلطان احمد خان او سردار محمد اکبر خان ورپورته سول، مگناټن یې تر متو راو نیو، له صوفې څخه یې راو غورزاوه، د جرگې نورو غازیانو هر یوه پر یوه - یوه انگرېز حملې وکړې، ویې نیول او وسلې یې ورڅخه واخستلې، د انگرېزانو د امنیتي گارډ او غازیانو تر منځ د ټوپکو ډزي پیل سوې، انگرېزانو د غازیانو د ډزو په مقابله کې مقاومت ونسو کړای، په تېښته یې شروع وکړه او بېرته د چوڼۍ پر خوا وتښتېدل.

تورن لارنس د محمد شاه خان د آس په سورلي ژوندي وتښتول سو، په همدې شان مېکنزي هم غازیانو له ځانه سره ژوندي ښار ته ورسره راوست.

مگناټن له رالوېدو سره سم په مقاومت لاس پوري کړ او د کابل ښار ته له راتللو څخه یې منع وکړه، په محکه کې یې پښې ټینګې کړلې او غوښتل یې چې په کش او گیر ځان خلاص کړي، خو سردار محمد اکبر خان دی په هماغه توپانچه وویشت، کومه چې مگناټن هغه د امین الله خان لوګري د وژلو لپاره ورکړې وه، د مگناټن سړیې پرې کړ او کابل ته یې ورسره راوړ، د کابل بازار د چارچنې په چوک کې یې وځړاوه، پدې کار سره یو ځل بیا سردار محمد اکبر خان د زړورتیا، مېړانې او

توري بڼه د ټولو غازيانو په منځ کي خپور سو او د غازيانو په زړونو کي يې ځای ونيو.^(۱)

د پېښور الحاج خانمير خان هلالی په (ننگیالی پښتانه) نومي کتاب کي د غازي محمد اکبر خان په باب يو مضمون خپور کړی دی، چي له (۱۶۳) مخه څخه تر (۲۳۲) مخه پوري اويا مخونه نيولي دي، ددې مضمون عنوان (سکان او پيرنگيان تښتوونکی اکبر خان) دی، مضمون په دې بيتونو پيل کيږی:

چا چي هري سنگه او مگناټن کولمي شلولي دي
چا چي پيرنگيان او سيکان دواړه شرمولي دي
چا چي په زلزل کړلو پنجاب، هند، انگلستان
هغه بريالی غازی پښتون دی اکبر خان^(۲)

دې پېښي په افغانستان کي د برتانوي ځواکونو راتلونکې وټاکله، د مگناټن په وژلو سره ددغو ځواکونو د مقاومت وروستی اراده او ان چي د پوځونو د ساتلو لپاره يې د وروستی ټگي او خطا ايستلو هڅه هم له منځه ولاړه، پاتينجر چي د سياسي ماموريت دنده په غاړه واخيستله، نو لومړی يې پوځي افسرانو ته وړانديز وکړ، چي بالا حصار ته ولاړ سي او ژمی هلته تېر کړي، خو هغوي بيا هم جلال آباد ته په تگ ټينگار درلود، نو په دې اساس له افغاني مشرانو سره خبري په همدې بنسټ له سره پيل سوې، د خبرو اساس هماغه د سردار

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د نولسمي ميلادي پېړۍ په لومړي نيمايي کي د افغانستان دوه پوځي او سياسي اتلان، ۱۵۶ مخ
۲. ملي غازي وزير محمد اکبر خان، ۸ مخ

محمد اکبر خان وړاندیز و، چې نوموړي د مگناټن له وژلو وړاندي لوستلی و، د دغه وړاندیز مسوده پاتینچرته واستول سوه او نوموړي د هري فقرې په مقابل کې خپل اند د ځواب په بڼه ولیکل او بېرته یې افغاني قرارگاه ته واستوله، سردار محمد اکبر خان بیا د هر ځواب په مقابل کې یوه تبصره ولیکله، له دې لامله چې اوس د انگرېزانو دریځ ډېر کمزوری سوی و، افغاني مشرانو د خبرو په جریان کې خپلي غوښتنې پراخي کړې او انگرېزان چمتو سول چې هر ډول شرایط چې د هغوي په ښکېلاکي تاریخ کې بېلگه نلري، ومني.

څنگه چې دا خبرې په دریځ سربېره، د دواړو خواو د فکر طرز، په ځانگړې توگه د افغاني مشرانو، د بېلابېلو مسائلو په برخه کې روښانه کوي، په لاندې ډول د هغوي مسوده د وروستني قرارداد له مسودې سره رانقلوو، په هره ماده کې لومړی د افغاني لوري وړاندیز، بیا د انگرېزانو ځواب او وروسته بیا د افغانانو نوې تبصره چې زیاته برخه یې د یو هلمندي (۲۵) کلن ځوان محمد اکبر خان بارکزي په قلم ده، وړاندي کوو.

لومړۍ ماده:

د افغاني لوري وړاندیز: د انگرېزي عسکرو په حرکت کې باید هیڅ ځنډ رامنځته نسي.

د انگرېز د لوري ځواب: موافق یو، دوي (۲۴) ساعته وروسته له دې چې یو زر باروړونکي او ښان یا یابوگان پیدا کړي، حرکت کوي. تبصره: په دوي پوري اړه لري، باید کرایه یې چې په وس کې لري تادیه کړي.

دوهمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز: - افغاني سرداران به له پوځ سره يو ځای وي، چي څوک مخالفت ته پرېښېږدي، په خوراكي توکو کي دې ورسره مرسته وکړي.

د انگرېز د لوري ځواب: - ډېره ښه ده.
تبصره: - سردار عثمان خان او شاه دولت خان.

درېيمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز: - د جلال آباد عسکر دي، د کابل د ځواکونو له حرکت څخه دمخه د پېښور په لوري حرکت وکړي.
د انگرېز د لوري ځواب: - موافقه لرو، آیا څوک ټاکي، چي له هغوي سره ولاړ سي؟
تبصره: - عبدالغفور خان.

څلورمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز: - د غزني ځواکونه دي د ترتيباتو له نيولو وروسته په ډېره چټکي د کابل له لاري پېښور ته و خوځېږي.
د انگرېز د لوري ځواب: - موافقه ده، آیا څوک ټاکي، چي له هغوي سره ولاړ سي؟
تبصره: - يو تن د نائب له خپلوانو څخه يا مهتر موسی.

پنځمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز: د کندهار او په افغانستان کې نور ټول انگرېزي عسکر باید ډېر ژر هند ته ولاړ سي. د انگرېز له لوري ځواب: موافق يو، باید يو څوک ورسره ولاړ سي. تبصره: نواب جبار خان.

شپږمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز: د امیر دوست محمد خان ټوله شتمني دي، که د انگرېز دولت سره ده او که د شخصي افسرانو په لاس کې، پر ځای دي پرېښوول سي. د انگرېز له لوري ځواب: سمه ده، کومه چې رسمي مامورينو په واک کې ده، څرگنده ده او کومه چې د شخصي افسرانو په لاس کې ده، په گوته یې کړئ او وایې خلی.

اوومه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز: د انگرېزانو هغه شتمني چې نه وړل کېږي، ساتنه به یې کېږي او په لومړي فرصت کې به واستول سي. د انگرېز له لوري ځواب: موافق يو، خو موږ ټول پاته شيان نواب ته ورکوو. تبصره: توپونه، ټوپکونه او مهمات باید ماته را کړل سي.

اتمہ مادہ:

د افغاني لوري وړاندیز:۔ که شاه شجاع و غواړي چي په کابل کي پاته سي، نو موږ به د کال يو لک روپۍ تنخواخ ورکړو.
 د انگرېز له لوري ځواب:۔ موافقه ده، څنگه يې چي خوښه وي ودي کړي، هيله من يو چي خپله دوستي موږ ته ثابته کړي.

نهمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:۔ که د شاه شجاع کورنۍ د باروړونکو څارويو د کمښت له لامله پاته سي، نو د هندوستان په لوري د حرکت تر وخته پوري د اوسېدو لپاره همغه محل ټاکو، چي اوس په بالاحصار کي پکښې اوسېږي.^(۱)
 د انگرېز له لوري ځواب:۔ د شاه درناوی د درانيو درناوی دی او له تاسو سره ښايي.

لسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:۔ کله چي انگرېزي ځواکونه پېښور ته ورسېدل، نو بايد چي امير دوست محمد خان او د هغه نورو افغانانو له خپلو مالونو او کورنيو سره د حرکت لپاره ترتيبات ونيول سي.
 د انگرېز له لوري ځواب:۔ موافقه لرو، هغوي به په درناوي او سلامتيا سره راواستول سي.

۱. اتمه او نهمه ماده په اصل کي د سردار محمد اکبر خان له خوا ورباندي کرښه وهلي ده، معمولي مېږي، چي له فکر کولو وروسته يې هغه نه دي خوښي سوي

یولسمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز: کله چي امير دوست محمد خان او نور په سلامتيا سره پېښور ته ورسېدل، نو د شاه شجاع کورنۍ به د تللو اجازه ولري، د تللو په اړه د هوډ کولو تر مهاله به په هغه محل کي چي ورته ټاکل سوی دی، اوسېږي. د انگرېز له لوري ځواب: موافقه لرو.

دوولسمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز: څلورتنه نارینه انگرېزان به د برمتې په ډول په کابل کي وي، تر هغه چي امير دوست محمد خان او نور افغانان پېښور ته راوړسيږي، پس له هغه به د انگرېز سپري د تگ اجازه ولري. د انگرېز له لوري ځواب: موافقه لرو. تبصره: شپږتنه بايد برمه وي.

ديارلسمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز: سردار محمد اکبر خان او سردار عثمان خان به له انگرېزي عسکرو سره تر پېښوره پوري ملگري وي او هغوي به په سلامتيا سره هغه ځای ته رسوي. د انگرېز له لوري ځواب: موافقه لرو.

ځوارلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز: د انگرېزانو له وتلو وروسته به دوستانه اړیکې دوام لري، يعنې د افغانستان حکومت به د انگرېز له موافقې او مشورې څخه پرته هيڅ بهرني هيواد سره تړون نه لاسليک کوي او نه به ورسره اړیکې ټينگوي او که هغوي هر وخت د بهرني دولت د برید پر مهال مرسته وغواړي، نو د برتانيا دولت به د داسې مرستې له ورکولو دريغ نه کوي.

د انگرېز له لوري ځواب: تر کومه ځايه چې په موږ پوري اړه لري، موافقه لرو، خو پدې باره کي يواځې د هند عمومي واکمن صلاحيت لري، موږ به هڅه کوو، چې د دواړو دولتونو ترمنځ دوستي ټينگه سي او د خداي په مهرباني سره به دا هيله پوره سي او د راتلونکي لپاره به دوستي موجوده وي.

پنځلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز: هر چا چې له شاه شجاع او انگرېزانو سره مرسته کړې ده او له هغوي سره د تگ هيله ولري، اجازه ورکول کيږي، موږ د هغوي مزاحم کيږو نه او که هغوي دلته پاته سي، هيڅوک به ورڅخه د خپلو کړنو پوښتنه ونکړي او په هيڅ پلمه به تکليف او ضرر نه وررسوي، هغوي کولای سي، ددې هيواد د نورو اوسېدونکو په شان ژوند وکړي.

د انگرېز له لوري ځواب: موږ يو څو کلیمي شاملې کړي دي، چې عين دوستي به وي، که تاسو ورسره موافقه وکړئ؟

شپاړسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:.. که له انگرېز څخه څوک د اړتیا له مخې پاته سي، د تگ تر وخته پوري به ورسره په درناوي چلند وسي. د شپاړس ماده بيزه تړون چي د افغاني غاږيانو او انگرېزانو تر منځ سوی و، تاسو ته مو وړاندي کړي.

د انگرېزانو تگ او تباهي:

د پورته ذکر سوي تړون مسوده د (۱۸۴۲ ز) کال د جنوري په لومړۍ نېټه د لاسليک لپاره برتانيا ته واستول سو، وروسته تر هغې چي انگرېزي منصب لرونکو هغه لاسليک کړ، د جلال آباد په لوري د انگرېزي پوځونو حرکت د بتخاک، جگد لک او نملې له لاري د جنوري پر (۶) نېټه پيل سو،^(۱) د هغه کال په سخت ژمي کي د بتخاک له لاري جلال آباد ته د تگ په اوږدو کي د اندوس پوځ له درندې او پېساري تراژيدي سره مخامخ سو، په کندهار او غزني کي هم د انگرېزانو ډېر پوځيان په قتل ورسېدل، د هغه شپاړس زره پوځ او عملې له ډلي څخه چي جلال آباد ته د تگ په نيت له کابل څخه وتلې وه، يواځي د شاه شجاع د اردو يو طبي افسر (ډاکتر برايډن) نيم ژواندي جلال آباد ته ورسېد، له ټول اندوس پوځ څخه په بند کي ژوندي ټول پاته سوي پرنګيان يو دېرش افسران، لس بنځي، يوولس ماشومان، دوه تنه ملکي مامورين او دوه پنځوس عسکروه.^(۲)

۱. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۳۱۱ مخ

۲. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۲ مخ

کهزاد په خپل اثر (بالاحصار کابل و پیش آمد های تاریخی) کي د انگرېزانو د پوځ د وتلو د ورځي داسي يادونه يې کړې: (۶ جنوري سال (۱۸۴۲ م) روزي که برای تخلیه تعیین شده بود فرا رسید چون اوایل چله بود، برف باری های زمستان دامنه کوه های آسمائی و شیر دروازه و تپه های بی بی مهر و مرنجان و روی جلگه های اطراف کابل را گرفته و تقریباً همه جا سفید میزد و شش انچ برف د پیش روی قشله فرنگي در دشت بی بی مهر و افتاده بود، میزان خنک به اندازه ئی بود که یخ از سم ستوران به چکش کنده نمیشد).^(۱)

ليدي سيل چي ددي بنديانو په ډله کي وه، له دوي سره د افغانانو په بڼه چلند او پاک لمنی باندې پخپلو يادښتونو کي په تفصيل سره ليکلي دي، او نوموړې د اندوس پوځ د برخليک په اړه بيا ليکي، چي په گندمک کي د انگرېزي لښکرو له تباهي او جلال آباد ته د ډاکتر برايډن له رسېدو سره، هغه وينا په اثبات ورسېده کومه چي مور ته له کابل څخه د وتلو څخه دمخه سوې وه او هغه دا چي سردار محمد اکبر خان بارکزی به ټول پوځ پوپنا کړي او يو تن به پرېږدي چي جلال آباد ته ورسېږي او نورو ته کيسه وکړي.

دا لومړی ځل و، چي په ختيځ کي د برتانيا پوځ دومره سپک سوی و او هم له هغو ټولو ځاني او مالي زيانونو سره - سره انگرېزان په خپلو بې ثمره هلو ځلو کي بريالي نه سول، د افغانانو د دوستۍ پرځای، چي په خورا اسانۍ سره يې ترلاسه کولای سوه، تلپاتې دښمني او کرکه ور پر غاړه سول.

۱. احمد علي کهزاد، بالاحصار کابل و پیش آمد های تاریخی، ۵۱۱ مخ

پردي سرپرېره په افغانستان کي د پرنګي د پوځ ماته ممکن په هند کي برتانوي امپراطوري ته نه جبيره کېدونکي تاوانونه رسولي وای. ارنولډ فليچر ليکي: (هيڅ يوې نښتې هم د هند په تاريخ کي د برتانيا او برتانوي پوځ پرستيژ دومره نه دی ذليل کړی، چي په پایله کي يې (۲۴) کلن ځوان (سردار محمد اکبر خان هلمندي) د شهرت معراج ته ورسېد، د پلار تخت او تاج يې وګاټه او ټولو هغو نورو ولسونو ته يې هم د اميد ډپوه بله کړه، چي په ختيځ کي د انګرېز له برلاسی سره په مبارزه کي وه).

پدې توګه له درې کلونو او څلورو مياشتو اشغال، وینو تويولو، دروند لګښت، بربادۍ او ويجاړولو څخه وروسته د هغې زمانې ستر ځواک د وطن مینو افغانانو توري په وړاندي په ګونډه سو او مجبور وه چي په ټيټ سر له افغانستان څخه ووځي.^(۱)

کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطائي په خپل اثر (د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه) کي د افغان او انګرېز د جګړې په هکله داسي ليکي: (د جنوري د شپږمي څخه تر ديارلسمي پوري د انګرېز او وه لس زره اردو له کابل څخه جلال آباد ته و خوځېدله، خو له دغه ستر بهير څخه صرف يو د اردو ډاکټر د بريدن په نامه ژوبل او ناروغه جلال آباد ته ورسېد، نور ټوله له يو مخيزه تپ او تباه سول، دا د افغان او انګرېز لومړۍ جګړه وه، چي انګرېز ته يې لويه خساره تګي کړه، په متفرقو جګړو او د کابل، جلال آباد د لاري د وژل سوي لښکرو په شمول د انګرېز د پرش زره تنه قتل سول او د پيسو خساره يې

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۲ مخ

دېرش کروړه هندي روپۍ وې، د همدغي پېښې څخه لارډ اکلنډ گورنر جنرال له دندي گوبنه او حتی په لندن کې حکومت ټکاني سو). په پای کې د (۱۸۴۲ ز) کال د اپرېل پر دوهمه نېټه سهار شاه شجاع په خپله گاډۍ کې په تېښته د بلا حصار څخه د جلال آباد خوا ته روان سو، په سپاه سنگ کې د يوې زړې ژرندي سره راگير سو او د سردار زمان خان زوی (شجاع الدوله خان) په ټوپک ډزي پرې وکړې او مړ يې کړ، وايي په دغه وخت کې يې هم نارې وهلې چې (سرکار بې گناه است).

له دغه وخت څخه چې شاه شجاع ووژل سو، بيا د دوست محمد خان تر راتگ پورې يوه ډراماتيکه صحنه په وطن کې جوړه سوې وه، کله چې شاه شجاع ووژل سو، د کابل د هغه وخت روحاني شخصيت مير حاجي راغی او د ښار په منځ کې يې نارې کړې: لوی لارډ (شاه شجاع) د کوچني لارډ (مگناټن) سره يو ځای سو.

نواب زمان خان د موقع څخه په استفاده غوښتل ځان پاچا کړي، خو نائب امين الله خان لوگري او نورو ملي مشرانو د وضع تر معلومولو په زياته بيا د سردار محمد اکبر خان تر راتگ پورې د نواب زمان خان مخه پدې ونيوله، چې ورته وې ويل مصلحتاً به د وضع د آرامۍ لپاره د شاه شجاع زوی (فتح جنگ) پاچا کړو، مير حاجي چې د شاه شجاع د د کورنۍ مخالف و، ددې خبرې مخالفت يې وکړ او وضع جگړې ته ورسېده، فتح جنگ چې دا بهتره بللې وه، چې د انگرېز لمنې ته وغورزي، خپله پښه وايستله.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۶۲ مخ

یو تاریخ لیکونکی د انگرېزانو د یرغل په اړوند، چې پر افغانستان یې وکړ، لیکلي: (په برتانوي هند کې د انګلیس دولت ته (۱۵) میلیونه پاونډه تاوان ورسېد او د (۲۰۰۰۰) شل زرو څخه زیات عسکر ووژل سول، ددې تر څنګ هغه بې پایلي کونښنونه چې انګلیسانو غوښتل چې د روسانو په وړاندې افغانستان د یو وسپنیز دېوال په حیث پاته سي، د ناکامۍ سره مخ او په نړیواله کچه یې نظامي شهرت ته تاوان ورسېد.^(۱)

د انگرېزانو د وتلو او د شاه شجاع د وژل کېدو وروسته د قوم د مشرانو او سردارانو تر منځ جګړې پیل سوې او دا جګړو تر هغه پوري تاو واخیست چې نائب امین الله خان او محمد نواب زمان خان بارکزي تر منځ د جګړې تیاري ونيول سوه، جګړه پیل سوه، د محمد نواب زمان خان بارکزي ټولټال پوځ شپږ زره او د نائب امین الله خان پوځ اتلس زرو ته رسېده، د دواړو خواوو څخه ډېر زیات مړه او ژوبل سول، د ورځي په غايې کې چې د نائب امین الله خان پوځونه د محمد نواب زمان خان پر ځواکونو برلاسي کیدل، دا وخت سردار محمد اکبر خان او سردار سلطان احمد خان له تیزین څخه کابل ته را ورسېدل، سردار محمد اکبر خان له درو سوو سپرو سره د نواب زمان خان پلویتوب وکړ او د فتح جنګ او نائب امین الله خان ځواکونه یې له مخي ایسته کړل. مات سوي پوځونه د بالا حصار لورته وتښتېدل، سردار محمد اکبر خان او ملګرو یې هغوي په بالا حصار کې معاصره کړل، نائب امین الله خان چې ددغه کار راتلونکی ناوړه ګمانه د محمد شاه خان بابکر خپل

۱. پوهندوی م شېرزاد، افغانستان د نړیوالو سیاستونو محراق، ۵۶ مخ

سره یو ځای سو، د محمد شاه خان بابکر خپل د منځگړیتوب له مخي
 شخړه حل سوه او داسي پریکړه وسوه، چي فتح جنگ دي پاچا وي او
 سردار محمد اکبر خان دي وزیر وي، ددغه دښمنۍ د له منځه وړلو
 لپاره دي نائب امین الله خان لوگری خپله لور سردار محمد اکبر خان ته
 نکاح کړي، چي لدې نېټې څخه وروسته سردار محمد اکبر خان د وزیر
 محمد اکبر خان په نامه شهرت وموند.

له بده مرغه داروغي جوړي او مصالحي هغه وخت رواني وې، چي
 جنرال پالک د شلو زرو عسکرو سره د غچ اخیستلو په نیت په جلال
 آباد کي د یرغل لاره څارله.

د غچ اخیستلو پوځي یرغل:

په افغانستان کي د انگرېز د ماتې په هکله په هند کي انگازې خپرې
 سوې، ددې خبر له اورېدو سره د لارډ اکلنډ زړه ولوید او په ککره کي
 یې د افغانانو په هکله د ژوري کینې تور توپان خپور سو، خو څنگه
 چي یې په هند کي ماموریت سرته رسېدلی و او پر ځای یې (لارډ
 ایلنبوره) د هندوستان د وایسرای په توگه ټاکل سوی و، نو لدې کبله
 یې پخپله هیڅ ډول تصمیم نسو نیولای او پدې اړه پریکړه اوس د نوي
 وایسرای پر غاړه وه.

د افغانستان په اړه اوس د انگرېزانو د وړاندې تگ پالیسي
 (Policy Farwad) ودرول سوه او شا تگ پالیسي (Backward
 Policy) ته مجبور سوي وه، ایلنبوره په کلکه پتپیلې وه، چي له
 افغانستان څخه د خپل مات سوي پوځ په ایستلو پسې به په هر ډول او
 هره بیه چي کیږي د برتانوي امپراطوری پوځي پرستیژ بېرته خوندي

کوي او ددې کار د سرته رسولو لپاره یې پر افغانانو باندي د درنې او پرېکونکي څپېرې د وارولو لارښوونه وکړه.

په افغانستان کي څلور پنځوس زریز انگرېزي پوځ د بيخي ورکاي له گواښ سره مخامخ و، په جلال آباد کي د جنرال سيل ژوند له گواښ سره مخ و او د خپلو عسکرو د ژغورني لپاره له پېښور څخه د مرستندويه قوت ور رسېدو ته سترگي په لار و، په کندهار کي جنرال ناپېدا سي حال کي چي اته زره تنه عسکريې وژل سوي وه، د شاه شجاع د زوی (تېمور) تر بيرغ لاندي په دفاع بوخت و، هماغه و چي د هند و ايسرای خپلو جنرالانو ته لارښوونه کړې وه، چي د دوي ژغورلو ته ورو دانگي، په افغانستان کي خپلو پاتو نورو پوځونو ته يې ويلي وه، چي که غواړئ دواړه پوځونه دي د کابل له لاري جلال آباد او بيا پېښور ته ستانه سي، لدې کبله جنرال پالک مخکي دمخه له پېښور څخه يو پوځ خوځولی و، چي په جلال آباد کي له جنرال سيل او په کندهار کي له جنرال ناپېدا سره مرسته وکړي.

جنرال پالک او جنرال ناپېدا (۱۸۴۲ ز) کال د سپټمبر پر (۱۷) او (۱۹) نېټه يو په بل پسې کابل ته ورسېدل او له ښار څخه يې دباندې مورچې ونيولې، په هغې پسې وروسته يې بيا په درنو وسلو سمبال پوځي ټولې ښار ته ننه ايستلې او د کابل پر ښار باندي د انتقام او بدل اخیستلو لړۍ پيل سوه، د کابل چهارچته بازار ته يې، کوم ځای چي پکښې غازيانو د مگناټن مړی د وژل کېدو وروسته ځړولی و، اور

واچاوه، د بنځو او ماشومانو په گډون د بې شمېره کسانو ویني یې تویی کړې او د کابل ښاريي له خاورو سره خاوري کړې.^(۱)

سردار محمد اکبر خان د (۱۸۴۲ ز) کال د جنوري له (۶) نېټې څخه په هماغه کال په جلال آباد او لغمان کې د انگرېزانو په وړاندي مبارزه کوله، د کابل - جلال آباد پر لار انگرېزانو د اوولس نیم زره پوځ تر نابودی وروسته لغمان ته ورسېد، لومړی یې انگرېزي بنديان د لغمان د بدیع آباد په کلا کې ځای پر ځای کړل او وروسته یې د جنرال پالک د پوځ د مخنیوي لپاره د خیبر درې ته پوځ واستاوه او وروسته یې خپله هم په جلال آباد کې انگرېزي ځواکونه چې د جنرال پالک لخوا اداره کېدل او مرستي ته انتظار و، تر فشار لاندې ونيول، مگر وروسته یوه بله مهمه دسیسه د سردار محمد اکبر خان په وړاندي جوړه سو.

انگرېز لومړی د سردار محمد اکبر خان ساتونکي (پاڼنده محمد) ته یو لک روپۍ ورکړې، چې اکبر خان مې کړي، کله چې ده یوه ورځ خپل پوځونه معاینه کول، پاڼنده محمد د شا لخوا په مرمۍ وویشت، له نېکه مرغه هغه مړ نسو او یواځې ټپي سو.

وروسته انگرېزانو پر افغاني غازیانو سهار وختي برید وکړ، اکبر خان چې ټپي هم و، غوښتل یې چې مقاومت وکړي، مگر توان یې نه درلود او د لغمان لور ته په شا سو، سردار اکبر خان له کابل څخه مرسته وغوښتله، مگر د کابل لخوا کومه مرسته ورته ونه رسېده، ځکه چې دلته افغاني مجاهدین پر دوو ډلو وېشل سوي وه.

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۴ مخ

په دغه وخت کې جنرال سیل، سردار محمد اکبر خان ته یو لیک واستاوه، چې په لیک کې یې داسې لیکلې وه: (که چیرې ته د انگرېزانو پر ضد د جگړې څخه لاس وانخلې، ستا کورنۍ چې (۱۴۹) تنه ده، ټول به انگلستان ته تبعید کړو، هغه وخت به هیڅ اسلامي شریعت د هغوي د کورنۍ په وړاندې په پام کې ونه نیول سي).

دا لیک سردار محمد اکبر خان ته یو تکان ورکونکی لیک و، د ننگ او ناموس د ساتنې مسئله، وه، له جگړې څخه یې انصراف ومانه، ځکه وایي (مال تر سر جار، سر تر ناموس جار)، د هغه څخه وروسته سردار محمد اکبر خان د خپل د ناموس د ساتنې لپاره، بامینانو ته په شاتګ اړ سو. ^(۱)

د مګناټن د مرګ او د انگرېز د پوځ د ماتې له بدل اخیستلو وروسته، انگرېزي پوځونه پداسې حال کې چې د (سومناټ) دروازه، چې سلطان محمود غزنوي له هندستانه راوړې وه، له غزني څخه یې له ځانه سره یوړه، له افغانستان څخه ووتل او د پنجاب په فېروزپور کې یې فاتحانه جشنونه ونيول، لارډ الن برو د خپلې ترخې ماتې د پټولو لپاره په یوه وینا کې وویل: (د هندوستان خلکو! زموږ فاتح عسکرو پس له څو کاله دادې د سومناټ دروازه له افغانستان څخه راوړه او اوس یې تاسو ته سپارو باید زموږ اتحاد دايمي سي). ^(۲)

کله چې جنرال پالک له کابل څخه هند ته روان سو، نو د شاه شجاع یوزوی (شاهپور) یې په کابل کې د پاچا په توګه وټاکه، ددې خبر په

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د نولسمې ميلادي پېړۍ په لومړي نيمايي کې د

افغانستان دوه پوځي او سياسي اتلان، ۲۱۰ مخ

۲. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۵ مخ

اورېدو سردار محمد اکبر خان چې دا مهال په خلم کې و، کابل ته راستون سو، شاهپور یې له دندي څخه گوښه کړ، خو د هغه سیالانو د نواب زمان خان په مشرۍ پر هغه برید وکړ او محمد اکبر خان یې په بالاحصار کې کلابند کړ، دوست محمد خان چې په پنجاب کې له دې موضوع څخه خبر سو، سمدستي یې افضل خان او خپل نور زامن کابل ته واستول، د هغوي په رارسېدو او دوست محمد خان د بېرته راستنېدو د خبر په اورېدو، زمان خان له مخالفت څخه لاس په سر سو او ټولو په گډه د امیر هر کلی وکړ.

په کندهار کې د صفدر جنگ په نامه د شاه شجاع یوه بل زوی چې د انگرېزي ځواکونو له وتلو وروسته یې د چارو واگي په لاس کې نیولي وې، د مقاومت توان یې په ځان کې ونه لید، نو هند ته ولاړ، مهردل خان او د هغه وروڼه چې پخوا یې پارس ته پناه وړې وه، له هغه ځایه بېرته راستانه سول او د کندهار د ولایت د چارو اداره یې بیا له سره په خپل لاس کې واخیستله.

کندهاري وروڼو د قلات څخه تر هلمند (گرشک) پوري او جنوب خواته یې د سنده تر غارو او د افغانستان ټول جنوب لوېدیځه حوزه او په شمال کې تر ارزگان پوري سیمې یې په لاس کې وې او د شکارپور حکمراني هم په دوي پوري اړه درلوده.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۷ مخ

د امیر دوست محمد خان دوهم ځل پاچاهي:

په کال (۱۸۴۳ ز) کې امیر دوست محمد خان دده د نومیالی زوی (غازي محمد اکبر خان هلمندي) په مشرۍ د افغان ولس د ډېرو سربیندو (قربانیو) په پای کې د دوهم ځل لپاره پر پلاز کښېناست، د افغانستان د سیاسي یونست (وحدت) ساتل، په هیواد کې د یوه پیاوړي مرکزي حکومت جوړول او خوندي ساتل او د هیواد د لاسه وتلو سیمو بېرته راگرځول هغه اړین کارونه وه، چې په ترسره کولو یې باید لاس پورې سوی وای، ددې دندو د ترسره کولو لپاره پیاوړي او خوځند مشرتابه ته اړتیا وه،^(۱) خو امیر دوست محمد خان دا ځل تېرو آزموینو خاصه چې هغه په هند کې د انگرېزانو قوه او ځواک لیدلی و، هغه یې تر پخوا ډېر احتیاط کاره (محافظه کار) گرځولی او دا مسئله یې لامل سوه، چې د کورني اصلاحاتو پلان په سیاسي خپلواکۍ نور هم وړاندي کړي او د خپلو بهرنیو اړیکو په اړوند له ډېر احتیاط څخه کار واخلي، له انگرېزانو سره د خپلو تړونونو په هکله په ډېري ځیرکتیا او ژمنتیا پر مخ ولاړ سي او آن تردې چې کورني سیاست په هکله هم د تېرېدو له لارې پر مخ ولاړ سي او له هیچا سره په ښکاره ډول د خولې خوند خراب نکړي او د افغانستان د یو کېدو او اتحاد پلان چې د هغه ستر آرمان و، په ډېر احتیاط او کراری تر کړني لاندې راوړي، نو د همدې بنسټ له مخه و، چې کندهار پيوستون (۱۵) پنځلس کاله او د هرات پيوستون (۲۰) کاله وخت ونيو او د شمالي

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۸ مخ

ولایتونو په اړوند پرته له بلخ څخه تقریباً د هغه د پاچاهۍ تر وروستیو رښتنوي بڼه غوره نکره.^(۱)

د امیر دوست محمد خان د دوهم ځل سلطنت په لومړي کال (۱۸۴۳ ز) کي سردار سلطان احمد خان د سردار محمد عظیم خان زوی، چي د امیر زوم هم کېده، د امیر د سلطنت سره یې مخالفت وښود، سردار محمد اکبر خان ورسره پدې هکله څو ځلي خبري وکړې، خو کومه گټه یې ونکره، ښایي ددې لامل د امیر لخوا د سردار محمد عظیم خان د کونډي مجبورول وه، چي دده سره واده وکړي، امیر په کابل کي دا کار د خپل قدرت پر مهال د سردار محمد عظیم خان د شتمنیو د ترلاسه کولو په خاطر کړی و.

په هر حال سلطان احمد خان د امیر د دوهم ځل پرتخت کېښاستو څخه څو میاشتي وروسته کابل پرېښود او کندهار ته ولاړ، هلته یې کندهاري سردارانو ته ځان ورساوه چي اکاگان یې وه، هغوي په عزت سره دده تود هرکلی وکړ، سلطان احمد خان په کندهار کي سرداران د امیر پر ضد تحریک کړه، پنځه میاشتي وروسته د پنځه زرو عسکرو سره د سردار مهردل خان او سردار رحمدل خان په گډون د کابل په لور د امیر دوست محمد خان سره د جگړې په نیت و خوځېدل، امیر چي ددې موضوع څخه خبر سو، په غزني کي یې سردار غلام حیدر خان ته هدایت وکړ، چي مخنیوي ته یې وروانگي او سردار محمد اکبر خان یې هم دیوه پوځ سره د کابل څخه مرستي ته واستاوه، هغه و چي د مقر د سرچشمه په سیمه کي دواړي خواوي یو د بل سر مخامخ سوې، څو

۱. سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۲۶۳ مخ

ورځي دواړو خواوو د یوه خونړي جنگ لپاره تیاری و نیوله، نابیره د سردارانو له خوا محمد اکبر خان ته د سولې وړاندیز و سو، نوموړي هم وړاندیز ومانه او د سلطان احمد خان هلوځلو ځای ونه نیو.

د کندهاریانو پوځ بېرته د کندهار پرخوا روان سو، سردار مهردل خان د محمد اکبر خان سره کابل ته د امیر حضور ته ورغی او بڅښنه یې ورڅخه وغوښته، دواړو خواوو موافقه وکړه چې مقربه د دوي ترمنځ پوله وټاکل سي.^(۱)

په (۱۸۴۶ز) کال کي د امیر دوست محمد خان پر ضد په ننګرهار کي یو لړ پاڅونونه پیل سول، د هغه د دفع او تمبولو لپاره غازي محمد اکبر خان وگمارل سو، د خبرو اترو او سلا مشورو په پایله کي پاڅېدلي ځواکونه پدې سلا سول چې د غازي محمد اکبر خان په مشرۍ د پرنګي پر ضد د جهاد ناره پورته او د افغانستان د خاوري د بیلاس ته راوړلو لپاره د اباسین په غاړو برید وکړي، د داسي یوه ملي اقدام په لور د گام پورته کولو په درشل کي غازي محمد اکبر خان د ملاریا تبی و نیو او د یوه هندي ډاکتر له خوا ورته په نسخه سوو گولیو (درمل) کي زهر ورکړل سول، چې له څو ساعتونو څخه وروسته مړ او پدې توگه پر اباسین د حملې پلان شنډ پاته سو، پدې ډول یوه خورا لویه سیاسي وژنه، چې په پیاوړي احتمال به یې د موزر پرنګي لاس شاته و، ترسره سوه او افغانستان خپل یو خورا ستر اتل بچی له لاسه ورکړ.^(۲)

۱. کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په

سدوزي دولت کي، ۲۸۲ مخ

۲. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۰ مخ

قاضي عطاء الله خان د غازي محمد اکبر خان د مرگ په هکله داسي ليکي: (محمد اکبر خان څه معمولي شان ناروغه سو او يو هندو حکيم د نوموړي د درملني لپاره اتفاقاً راغی، دې حکيم سره په دبلي کي ډېري گولۍ وې، چي په هغې کي دوې گولۍ د زهرو وې، د هغه دبلي څخه دوې بې ضرره گولۍ دې حکيم د محمد اکبر خان په منځ کي د هغه د اعتبار راوستلو لپاره وخورلې او د زهرو گولۍ يې اکبر خان ته ورکړې، اکبر خان چي دا گولۍ وخورلې، نو په درېيو ساعتونو کي يې ساه ورکړه).^(۱)

غبار داسي ليکي: (وزير اکبر خان د چار تب ملاريایي گرديد و توسط گولۍ های زهر آگین یک طیب هندی مسموم گرديد و در ظرف چند ساعتی به نفع دولت انگلیس چشم از جهان پوشید).^(۲)

عطائي په (د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه) کي د محمد اکبر خان د مرگ په هکله داسي یادونه کوي: (وزير محمد اکبر خان په جلال آباد کي ناروغ او مړ سو، داسي افواها ت خپاره وه، چي امیر انگرېزه وعده ورکړې وه، چي اکبر خان به له منځه وړي او د امیر په لارښوونه په اکبر خان د الماس پوډر خورل سوي دي، دا آوازې وې حقیقت نه دی معلوم، خو امیر کار ته اوږه ورکړه).^(۳)

علت چي هر څه و، خو افغانستان خپل یو ستر قهرمان بچی له لاسه ورکړ، دغه لوی مجاهد او ملي قهرمان د (۱۲۶۳ هـ ق) کال د صفری

۱. قاضي عطاء الله، د پښتنو تاریخ، ۵۷۶ مخ

۲. میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۵۹۸ مخ

۳. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۷ مخ

پریو ویشتمه د چهارشنبې په ورځ په جلال آباد کې په شهادت ورسېد، غم اکبريې د مرگ تاریخي ماده ده، چې (۱۲۶۳) ځیني راوړي. لوی غازي وزیر اکبر خان (هلمندي) د زکندن په وخت کې یې وصیت وکړ، چې ما د اسد الله الغالب علی ابن ایطالب رضی الله عنه په زیارت کې بنځ کړی، امیر دوست محمد خان د خپل دغه توریالی غازي او شهید زوی مړی د پیل په انبالۍ کې مزار شریف (بلخ) ته واستاوه او هلته خاورو ته وسپارل سو. ^(۱)

د یادولو وړ ده، چې وزیر محمد اکبر خان ته د اشرف الوزراء لقب ورکړل سوی و او پدې اړه رشاد بابا داسي وایي: (د اشرف الوزراء لقب په افغانستان کې لومړی پلا د لوی احمد شاه بابا له خوا څخه شاه ولي خان باميزي، ته ورکړل سو، دوهمه پلا دغه لقب وزیر فتح خان بارکزي ته د شاه محمود سدوزي له خوا ورکړل سو او په هغو فرمانونو کې چې د امیر دوست محمد خان او نورو سردارانو ترمنځ استول سوي او یوه پنډه ټولگه یې د اعلحضرت محمد ظاهر شاه په کتب خانه کې په (۲۵۹۵) گڼه خوندي ده، د وزیر اکبر خان غازي سره اشرف الوزراء کښلی دی. ^(۲)

په کال (۱۸۴۸ ز) کې امیر دوست محمد خان یو ځل بیا د پېښور د نیولو خیال راژوندی کړ، دده ورور سلطان محمد خان له سکانو سره اړیکي پخې کړې وې او خپلي څوکۍ ته راغلی و، دوست محمد خان پرېکړه وکړه، چې له دغه طلايې چانس څخه گټه واخلي او سکان باید له انگرېزانو سره په جگړه مصروف کړي، امیر په دسمبر کې پېښور ته

۱. علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد، ملي اتل غازي وزیر محمد اکبر خان، ۴۷ مخ

۲. همد اثر، ۴۴ مخ

ولاړ او بالا حصار یې ونيو او د لنډې سیند جنوب ته یې ټوله سیمه ونيوله او هلته یې د وزیر اکبر خان زوی د والي په توګه وټاکه.^(۱)

په (۱۸۵۳ ز) کال په کندهار کې توخي او هوتک قومونو د کهندل خان پرضد قیام وکړ، امیر دوست محمد خان خپل زوی سردار شېرعلی خان د غزني حاکم په کندهار کې د بنوربن کونکو خپلو ته ورواستاوه، شېرعلی خان د ډېرو تلفاتو په منلو سره چې پخپله هم زخمي سو، د قلات د کلا په نیولو سره و توانیده، چې د بنوربن کونکو څخه مالیات راټول او کابل ته یې ولیږي، د شېرعلی خان پدی کار سره کندهاري سرداران په قهر سول او دایې د خپل حاکمیت پر سیمه باندې تیری وباله، وروسته یې څلور زره کسيز پوځ د څو عراده توپونو سره د مهردل خان په مشري قلات ته ولېږل، کله چې امیر خبر سو، شېرعلی خان ته یې په غزني کې امر وکړ، چې ولاړ سي قلات ونیسي او مهردل خان له هغه ځایه وشړي، سردار مهردل خان د شېرعلی خان پر خوا د توپ فیر وکړ، څو وروښی چې غواړي د قلات څخه دفاع وکړي، د دې خبرې په اورېدلو سره چې مهردل خان غواړي مقاومت وکړي، امیر د خپلو وروڼو (نواب جبار خان، سلطان محمد خان، پیر محمد خان او سردار سعید خان) سره یې د قلات پر خوا حرکت وکړ، د دغو نوو قوتونو په راتلو سره د نواب جبار خان په منعګریتوب د دواړو وروڼو ترمنځ سوله وسوه او د بېځایه ویني تویولو څخه مخنیوی وسو، د دواړو خواوو قوتونه پر خپله لاره

۱. سراولف کارو، پښتانه (پټانز)، ۴۸۵ مخ

ولاړل، له دې څخه وروسته د كهنډل خان د ژوند تر پايه د وروڼو تر منځ نوري شخړې پېښې نه سوې. (۱)

سردار كهنډل خان دوه ويشت كاله په دوو پړاونو كې پر كندهار حكومت وكړ، لومړی ځل د (۱۸۳۱ز) كال د جون څخه د سردار پردل خان له مرگ وروسته د (۱۸۳۹ز) كال تر اپرېل پوري چې انگرېزانو پر كندهار يرغل وكړ، دا پړاو يې ټول نهه كاله و، دوهم ځل د (۱۸۴۳ز) كال څخه چې د پارس څخه را ستون سو او واگي يې په لاس كې واخيستې، تر (۱۸۵۵ز) كال پوري ټولټال ديارلس كاله د كندهار واكمن و.

د سردار كهنډل خان په حاكميت كې دده د وخت ټولنيز حالت دده د معاصر شاعر حاجي جمعه باركزي په لاندې شعر كې په بېله توگه انځور سوې دی:

اوس نوبت د كندل خان دی
سره وې نغښت كندهار
وداني يې كړې خرابې
عالمونې كړه ناتار
درست وطن يې په حصه كړ
سرې واخيست چار برار
دربدره يې مخلوق كړ
مال و ملك يې كړ سركار
په وطن كې يې پرې نښوو

۱. محمد معصوم هوتک، كندهاري وروڼه، ۱۷۴ مخ

یو درم ویو دیوینار
سرو بریې سره و خوړ
لادوي وړي دي نه هـنار
که بانه یې سوه درپوړي
نور پر پرده ملک و مزار
سرتور سر پینې پېلي درومه
گوره مه لیل و نههار
که دي خپل سرخني خلاص کړ
شکر کاره په بار بار
یو خیرات هم پر خان و که
که په پوړوي که په دار
نه اثر لري په زړو کي
نه له خدایه شخه دار
دا عالم به وي خاونده
لا ترکومه پوړي خوار
نېک و بد یې دواړه خپل دي
ورسره یې خپل کردار
جمعه خپل مقصود و غواړه
خه دي کار د دوي په کار^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او دهغه د کورنۍ تاریخي رول په
سدوزي دولت کي، ۲۸۳ مخ

راځی اوس به د یو څو دقیقو لپاره له افغانستانه ووځو، هغه دا کله چې رنجیت سنگ مر سو، نو له عاده مجبوره انگرېزانو د رنجیت سنگد زامنو تر منځ هم شخړه توده وساتله او د هغوي د اختلاف څخه یې گټه واخستله.

په کال (۱۸۴۸ز) کې انگرېزانو، سیکانو ته هم لاس وچاوه، سیکانو امیر دوست محمد خان ته د مرستې خواست وکړ او دا ژمنه یې هم ورسره وکړه، چې د انگرېزانو تر شپږو وروسته به د افغانانو ختیځي سیمې بېرته افغان دولت ته وسپاري، امیر دوست محمد خان د سیکانو د مرستې غوښتنه ومنله او د (۱۸۴۹ز) کال په فبرورۍ کې یې د انگرېزانو خلاف د سیکانو مرسته وکړه، خو د گجرات په جگړه کې بری د افغانانو او سیکانو نه و، سیکانو ماته وخوړله او د افغاني سیمې یوه برخه هم د انگرېزانو په لاس ورغله چې تر اوسه لا د افغانانو له لاسه وتلې ده.

په (۱۸۵۴ز) کال کې کله چې د کریمیا جگړه پیل سوه، برتانیې یو ځل بیا د افغانستان ملاتړ ته اړتیا ومونده، چې هندوستان ته له لوېدیځ څخه په راغزېدلو لارو خپلې دفاعي لیکي ټینګې کړي، نو ددې لپاره د هند وایسرای (لارډ دالهوزي) امیر دوست محمد خان هند ته د کتنې لپاره وروباله، په خپله امیر ددې کتنې لپاره نه ولاړ، خو د امیر مشرزوی (غلام حیدر خان) د جمرود نظامي کلاته واستول سو ترڅو د پنجاب له لوی انگرېزی کمیشنر (جان لارنس) سره وگوري، ددې کتنې په پایله کې د دواړو خواوو د پلاوو تر منځ د تلپاتې دوستۍ او ملګرتیا یو درې ماده بیزه تړون لاسلیک سو، چې

درې واړه مادې یې د انگرېز په ګټه د موجوده حالت ساتل و او په بدل کې یې افغانستان ته ډېر لږ څه وړاندې کړي وه. فریزر تایتلر د جمرود د تړون په هکله داسې لیکي: (پدې تړون کې د دیپلوماتیکو اړیکو تر بیا پیلونې نور زیات څه نه و، خو په هغه کې دا ډاډ ورکړل سوې و، چې موږ (انګرېز) د افغانستان د بشپړتیا په هکله د تیري نیت نه درلود او له بلې خوا په هغه کې داسې ژمنه سوې وه، چې امیر به د ختیځ هند شرکت د دوستانو دوست او د دښمنانو دښمن وي).

د جمرود لومړی تړون د (۱۸۵۵ز) کال د مارچ پر (۳۰) نېټه، جان لارنس او غلام حیدر خان لاسلیک کړ، پدې پسې د (۱۸۵۷ز) کال په جنوري کې یو ځل بیا لارډ دالهوری، امیر دوست محمد خان د خبرو لپاره وروغوښت او دا ځل امیر پخپله پېښور ته ولاړ، چې په پایله کې یې دا ورو خواوو یو بل تړون وکړ، چې د هغه له مخې امیر دوست محمد خان یو ځل بیا اړ ایستل سو، چې په کندهار، کابل او بلخ کې انګرېزي استازي ومني او ددې استازو دنده به دا وي، چې د هغویو لک روپیو د پرخای لګښت څارنه وکړي، چې انګرېزانو امیر ته هر کال ورکولې، چې په هغو باندې داسې یو پوځ وساتلای سي، چې له شمال او لوېدیځ څخه د تیري د مخنیویو وړ وي.^(۱)

بلي خواته په کندهاري وروڼو کې، سردار مهردل خان او سردار کهندل خان په (۱۲۷۱ المریز. ۱۸۵۵ز پر دین) کال یواځې د څو میاشتو په واټن یو په بل پسې وفات سول (لومړی یې د جمادى الثاني په

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۱۸۰ مخ

(۲۷) او بل یې د هماغه کال د ذیحجه په (۸) نېټه، د کهندل خان مړینې د کندهاري سردارانو ترمنځ درز را پیدا کړ او د حاکمیت ستنې یې سستې سوې.

تر دغو مرګونو وروسته د دغو سردارانو زامنو خپل ترمنځ صحنه توده کړه، د کهندل خان زوی (محمد صدیق خان) د خپل اکا (رحمدل خان) سره د کندهار پر حکمرانۍ په جنګ سو او پدې پسې د مهردل خان زوی (خوشدل خان) د کهندل خان زوی (سلطان علي) سره په جنګ سو، خو د پردل خان زوی (میر افضل خان)، امیر دوست محمد خان ته خبر ورکړ، چې دغه فتور ته د پای ټکی کښیږدي، امیر هم ټول وشړل او خپل زوی (شېر علی خان) یې هلته حکمران کړ او پدې توګه یې د کندهار جنجال پای ته ورساوه.^(۱)

اوس نو امیر د هرات تکل وکړ، د دوست محمد خان د مشر ورور سردار محمد عظیم خان زوی (سلطان احمد خان) چې امیر خپله لور هم ورکړې وه، ورته یاغی سو، یو لوی لښکر یې تیار او هرات یې په معاصره کړ، د (۱۸۶۳ ز) کال د جون په لومړۍ نېټه یې هرات ونیو.

په هغه وخت کې چې هرات ونیول سو، د امیر په لاس کې دا سیمې وې، (د خیبر د درې څخه تر ترکستان پورې، د بدخشان او کوهستان څخه نیولې تر کندهار او هرات) پورې یې واکمني کوله.

د (۱۸۶۳ ز) کال د جون په میاشت کې له شل کلنۍ اوږدې واکمنۍ وروسته، امیر دوست محمد خان د هرات په ښار کې د نوموړي ښار له

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ رول په سدوزي دولت کې، ۲۸۵ مخ

بیا نیولو څخه په یوه حساب دوی اونی وروسته (حقیقت التواریخ)، او په یوه بل حساب څو میاشتي وروسته (ټایټلر) وفات سو. (۱)

د امیر شېرعلي خان لومړی ځل پاچاهي:

د امیر دوست محمد خان هلمندي له وفات څخه وروسته د هغه اووه زامن پاته سول، په دوی کې محمد افضل خان تر ټولو مشر و او له هغه پسې د نوموړي سکه ورور محمد اعظم خان و، د هغوي د وارو څخه کشر شېرعلي خان او شېرعلي خان پسې د هغه سکه وروڼه (شريف خان او امین خان) وه، د دوی څخه علاوه اسلم خان او حسین خان هم د هغه زامن وه، د وزیر محمد اکبر خان د مرگ څخه وروسته امیر دوست محمد خان په خپل ژوندون کې غلام حیدر خان خپل ولیعهد ټاکلی و، مگر هغه هم د امیر په ژوندون کې مړ سو او بیا له هغه څخه وروسته شېرعلي خان یې د خپل ځایناستي په توگه وټاکه، نوموړی هم د یو څلوېښت کلنۍ په عمر په کال (۱۸۶۳ ز) کې د جون د میاشتي په (۱۲) نېټه پر پلاز کښناست. (۲)

دا وخت د امیر دوست محمد خان ډېر مشران زامن (له شهزاده محمد افضل خان) څخه پرته، چې تر ټولو مشر او د هیواد په شمالي ولایاتو کې یې حکومت درلود، په هرات کې وه، ټولو په ښکاره بڼه امیر شېرعلي خان سره بیعت وکړ، یواځې شهزاده محمد اعظم خان چې موکه لټوونکی شخص و او ډېری غوښتني یې درلودې، حکومت یې د خپل سکني ورور محمد افضل خان حق گانه، غوښتل یې چې له

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۵ مخ

۲. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۸۹ مخ

بیعت څخه ډډه وکړي، خو دا چي (سید جمال الدین افغان) دا مهال خپله په هرات کي و او د نوموړي شهزاده د روزني دنده یې درلوده، د هغه د اقداماتو مخنیوی یې وکړ او نوموړی یې دې ته چمتو کړ، چي ژر تر ژره بیعت وکړي، خو محمد اعظم خان د زړه له کومي په دې بیعت خوښ نه و او یواځي د موکې د ترلاسه کولو لپاره یې وکړ او پدې لټه کي و، چي د بیعت د نه کولو په صورت کي به یې مشر ورور (شهزاده محمد افضل خان) چي هغه ته یې لیک هم لیکلی و، ترڅو له بیعت څخه ډډه وکړي او دده د کړنو لپاره موکه چمتو کړي.

امیر شېرعلي خان د خپل مهر په سجع کي دا بیت لیکلی و:

جمال دولت پاینده قسمت ازلی است وصی دوست محمد امیر شیر
 علی است^(۱)

امیر شېرعلي خان د خپلي واکمنۍ په لومړي کال (۱۸۶۳ز) د دسمبر په میاشت کي یې انگرېزانو ته د خپلي پاچاهۍ اعلان وکړ، خو هغوي تر سپرو میاشتو له ځواب ورکولو ډډه وکړه، وروسته یې د ځینو مجبوریتونو له مخي ومانه.^(۲)

کوم وخت چي امیر شېرعلي خان د افغانستان پاچا سو، په کندهار کي امین الله خان، په شمالي ولایتونو کي محمد افضل خان، په فراه کي شریف خان، په کرم او خوست کي محمد اعظم خان او په کندهار کي امین الله خان والي و.^(۳)

۱. سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۳۳ مخ
 ۲. میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۱۴ مخ
 ۳. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۱ مخ

امیر شېرعلي خان یو خاين وزیر له غلجو څخه درلود، چې محمد رفیق نومېده، دی یې وپوښخاوه چې دا نور وروڼه تر خپل لاس لاندې راوله، داسې یې ورته وویل: (ستا سلطه تر هغو چې دا بې واگو والیان په تېره بیا هغه تر تا مشران دي، موجود وي ټینګار نسي موندلای).

دا خبر ټولو وروڼو ته ورسېد، چې امیر شېرعلي خان غواړي چې دوي بې واکه کړي او ويې نيسي، نو هر یوه په شپه کې مخ تېښتي ته کښېښوه، هر والي د خپل ولایت و لورته ولاړ، شېرعلي خان چې د دوي په تېښته خبر سو، د هرات د ښار په تنظیم اخته او خپل زوی (محمد یعقوب خان) یې د هغه ځای والي مقرر کړ، پخپله بې له دې، چې پر هغو ځایونو چې وروڼو یې استېلا کړې وه تعرض وکړي، د بلخ لار یې ونيوله، هوډ یې وکړ، چې خپل مشر ورور (محمد افضل خان) ته چې خلکو په درنه سترګه کتل او هم د لښکر د خواتر نورو وروڼو غښتلی و، چم وکړي او تر خپل لاس یې لاندې کړي.

کوم وخت چې امیر شېرعلي خان د بلخ شاوخوا ته ورسېده، نویو لیک یې محمد افضل خان ته واستاوه او داسې هیله یې وړاندې کړه: ته زموږ لوی او مشر ورور یې دا ښایي چې د وطن په اصلاح کې د فساد په ورکېدو کې او د وروڼو په یووالي کې زیار و باسې، زه ژمنه کوم، چې ستا له امره به سر و نه پېچم او و اښکی د اطاعت به ستا و غاړې ته وانه چوم.

محمد افضل خان چې د لیک د مضمونه خبر سو، په وغولېده ورته راغی، شېرعلي خان زړه پوره سو، دی یې ونيو او بندي یې کړ، د نوموړي زوی (عبدالرحمن خان) مخ پر بخارا و تېښتېده، بلخ د

امیر شېرعلي خان په تصرف کي سو، خپل ورور (فیض محمد خان) یې هلته والي مقرر کړ او په خپله مخ پر کابل راوگرځېد. وروسته یې لښکر غونډ کړ د خپل وزیر (محمد رفیق) تر قیادت لاندې یې د محمد اعظم خان د مقابلي لپاره د کرم پر لور واستاوه، محمد اعظم خان د محمد افضل خان ورور په لومړۍ حمله مات سو او مخ پر هند وتښتېد،^(۱) بلي خواته د امیر بل ورور (امین الله خان) چي دا وخت په کندهار کي و، په بغاوتونو لاس پوري کړ، امیر د امین الله خان د ارامولو لپاره د کندهار په لوري لښکر کښي وکړه، د پوځ مشري یې خپل زوی (محمد علي خان) ته په لاس ورکړه، د دواړو خواوو لښکري په کلات کي سره مخامخ سوې، او وه ورځي جگړه روانه وه، چي په ترڅ کي یې اته زره کسان ووژل سول، د جگړې په اتمه ورځ له یوې خوا د امیر شېرعلي خان زوی (محمد علي خان) او له بلي خوا یې ورور (محمد امین الله) مړه سول.

امیر شېرعلي خان د خپل زوی او ورور په مرگ د خواشینۍ له کبله گوښه نشین سو، دده فراري ورور (محمد اعظم خان) چي هند ته یې پناه ورپې وه، خبر سو، د چترال له لاري بدخشان ته راستون سو، خپل وراره (عبدالرحمن خان) ته یې چي دا وخت په بخارا کي و، خبر ورکړ، چي افغانستان ته ورستون سي، امیر شېرعلي خان چي د محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان په راتلو خبر سو، نو له یوه لښکر سره د کابل په لوري وخوځېد، خو په کلات کي یې ماته وخوړه او د کندهار په لوري یې شاتگ وکړ او له هغه ځایه هرات ته ولاړ، هلته د پوځ له

۱. سید جمال الدین افغان، تمه البیان فی تاریخ الافغان، ۱۲۵ مخ

تیارولو وروسته د میمنې له لاري بلخ ته ولاړ او له هغه ځایه یې غوښتل چې پر کابل حمله وکړي، خو عبدالرحمن خان یې مخي ته ورغی او د بازارک^(۱) په سیمه کې یې شپړعلي خان ته ماته ورکړه، شپړعلي خان د هغه ځایه تر شا سو، عبدالرحمن خان خپل پلار د غزني له محبس خلاص او په کال (۱۸۶۶ز) کې یې په کابل کې پاچا اعلان کړ.^(۲)

د امیر محمد افضل خان پاچاهي:

امیر محمد افضل خان چې مخکي یې هم یادونه وسوه، چې د امیر شپړعلي خان له خوا په غزني کې بندي و، د عبدالرحمن خان له خوا له محبس څخه راووت او په غزني کې تر پنځه ورځو څنډ وروسته د کابل پر لور روان سو، سردار محمد اعظم خان او وروسته بیا سردار عبدالرحمن خان د کابل په څنډو کې د هغه هر کلی وکړ او د پاچاهۍ د شان او شوکت سره یو ځای کابل ته راغی، بیا بالا حصار ته ننوت او خلکو بیعت ورسره وکړ.

امیر محمد افضل خان یو عادي پاچا و، د هیواد په اړوند یې ځانگړې کړنلاره نه درلوده، د خپل زوی (عبدالرحمن خان) او خپل ورور (محمد اعظم خان) د هلو ځلو په پایله کې یې د پاچاهۍ لپاره یو شو ورځي تر لاسه کړي، دا چې د نوموړي د واکمنۍ موده لنډه وه او په عین حال کې په کندهار کې د امیر شپړعلي خان په شتون سر بېرته ده پخپله هم خپله واکمني بڼه ټینګه او مضبوطه نه ګنله، نو هغه څه چې د

۱. بازارک د پنجشېر ولایت مرکز دی

۲. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۲ مخ

یو هیواد د چارو د چلولو لپاره اړین وي، دده لخوا نه دي څرگند سوي، نو له همدې کبله په تاریخ کې د ضبط لپاره پېژندنه ورڅخه نده پاته.

د جمعې مبارکې ورځ د محرم د مبارکې میاشتي پیلامه کال (۱۲۸۳ لمريز) د مې د میاشتي پایلیزه کال (۱۸۶۶ ز) د واکمنۍ پر ګډوي د هغه له کښېناستلو سره سمون لري، ټول خلک پدې پوهېدل، چې د نوموړي پاچاهي د سردار عبدالرحمن خان په مېرانه ګټل سوي او په حقیقت کې پاچاهي د عبدالرحمن خان سره بنایي خو هغه د وزیر اکبر خان په څېر د خپل زوی توب له مخې خپله ګټل سوي برخه پلار ته سپارلې وه.

امیر محمد افضل خان، میرزا احمد خان چې په مزار شریف کې یې دده د ناظر دنده درلوده، خپل وزیر وټاکه، خپل ورور (محمد یوسف خان) یې د کابل، د محمد اعظم خان زوی (محمد اسحاق خان) یې د کوهستان، د نواب زمان ورور (نصرالله خان) یې د جلال آباد والي وټاکه او قاضي القضاة د قاضي عبدالرحمن خان زوی (سعدالدین خان) ته یې د خان علوم لقب ورکړ.

محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان د امیر شېرعلي خان په وړاندې د سرتیرو په مشرتابه وګمارل سول، ترڅو امیر شېرعلي خان که له هري خوارا څرګند سي، د دوي لخوا وځپل سي.

محمد افضل خان د یوه کال او پنځو میاشتو سلطنت وروسته په کال (۱۸۶۷ ز) د اکتوبر پر (۱۷) له دې نړۍ څخه د عمر په څلور پنځوس کلنۍ سترګې پټې کړې او په کابل کې د شهدای صالحینو مزار ته

نږدې د حشمت خان کلا (قلعه حشمت خان) کې خاورو ته وسپارل سو. (۱)

د محمد اعظم خان پاچاهي:

محمد اعظم خان د امیر دوست محمد خان زوی او د سردار پائنده محمد خان لمسی، د خپل مشر ورور (امیر افضل خان) له وفات وروسته په کال (۱۸۶۷ ز) د اکتوبر په میاشت کې پاچا سو.

امیر اعظم خان له پاچا کېدلو سره سم خپل ورواره (سردار عبدالرحمن خان) د هیواد شمال لور ته واستاوه، چې امیر شپږ علي خان له هغه ځایه وشړي، عبدالرحمن خان د شمال لوري ته ولاړ، د بدخشان ځیني کلاوي یې ونیولې او پر بلخ یې حمله وکړه، امیر شپږ علي خان د دفاع توان په ځان کې ونه لید، نو هرات ته ولاړ، هلته له خپل زوی (سردار یعقوب خان) سره یو ځای سو.

امیر عبدالرحمن خان بلخ په بشپړه توګه ونیو او امیر ته یې احوال واستاوه، چې بلخ نور له مخالفینو څخه پاک دی، خو امیر اعظم خان نه غوښتل چې عبدالرحمن خان پلازمېنې ته راسي او دده لپاره سرخوږی جوړ کړي، نو ځکه یې ورته امر وکړ، چې پر میمنه حمله وکړه، عبدالرحمن خان ورته وویل چې لومړی باید د امیر شپږ علي خان خطر دفع کړو او بیا پر میمنه حمله وکړو، خو امیر اعظم خان ونه منله او عبدالرحمن خان یې مجبور کړ، چې پر میمنه حمله وکړي، عبدالرحمن خان میمنه محاصره کړه.

۱. سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۳۵۸ مخ

بلي خواته امير شېر علي خان چي کله هرات ته ورسېد، هلته يې لښکر راغونډ کړ او پر کندهار يې حمله وکړه، کندهار ښاري يې ونيو، هغه يې خپل ورور ته ورکړ او خپله د کابل په لوري پر مخ ولاړ، اعظم خان چي کله د کندهار له نيول کېدلو خبر سو، نو عبدالرحمن خان ته يې احوال و استاوه، چي نيمايي لښکري ده ته راو لېږي او په نيم لښکر د ميمني محاصرې ته دوام ورکړي، عبدالرحمن خان ځواب ورکړ، چي محاصره ډېره سخته ده، لښکر نسټم در لېږلی، امير اعظم خان په کابل کي د نور پوځ په تيارولو بوخت سو، امير شېر علي خان تر غزني ورسېد، له دې خوا څخه محمد اعظم خان د مقابلې لپاره ميدان وردگو ته ورو دانگل.

په ميمنه کي د ميمني والي له څه مقاومت وروسته د کال په څلورېنست زره طلايي سکو روغه وکړه، عبدالرحمن خان پوځ دوي برخي کړ، يوه برخه يې د اسماعيل په مشري د امير اعظم خان مرستي ته و استاوه او بله برخه يې په خپله مشري کي وساته او د پل تخت لوري ته ولاړ، اسماعيل خان بن محمد امين خان چي له مخکي څخه د موقعي په انتظار و، ددې پر ځای چي د امير اعظم خان مرسته وکړي، له هغه څخه يې کابل ونيو او په کابل کي يې د امير شېر علي خان په نامه پاچاهي اعلان کړه او خطبه يې وويله.

امير اعظم خان چي په دې پېښي خبر سو، نو د خپل پوځ نيمه برخه يې د کابل د نيولو لپاره و استاوه او په نيم پوځ سره د امير شېر علي خان مقابلې ته ودرېد، خوماته يې وخوره او د باميانو پر خوا پر شا سو، هلته ورسره عبدالرحمن خان يو ځای سو او د کابل پر لوري يې حرکت پيل کړ، د امير شېر علي خان پوځونه په غزني کي وه، چي دوي

ورورسېدل، د شش گاو په سیمه کې یې پړاو وکړ، عبدالرحمن خان د زنه خان کلا د نیولو په موخه ولاړ او اعظم خان په پړاو کې پاته سو. شېرعلي خان د خپلو دوستانو په وسیله هڅه وکړه، چې د دوي په پړاو کې وېره او پرېشاني واچوي، بریالی سو او خپلو لښکرو یې پړاو او شاهي خیمه چور کړه، عبدالرحمن خان د دې په اورېدو کلا بندي پرېښوده، له اعظم خان سره یو ځای د وزیرستان پر خوا وتښتېد، د هند حاکم ورته د پناه د ورکړې پیغام واستاوه، خو اعظم خان او عبدالرحمن خان پناه رد کړه او مشهد ته ولاړل، هلته د ایران حکومت دوي ته په ایران کې د پاته کېدلو وویل، عبدالرحمن خان ونه منله او بخارا ته روان سو، خو اعظم خان ورسره و منله او د تهران پر لوري روان سو، د تقدیر پر بکړه بدله وه او په لاره د بسطام په سیمه کې وفات سو. (۱۸۶۸ ز).^(۱)

د امیر شېرعلي خان دوهم ځل پاچاهي:

د امیر شېرعلي خان د دوهم ځل واکمني پر مهال، د نوموړي ډېر مخالفین له منځه تللي وه، محمد اعظم خان پارس ته وتښتېد او هلته مړ سو، عبدالرحمن خان د ډېري پېوسی په حالت کې بخارا ته پناه یوړه.

امیر شېرعلي خان د میدان په صافېدلو مدني پرمختګ ته پاملرنه وکړه، پوځ یې تنظیم کړ، د داخلي چارو په سمبالولو لگیا سو، چې لوی مرستندوی یې د ختیځ ستوری (سید جمال الدین افغاني) و،

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۰۴ مخ

جمال الدین افغاني تل د افغانانو د یووالي او پرمختګ لپاره هڅې کولې، شېرعلي خان ته یې پلانونه ورکړل او ورڅخه یې وغوښتل چې عملي بڼه ورکړي، سید جمال الدین افغاني چې د انګرېزانو لوی مخالف و، امیر شېرعلي خان یې وهڅاوه، ترڅو افغانان د علم په ګڼه سمبال او انګرېزانو سره وجنګېږي.^(۱)

په دغه وخت کې د هند وایسرای چې پخوا لارډ دالهوری و، بدل سو او پر ځای یې لارډ مایو د هند نوی وایسرای وټاکل سو، نوموړي وایسرای د افغانستان امیر ته بلنه ورکړه، چې هند ته رسمي سفر وکړي، امیر شېرعلي خان د خپل لومړي وزیر سید نور محمد شاه سره د (۱۸۶۹ ز) کال د مارچ په (۲۷ مه) له لارډ مایو سره د کتلو په موخه هند ته ولاړ او په امباله^(۲) کې د دواړو ترمنځ کتنه وسوه، له لارډ مایو سره د خبرو په سر کې امیر شېرعلي خان په صراحت څرګنده کړه، چې زه ددې لپاره هند ته نه یم راغلی چې له انګرېزانو سره د خپل پلارد (۱۸۵۵ او ۱۸۵۷) زېږدیز کلونو پر تړونونو د تائید مهر ولگوم، امیر شېرعلي خان ورته وویل چې دی هیله لري د برتانيا حکومت به له شمال څخه د جنوب پر لور د تزاري روسیې د پرمختګ په مخنیوي کې له افغانستان سره مرسته وکړي، چې دا وخت د امو سیند پر برنۍ غاړه ولاړه وه، خو لارډ مایو نوموړې مسوده رد کړه، امیر شېرعلي خان هم بېله ځنډه کابل ته ستون سو، په ټولیزه توګه د امیر شېرعلي خان تلاش

۱. همدا اثر، ۸۹ مخ

۲. د اکتبه او ناسته د هند په امباله کې تر سره سوه، نو ځکه دې غونډې ته د امبالې کنفرانس وايي.

دا و، چي افغانستان د تجرید له چوکاټه و باسي، خو دي تلاش نتیجه ورنکړه.^(۱)

له هغه چي پر هرات د پارس د تجاوز لاس د پاریس د تړون (۱۸۵۷ ز) په اثر پرې سو، نو دا حل یې د افغانستان په جنوب لوېدیځ کي سیستان ته لاس راوغزاوه، البته دا په افغانستان کي د امیر شېرعلي خان د مصرفیتونو څخه یو فرصت طلبی وه او دا هم نسي نفي کېدای، چي پدې کي به انگرېز لاس نه درلود.

پارس په غرضي توگه د سیستان یوه برخه د (قاین) په نامه چي د پارس سیمه وه، ضمیمه کړه او لدې سره د پارس او افغانستان ترمنځ جنجال را اوچت سو، څنگه چي د پارس او انگرېز ترمنځ د پاریس د تړون په اساس په داسي قضایاو کي حکمیت باید انگرېز ته سپارل سوی وای، نو پارس مراجعه ورته وکړه او انگرېز هم د گولډ سمت په نامه یو انگرېز دې کار ته وگماره، د افغانستان او پارس پلاوي یې راوغوښتل.

سیستان چي د هلمند د ناوې یوه برخه ده، له پارس څخه د غرونو په یوه ختیځه بیل سوی دی، دا سیمه د لسو پېړیو څخه د زیاتي مودې لپاره د افغانستان تر واک لاندې وه، د خبرو په پای کي د انگرېزانو کمپسیون یوه خورا نا عادلانه پرېکړه وکړه، چي په هغې کي د سیستان ډېره او بڼه برخه او هم تر پنځوس میله پوري د هلمند له اوبو څخه د گټې اخیستنې حق پارس ته ورکړ، که څه هم د لومړي وزیر سید نور محمد شاه په مشرۍ د افغانستان پلاوي پر دې پرېکړې سخته نیوکه

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۸ مخ

وکړه، خو د انگرېز پلاوو غوږونه پرې کانه و اچول او په پای کې افغاني پلاوي دې ته اړ سول، چې په تهران کې اړوند اسناد لاسلیک کړي، امیر چې کله ددې بې عدالتۍ څخه خبر سو، نو د انگرېزانو څخه سخت خفه سو.

په (۱۸۷۲ز) کال کې د انگرېز حکومت امیر شېرعلي خان ته بلنه ورکړه، چې ددغې مسئلې د حل لپاره هند ته سفر وکړي، خو امیر دا بلنه ونه منله او کابل ته یې ددغې مسئلې د توضیح لپاره د انگرېز د نمائنده له راتګ سره هم موافقه ونه کړه.

انگرېزانو د امیر شېرعلي خان د خوشحالولو لپاره پنځلس زره ټوپکه او لس لکه روپۍ ورواستولې امیر ټوپکان قبول کړل، خو پیسې یې وانخیستلې، دا هم انگرېز ته سخته تمامه سوه، چې امیر شېرعلي خان ولي په دغسې غرور پیسې وانخیستې.

د سیستان مسئله چې د ګولډسمت په غیر عادلانه پرېکړه د افغانستان د خواشینۍ باعث وه، همدغسې لاپخپله راتلونکي ته پاته سوه، چې لا تر اوسه هم د افغانستان او اوسني ایران د دولتونو شخړې نه پرې ارامیږي.^(۱)

امیر شېرعلي خان خپل د دوهم ځل واکمنۍ په موده کې په افغانستان کې دننه په یو لړ اصلاحي پروګرامونو لاس پوري کړ، نوموړي له هر څه دمخه د مشرانو او دیني علماوو یوه جرګه جوړه کړه، چې د دولت په چارو کې مشوره ورکړي ترڅو د هیواد د بنسټ استعدادونو په کار اچولو سره افغانستان د پرمختګ په لوري

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۹۶ مخ

و خوځوي، د نولسمې پېړۍ یو خورا پیاوړی، نه یواځې د افغانستان بلکې د ټولې نړۍ اصلاح غوښتونکی استعداد (سید جمال الدین افغاني) هم د امیر شېرعلي خان په دربار کې په فعالیت بوخت و، په (۱۸۷۳ز) کال کې د هیواد د مطبوعاتو لومړنۍ خپروني (شمس النهار) په خپرېدو پیل وکړ، اصلاحي کرهڼې او صنعت ته پام واړول سو، سوداګري او مخابراتو ته شرایط چمتو کړل سول، د وسلې او مهماتو کارخانې جوړې سوې، د وطن د دفاع لپاره د منظم ملي وسلوال ځواک بنسټ کېښودل سو، پر عصري پرنسپونو بنأ دولتي تشکیلات جوړ سول، ترڅو په یې پښتو ژبې ته ډېر خدمت وکړ، د کابل ښار یې په نوي سیستم جوړ کړ، عمراني فعالیتونه و سول، چې ترڅو په د سید جمال الدین افغاني رول پکښې د یادولو وړ دی، امیر شېرعلي خان هیواد په پنځو لویو ولایتونو وېشلی و لکه (کابل، کندهار، هرات، افغاني ترکستان او فراه)، خو د امیر شېرعلي خان اصلاحاتي هڅې یو ځل بیا د افغانانو د کینه کښ دښمن (انګرېز) د پلانونو قرباني سول.^(۱)

د انګرېزانو او افغانانو د لومړي جګړې په ترڅ کې تزاری روسیې په منځني آسیا کې پرمختګ لاپخوا پیل کړی و او امپریالیستي مفکوره یې مخته بیوله، حتا د امیر شېرعلي خان په دوره کې روسان د افغانستان شمالي سیمو ته رارسېدلي وه، دې خبرې انګرېزان هم وپړولي وه او منځني تردې چې امیر شېرعلي خان په امباله کې دا

۱. غلام محمد زرمولو، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۹۴ مخ - کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۹۸ مخ. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۷ مخ

موضوع یاده کړي، د انگرېز دولت په منځني آسیا کې د دواړو هیوادونو (انگلستان او تزاری روسیه) د مستعمرو په منځ کې د دوي د گټو له ټکره د منځنيو په موخه په اصطلاح د یوې ناپېيلي سیمې د ټاکل کېدو وړاندیز وکړ، د روسیې دولت په (۱۸۶۹ز) کال یعنی امبالي ته د امیر شېرعلي خان د سفر په کال له دغه وړاندیز سره په اصولي توگه موافقه وکړه او دا یې تصدیق کړه، چې افغانستان دي د ناپېيلي سیمې برخه او د روسیې د نفوذ له حوزې څخه دباندې وپېژندل سي.

له دې څخه وروسته انگرېزان پدې هڅه کې سول، چې د افغانستان شمالي پولې د روسانو په مرسته وټاکي، پدې ځای کې د افغانستان او بخارا ترمنځ اختلافات موجود وه، چې د دغو اختلافاتو د نه همواری له لامله دا احتمال موجود و، چې د روسیې او انگلستان ترمنځ هم اختلافات پیدا سي.

افغانستان د روشن او شغنان هغه برخې چې د آمو سیند په بڼې غاړه کې پرتې وې، د خپلي خاوري جز باله، په داسې حال کې چې د بخارا دولت، نه یواځې دغه سیمې بلکې بدخشان یې هم چې د آمو سیند په جنوب کې موقعیت لري، د افغانستان له حدودو څخه خارج باله.

د دې موضوع په اړه خبرو، پرته له دې چې اصلي مدعیان (افغانستان او بخارا) په جریان کې وي، له (۱۸۶۹ز) کال څخه تر (۱۸۷۳ز) کاله پوري په سن پترزبورگ، لندن او ډهلي کې دوام درلودې، تردې چې په (۱۸۷۳ز) کال کې د روسیې قیصر پخپله له دغې موضوع سره علاقه وښووله او نامتو سیاستوال (کنت

شوالوف) یې لندن ته واستاوه، دواړو خواوو پرېکړه وکړه، چې افغانستان دي له روشن او شغنان څخه او بخارا دي له بدخشان او واکان څخه تېرسي او آمو سیند دي له هغه ځایه څخه چې ځایي اوسېدونکي یې هلته د پنج سیند په نامه نوموي، په ختیځ کي د سرکول له حده نیولې تر هغه ځایه چې د کوچې سیند پکښې توئیري او له هغه ځایه نیولې بیا د بلخ او بخارا د لاري په اوږدو کي د خواجه سالار تر ناحیې پوري، چې هلته نوموړی سیند شمال لوېدیځ ته څرخیري، د دواړو هیوادونو گډه پوله وپېژندل سي، له خواجه سالار څخه د لوېدیځ پوري بیا دا پرېکړه وسوه، چې د پولې کرښه د پارس (ایران) د پولې په استقامت باید امتداد ومومي، داسي چې اندخوی او میمنه د افغانستان په خاوره کي پاته سي، مرو او د هغې گاونډی ترکمن مېشته سيمي له افغانستان څخه بهروي، دا موافقه لیک چې د افغانستان د شمالي پولې په ټاکلو کي یې مهم اغېز درلود، د انگرېز دولت په نامه د روسیې د صدراعظم (پرنس گورچاکوف) د (۱۸۷۳ ز) کال د جنوري د (۳۱) نېټې په پیغام کي ولیکل سو او د هغې له مخي د انگرېزانو د لاندني دوه مطلبونه تأمین سول.

۱. د افغانستان شمالي حدو یې د روسیې په موافقې سره په داسي ډول وټاکل، ترڅو د پولې د نه څرگندوالي په پلمه په افغانستان باندې د دغه دولت (روسیه) د تېري امکان را کم کړي او په راتلونکو کلونو کي په سیمه کي د پولې د اصلي کرښي لپاره زمينه برابره سي.

۲. روسیې ومنله چې افغانستان ناپېیلی او د روسیې د نفوذ له ساحې څخه وتلی دی.

پدې کي شک نسته چي دغه دواړه پورتنی مطلبونه په عین حال کي چي د افغانستان په گټه وه او ددې هیواد په چارو کي یې د روس د امپریالیزم د لاس وهنی کچه راکموله، خود افغانستان د خپلواکۍ په اړه یوه ستره تېروتنه حسایبېږي، دا چي روسیې تصدیق کړه، چي افغانستان د روسیې د نفوذ له ساحې څخه وتلې سیمه ده، په غیر مستقیمه توگه دا مطلب افاده کوي، چي دا هیواد د انگلستان د نفوذ په ساحه کي دی، حق نلري چي د نړۍ له نورو هیوادونو سره مخامخي اړیکي ولري.^(۱)

په (۱۸۷۸ ز) کال د جولای په (۲۲) نېټه روسیې پلاوی د برید جنرال ستولیتوف په مشرۍ کابل ته راوړسېد، له امیر سره یې ولیدل او ستري وعدې یې ورکړې، یو تړون یې لاسلیک کړ، په تړون کي یې دا هم وویل چي که چیري انگرېزانو پر افغانستان حمله وکړه، دوي به مرسته وکړي.

انگرېزانو چي کله دا واورېدل، چي امیر له روسیې استازو سره کتلي او تړون یې لاسلیک کړی، په وېره کي سول، امیر شېرعلي خان ته یې خپل نمائندگان راوړلېدل، خو پلاوي په داسي وخت کي د افغانستان پولو ته راوړسېدل، چي د امیر شېرعلي خان زوی (عبدالله جان) مړ سوی و او امیر د خپل زوی د مرگ غم څلوېښت ورځي اعلان کړی و، افغان سرحد ساتونکو انگرېز پلاوي پرېښوول چي افغانستان خاوري ته داخل سي او داسي یې ورته وویل، چي موږ به د کابل سره

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۳۷۴ مخ

اړیکه ونیسو، خو بیا هم انگرېزان خوا بدي سول او د ځان بې احترامیې ووبلله او په ډېر چټکۍ سره یې ځانونه پېښور ته ورسول. له هغه ځایه یې امیر شېرعلي خان ته خبر ورکړ، چې روسي پلاوي دي له خپلي خاوري وباسي او انگرېزي مامورین په خپله خاوره کي قبول کړي، بهرنی سیاست د انگرېز تر لارښوونې لاندې اجراء کړي، د دې په بدل کي به انگرېز د کاله دولس لکه روپۍ امیر ته ورکوي. امیر شېرعلي خان چې کله د زوی له فاتحې څخه خلاص سو، نویو لیک یې د هند وایسرای ته واستاوه، چې په لومړي سر کي دوستانه گیلې یې ځیني کړي وې او په اخره کي یې داسي لیکلي وه، چې موږ نه غواړو له کوم هیواد سره جگړه وکړو، خو که کوم هیواد بې له دلیل او صحبت څخه زموږ له دولت سره دښمني وکړي، هغه وخت زموږ مقدرات د څښتن تعالی په لاس کي دي او څه چې د الله (ج) اراده وي هغې ته تسلیم یو.

د امیر شېرعلي خان دا لیک پر انگرېز داسي بده اغېزه وکړه، لکه پر اور چې تېل توی سي، وایسرای (لارډ لیټن) سمدستي مرکزي حکومت ته خبر ورکړ او ورڅخه وې غوښتل چې سمدستي دي افغانستان ته د جگړې اعلان ورکړل سي او انگرېزي لښکري دي افغانستان ته ننوځي، خو مرکزي حکومت د هند وایسرای ته داسي وویل، چې تر اوسه وخت پاته دی، تاسو امیر دې ته اړ کړئ، چې خپل د وروستي لیک له لیکنې څخه رسماً بڅښنه وغواړي او د انگرېز سفارت هم په کابل کي ومني او هم پوځي چمتو والی ونیسئ.

وايسرای هم د غسې وکړه، امیر ته یې د نوامبر پر دوهمه نېټه لیک راواستاوه، وایسرای د دې لیک د ځواب لپاره امیر ته اتلس ورځې یعنې د نوامبر له دوهمې څخه د نوامبر تر شلمې وخت ورکړ.

امیر شېرعلي خان ته چې کله لیک راوړسېد، نو حیران پاته سو، سمدستي یې غونډه جوړه کړه، چې د انگرېز سره څه ډول خبرې وسي، د ډېرو سلا مشورو څخه وروسته پدې تکل کې سو، چې له روسانو څخه مرسته وغواړي، خو د ترکستان حکمران (جنرال کوفمان) په زرو منافقتونو ډاډ ورکړ، چې انگرېز به هیڅکله پر افغانستان یرغل ونه کړي، بالاخره چې مایوسه سو نو د نوامبر پر (۱۷) نېټه د التیماتوم د تاریخ د پوره کېدو څخه درې ورځې مخکې یې نرم ځواب ولیکي او د یو تن په لاس یې ورکړ، خو هغه چې د خیبر درې ته ننوتی، د هاخوا د انگرېز مسلح پوځونه تر پولې راتېر سوي وه او د امیر شېرعلي خان دا وروستی غشی هم خطا سو، امیر دا تاریخي مسئولیت په بشپړه ناپوهي پر غاړه واخیسته، له جلال آباد څخه تر کابل، کندهاره او هراته پورې ټولو مسلح عسکرو ته یې امر صادر کړ، چې د انگرېز مخه ونه نیسي او ترثاني امر پورې دي منتظر وي.

امیر شېرعلي خان د (۱۸۷۸ ز) کال د دسمبر په (۱۰) نېټه یوه لویه غونډه جوړه کړه، چې په هغې کې یې ډېر قومي مشران او دیني علماء راغونښتي وه، هغو ته یې وویل، چې زه مزار شریف ته ځم او له هغه ځایه به سن پترزبورگ ته ولاړ سم او هلته به یې له انگرېزانو سره معلومه کړم، خلکو په تعجب دا خبرې واورېدې، وروسته د کورنۍ سره مزار شریف ته روان سو.

د انگرېز لښکري د تورخم له لاري د جنرال براون په قومانداني، د پيوال له لاري د جنرال رابرتس په قومانداني او کندهار ته د چمن له لاري د جنرال ستيوارټ په قومانداني داخلي سوې.

امير شېرعلي خان د (۱۸۷۹ ز) کال د جنوري په لومړۍ نېټه مزار شريف ته ورسېد او هلته ناروغ سو، ويل کيږي چي گانگرين سو، خو د مسموم کېدو آوازې يې هم وې، خو دا هم کېدای سي چي د ماغي او عصبي فشارونو وهلی وي، خو د دغه کال د فبروري په (۲۱) نېټه د (۵۶) کالو په عمر له دې نړۍ څخه سترگي پټي کړې او د مزار شريف په روضه شريفه کي د خپل ورور وزير محمد اکبر خان غازي د قبر په څنگ کي بنځ سو.^(۱)

د امير يعقوب خان لنډه دوره:

امير يعقوب خان د امير شېرعلي خان زوی او د امير دوست محمد خان بارکزي لمسی دی، نوموړی د خپل پلار د لومړۍ واکمنۍ پر مهال د هرات د والي په توگه وټاکل سو، خلکو به د غښلتوب له امله ورته شېرېچه ويل.

کله چي امير شېرعلي خان د عبدالرحمن خان او محمد اعظم خان په لاس ماته وخوره، نو خپل زوی ته چي دا وخت د هرات والي و، پناه يوړه، يعقوب خان هم خپل پوځونه ورسره يوځای کړل او کندهار يې له محمد سرور بن محمد اعظم خان څخه ورته ونيو، امير شېرعلي خان دده په مرسته کابل ونيو او دوهم ځل پاچا سو.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يو لنډه کتنه، ۱۱۱ مخ

امیر شېرعلي خان چې کله پاچا سو، د خپلي مېرمني (عائشيې) چې ډېره پرگرانه وه، په هڅو يې د هغې له نس څخه سوی زوی (عبداللہ جان) د خپل ځایناستي په توگه وټاکه، يعقوب خان پدې خوا بدي سو او له کابل څخه وتښتېد، هرات ته ولاړ، هلته يې فتح خان وواژه، وروسته بېرته پښيماڼه سو، امیر شېرعلي خان نوموړی کابل ته وغوښت او هلته يې په محبس کي بندي کړ.

کله چې امیر شېرعلي خان د روسيې پر خوا رهي سو، په مزار شريف کي ناروغه او هلته لدې نړۍ څخه سترگي پټي کړې، د امیر شېرعلي خان د مرگ څخه يوه اونۍ وروسته، خلکو له يعقوب خان سره بيعت وکړ، نوي امیر سمدستي د خپلي واکمنۍ پيغام د هند وایسرای ته واستاوه.^(۱)

څنگه چې په لندن کي پر محافظه کار حکومت د لیبرالانو له خوا په پارلمان او مطبوعاتو کي سخت انتقادونه روان وه، نو د لندن محافظه کار زعماء وایسرای ته لارښوونه وکړه، چې ډېر ژر د جگړې بار له اوږو وغورځوي او کله چې د يعقوب خان لیک هغه ته ورسېد، نوموړي دا د سولي يو لیک وباله او ډېر ژر يې د امیر خسر (يحيی خان) چې په هند کي و، کابل ته راواستاوه او يو پلاوی يې د منشي (بختيار) تر مشرۍ لاندې موظف کړ، چې په کابل کي له نوي امیر سره خبري وکړي او پر دا ټولو سربېره خپل سکرتر (الفردس لاین) ته لارښوونه وکړه، چې د هغه جال چوکاټ بندي وکړي، چې وروسته به افغانستان پکښې راگير سي.

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۰۷ مخ

د انگرېز پلاوی په کابل کې له امیر یعقوب خان او د هغه له مشاورینو سره خبرې وکړې، د سولې شرایط هم هغه وه، چې امیر شېرعلي خان ته یې وړاندې کړې وه، ولي امیر شېرعلي خان سرکښي کوله او نوی امیر یې منلو ته اړې ټیټې کړې.

پر امیر یعقوب خان تر هر چا خپل خسر (یحیی خان) ډېر اغېزمن واقع سو او په دې پسې منشي بختيار هم ډېر ابلیس شخص و، نوموړي هم په ټو کو ټکالو کې امیر ته سره او زرغونه باغونه وښوول^(۱) او غوښتل یې چې په امیر یعقوب خان د گندمک تړون لاسلیک کړي، چې د خیبر، گرم او پښین ستراتیژیکي سیمې پکښې شاملې وې، امیر یعقوب خان په لومړي سر کې د گندمک له تړون څخه تر شا سو، خو وروسته یې ډېره تېروتنه وکړه او د مې په اخیږه کې د تړون لپاره د گندمک سیمې (د انگرېز چوڼۍ) ته ولاړ او هلته یې په کال (۱۸۷۹ ز) د مې پر (۲۶) نېټه د گندمک تړون لاسلیک کړ.^(۲)

انگرېز چې سخت انتقام جوړه قوم دی، د گندمک سیمه یې ځکه دغه کار ته ټاکلې وه، چې تقریباً څلوېښت کاله وړاندې د دوي له شپاړس زرو څخه تر اووه لس زرو اردو دلته له منځه تللي او ویارونه یې له خاورو سره برابر سوي وه.

د انگرېزانو لویه موخه د گندمک تړون و، چې هغه یې هم د امیر یعقوب خان سره په کال (۱۸۷۹ ز) د مې پر (۲۶) نېټه لاسلیک کړ، چې لنډ متن یې په لاندې ډول دی:

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۲ مخ
۲. عتیق پاخون، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، ۱۹۱ مخ

۱- ددې تړون د لاسلیک له ورځې څخه د دواړو هیوادونو ترمنځ تلپاتې سوله او دوستي ټینګیږي.

۲- ددې تړون له لاسلیک څخه وروسته به د افغانستان امیر د خپلو اتباعو هغه ډله چې د جګړې په وخت کې د انګرېز له دولت سره مکالمه، مراوده او مکاتبه درلوده د رسمي فرمان په اثر وځنښي.

۳- د افغانستان امیر مجبوره دی چې وروسته له دې له نورو هیوادونو سره خپل معاملات د انګلستان سره د مذاکرې پر بنسټ او د هغو په خواهش اجراء کړي، د افغانستان امیر حق نه لري له نورو هیوادونو سره سماسمه اړیکه ټینګیه کړي او د انګرېز د دولت له مشورې پرته له کوم بل هیواد سره د جګړې اعلان وکړي، ددې شرط په مقابل کې د برتانیې دولت حاضر دی، چې امیر د پردیو د تېریو په مقابل کې د پیسو، وسلو او عسکرو په وسیله په هر ډول چې د برتانیې دولت وغواړي حمایه کړي او هر وخت چې مناسب و بولي مرسته به یې وکړي، که د برتانیې عسکر د کوم اړتیا په وخت کې د امنیت د برقراری او د بهرني تېریو د دفاع لپاره د افغانستان خاوري ته ننوځي د سولې او امنیت له برقراری څخه وروسته به دمګړی هیواد ته پورته وګرځي.

۴- ددې لپاره چې د دواړو هیوادونو مناسبات لا ټینګ سي او د افغانستان پولې د پردیو له تېریو څخه وساتل سي د انګرېز دولت اړین بولي چې خپل دايمي نمائنده افغانستان ته واستوي، دغه نمائنده به د خپلي رتبې مطابق یوه ټولګۍ عسکر هم له ځانه سره ولري او هم د برتانیایا هیواد حق لري، چې د اړتیا په وخت کې خپل خصوصي نمائندگان له ټاکلو پلاوو سره افغاني پولو ته واستوي، په

مقابل کي د افغانستان امیر حق لري خپل نمائنده د هند د وایسرای درباریا نورو هندي مقاماتو ته واستوي.

۵. د افغانستان امیر د انگرېز د نمائندگانو د ساتني لپاره او له دې کبله چي د هغو سره شرافتمندانه رویه وسي، ځان مسؤل بولي او د برتانيا دولت په مقابل کي ژمنه کوي، چي هيڅ وخت به د افغانستان په کورني چارو کي لاس وهنه ونکړي او د هغو د نمائندگانو احترام به ساتي.

۶. د افغانستان امیر له خپلي خوا او نورو سردارانو له خوا ژمنه کوي، چي له انگرېزي نمائندگانو او نورو وگړو سره چي د سوادگري لپاره افغانستان ته راځي، شرافتمندانه معامله وکړي او د هغو په شخصي معاملاتو کي به لاس وهنه نه کوي.

۷. امیر له انگلستان سره تجارتي اړيکي ټينگوي او د هیواد ترمنځ سرکونه پرانيزي، ترڅو چي دواړه هیوادونه سره آزادانه سوداگري وکړي او هم دواړه هیوادونه اتفاق وکړي، دغه لاري له خطر څخه محفوظي وساتي، دغه تجارتي تړون به د دواړو هیوادونو ترمنځ د یوه کال لپاره مرعي الاجراء او د هیوادونو ترمنځ به ازادي وي.

۸. له کورمي څخه تر کابله د تلگراف د سیم د غزولو لگښتونه به د انگرېز دولت پر غاړه وي او د هغه ساتنه په امیر پوري اړه لري.

۹. له دې کبله چي د دواړو هیوادونو ترمنځ دوستي برقراره سي او د برتانيا عسکر له ډاډمني سره د افغانستان له خاورې څخه وځي، د سیالکوټ ولایت او د فوشنگ سیمه د کورک تر غره پوري، د کرم سیمه د جاجي ترپولي پوري، مشرقي تر څنډي پوري، (هفت چاه) او لنډی کوتل دي انگرېزانو ته ورکړل سي، که څه هم د درېیو سیمو

(کرم، پښین او سوی) واگذري به په دایمي او قطعي توگه نه وي، دا سیمي به د هغو اراضو په نامه (چي امانت سپارل سوي دي) یادي کړو او بیا به مستردی سي، ددغو سیمو مالیه د اداري ضروري لگښتونو له ورکړي څخه وروسته افغانستان ته ورکول کیږي او یواځي د هغې اداره او حمایه به په برتانیای پوري اړه ولري، سرپره پردې د برتانیې دولت به د خیر او پیچ د تېرېدځیو اداره او نظم و نسق چي د پېښور او جلال آباد ترمنځ واقع دی، ددغو سیمو آزادو قبایلو سره دوستانه مناسباتو سره په لاس ولري.

۱۰. له دې کبله چي د افغانستان امیر وکولای سي، چي خپل اقتدار او قدرت برقرار کړي او هم پورتنی شرایط صادقانه اجراء کړي، د برتانیې دولت ژمنه کوي، چي هغه او د هغه ځای ناستو ته به د هیواد د اصلاح لپاره د کاله به شپږ لکه روپۍ ورکوي.

امیر یعقوب خان – سرلویس کیوناري^(۱)

دا و هغه تړون چي امیر محمد یعقوب خان د خپل جلوس په لومړي سر کي له انگرېز سره وکړ او په دغه ډول د انگرېز ټولي غوښتنی یې په شرف ماتوونکي وضعیت ومنلې او د خپلي خوا څخه یې د راتلونکي لپاره د یو کوچني ضمانت وړاندیز هم ونه کړ، حتی د خپل حکومت د پیاوړي کېدلو او پخپله کورنۍ کي د سلطنت د دوام لپاره یې هم څه هڅه ونه کړه، په داسي حال کي چي په دغه وخت کي سره ددې چي انگلیسي عسکر د افغانستان د ختیځو پولو تېر سول او ځیني

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۲ مخ

مرکزونه یې نیولې وه، خو بیا هم وضعیت یې د ډاډ وړ نه و او د افغان ملت د عکس العمل څخه چې تجربه یې لیدلې وه، وپره درلوده او که چیرې امیر یعقوب خان دغه شرف بربادونکی تړون قبول کړی نه وای، حالت دومره نه خرابېده، انگرېزانو افغانستان نه د مادي قوې په لحاظ او نه د سیاست له مخې په دایمي ډول نیولی او په ځان پورې یې تړلی سو.

په هر حال د دغه تړون د کولو ملامتي د مرگ تر وخته پورې د امیر یعقوب خان پر غاړه ده او د افغانستان خاوره او تاریخ یې تر نن ورځې پورې جریحه کړی دی.^(۱)

د گندمک تړون لکه تور او دروند زنجیرو، چې په هغه یې د افغانستان د حکومت او ملت لاس و پښه یې وتړل، د دې زنجیر حلقې د خیبر له ستونې تېر تر گرم او کورک پورې ورسېدې.^(۲)

اوس نو داسې څرگندېدل چې د هند لپاره د علمي پولې ټاکلو په اړه د لیتن خوب رښتیا سوی و، انگرېزانو افغانستان ته د نوتلو درې ستراتیژیکي لویې لاری (په جنوب کې گرم، په ختیځ کې خیبر او په لوېدیځ کې بولان) تر خپلې ولکې لاندې راوستلې وې، نور یې نو د مرکزي آسیا په لوري د خپل تگ په لار کې کوم خنډ یې نه ترسترگو کېده، په برتانيا کې جشنونه و نیول سول، مبارکۍ وویل سوې، ډالی و وېشل سوې، پوځي افراد و ستایل سول، افسرانو او جنرالانو ته

۱. سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۵۱۸ مخ
۲. احمد علي کهزاد، بالاحصار کابل و پیش آمد هار تاریخي، ۶۰۴ مخ

مدالونه ورکړل سول او کیوناري ته د (Sir) یعنی (صاحب) لقب ورکړل سو.^(۱)

د گندمک له ترون څخه وروسته امیر یعقوب خان کابل ته راغی او یوه میاشت وروسته سرلویي کیوناري د انگرېز د سفیر په حیث او د خپلو نورو مرستندویو اشخاصو او پنځه سوه شپته تنو عسکرو سره د گرم له لاري افغانستان ته ننوت او د (۱۸۷۹ ز) کال د جولای پر (۲۴) نېټه کابل ته راوړسېد، د بالا حصار په یوه عالی عمارت کې خای ورکړل سو، د هغه څخه وروسته یعقوب خان یواځې تش په نوم واکمن او ټولې چارې د کیوناري په لاس کې وې،^(۲) نوموړی د دې پر خای چې د ترون د روح سره سم د حالاتو د څارنې او مراقبت دنده اجراء کړې او یواځې د امیر د بهرنیو اړیکو څارنه وکړې، په کورنیو چارو کې یې هم په لاس وهلو پیل وکړ، ورځ په ورځ د مداخلې لمن یې پراخېدله، د پری ورځې به یې د چارباغ په میدان کې دربار کاوه او د هیواد مشران به یې د لیرې او نږدې ځایونو څخه د خپل ملاقات لپاره غوښتل او د هغوي سره به یې د بېلابېلو مسائلو په اړه خبرې کولې او لارښوونې به یې ورته کولې، د الی به یې ورکولې، معاشونه به یې ورته مقررول، په عسکري کارونو کې به یې هم لاسوهنه کوله او د معاشونو د اندازې او رتبو په اړه به یې رایې ورکولې، مالي چارې یې په لاس کې نیولې او د تنخاگانو په ورکولو او ځنډولو، په کمولو او زیاتولو کې به یې تصرف کاوه.^(۳)

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۱ مخ

۲. میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۳۹ مخ

۳. سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۵۱۹ مخ

امیر یعقوب خان چي کابل ته ورسېد، ایوب خان هلمندی یې د هرات والي وټاکه او له هغه څخه یې غوښتنه وکړه، چي یو پلټن عسکر ورته راواستوي، ایوب خان عسکر ور ولېږل، عسکر ته په هرات کي ویل سوي وه، چي معاش به په کابل کي تاسو ته درکړل سي، عسکر چي کله کابل ته ورسېدل، له سر لښکر (داود شاه خان) څخه یې غوښتنه وکړه، تر څو معاش ورکړي، داود شاه خان ورته وویل: (ستاسو غوښتنې حق دي، خو اوس ټول واک له کیوناري سره دی، هغه ته ورسئ او معاش ور څخه وغواړئ).

عسکر چي کله د کیوناري کور ته چي په بالاحصار کي و، ورسېدل، نو کیوناري گمان وکړ، چي ملت پاڅون کړي او عسکر غواړي پرده حمله وکړي، نو پر خپلو ساتونکو یې امر وکړ، چي پر عسکر وټکان (ډزي) وکړي، عسکر و هم متقابلي ډزي پیل کړې، امیر یعقوب خان ډېره هڅه وکړه، چي ډزي بندي سي، خو عسکر و یې خبرو ته غوږ ونه نیو، په پایله کي د کیوناري په گډون د سفارت (۱۲۳) غړي ووژل سول.^(۱)

ظفر کا کا خیل په خپل اثر (پښتانه د تاریخ په رڼا کي) د پورتنی پېښې عوامل داسي لیکي: (د انگرېزي سفیر د راتلو څخه یوه نیمه میاشت وروسته د انگرېزانو په خلاف د پښتنو جذبات راوپارېدل او په هیواد کي یو عام بغاوت پیل سو، د جگړې مړ او ریا تازه سو، ددې بغاوت اصلي حقيقي اسباب نه معلومېږي، ددې یوه وجه دا بیانېږي، چي انگرېزي سفیر خپل ځان حاکم اعلی گانې، په نظامي معاملاتو کي

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۲۵ مخ

یې لاسوهنه کوله، دا کارونو پر پښتنو سردارانو سمه نه لگېدله، دا هم ویل کیږي چې د سردار عبدالرحمن خان مورد پښتون پوځ سالار (داود شاه خان) ته د رشوت په ډول درې زره اشرفۍ ددې لپاره ورکړي وې، چې انگرېز سفیر قتل کړي، ځکه چې د سفیر د قتل په وجه به امیر یعقوب خان بدنامه او د هیواد څخه به ورک سي او د هغه زوی عبدالرحمن خان ته به د کابل تخت په لاس ورسې. (۱)

په هر حال عامل چې هر څه و، خو افغانانو پاڅون وکړ او کیوناري یې په قتل ورساوه، ددې پېښې په سبب د جلال الدین په نامه یوه تن چې د سفیر خبر رسان و، د پېښې خبر یې د ځایو په علي خېلو کې سیاسي آمر (جنرال رابرتس) ته ورکړ، نوموړي جنرال ددې موضوع اطلاع د تلگراف له لارې د هند وایسرای ته ورسوله، هلته غونډه جوړه سوه او سمدستي دا پرېکړه وسوه، چې جنرال رابرتس دي افغانستان ته ولاړ سي، د سفارت د پیاوړتیا او یاد غچ اخیستلو لپاره کابل ته وخوځېږي، همدا راز هغو نورو انگرېزي ځواکونو ته چې له کندهار او جلال آباد څخه هند ته په لاره وه، امر وسو چې نوموړي ښارونه بیا اشغال کړي. (۲)

د (۱۸۷۹ ز) کال د سپتمبر په (۶) نېټه د انگرېز پوځ د پیواړ غاښي له لارې افغانستان ته وخوځېد، له پیواړ څخه جنرال رابرتس، چې یوه فرقه عسکريې تر قوماندانۍ لاندې وه، امیر یعقوب خان ته ولیکل چې تاسو د گندمک د تړون په پلي کولو کې بریالي سوي نه یاست او د برتانيا سفارت له ټولو کار کوونکو سره معدوم او له منځه تللی دی،

۱. پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۸۲۳ مخ

۲. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۰۰ مخ

لډې کبله د برتانيا عسکر اراده لري، چي کابل ته درسي، چي له يوې خوا ستا امارت وساتي او له بلي خوا پر برتانوي سفارت باندي يرغل کوونکو ته سزا ورکړي.^(۱)

امير يعقوب خان چي د رابرتس له حرکت څخه خبر سو، نو مستوفي حبيب الله خان او د بهرنيو چارو وزير ملا محمد شاه خان يې د عذر غوښتلو لپاره مخي ته ور واستول، چي انگرېزي ځواکونه په هر ځای کي چي ممکن وي تم کړي، خو رابرتس دا ونه منله او د کابل په لوري يې تگ ته ادامه ورکړه، ځکه د وایسرای د حکم د عملي کولو لپاره يې بايد ډېر ژر ځان کابل ته رسولای وای.^(۲)

د دغه پلاوي له تگ څخه وروسته هغه وخت، چي د انگرېزانو له خوا سمدستي او د قناعت وړ ځواب ونه رسېد، نو د امير وسواسي طبعي نور صبر او تحمل ونه کړای سو او پخپله هم د سپټمبر په (۲۷) نېټه د انگرېز چوڼۍ او اردو ځای ته ولاړ او مجاهد ملت يې د انتقام اخیستونکو انگرېزانو مرحمت ته پرېښود، مگر انگرېزانو چي په پای کي د هغه په نه محبوبیت او بې کفایتۍ باندي خبر سوي وه او يقين يې درلود، چي نور د افغانستان پر پلاز باندي دده کښېناستل ستونزمن او دده له وجود څخه کومه گټه هم متصوره نه ده، نو امير يې نظر بند کړ او رابرتس کابل ته را روان سو.^(۳)

د انتقام د جگړې له اعلان څخه لس میاشتي وروسته د (۱۸۷۹ ز) کال د اکتوبر په (۶) نېټه د جنرال رابرتس پوځ د کابل ښار ختیځ ته د

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۴ مخ

۲. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۴۰۰ مخ

۳. سيد قاسم رښتيا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۵۲۴ مخ

سیاسنگ په سیمه او مرنجان غونډۍ باندي ستربرید وکړ، امیریعقوب خان د اکتوبر پر (۱۲ مه) نېټه خپل تاج و تخت پرنگیانو ته وسپاره او د دسمبر په لمړۍ نېټه هند ته وشړل سو، هلته د یوه بې ننگه پرنگي ځیره خوره په توگه پاته او په (۱۹۲۳ ز) کال کي مړ سو.^(۱)

کابل ته په رارسېدو رابرتس دوه هیئتان مؤظف کړل، چي ملکي او نظامي تحقیق او څېړنه وکړي، رابرتس د بالا حصار څخه یوه اعلامیه خپره کړه، چي هیڅوک وسله نسي گرځولی او بیایي د کابل لوی نظامي او ملکي مشران اعدام کړل، نور نو په کابل کي آرامي ورکه سوه او انگرېز د کابل په وروستیو شپو او ورځو کي اعلان وکړ، چي له کابل څخه وځو، خو کوم شرایط چي یې ایښي دي هغه باید ومنل سي.^(۲)

په دولسم د اکتوبر (۱۸۷۹ ز) کي رابرتس د سردارانو، مامورینو او د کابل د بناریانو په غونډه کي چي په بالا حصار کي د هغه د بیانې د اورېدلو لپاره بلنه ورکړل سوې وه، له نڅرو ډکه یوه اعلامیه چي د یوه بنکېلاکي دولت د استازي د غرور او کبر حکایت یې کاوه ولوستله، په دې اعلامیه کي نوموړي د کابل خلک او د افغانستان اردو د کیوناري د قتل مسؤل وگڼل او ویې ویل: (که څه هم د برتانیې دولت حق لري، چي د کابل بنار له خاورو سره خاوري کړي، خو د مهربانۍ او نرمۍ له مخي دا کار نه کوي، یواځي هغه ودانۍ او عمارتونه به چي پوځي ستونزي پیدا کوي وراني کړي، د کابل او سپدونکي مکلف دي، چي ډله بیزه جرمانه ادا کړي او ټول هغه کسان چي د سفیر د وژلو په پېښه کي یې لاس درلود، انگرېز ځواکونو ته ور وپېژني).

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تروروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۶ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۷ مخ

ددې ورځې په سبا د بالاحصار هستوگنو ته اطلاع ورکړل سو، چې د اته څلوېښتو ساعتونو په موده کې خپل مال او اسباب واخلي او له بالاحصار څخه ووځي، تردې وروسته بیا انگرېزي ځواکونو د بالاحصار په ږنگولو پیل وکړ، د بالاحصار دواړې برخې د رابرتس په امر ږنگي سوې او یواځې پاڅه د پوډالونه یې پر ځای پاته سول.^(۱)

د دسمبر د میاشتي تر نیمايي پورې، شیرپور چې د ږنگیانو پوځي قرارگاه وه، افغاني غازیانو محاصره کړه، مگر دا ځل جنرال رابرتس د دومره خطر احساس نه کاوه او د شیرپور دننه خوندي و، نوموړی د پنځو میاشتو لپاره د خوړو او سون کافي مواد درلودل، د څارویو لپاره یې په پوره اندازه خوراک او له نړولي بالاحصار څخه د خپل ضرورت لږکي اکمال کړي وه او هم د شیرپور کلا له شمال ختیځ لوري د بي بي مهرو له غونډۍ ساتل کېدله.

د دسمبر په (۲۳) نېټه ماښام د کابل ښار جنوب لوېدیځ ته د اسمایي غره په څوکه غازیانو اوربل کړ، چې لمبې یې له خورالري واټن څخه لیدل کېدې، دا په شیرپور کې د ږنگي پر قرارگاه باندي یوه غټ برید ته د ولس د رابللو لومړۍ نښه وه، په هغه ورځ، چې د محرم الحرام د میاشتي له وروستۍ نېټې سره مصادفه وه، په برتانوي پوځ باندي د غازیانو برید پیل سو او له یوې درنې خونړۍ جگړې وروسته چې هغه بشپړه ورځ، شپه او د بل سبا ورځې پورې روانه وه، د جنرال رابرتس مرستي ته د جنرال راس تر قوماندانۍ لاندې یوه فرقه مرستندویه

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۰۱ مخ

پوځي کنډکونه هم ورورسېدل، د زیانونو شمېر په چټکۍ په لوړېدو سو.

د مقاومت ددې پړاو په پای کې د (۱۸۸۰ز) کال له پیل سره وضع یو څه آرامه سوه او که څه مؤقتي سوله را وگرځېدله، خو جنرال رابرتس پدې پوهېده، چې دا تصوري او لنډ مهاله ارامتیا ده، نوله دې کبله پدې لټه کې سو، چې د خپلې شومي راتلونکي په هکله څه اقدام وکړي، د جنوري په میاشت کې یې یوه اعلامیه خپره کړه، چې پکښې ژمنه یې کړې وه، چې برتانوي پوځونه له افغان ولس سره دښمني کول نه غواړي، له افغانستان څخه د وتلو خیال لري او هر هغه څوک به د افغانانو د مشر په توګه وپېژني، چې وکولای سي په هیواد باندې خپل واک ټینګ کړي، دې اعلامیې د ولس پام بلي خواته واړاوه او د یوه ملي مشرتابه د راپورته کېدو په فکر کې سو، په حقیقت کې د لندن نیت داسې نه و، کوم چې د رابرتس په اعلامیه کې بنسټ سوې و، بلکې د هغې پر خلاف د برتانيا کابینې پرېکړه کړې وه، چې اوس نو کوم بل الترناتیف (بدیل) موجود نه و، مګر دا چې افغانستان باید تجزیه کړای سي، لندن ته جنرال رابرتس د افغانستان د بالکانیزه (پر کوچنیو ټوټو تقسیم) کولو مشوره ورکړې وه، نوموړي پدې خبره زور واچاوه او لیتن یې تائید کاوه، چې که چیرې افغانستان حتی د کوم برتانوي پلوی امیر په مشرۍ هم متحد پاته سي، همېشه ددې خطر سته چې د کومو ظاهري شکایتونو له کبله به بیا هم زموږ پر ضد راپورته کېږي.

که څه هم د لیتن دا هیله چې هندو کش به د برتانوي هند او تزاري روسیې ترمنځ سرحدې پوله وي له خاورو سره خاوري سوه، خو

نوموړي دا عزم درلود، چي انگرېز باید افغانستان بیا هم په خپله ولکه کي وساتلای سي، پدې شرط چي هغه وپشلی، ټوټه ټوټه او کمزوری وي، پر همدې بنیاد د (لارډ سالسبري) په مشرۍ د برتانیاد بهرنیو چارو وزارت د رابرتس وړاندیز تر څېړني لاندې نیولی و. انگرېزانو ولي محمد خان د کابل والي وټاکه او کندهار شېرعلي خان ته، چي د گندمک د تړون پر اساس امیر محمد یعقوب خان په کندهار کي ټاکلی و، و سپارل سو، دا ولایت د نوموړي (شېرعلي) تر ادارې لاندې په خپل سر پرېښوول سوی و او د برتانیې د پوځ د هدې په حیث به ور څخه کار اخیستل کېده، هرات ایران ته وړاندیز سو، لندن د ایران شاه ته وویل چي که غواړې او کولای سي د هرات ولایت اشغال کړې، نو د برتانیې حکومت به کوم اعتراض ونلري، مگر ایران دې کار ته د روسانو په مشوره زړه ښه نکړ او په اخیره کي لندن پدې لټه کي سو، چي په افغانانو باندي داسي څوک وټپي چي د دوي د گټو ساتندوی وي.

د (۱۸۸۰ ز) کال د مارچ په میاشت کي د امیر شېرعلي خان ورواره (سردار عبدالرحمن خان) چي له دولس کاله څخه ډېره موده یې په تاشکند کي په تبعید کي تېره کړې وه، د افغانستان په سیاسي ډگر کي بیا راڅرگند سو، نوموړي له تاشکند څخه د هیواد په اوږدو کي ملي مبارزینو ته لیکونه استولي وه، چي که غواړې د انگرېز پر ضد د جهاد لارښوونه به پر غاړه واخلي، د مبارزینو مشرانو، چي د داسي یوه مشرتابه په لټه کي وه، بېله ځنډه خپل خوښي وښووله، له هرات څخه د افغانستان د مبارزې یو نامتو مشر (سردار ایوب خان هلمندی) د امیر شېرعلي خان زوی چي په انگرېزي پوځ باندي یې د

برید کولو تیاری نیوله، خپل د اکا زوی (سردار عبدالرحمن خان) ته ولیکل چې له دښمن سره په جگړه کې خپل ځواکونه له ده سره یوځای کړي، مگر عبدالرحمن خان له انگرېزانو سره د سولې او مصالحې لاره غوره کړه، سردار محمد ایوب خان ته د یوه لیک په ترڅ کې نوموړی پدې دلیل ټینګار کاوه، چې له انگرېزانو سره د مخالفت لاره نیول د افغانستان له ملي گټو سره سمه نه ده.^(۱)

غبار د سردار ایوب خان او سردار عبدالرحمن خان د مکاتېبې په هکله داسې لیکي: (سردار عبدالرحمن خان د (۱۸۸۰ ز) کال په مارچ کې ټولو افغانانو ته اعلان وکړ، چې زه د روسیې د قلمرو څخه یواځې او یواځې د انگرېز د ښکېلاک څخه د افغان ولس د خلاصېدو لپاره در رهي سوی یم، افغانانو چې داسې رهبري یې غوښتله، نو په ټول هیواد کې سره راټول او د سردار د راتلو په تمه کې سول، په هرات کې خلکو سردار ایوب خان وهڅاوه، چې پر کندهار حمله وکړي او دښمن له هغه ځایه پسې واخلي.

سردار ایوب خان یو لیک سردار عبدالرحمن خان ته واستاوه او هغه ته یې ولیکل، چې باید د انگرېز په مقابل سره یو سو، ترڅو انگرېز، افغانستان پرېږدي او افغان ولس خپلواک سي، خو سردار عبدالرحمن خان په ځواب کې ولیکل، چې د انگرېز سره زموږ دښمني د افغانستان په گټه نه ده، څنگه چې امیر شېرعلي خان ددې خطا مرتکب سو او له منځه ولاړ، نو تاسو هم له انگرېز سره د دوستۍ لار خپله کړئ، سردار عبدالرحمن خان لیک هرات ته د کابل له لارې

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تروروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۶ مخ

واستاوه، چي انگرېزان يې وويني او د هغوي نظر خپل د ځان لوري ته راوگرځوي).^(۱)

پدې ورځو کې يوې خواته سردار عبدالرحمن خان د افغانستان تاج و تخت د نيولو لپاره کونښن کاوه، بلي خواته د امير شېرعلي خان کشر زوی (سردار ايوب خان) هم د خپلي پاچهۍ لپاره هڅه کوله.^(۲) د هند و ايسراي دا مهال په خورا نا اميدۍ هلي ځلي کولې چي د مورک له دې تلکي څخه ځان وباسي، لدې کبله په همداسي وخت کي د افغانستان په شمال کي د سردار عبدالرحمن خان را څرگندېدل د نوموړي لپاره يوه ارزښتناکه غيبې ډالۍ وه، ليتن هم ددې فرصت څخه د گټي اخيستنې لپاره خپل يو ځوان ډيپلومات (ليفل گريفن) ته دنده و سپارله، چي له عبدالرحمن خان سره اړيکه ونيسي، نوموړي هم بې له ځنډه له عبدالرحمن خان سره د يو ليک په ترڅ کي اړيکه ونيوله.^(۳)

انگرېزان دې پرېکړې ته ورسېدل، چي د افغانستان حکومت به سردار عبدالرحمن خان ته ورکړي، دوي پدې پوهېدل چي د عبدالرحمن خان په وجود کي د افغانستان حتی سيمي وضع په خپله گټه څرخولی سي.^(۴)

۱. مير غلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ۶۵۹ مخ

۲. پښتانه د تاريخ په رڼا کي، ۸۲۵ مخ

۳. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۲۲۰ مخ

۴. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۳۲ مخ

د امیر عبدالرحمن خان پاچاهي:

عبدالرحمن خان د امیر افضل خان زوی او د امیر دوست محمد خان هلمندي لمسی و، چې په (۱۸۳۰ ز) کال کې د افضل خان په کور کې وزېږېد.

لکه څنګه چې د عبدالرحمن خان او انګرېزانو د اړیکو څخه مو په مخکنیو پاڼو کې یادونه وکړه، نو عبدالرحمن خان هم دې ته چمتو سو، چې د انګرېزانو سره اړیکه ونیسي او د افغانستان واکمني تر لاسه کړي، نو هغه و، چې خپل اکا (محمد یوسف خان) یې انګرېزانو ته واستاوه، د هغوي تر منځ خبرې اترې وسوې او پرېکړه وسوه، چې شیرپور ته نږدې به عبدالرحمن خان خپله له برتانوي جنرالانو سره ویني.

امیر عبدالرحمن خان د (۱۸۸۰ ز) کال د جولای په (۳۰) نېټه شیرپور ته ورغی، له ګرېفن سره یې لیدنه وکړه او د هغوي شرایط یې چې د ګندمک د شرایطو لنډیز و، ومنل، پدې تړون کې ویل سوي وه، چې د افغانستان واکمن به د انګرېزانو څخه پرته له هېڅ حکومت سره سیاسي اړیکې نه نيسي او په دې توګه افغانستان سیاسي خپلواکي له لاسه ورکړه.

امیر ته دېرش ارابې توپونه، یو میلیون او نهه سوه زره روپۍ د جنرال ستورانت او جنرال رابرت له خوا ورکړل سوې.

امیر عبدالرحمن خان د جولای په (۲۱) نېټه (۱۸۸۰ ز) کال په چاریکارو کې د پاچاه په توګه اعلان سو او ددې کال د اګسټ د

میاشتي په (۷) نېټه کابل ته ننوت او په (۳۶) کلنۍ کې په رسمي توګه پر پلاز کېښناست.^(۱)

په هغه ورځ چې امیر عبدالرحمن خان د کابل په شمال کې د افغانستان د امیر په توګه وټاکل سو، نو د سردار محمد ایوب خان لښکر میوند ته ورسېد او د پرنګي د پوځونو په مقابل کې یې چې د جنرال پرایمروز تر قوماندانۍ لاندې وه، په بې اوبو وچه دښته کې سنگر ونيو، له ده څخه دمخه جنرال پرایمروز له خپل دولس زریز پوځ سره هلته یې ځایونه نیولي وه.

سردار ایوب خان (هلمندي) د (۱۸۸۰ز) کال د جون په میاشت کې د پرنګیانو پر ضد د جهاد بیرغ پورته کړ، د نوموړي سره د هلمند^(۲) د پرنګیانو ولاړ وه، د میوند په ډګر کې د افغاني غازیانو لښکر او د پرنګي انګرېزانو لښکر سره مخامخ سو، د جولای پر (۲۰) نېټه د سهار پر لسو بجو د دوې په سره لمر کې سخته جګړه و سو، د میوند د شهیدانو شمېر زیات و او د پرنګي لښکر ته هم درانه زیانونه واوښتل، په پایله کې د پرایمروز پوځ په بشپړه توګه مات سو او په زرګونو انګرېزان ووژل سول.

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۱۷ مخ

۲. هغه وخت چې سردار ایوب خان د کندهار پر لوري د انګرېزانو سره د جهاد لپاره راهي سوې و، نو دلته له هرات څخه تر کندهاره ټول قومونه له نوموړي سره یو ځای سول، پدې خلکو کې د هلمند د بارکزو د ناوې غازیان هم ورسره مل وه، په جګړه کې یې د وطن د ساتلو لپاره ځانونه قربان کړل، د غازی ایوب خان تر ماتې وروسته له لښکر سره ځیني راغلي کسان او کورنۍ په کندهار کې پاته سولې او هلته یې د کندهار په جنوب کې د تېموریانو او زنگاوات په کلیو کې ځانته مېنه جوړه کړه او هلته مېشت سول، چې اوس هم ځیني یې د کندهار ښار او ځیني یې بهرنیو هیوادونو ته تللي دي.

د نورو معلوماتو لپاره وګورئ (د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنگاوات مخور).

د اګسټ پر (۸) نېټه د سردار ایوب خان لښکریان پر کندهار برید وکړ، د هماغې میاشتې تر (۱۳) نېټې پورې یې خورا غوره ستراتیژیکې نقطې (خیبرآباد او ده خواجه و نیول)، پدې نښته کې درې سوه پرنګیان ووژل سول.

پدې وخت کې له کابل څخه کندهار ته د جنرال رابرتس په قوماندانۍ د پرنګې پوځ یوه فرقه روانه سوې وه او پرایمروز ته یې خبر ورکړ، چې که یوه میاشت مقاومت وکړي، نو هغوي به یې مرستې ته ورورسېږي.

هماغه و، چې له تباهي سره مخامخ جنرال پرایمروز له چالاکی څخه کار واخیست، پدې ترڅ کې یې سردار ایوب خان ته خبر ورکړ، چې څلوېښت ورځې دي مهلت ورکړي، ترڅو ټول پوځونه د هند پر خوا مارش کړي او کندهار پرېږدي، غازي محمد ایوب خان دا خبره ومنله. له کابل څخه برتانوي پوځ چې د امیر عبدالرحمن خان فرمان یې په لاس کې او د هغه یو استازی (سردار محمد عظیم خان) ورسره و، بېله کومې ستونزې په پنځه ویشتمه ورځو کې کندهار ته ورسېد او بېله ځنډه یې د شپې لخوا د غازي ایوب خان پر لښکر ناڅاپه بریدونه پیل کړل، په پایله کې غازي ایوب خان مجبور سو، چې د هلمند او هرات په لور شاته ولاړ سي، خو پر کندهار اوس هم غازیان راګرځیدلي وه او ښار کلابند و.

امیر عبدالرحمن خان د کابل ښار په شهرار سیمه کې په هغه غونډه کې ګډون وکړ، چې د هغې په ترڅ کې د جنرال سټیوارټ او جنرال رابرتس له خوا د افغانستان د پرېښېدو اسناد وروسپارل سول، له برتانیا سره د چالچلند په اړه امیر د افغان ولس غوښتنو ته غوږونه

نیو، چي دده پر شاوخوا راهول سوي او د یرغلگرو انگرېزانو پر ضد یې د جهاد نارې وهلې.

د (۱۸۸۰ز) کال د اگسټ په (۸) نېټه برتانویانو له کابل څخه د غزني او کندهار پر لاره د خپلو پوځونو په ایستلو شروع وکړه، لومړی جنرال رابرتس خپل پوځ روان کړ او دوې ورځې وروسته د اگسټ په (۱۰) نېټه جنرال دونالد سټیوارټ د جلال آباد او خیبر په لاره مخه کړه.

انگرېزانو د خپل ځان او خپلو پوځونو د ساتلو لپاره له امیر عبدالرحمن خان څخه فرمان ترلاسه کړ، چي له هغه سره به د پرنګیانو پوځونه د افغاني پوځونو له خوا بدرگه کیږي، دې لښکر ته ویل سوي وه، چي انگرېزان له افغانستان څخه وځي او د هغه ساتنه د امیر المؤمنین په فرمان سره تضمین سوي ده.

انگرېز پوځ په جنوب لوېدیځ کي د اگسټ په (۲۸) نېټه د غازي محمد ایوب خان پر ځواکونو برید وکړ او د کندهار محاصره ماته سوه، ورپسې د امیر عبدالرحمن خان استازي (شمس الدین) د کندهار ښار تر خپلي ولکې لاندې راوست، پدې توگه که څه هم چي افغانانو د خپلو لویو او بېسارو سربښندونو مېوه په هغه څېر چي یې حق کېده، ونه خوړله، خو د نولس میاشتو اوږد مقاومت څخه وروسته افغان ملت یو ځل بیا د برتانیا پوځ په گوندو کړ او هغې هم خپله ماته ومنله.^(۱)

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۲۲۹ مخ

د رانی په خپل اثر (پښتانه د تهذیب په خپو کي) کي مورت ته د میوند د جگړې په هکله داسي لیکي: (کوم وخت چي انگرېزانو عبدالرحمن خان ته د افغانستان واکمني ورکړه، پدې مهال د امیر شېرعلي خان زوی ایوب خان چي هغه وخت د هرات والي و او د انگرېزانو سخت مخالف و، د جهاد اعلان وکړ، سردار ایوب خان یو ټینگ غازي و، ځکه د خلکو هم ورباندي اعتماد و، هغه د انگرېزانو چوکیاني و نیولې او د هغوي پوځي چاوښي یې هم د ځان کړې، ده د کندهار په لوېدیځه خوا د میوند په میدان کي انگرېزانو ته په آسیا کي تر ټولو لویه ماته ورکړه، په کال (۱۸۸۰ ز) د جولای د میاشتي په (۲۷) نېټه پښتنو غازیانو تر مازدیگره د برتانیه په زرگونو پوځیان ووژل، د میوند په جگړه کي د انگرېزي پوځ مشر (برگېډیئر بروس) و، چي د میوند په میدان کي تر ماتې وروسته کندهار ته و تښتېد او په حصار کي پټ سو، وروسته بیا عبدالرحمن خان د انگرېزانو په مرسته سردار ایوب خان ته ماته ورکړه او د افغانستان کورني حالات یې په ډېره سختي سره کنټرول کړل، د میوند دغه مشهوره جگړه هم د دوهم انګلو (انګرېز) او افغان جنګ برخه وه.

د جگړه هم د لومړي انګلو (انګرېز) او افغان د جگړې په شان د انګرېزي پوځ په تباهي تمامه سوه، په میوند کي تر ماتې وروسته انګرېزانو ته یقین سو، چي پر پښتنو حکومت کول د دوي د وس کار نه دی، ځکه یې د جولای له (۳۰) نېټې څخه د اګسټ تر (۱) نېټې پوري د عبدالرحمن خان سره له افغانستان څخه د وتلو په هکله خبري اتری وکړې، چي په ترڅ کي یې د انګلستان آخري پوځ هم د (۱۸۸۱ ز) کال د اپرېل په میاشت کي له افغانستان څخه ووت او د هیواد واک یې په

بشپړه توگه امیر عبدالرحمن خان ته ورپرېښود، چا چې وروسته بېرته سیاسي یووالی ورته ورکړ، که څه هم له افغانستان څخه د انگرېزانو وټنه یوه لویه بریا وه، خو د عبدالرحمن خان سیاسي مجبوري نوموړی ودې ته اړکړ، چې د پښتنو د تقسیم ناوره شرط یې د انگلستان سره ومانه.^(۱)

مخکي مو وویل، چې غازي ایوب خان د هلمند او هرات پر خوا په شا ولاړ، خو په لاره کې خبر ورته راوړسېد، چې د هرات ښارد امیر عبدالرحمن خان پلوی (سردار عبدالقدوس خان) نیولی دی، غازي ایوب خان د ایران (پارس) په لور تگ ته دوام ورکړ، له ده سره موجود ډېر کسان له دې امله چې په مشکل سره یې پالنه کېدای سوه، رخصت کړل، یواځې کابو (۱۲۰) تنه پلویان یې ایران ته ورسره ولاړل. لوی غازي ایوب خان بارکزی په ایران کې له خپلو پلویانو سره اوسېده، په داسې حال کې چې د انگرېزانو سره یې نه پخلا کېدونکې دښمني درلوده، په افغانستان باندې د حملې کولو لپاره د فرصت په لټه په اصطلاح ورته په غرو رغو گرځېده، انگرېزان هم د نوموړي له تصمیم څخه بې خبره نه وه، د انگرېزانو په لمسونه د ایران حکومت، په غدر سره وغوښتل، چې غازي محمد ایوب خان ونیسي او هغه بیا انگرېزانو ته وسپاري، پدې منظور په مشهد کې ایراني حکمران د مېلمستیا په پلمه ایوب خان مشهد ته وروغوښت، د مېلمستیا په محفل کې یې ستر غازي ایوب خان او ورسره کسان بې وسلې کړل،

۱. پښتانه د تهذيب په څپو کې، ۳۵۱ مخ

دغو ذلیلو، بې مروتو او غدارو ایرانیانو غازي ایوب خان ونيو او بنديوان يې انگرېزانو ته وسپاره.

انگرېزانو د غازي محمد ایوب خان له نیولو دوه مقصدونه درلودل: ۱. امیر عبدالرحمن خان ته د غازي ایوب خان غوندي د سلطنت یو دعوه لرونکی په لاس کي لرل، چي امیر عبدالرحمن خان تل د یوه لاس پوځي په توگه وپرولی وساتي.

۲- د غازي ایوب خان په نیولو سره، د امیر عبدالرحمن خان د حکومت یو پیاوړی د بنمن د افغانستان له سیاسي صحنې څخه ایستل، ترڅو د امیر عبدالرحمن خان د حکومت عمر اوږد پاته سي. غازي ایوب خان بارکزي هیڅکله د انگرېزانو مرامونو ته ځان تسلیم نکړ، په هندوستان کي دده د ژوند یو پاته یادگار همدا دی، چي انگرېزانو له ده سره بڼه رویه درلوده، خو ملي اتل ایوب خان د هغې کرکي له مخي چي له انگرېزانو سره یې درلوده، په لاس به یې روغې نه ورسره کاوه او که کوم انگرېز ته په لاس ورکولو اړ سو، نو سمدلاسه به یې خپل لاس پرېولی.^(۱)

د افغانستان دا نومیالی بچی د ژوند تر پایه په لاهور او راولپنډۍ کي د جلا وطنۍ په حال شپې ورځې تېرولې، بالاخره دغه نومیالی غازي د (۱۹۱۴ ز) کال د اپرېل په (۱۷) نېټه لاهور کي د (۵۷) کلنۍ په عمر وفات او د خپل وصیت له مخي چي ویلي یې وه، د افغان په خاوره کې باید بنځ سي، د پېښور ښار د (سید حبیب) په هدیره کي خاورو ته وسپارل سو.

۱. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۲۱ مخ

غازي ايوب خان په بېلا بېلو نومونو ياد سوي دی، لکه انگرېزانو د ميوند فاتح او افغان شهزاده چارلي ياد کړی او افغان ولس ورته، د افغانستان ملي اتل، سردار، جنرال، غازي، مجاهد او په نورو ډېرو نومونو تر اوسه د نړۍ په تاريخونو او زموږ په زړونو کې ځای لري.^(۱) امير عبدالرحمن خان د ايوب خان له صحنې څخه د ليري کولو وروسته په هڅه کې سو، چې د افغانستان داخلي امنيت تامين کړي، نو هغه و، چې د څو مياشتو په موده کې د کابل امنيت تامين او د افغانستان نورو ښارونو ته يې پاملرنه وکړه، په ډېر لږ وخت کې يې خپل مخالفين له منځه يوړل، هغوي يې بنديان او يا تېښتي ته مجبور کړل.

انگرېزانو هم دده سره مرستې کولې، په ډېر ژر ټول ښور ښيان لکه د غزني غلجيان او د منځني افغانستان هزاره گان د ځان تابع کړل، د سپه سالار جنرال غلام حيدر خان چرخي په واسطه يې د هيواد ټولي هغه برخې چې افغاني دولت له لاسه وتلي وې، تر لاسه کړې. همدارنگه يې ډېر بغاوتونه وځپل، په کافرستان کې يې د اسلام دين خپور کړ او هغه ځای يې د نورستان په نامه وباله. (۱۸۹۶-۹۵ ز)

<http://ps.wikipedia.org/wiki.۱>

د امیر د مهال مهمې جگړې عبارت دي له:

له ایوب خان سره جگړه (۱۸۸۷ز) د تره کو بغاوت (۱۸۸۲ز) د شینوارو پاڅون (۱۸۹۲ز) د محمد اسحق بنوربن (۱۸۸۸ز) د هزاره جاتو نیول (۱۸۹۳.۹۱ز) او داسې نور...

امیر په هیواد کې د جاسوسی د ایره جوړه او قوی کړه، تکړه قاضیان یې مقرر کړل، د پستی دفترونه یې خلاص کړل، شرعي محکمې یې پرته خلاصې کړې، د کابل شاهي مدرسه کې یې دیني عالمان مقرر کړل، د ماليې دفترونه یې خلاص کړل، د لارو غله یې له منځه یووړل، پولې واحد یې غوره کړ، چې په کابل کې به چاپېده.

د بهرنیو هیوادونو څخه یې ځینې ماشینونه راوړل لکه: د مسکوکاتو د ضرب ماشین، د ټوپک جوړونې ماشین، د مرمی جوړونې ماشین، د بوت او څیمې جوړونې ماشینونه، د بخار دستگاه، د پنبه سامان، د صابون جوړونې ماشینونه، د باروتو ماشین، د ورېنمو او بدلو ماشین او مطبوعاتې سامانونه.^(۱)

په (۱۸۸۵ز) کال کې هغه مهال چې امیر عبدالرحمن خان د هند د وایسرای سره په راولپنډۍ کې په سیاسي مذاکراتو مصروف و، روسانو پنجده و نیوله او درې سوه افغاني عسکر او د هغو افسر یې قتل کړل او لویه فاجعه یې منځته راوستله، خو د انگرېزانو دا وه، چې افغانستان ته یې وعده ورکړې وه، چې روسان به نوره پېشقدمي ونه کړي، خو کله چې روسانو د پنجده سره پر پل خاتون یرغل وکړ، انگرېزان و تنبېدل او حتی د افغاني عسکرو سره یې هېڅ

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۱۸ مخ

مرسته ونکړه، خو افغانان قتل عام سول او چا روسانو ته هیڅ ونه ویل.

په همدغو ورځو کې د انگرېز، روس او افغاني پلاوي خبري د شمال لوېدیځي پولې د کرښې ایستلو په هکله خبري روانې وې، چې روسانو د انگرېز د هیئت مشر (جنرال لمزدن) ته چې په سرخس کې اوسېده شکایت وکړ، چې افغانستان ډېرې ترخي خبري کوي، هغه قاضي سعدالدین ته خبر ورکړ، خو هغه وویل دا یوه بهانه ده، بنایي روسان د یوې فاجعې په منځته راوستلو لاس پوري کړي.

پدې وخت کې د مرو حاکم (علي خانوف) له (۱۵۰) تنو سپرو سره یو بل روسي افسر هم له (۱۵۰) تنو سپرو سره په سیمه کې صندوق کمپنۍ ته راغلل، همدارنگه شپږ زره روسان مرو ته راوستل سول، دا یو بشپړ تهدید د افغاني قوماندان (جنرال غوث الدین) پرله پسې د وضع د حساسیت په نسبت علي خانوف ته لیکونه واستول، خو هغه غوږونه کاڼه و اچول.

د (۱۸۸۵ ز) کال په مارچ کې وضعیت دومره وخیم سو، چې د انگلستان ټولواکمني (ویکتوریا) د روسیې امپراطور (درېم تزار الکساندر) ته ټلگراف وکړ او ورته یې ولیکل، چې د افغان او روسي عسکرو د جگړې په مخنیوي کې د خپل نفوذ څخه کار واخلي، د مارچ په (۱۶) نېټه د لندن اخبارو او مالفو گوندونو د (گلاډستون) حکومت و غنده، چې د روسانو د فاجعې مخه نه نیسي.

د مارچ په (۲۵) نېټه د جنرال (کامیرون) عسکرو په کشک کې افغاني عسکرو ته د سنگرونو د پرېښوولو امر وکړ، خو هغو دا امر ونه مانه او د مارچ په (۳۰) نېټه د روسي او افغاني عسکرو ترمنځ

جگړه پېښه سوه او انگرېزانو دا یو تجاوز و باله او د گلاډستون صدراعظم د اپرېل په (۲۷) نېټه پارلمان ته وړاندیز وکړ، چې یوولس میلیونه پونډه کړیډټ ورکول سي، چې له دغې جملې څخه شپږ نیم میلیونه د پنجدې د پېښې د لازمه ترتیباتو لپاره خرڅي سي، خو گلاډستون وروسته خبري نړمي کړې او افغانستان یې د روسانو په حواله پرېښود، دا یوه داسې فاجعه وه، چې روسانو په ډېرو نفرو یرغل وکړ او د سترگو په رپ کې یې جنرال غوث الدین او افغاني محدود عسکر ټول قتل کړل، د انگرېزانو نامردی دا وه، چې وتښتېدل او د افغاني عسکرو باروت چې لاندې سوي وه، له انگرېزانو څخه یې باروت و غوښتل، خو هغو ورنکړل، اخیر دا چې انگرېزانو هم غوږونه مړه واچول او پنجدې د افغانستان له لاسه ووتله.

انگرېزانو په چټکۍ په (۱۸۸۶ ز) کال کې ټول پښین او سیوی قبضه کړه او د کورډک د ټونل د سوري کولو کاري پیل کړ، څو په (۱۸۹۱ ز) کې تر دغه ټونل اورگاډۍ ووتله، امیر عبدالرحمن خان په خپل فرمان د چمن سیمه انگرېزانو ته وسپارله، خو هغو هلته د اورگاډۍ سټېښن جوړ کړ.

انگرېزانو او روسانو د امیر عبدالرحمن خان په دوره کې د افغانستان پر جنوب او شمال یرغلونه وکړل او د افغانستان ډېري ټوټي یې بېلي کړې، د انگرېز تر خپېرې لاندې امیر په دا ټولو حالاتو کې د تجاهل سیاست مخي ته اچولی و او فقط وهلو او شکنجو ته یې ادامه ورکوله.^(۱)

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۳۳ مخ

د ډیورنډ تړون:

د برتانوي هند د بهرنیو چارو وزیر (مورټایمر ډیورنډ) پداسي حال کي چي شپږ تنه برتانوي افسرانو یې ملگرتیا کوله د (۱۸۹۳ز) کال د اکتوبر د میاشتي په نیمايي کي د خیبر پر لار کابل ته ورسېده، د دې پلاوي له استولو څخه دمخه انگرېزانو د افغانستان په ختیځو سیمو کي حالات د پردې شاته د قومونو د راپارولو او لمسونونو له لاري دومره کړکېچن کړي وه، چي د قومونو ترمنځ البته د پرنگیانو په گټه، وینو توئېدلو دوام درلود، د دوي په لاس جوړه سوې دې لوبي کي اوس انگرېز غوښتل چي د مصلح رول ولوبوي او پدې لړ کي یې له یوه شمېر محلي (ملکانو، خوانینو او مذهبي) مشرانو څخه کار اخیست، د افغانستان په قبایلي سیمو کي انگرېزانو خپلو سرحدی لاسپوڅو او ځیره خورو ته اعلانونه خپاره کړي وه، چي که څوک د برتانیا حکومت ته د تابعیت لیک واستوي، نو تنخابه یې دوه برابره سي، کله چي امیر عبدالرحمن خان دا اعلانونه ولوستل، په ننگرهار کي یې د خپل اردو قوماندان ته ولیکل: [اگر انگلیس به فسانه و فسون و زړپاشی دربین ملت اسلام نفاق نمی انداخت چگونه میتوانست ممالک اسلامی و کشور هند را گرفته، از نهر سندھ که سرحد ذاتی افغانستان است پیش آمده پشاور و دیره جات و سندھ را بگیرد و اراضی افغانستان را با دولت افغانستان تقسیم نماید].

په کابل کي د مارټیمر ډیورنډ په مشري له انگرېزي هیئت سره سمدلاسه خبري پیل او څلور پښت ورځي یې دوام وکړ، نوموړي، امیر

عبدالرحمن خان ته د څو تنو سرحدی ملکونو له خوا لیکونه او پیغامونه وړاندې کړل، چې پدې توگه یې غوښتل امیر قانع کړي، چې د سوات، بونیر او باجوړ خلک غواړي د برتانیا تر نفوذ لاندې سیمه کې ژوند وکړي، دې ته ورته رشوتونه، دسیسې او جعلی اسناد د ختیځ او جنوبی افغانستان په نورو سیمو کې هم وپشل سوي وه، ډیورنډ امیر ته له هندوستان سره د پولې د ټاکلو وړاندیز وکړ، پداسې حال کې چې انگریزي پوځونو جلال آباد ته نږدې سنگرونه نیولي وه.^(۱)

د امیر عبدالرحمن خان او مارتیمر ډیورنډ تر منځ له ډېرو خبرو او مباحثو وروسته دواړو هغه تړون لاسلیک کړ، چې د ډیورنډ په نامه یادېږي، انگریزانو پدې معاهده کې د افغانستان موقعیت یوه قاطع بفرته برابر کړ، چې د تړون لاندیز په لاندې ډول دی:

د ډیورنډ د معاهدې سواد

د سرحد د تجدید په باره کې معاهده:

نېټه: د (۱۸۹۳ ز) کال د نوامبر (۱۲) نېټه چې له (۱۳۱۱) لمريز کال د جمادې الاول له (۲) نېټې سره سمون لري.

دغه معاهده د جناب امیر عبدالرحمن خان (I.S.C.G) د افغانستان او د هغه د ملقاتو امیر له یوې خوا او سرهانري مارتیمر ډیورنډ (I.S.G.E.I.G) د هند د عالیه دولت فارین (بهرنی) سکرترې او د عالیه دولت له خوا نائب او وکیل له بلې خوا لاسلیک کوي.

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، ۲۴۱ مخ

له هغه ځایه چې د افغانستان د سرحد په نسبت د هند پر خوا ځیني مسټلې منځته راغلي او څنگه چې جناب امیر صاحب او هم د هند عالیه دولت د دغو مسائلو د انفصال هیله او خواهش د دوستانه اتفاق له لاري لري او د خپل اقتدار او تسلط د دایرې د حدودو د تعیین او تقرب هیله لري، ترڅو چې د دواړو هم عهدو او هم پیمانو دولتونو تر منځ په دې امر کې د رایې او خیال هیڅ اختلاف په راتلونکي کې واقع نه سي، نو د دې لیکنې په وسیله په لاندې ډول تړون کېږي.

۱. د جناب امیر صاحب د هیواد ختیځ او جنوبي حد په اوږدو کې له واکان څخه د ایران تر سرحده پوري په هغه خط کې چې پر نقشه باندي کښل سوی دی او د دې عهد لیک مل دی ټاکل کېږي.

۲. د هند عالیه دولت د افغانستان په لور چې د دې خط په آخوا ملکونو کې واقع دی، هیڅ وخت به د مداخلې لاس ورونه غزوي او امیر صاحب به هم د هندوستان په لور د دې خط په آخوا ملکونو کې هیڅکله لاسوهنه ونه کړي او لاس به وانچوي.

۳. د برتانيا عالی هیواد متعهد کېږي، چې جناب امیر صاحب دي اسمار او د هغه پورته ناوه چنکه (Chanaka) پوري به خپل لاس کې ولري او له بلي خوا امیر صاحب تعهد کوي، چې هیڅکله به سوات، باجوړ او چترال د ارنسوي (Arnawai) په ناوې او باشگال (Bashigal) کې مداخله نه کوي او لاس به پکښې نه وهي، د برتانيا دولت هم تعهد کوي، چې د برمل ملک لکه څنگه چې په مفصله نقشه کې کښل سوی او منځي جناب امیر صاحب ته ورکړل سوی دی، جناب امیر صاحب ته به پرېښوول سي او امیر صاحب د وزیرو او دواړو

په پاته ملک کې له خپل ادعا څخه تېرېږي او هم د جاگي (چغی) - (Chagah) په نسبت له خپلي ادعا څخه صرف نظر کوي.

۴. د سرحد بندۍ دغه کرښه به وروسته له دې څخه په تفصیل سره وکښل سي او نښي به یې پر هر ځای کې چي ممکن وي د افغان او برتیش د کمشنرانو په وسیله کښېښوول سي او د دغو کمشنرانو مقصد به دا وي، چي د یو او بل په اتفاق پریو سرحد باندي موافقه وکړي او هغه پوله باید حتی الامکان به د هغې حد بندۍ مطابق وي، چي په دغه نقشه کې د دې تړون سره ملحقه ده، لیکن پولي ته نږدې د موجود کلیو محلي حقوق دي په نظر کې ونیول سي.

۵. د چمن د مسئلې په نسبت د نوي انگرېزي چاونهۍ په باره کې جناب امیر صاحب د خپل اعتراض څخه تېرېږي او د سرکي لیرې (یا سرکي تیرې - Sorkai Taigai) په اوبو کې چي اخیستي یې دي، د برتانيا علیه دولت ته یې تسلیموي، په دې برخه کې د حد بندۍ سرحد به په لاندې ډول وکښل سي:

د حد بندۍ خط به (شاه کوتل) ته نږدې د خواجه عمران د غره له سره چي انگرېزي ملک ته نږدې دی داسي ځي، چي (مرغه چمن) او د (شیرو اوبه - Sharo Oba) چینه افغانستان ته پرېږدي او عدل د نوي چمن د کلا او افغاني تهانې تر منځ کېږي او له لښکر ډنډ څخه تېرېږي، وروسته له هغه د عدل دغه کرښه د رېل سټېشن (د اورگاډي تمځای) له منځه هغه غره ته چي په (میران بولدک) مشهور دی رسیږي او د جنوب خواته راگرځي، د خواجه عمران به د غرونو کې شاملیږي او د گواشي (Gowashi) تهانې په انگرېزي ملک کې پرېږدي او هغه لار چي د بنسور اوک او د گواښي په لور ورځي، د

افغانستان په تعلق کي یې پرېږدي، د برتانيا دولت به په نوموړې لار کي تر نیم میلې پوري هېڅ لاسوهنه ونکړي.

۶. د دغې عهد نامې شرایط د برتانيا د عالیه دولت او د افغانستان جناب امیر صاحب داسي بولي، چي دغه عهد لیک د پولې په نسبت د دوي په منځ کي د رایې او خیال درستو اختلافاتو خاطر بشپړه فیصله ده، د هند عالیه دولت او هم جناب امیر صاحب دا په خپله غاړه اخلي، چي د جزوي اختلافاتو انفصال مثلاً هغه راز اختلافات چي په راتلونکي کي د پولې د نښه ایښوولو د مقررې افسرانو له خوا پرې غور او فکر کیږي، په دوستانه لاره به فیصله سي، ترڅو چي په راتلونکي کي د دغو دوو دولتونو تر منځ تروسه ورسه پوري د شک او شبه او غلط فهمي درست اسباب له منځه ليري کړای سي.

۷. څنگه چي د هند عالیه دولت د برتانيا د دولت په نسبت د امیر صاحب د نیک نیتی په هکله بشپړه ډاډینه لري او هیله لري، چي افغانستان د خپلواکۍ او خود مختاری په حالت کي وويني، نو ځکه د برتانيا دولت به د امیر صاحب له خوا د جگړې د اسبابو د رانیولو او خپل هیواد ته د هغو راوړلو په هکله هېڅ اعتراض ونه کړي او نوموړی هیواد به خپله د جگړې د اسبابو څه مرسته ورسره وکړي، سر بېره پردې د دې لپاره چي د هند عالیه دولت د امیر صاحب د هغه دوستانه رویې په نسبت چي په دې خبرو کي یې ښوولي دي، علاوه پر هغه (۱۲) لکه روپو چي کال په کال ورکول کیږي، په کال کي (۶) لکه روپۍ نوري هم زیاتي کړي.

دا د ډیورنډ د معاهدې یوه خلاصه وه، خو د بین الدول د حقوقو له نظره په مشکل د معاهدې نوم ورته یادولی سو، د معاهدې یو جانب

له دې څخه بشپړ څرگند دی، چې په متن کې پخپله انگرېز د امیر په نمائندګۍ خبرې کوي، په هره ماده کې د جناب امیر صاحب جمله استعمالول دا معنی ورکوي، چې د امیر عبدالرحمن خان پر ځای یو بل څوک دده نظر او تعهد بیانوي.

ددغې معاهدې کارپوره دوه کاله وخت ونيو، د افغانستان له خوا (سپه سالار غلام حیدر خان څرخي د ننگرهار ولایت والي او نظامي قوماندان، سردار شیریندل خان د پکتیا والي، سردار گل محمد خان د ارګون حاکم او محمد عمر نورزی فراهي) د امیر نمائندگان وه، د انگرېز له خوا (مسټر اونی کمشنر، مسټر دانلد او مسټر مکماهن) نمائندګي کوله.

د ډیورنډ کرښې تر لاسلیک وروسته په ټولو قبایلو مخصوصاً وزیرو او مسودو کې سخت بنسټ پیل سو، دوي له امیر څخه غوښتل، چې له انگرېز څخه مو خلاص او په افغانستان پوري مو وتړه، خو امیر په دې بهانه چې تاسي زما په خوله نه کوی، له دې څخه ډډه کوله، چې دغه قومونه ځانته واخلي.^(۱)

بلي خواته د ډیورنډ د کرښې له په نښه کولو څخه د برتانيا بنسټيزه موخه دا وه، چې د ختیځ افغانستان په قبایلي سیمو کې د افغانستان د دولتي نفوذ د شته والي مخنیوی وکړي، ددې نفوذ د مخنیوي هدف دا نه و، چې د ورځنیو عادي تبادلې او راسه درسه، لکه د سوداګرۍ او ټولنیزو مراسمو په سرته رسولو کې خنډ وگرځي، بلکې مقصد یې دا و، چې له خپل مورني ټاټوبي څخه قبایلي سیمي بېل کړي او پدې

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۳۷ مخ

توگه د برتانوي حکومت پر ضد د مقاومت او وسلو الو عملیاتو منځه ونیسي، دا سیمه د یوې (نا خاونده سیمې) په توگه د افغانستان او برتانوي هند تر منځ د بیلټون د کرني (Buffer - حائل) په حیث د استعمال لپاره په نظر کې وه، پدې اړه د تبصرې په ترڅ کې امریکایي لیکوال (لویی دوپري) په خپل کتاب (افغانستان) کې لیکي: (د امیر عبدالرحمن خان له هغو کلماتو څخه چې اظهار کړي یې دي او په خوله یې ویلي دي، کېدای سي سړی دې پایلې ته ورسېږي، چې د افغان امیر لپاره د (۱۸۹۳ز) کال تړون قانع کوونکی و، مگر د نوموړي د ژوند لیک او اسنادو له لوستو څخه وروسته داسې څرگندیږي، چې نوموړی د (ډیورنډ لاین) د دایمي پولې په توگه نه مني).

امیر عبدالرحمن خان پخپله هم په وار - وار پدې خبره ټینګار کړی دی، چې دا لیکه نړیواله پوله نه ده، بلکې د دواړو دولتونو (افغانستان او هند) د نفوذ د سیمې د ټاکلو لپاره کښل سوې ده. ډاکټر حسن کاکړ په مستندو شواهدو سره دا حقیقت څرګند کړی دی، چې امیر په نوموړي تړون کې دا جمله چې (له خپلو ادعاگانو څخه تېریم)، نه ده لیکلې، تاریخي اسناد ددې حقیقت ښکارندوی دي، چې حتی ډیورنډ پخپله هم له هندوستان سره د افغاني سیمو د تړلو خیال نه درلود، بلکې غوښتل یې چې هغه یې د نفوذ ساحه وي. برتانوي معاصر تاریخپوه (پرسی سایکس) لیکي، چې (انګرېزي دیپلومات "ډیورنډ" داسې وړاندیز نه و کړی، چې ګوندي د هندوستان اداري پوله وړاندي وغځوي، بلکې دا کار یې محض د سیاسي کنټرول موندلو لپاره کړی و).

د کاغذ پر مخ ددې خیالي ناندريزي کرښي د کښلو له نېټې څخه راپدېخوا نوري څېړني تر سره سوي دي، چي دداسي څېړنو اکثره يې د نړيوالي پولې په حيث ددې کرښي ناقانونيت ثابتوي، دداسي څېړنو په ډله کي د هولديچ (۱۹۰۱ - ۱۹۱۰ ز) او بارتين (۱۹۳۹ ز) څېړني خورا مهمي او د ژور غور وړ دي، چي د لويي دوپري په کتاب (افغانستان) کي يې بشپړه يادونه سوي ده.

لندن هيڅ پدې عقیده نه و، چي د ډيورنډ تړون يو نړيوال منل سوی سند و او يادا چي د ډيورنډ لاین د افغانستان او هند تر منځ بين المللي پوله وه، د ډيورنډ موافقه يوه داسي موافقه وه، چي د هغې په توگه د برتانيا د حکومت او امير تر منځ د نفوذ سيمي بېلي کړي.

اولف کيرو په خپل کتاب پتهان کي ليکي: (د ارنستيا ده، چي د ډيورنډ تړون کي، دې کرښي ته د هندوستان پوله نه ده ويل سوي، مگر د امير د ډومينيون کرښه ده، چي د هغې شاته به هيڅ لوري د لاسوهني حق نه لري).

په همدې ډول فريرز ټايتلر يادونه کوي، چي د ډيورنډ کرښه له ايتنوگرافي، ستراتيزي او جغرافيايي نظره بې منطقه کرښه ده، هغه د اباسين د اوبه خور اساسي کاسه پرېکوي، يو ملت په دوو برخو وېشي او حتی قومونه سره بېلوي.

پدې توگه د ډيورنډ لاین د افغانانو پر ضد او مقابل کي د پرنگي انگرېز د کرکي خلی دی، د کاغذ پر مخ باندي د هغې د کښلو څخه راپدېخوا دا کرښه يو واهي مفهوم پاته سوي او په عمل کي يې هيڅ

وخت دا ولس چي په تاریخ، دین، ژبه او دودونو کي سره یو او دیو ه بابا اولاد دی، له یوه بل څخه بېل کړی نه دی او نه به یې بېل کړي.^(۱) د ډیورنډ له تړون څخه یو کال وروسته (۱۸۹۴ز) کي د انگرېز مشهور سیاست مدار (لارډ کرزن) د انگلیس د پارلمان د وکیل په حیث د یوې عریضې له لاري له امیر عبدالرحمن خان سره اړیکه ونيوله او اجازه یې وغوښتل چي افغانستان ته راسي، امیر هم اجازه ورکړه، کرزن د نوموړي کال د نوامبر د میاشتي په (۴) نېټه کابل ته راوړسېد، دلته یې له امیر سره خبري وکړې او له امیر څخه یې وغوښتل، چي د چمن له لاري د کندهار تر داخل پوري او په مشرقي کي تر ډکی پوري د اورگاډي د لین او ټلگراف د لین سره موافقه وکړي، خو امیر د کرزن ټولي غوښتني ورسره وکړې، کرزن د روسیې سره د افغانستان د مخامخ کېدو په صورت کي د قواو راستول پېشنهاد کړل، مگر امیر ورته وویل، چي په جگړه کي موږ عسکرو ته اړتیا نه لرو، خو د پیسو او وسلو مرستي قبلوو.

پدې پسې په دابل کال (۱۸۹۵ز) کي د برتانیای ټولواکمني (ویکتوریا) په نامه د انگرېز دولت، امیر عبدالرحمن خان ته بلنه ورکړه، چي لندن ته ورسې، مگر امیر تمارض وکړ او خپل پرځای یې زوی (سردار نصرالله خان) ورواستاوه، امیر هیله درلوده، چي د افغانستان سفارت د هند پرځای په لندن کي وي.

امیر عبدالرحمن خان خپل زوی ته یو لارښود لیک (هدایتنامه) ورکړ، چي د هغه په دېرشمه ماده کي یې لیکلي وه: (کله چي د انگرېز

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۴۳ مخ

له ملکې څخه رارخصتېږي، نو ملکې ته ووايه، چې حضرت قبله مي يوه غوښتنه کړې، چې د سرکار والا له خوا يو تن په لندن کي مقرر سي، چې هر وخت د ملکې او شهزادگانو په سترگو ليدلي احوال می پلار ته ولېږي او د هغه لیکونه دلته را ورسوي).

سردار نصرالله خان په (۱۸۹۵ ز - ۱۳۱۲ لمريز) لندن ته ولاړ او د (۲۱) توپونو په فیر سره يې تود هرکلی وسو، له ملکې سره يې وکتل، نوموړي په رسمي بلنو کي گډون وکړ او ملکې ته وويل، پلار مي غوښتل چې راسي، مگر صحت يې نه و جوړ، ملکې د امير د صحت په هکله وپوښتل، مگر د امير هغه غوښتنه يې ونه منله، چې د نوموړي يو نمائنده دي په لندن کي وي.^(۱)

سردار نصرالله خان خالي لاس افغانستان ته راستون سو او پلار ته يې ټول جريان ووايه، تر هغه وروسته امير پوه سو، چې د انگرېز پر دوستۍ يې بايد باور نه وای کړی، نوموړي پر انگرېز دا ملامتي ويله، چې هغوي ځوانمردي نه لري او د خپل قول پابنده نه دي، خو پدې نه پوهېده، چې د استعمار په قاموس کي دا هسي کلمې ځای نه لري.

د امير د ژوند د وروستيو کلونو سياسي تلاشونه ټول بې پایلي وه، نو د ژوند وروستي ورځي يې په ناراضۍ کي تېري سوې. امير عبدالرحمن خان پس له تقريباً (۲۱) کالو پاچهۍ څخه وروسته د (۷۱) کالو په عمر د (۱۹۰۱ ز) کال د اکتوبر په لومړۍ ورځ د نقرس په ناروغۍ له دې نړۍ څخه سترگي پټي کړې.^(۲)

۱. مير غلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ۷۲۶ مخ

۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۴۰ مخ

د امیر حبیب الله خان پاچاهي:

د امیر عبدالرحمن خان هلمندي له مړینې وروسته دده مشر زوی سردار حبیب الله خان د افغانستان د واکمن په حیث وټاکل سو،^(۱) د پخواني دستور پر خلاف له امیر عبدالرحمن خان بارکزي څخه د هغه مشر زوی سردار حبیب الله خان ته د سلطنت او واکمنۍ لېږد، ډېر خاموشه او پرته له رغو ږوغ تر سره سو، ځکه له یوې خوا تېر سوی امیر د خپلي واکمنۍ په دوره کي خپل مشر زوی یې د هیواد په چارو کي شریک کړی او روزلی و او بې له دې چي په رسمي توگه یې د ولیعهدۍ اعلان وکړي د دولت ارکانو او مشرانو ته یې ورپېژندلی و، له بلي خوا هغه د تېرو امیرانو له دود څخه چي د ولایتونو حکومتونه یې خپلو زمانو ته سپارل، چي دا په غیر مستقیمه بڼه د هیواد یو ډول وېشل وه او کورنۍ جگړو ته یې لاره هواروله، ځان ژغورلی و.

لکه چي مخکي وویل سول امیر د (۱۹۰۱ز) کال د اکتوبر په لومړۍ نېټه په کابل کي وفات سو او وروسته له دې چي شهزادگانو، د دولت لوړ پوړو چارواکو او پوځي مشرانو د هغه د مشر زوی په ځایناستي توافق سره وکړ، نو د پخواني امیر مړینه یې د نوي امیر له امارت سره یو ځای اعلان کړه، څنگه چي کومه شخړه او اختلاف رامنځته نسو، نو ځکه په لومړي ځل د افغانستان په دولتي تاریخ کي دا کار پرته له جگړې او ویني توښدو تر سره سو.

۱. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

امیر حبیب الله خان د (۱۸۷۲ز) کال د جولای په (۲) نېټه په سمرقند کې زېږېدلی، لیک، لوست او د زمانې رایج علوم یې له تکړه او لایقو استادانو زده کړي وه او لکه چې د هغه له قلمي یادښتونو څرگندیږي د خپلې زمانې د عمومي کچې د علم په تناسب د ښه سواد خاوند شمېرل کېده.^(۱)

حبیب الله خان د خپل پلار د خاصیت برعکس یو معتدل شخص و، دده په وخت کې نسبي امنیت موجود و، نوموړي د افغانستان د ټولو لویو ښارونو لیدنه وکړه، ده به خپل ځان ته د خپلواک پاچا خطاب کاوه، خو په سیاسي پالیسي کې د خپل پلار د تړونونو له مخې د انګلیس سیاست ملاتړ و.^(۲)

امیر حبیب الله خان د خپلې واکمنۍ په لومړي سر کې انګرېزانو ته خبر ورکړ، چې دی د امیر مرحوم پر ځای د افغانستان واکدار سو، انګرېزانو هم مبارکي ورته وویلې او ورته یې لیکل چې اجازه راکړئ، چې یو انګرېزي پلاوی کابل ته درسي، ترڅو پخواني تړونونه تائید کړي، ځوان امیر د هند د وایسرای (لارډ کرزن) لیک ته لنډ ځواب ورکړ او د پلاوي له راپرلو څخه یې اغماض وکړ، صرف ورته وې لیکل چې هغه تړون چې زما مرحوم پلار د انګرېزانو سره کړی دی، تر کله چې انګرېزه محترم وي، زه به هم ورته وفادار وي.

کرزن د لیکونو دا لړۍ اوږده کړه او په شپږم لیک کې یې امیر ته بلنه ورکړه، چې هند ته ورسې، خو امیر تمارض وکړ او په بل ځل کې کرزن اخطار ورکړ، چې که د پخوانیو تړونونو تجدید نظر ته حاضر نسي، نو

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۹۱ مخ

۲. ستر جنرال گلزرګ ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

د انگرېزانو مستعمرې به هم بندي سي، امير په دغه خبره د دوه مېره په غوصه سو، چي تر کله کرزن په هند کي و، ده هلته سفر ونه کړ. (۱)

امير حبيب الله خان په کورني چارو کي چي لومړی گام واخيست، د هغو بې شمېره بنديانو په حال ځان خبرول وه، چي د هغه د پلار د سلطنت په دوره کي ورباندي زندانونه ډک سوي وه، ځوان امير فرمان صادر کړ، ددې فرمان په اساس کوم بنديان چي ناحقه په محابسو کي دي، بايد خوشي سي او د نورو بنديانو قضيه دي په هغه غونډه کي چي په خپله ده يې رياست په غاړه درلود، مطرح سي، په پایله کي په زرگونو کسان چي زيات يې بې گناه وه خوشي سول.

د امير حبيب الله خان په دوره کي رنډول او د غوږونو پرېکول (پرته له شرعي مواردو) څخه ممنوع وگرځېدل او ددې پر ځای يې د بند بېلا بېلي سزاگاني وټاکلې او خپلو ځايانستو ته يې هم سپارښتنه وکړه، چي دغو غير انساني او وحشيانه کړنو ته له بيا راگرځېدو څخه ډډه وکړي. (۲)

حبيب الله خان هم د پلار په شان يو مطلق العنان پاچا و، ټولي دولتي او حکومتي چاري د نوموړي په واک کي وې، د خپلو کورنۍ او قبيلې کسانو ته په هر وصف او کيفيت به چي وه، په قدر قايل و، دده په وخت کي ډېر هغه کسان چي د امير عبدالرحمن خان په دوره کي له وطن څخه په وتلو مجبور سوي وه، بېرته ستانه سول، د نوموړي په وخت کي د نوي معارف لومړنی بنسټ د (حبيبيه) د بنوونځي په نوم کښېول سو، شاهي مدرسه او حربي بنوونځۍ يې جوړه کړه، د سراج

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۴۵ مخ

۲. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۴۹۲ مخ

الاخبار په نوم یوې خپروني په خپرېدو پیل وکړ، پدې وخت کې د خپلواکۍ په لورد ولسونو راهڅونکي لیکوالان پیدا سول، په سراج الاخبار کې به یې مضمونونه خپرول او د نړۍ حالت به یې پکښې نشر ته سپارل،^(۱) همدارنگه د مېرمن اسماء له لوري د ارشاد النسوان اخبار او سراج الاطفال جریده هم د یادوني وړ ده.

امیر حبیب الله خان د (۱۹۰۵ ز) کال د مارچ په (۲۱) نېټه له انگرېزانو سره د پلار (امیر عبدالرحمن خان) له خوا سوی تړون دو باره لاسلیک کړ، په (۱۹۰۶ ز) کال د دسمبر په میاشت کې د انگرېزانو په دوهم ځل بلنه هند ته ولاړ او له دوو میاشتو او پنځو ورځو سفر وروسته بېرته وطن ته راستون سو.

د امیر د واکمنۍ په دوره کې لومړۍ نړیواله جگړه په (۱۹۱۴ ز) کال کې پیل سوه، انگرېزانو ددې لپاره چې افغانستان ناپېیلی پاته سي، حبیب الله خان ته یو استازی راواستاوه او د تېرو ژمنو په وریادولو سره یې د بې طرفۍ غوښتنه ورڅخه وکړه، امیر یې غوښتنه ومنله او د عام دربار په وړاندې افغانستان یې ناپېیلی اعلان کړ.

د جرمني او ترکیې د حکومتونو له خوا د امیر څخه و غوښتل سول، چې پدې جگړه کې د انگرېزانو پر ضد د دوي سره ملگری سي، خو امیر د دوي نمائندگان لومړی ښه ونازول او بیا یې هغوي ته خپله بې طرفي وښووله.

نصرالله خان د امیر ورور او عنایت الله خان د امیر مشر زوی د ترکیې د حکومت او استازو ډېره پلوي کوله، هغوي غوښتل چې

۱. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

حبيب الله خان له دې موقعې څخه گټه واخلي او افغانستان خپلواک اعلان کړي، خو حبيب الله خان په دې تمه چي له جگړې وروسته به د ناپېيلو او خپلواکي بڅښونکي مجلس غړی سي، له ژمني ماتولو څخه ډډه وکړه.^(۱)

د امير حبيب الله خان په دوره کي لاندي مهم کارونه وسول:

۱. په (۱۹۰۷ز) کال د جبل السراج فابريکه ودان کړ او په همدغه کال يو تن جيو لو جست له بهر څخه راوغوښتل سو، چي د قيمتي ډبرو، سروزرو، مسو، اوسپني او د ډبرو سکرو معدنونه ولټوي

۲. په (۱۹۰۹ز) کال د ملر کمپني څخه په ممبي کي موټر اخيستل، د دې موټرانو تر راتگ مخکي د کابل د ښار د سپکانو ترميم او له کابل سره د ننګرهار، لغمان، پروان، لوګر او غزني ښارونو نښلول

۳. په (۱۹۰۹ - ۱۹۱۰ز) کلونو کي د د کابل ښار ټولو اداري څانگو ته د ټليفون مزي غزول او له هغه وروسته تر جلال آباد پوري و غزول سوې

۴. په (۱۹۱۰ز) کال د کابل د يتيم خانې جوړول

۵. په (۱۹۱۱ز) کال د کابل ملکي روغتونونه جوړول

۶. په (۱۹۱۳ز) کال د لومړي ځل لپاره د ورين ټوکرانو د او بدلو فابريکې بنسټ ايښوول.

همدارنگه يې د ځينو وداینو د بنسټ ډبري هم ايښي دي، لکه په کابل کي د لکشاه ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، قصر عين الامارت ماڼۍ، په

۱. بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۲۳ مخ

لغمان کي قلع سراج، په جلال آباد کي سراج العمارات، په جبل سراج کي سراج الامصار او په هلمند کي نهر سراج.^(۱)

د امیر حبیب الله خان د واکمنۍ په وخت کي روڼ اندو نهضت (مشروطي نهضت) جوړ سو، د دې نهضت مشر مولوی محمد سرور و اصف و، د دې ډلي هیله دا وه، چي افغانستان دي یو خپلواک هیواد سي، امیر په لومړي کي د دې ډلي سره مخالفت ونه بنود، خود دربار چاپلوسانو او متملقینو هغه ته چو غلي کولې، خو امیر عصبي سو او د (۱۹۰۹ز) کال په مارچ کي یې په جلال آباد کي د توپ او زندان امر صادر کړ، چي په هغه کي مولوی و اصف د هغه ورور سعد الله او اکا عبد القیوم یو حای په توپ کي ورسره والوزول سول، همدارنگه کابلی لعل محمد خان، غوربندی جوهر شاه خان او محمد ایوب خان کندهاری هم هغه کسان وه، چي د توپ الوزولو مجازات ورکړل سول، خو بیا هم نهضت غلی نه سو او نوره یې هم وده وکړه، تردې چي د امیر حبیب الله خان حوان زوی (امان الله خان) هم د دې ډلي غړی سو.^(۲)

حبیب الله خان هم د امیر عبدالرحمن خان په شان د انگرېزانو د گټو ساتونکی و او د انگرېزانو لخوا حمایه کېده، دا مهال د خلکو له خوا د خپلواکۍ اخیستلو شعارونه پورته سول او د امیر له پالیسۍ سره یې د مخالفت څرگندونه کوله، همغه و، چي په (۱۹۱۹ز) کال د فبرورۍ پر (۲۰) نېټه د لغمان ولایت په کله گوش سیمه کي وویشتل سو او حای پر حای مړ سو.

۱. پوهندوی جان محمد پیغام، د شلمې پېړۍ لومړیو درېیو لسیزو کي افغانستان د سیاسي او

فرهنگي بهیر څېړنه، ۵۲ مخ

۲. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۵۷ مخ

د ستر غازي امان الله خان پاچاهي:

امان الله خان بارکزی (هلمندی) په کال (۱۸۹۲ز) د جون پر (۲) نېټه د کابل په پغمان کي وزېږېد، لومړنۍ زده کړي يې په شاهي دربار او نوري زده کړي په حربي مدرسه (حربيه بنوونځۍ) کي تر سره کړې، په پوځي زده کړه کي يې ځانگړی استاد درلود، په (۱۲) کلنۍ کي عين الدوله و نومول سو، نوموړي ډېر زغم درلود، په ډېره صرېحه او څرگنده لهجه يې خبري کولې او کله به يې چي وينا کوله مقابل لوري به يې تراغېز لاندې راووست، کله چي د امير حبيب الله خان د پاچاهۍ په دوران کي روڼ اندو د مشروطيت غورځنگ جوړ کړ، نو امان الله خان د همدې غورځنگ په فعاليتونو کي هم بشپړه ونډه واخيسته.^(۱)

امان الله خان د پلار په دربار کي زيات محبوبيت او مينه وال درلودل، کله به چي امير چيري په سفر ولاړ، نو د خپل عادت له مخي به يې خپل مشران زامن په نوبت سره ځايناستي گرځول او کله به چي امان الله خان ته نوبت ورسېد، نو له درباريانو سره به يې خورا غوره او نېک چلند کاوه، له بنديانو سره به يې ډېره نرمي کوله او ان کله به يې پټ لیده کاته هم ورسره کول او پر پوځيانو به يې ځانگړی پام و، همدا لامل و، چي کله يې خپله پاچاهي اعلان کړه، نو په دربار کي له کومي ځانگړي ستونزي سره مخ نه سو.

په (۱۹۱۹ز) کال کي د فبرورۍ پر (۲۰) نېټه امير حبيب الله خان د لغمان په کله گوش کي ووژل سو، هغه وخت امان الله خان د پلار له

۱. بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۲۵ مخ

خواپه کابل کي د والي په حیث دنده اجرا کوله، د کابل د پوځ او خزانې ټول واک دده په لاس کي و.

کوم وخت چي امیر حبیب الله خان وفات سو، نو ورور یې (نصر الله خان) او نور شهزادگان په جلال آباد کي د نصر الله خان په پلوی ودرېدل او د نوموړي امارت یې اعلان کړ، خو په اخیر کي اړ کړل سول، چي له امان الله خان سره بیعت وکړي.

امان الله خان بارکزی د پلار له مړیني وروسته په اوومه ورځ د فبروري (۲۷) نېټه د عمر په (۲۷) کلنۍ د افغانستان پاچا وټاکل سو، نوموړی یو ځوان هیوادپال شخصیت و، چي د افغانستان د سمسورتیا او پرمختیا لپاره یې ډېرې هلې ځلې وکړې، خو له بده مرغه چي د پرمختیا او سمسورتیا په لار کي ورته یوه مکار د بنمن (انگرېز) کمین نیولی و او امان الله خان یې په دغه لار وړاندي تگ ته پرېښود.

امان الله خان د خپل پلار د مرگ پر اوومه ورځ ملت ته په وینا کي داسي وویل :- (اې د افغانستان معظم ملته! ما د پلار د شهادت پر وخت د سلطنت وکالت په کابل کي پر غاړه درلود او اوس په هغه اصالت د امانت دروند بار متوکلا او متعصماً پر غاړه اخلم، کله چي ستر ملت زما پر سر د پاچاهۍ جوغه کښېښووله، ما عهد وکړ، چي د افغانستان دولت به د نړۍ د نورو خپلواکو هیوادونو په څېر خپلواک او مستقل وي، د افغانستان خلک به د قانون تابع وي، بېگار او نور جبري کارونه به بند وي، دلته به ډېر اصلاحات راځي، چي هیواد په نړۍ کي خپل مناسب ځای ومومي، زه به د (شاورهم فی الامر) پر اساس د هیواد چاري اجرا کوم، تاسي به د خپل دین او هیواد په چارو

کي ډېر هوښيار اوسئ او په بيداری به وطن ساتئ، زه تاسو ټول اهل السلام او ټول بني نوع انسان ته خير او سعادت غواړم).^(۱)

امان الله خان په هم هغو ورځو کي چي پاچاهي يې اعلان کړه، سمدستي يې د ارگ له زندان څخه هغه ځوان راديکال روښانفکران (رون اندي) آزاد کړل، چي د امير حبيب الله خان پر موټر د فير په قضيه کي بنديان سوي وه او دوي ته يې مهم اداري پوستونه وروسپارل.

هغه ځوان عناصر چي د عصري تعليم او تعلم له پلوه مجهز وه او د دوهمي مشروطي غړي بلل سوي دي، د کارونو په رأس کي ودرېدل او امان الله خان هم آزادي زمينې ورته برابري کړې، امان الله خان پخپله يو زړور او وطن دوسته شخصيت و، ده د افغانستان د ودانۍ او پرمختيا لپاره ډېر فعاليتونه وکړل خو بد بختانه چي د هيواد په اړخ کي يې يو محيل دښمن انگرېز خنډونه ورته پيدا کول.

امان الله خان ته د پاچاهي په لاسته راوړلو او د هغه څخه وروسته ډېر خنډونه مخي ته راغلل، خو نوموړي په ډېره حوصله حل و فصل يې کړل، خپل د پلار (امير حبيب الله خان) قاتلانو ته يې سزا ورکړه او په اخره کي يې د خپلواکۍ قصد وکړ.

وروسته تر هغه چي ځوان پاچا د ملت په نامه په خپله لومړۍ وينا کي افغانستان آزاد او خپلواک اعلان کړی و، نو د (۱۹۱۹ز) کال د مارچ پر (۳) نېټه يې برتانوي هند د وایسرای (لارډ چلمسفورډ) په نامه يو ليک واستاوه او په هغه کي يې نوموړي وایسرای ته د خپل شهيد پلار د مړيني او د خپلي پاچاهي خبر ورکړ او د ليک په پای کي

<http://ps.wikipedia.org/>

یې دې کلماتو انگرېزان فکر جن کرل: ... نه باید د هغه ملګري څخه پټه وي چې د افغانستان مستقیم او آزاد حکومت ځان تیار بولي، چې هر وخت او هر موسم د دوستۍ د ایجاباتو سره تړونونه د انګرېز د حکومت سره عقد کړي، داسې کارونه به د سوداګري ګټو په لار کې زمور حکومت او ستاسو حکومت ته په ګټه وي...^(۱)

د (۱۹۱۹ ز) کال د اپرېل د میاشتې (۱۳) نېټه چې د (۱۲۹۸ لمريز) کال د اسد له (۲۸) نېټې سره سمون لري، د افغانانو لپاره یوه ډېره تاریخي او له ارزښته ډکه ورځ ده، امان الله خان پدې ورځ د کابل په دربار کې یو مجلس راو غوښت، چې بهرنی دیپلومات، مشران، ملکي او نظامي اشخاصو پکښې ګډون درلود، په یادي نېټې د افغانستان نوی پاچا (شاه امان الله خان) افغانستان خپلواک اعلان کړ او پخپلي وینا کې یې داسې وویل: (زه ځان او خپل هیواد د کورني او بهرني لحاظه په بشپړه توګه آزاد او خپلواک اعلانوم، تردې وروسته به زما مملکت لکه د نړۍ نور ممالک او قدرتونه خپلواک وي.

هیڅ یو قدرت ته به د سردیو وینسته په اندازه اجازه ورنکړم، چې د افغانستان په کورني او بهرني چارو کې لاسوهنه او مداخله وکړي او که دغسې اقدام یې وکړ، سر به یې په همدغه توره ورغوخ کړم (په دغه وخت کې امیر لوشه توره په کمربند پوري تړلې وه او ددغې جملې پر وخت یې هغه په لاس کې پورته کړه)، وروسته امان الله خان په دغه مجلس کې د انګرېز نمائنده (نجف علي) ته اشاره وکړه او وې ویل

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۷۰ مخ

(ته پوه سوې؟ نمائنده په ډېر احترام او عزت سره په ځواب کې ورته وویل: هوزه پوه سوم).^(۱)

امان الله خان خپلي دا خبرې په عمل پسې تعقیب کړې، بخارا ته یې سفیر مقرر کړ، د شوروي اتحاد سره یې اړیکې ونیولې او ایران ته یې د سفیر مقررولو لارښوونې صادر کړې.

د برتانوي هند وایسرای د ځوان امیر مکتوب ته یو سرسري ځواب ورکړ، ده په خپل مکتوب کې د حبیب الله خان مرگ هغه ته د یو دوست ضایعه وبلله او امان الله خان ته یې مبارکي وویل او بس.

امان الله خان دې ته ونه کتل، سمدستي د اداري اصلاحانو په لړ کې کابینه تشکیل کړه، چې په هغه کې یې محمود طرزي هلمندی بهرنیو چارو وزیر، عبدالقدوس خان یې صدراعظم او نور وزیران یې هم وټاکل.

د (۱۹۱۹ ز) کال د مې له پیل څخه امان الله خان په جنګي سوقیاتو پیل وکړ، ختیځي خوا ته یې جنرال صالح محمد خان، جنوبي خواته یې جنرال محمد نادر خان هلمندی او کندهار ته یې عبدالقدوس خان د وسله بندو قواو په مشرۍ واستول.

امیر د مې په لومړیو کې په یوه لویه غونډه کې د جهاد اعلان وکړ، چې که جهاد ته تیار یاست و سلی راواخلئ او خلکو هم امین پر ووايه.^(۲)

د مې د میاشتي له (۴) څخه بیا تر (۲۴) نېټې پوري ګډوډ جنګونه شروع وه، چې وروسته تر متفرقو جګړو د مې پر (۲۶) نېټه جنرال

۱. کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، دفاع از استقلال و شاه امان الله و جبهه ملی است، ۴۲ مخ
۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۲ مخ

محمد نادر خان هلمندی د لس زره ولسی او درې زره منظمو عسکرو او محدودو توپو سره د ټل پر نظامي کلا برید وکړ، انگرېزي عسکر کلک جنگېدل او هوایي بمبارد هم روان و، خو د انگرېز د قواو پښه هغه وخت وښوئېدله، چې قومي ملېشې ورڅخه بېلي سوې او څنگه چې د جگړې توان ورته پاته نه و، ځانونه یې تسلیم کړل او د انگرېز دې تسلیم یوه ولوله وپاخوله، افغاني قواو د ټل کلا فتح کړه او د هغې له برج څخه یې د انگرېز بیرغ لاندې راوغورځاوه او د افغانستان بیرغ یې هلته پورته کړ، د ټل په فتح کوهات او پېښور هم تر تهدید لاندې سول، دا د افغان او انگرېز درېیمه جگړه وه.

پدې وخت کې انگرېز د متارکې غوښتنه وکړه او کابل هم ورسره ومنله، امیر امان الله خان افغاني قواو ته امر وکړ، چې د ډیورنډ د کرښې دې خواته راسي، کله چې هغه راپر شا سول، انگرېزي قواو بېرته هغه ځایونه ټول ونيول، چې افغاني قواو نیولي وه او پدې کې ټل هم شامل و، دا د کابل د حاکمیت یوه غټه اشتباه وه، البته پدې توگه یې په وروستیو خبرو کې چې د سولي لپاره کېدلې د انگرېز لاس اوچت کړ.

د هغه څخه وروسته چې انگرېزانو د سولي غوښتنه وکړه، پدغه لړ کې دوه واره مختلف افغاني پلاوي په راوړلې او موسوري کې او یو ځل انگرېزي پلاوي په کابل کې ډېرې اوږدې خبرې سرته ورسولې، لومړۍ خبرې د والي علي احمد خان په ریاست د (۱۹۱۹ ز) کال په جولای کې په راوړلې کې پیل سوې، دوهم ځل خبرې د محمود طرزي هلمندي په مشرۍ د (۱۹۲۰ ز) او بل په (۱۴) په میسوري کې

وسوې او درېیم ځل د انگرېز سیاسي سکرتر پیرته کابل ته راغی او دا خبرې د (۱۹۲۱ز) کال د جنورۍ په پنځم پیل سوې. د برتانوي هند څخه د (۱۹۲۱ز) کال د جنوري پر (۵) نېټه یو پلاوی د دابس په مشرۍ افغانستان ته راغی او د جنورۍ له (۲۰) نېټې څخه د دغه کال د دسمبر تر (۱) نېټې پوري ډېرې اوږدې او ستري خبرې وسوې.

دلته یو ځل بیا غازي امان الله خان هلمندي او محمود طرزي هلمندي د ډیپلوماسۍ یو بل شهکار پاملرنه جلبوي، هغه دا چې د انگرېز هیئت و دې ته حاضر کړي، چې د زړه له کومې د افغانستان خپلواکي ومني، نو د همدغه وخت سره چې د دابس خبرې د افغاني هیئت سره په کابل کې روانې وې، هلته یې په ماسکو کې د فبرورۍ په (۲۸) نېټه د روسانو له نوي حکومت سره د دوستۍ تړون لاسلیک کړ، دا هم یو بل فشار و، چې پر انگرېز وارد سو او هغو په خپلو شرایطو کې دا خبره پسې زیاته کړه، چې که د افغانستان او برتانیا ترمنځ د دوستۍ معاهده کیږي، افغانستان به د روسیې سره د دوستۍ معاهده باطلوي، خو افغاني ډیپلوماتانو پرې وخنډل. په نوامبر کې دابس له امان الله خان سره په پغمان کې وکتل، امیر په جدي لهجه ورته وویل: (مهرباني وکړئ هغه څه چې موږ غواړو او حق یې هم لرو تاسې یې راکړئ موږ به سمدستي له روسیې سره په ټولو اړیکو باندې نظر وکړو، خو تاسې تر اوسه لا افغانستان هغه د نولسمې پېړۍ په سترگو گورئ).

د افغان او انگلیس ترمنځ د افغانستان د خپلواکۍ معاهده څو ځلي معطله سوه، بالاخره په (۱۴) مادو، د نوامبر پر (۲۲) نېټه په کال

(۱۹۲۱ز) کي د محمود طرزي هلمندي او دابس له خوا لاسلیک سوه او هم دابس په همدغه نېټه د سرحدی قبایلو په باب یو مکتوب د محمود طرزي هلمندي په عنوان صادر کړ.

په دې معاهده کي د افغانستان خپلواکي په رسمیت پېژندل سوې وه، خو د ستونزو د حل لپاره یې لاري لا پوره نه وې خلاصی کړي او همدا وجه وه چي کله د (۱۹۲۱ز) کال د دسمبر په (۱) نېټه اعليحضرت امیر امان الله خان دغه معاهده د انگرېزی هیئت په وړاندي لاسلیک کوله په وینا کي یې وویل: (دا تړون د افغانستان او انگرېز ترمنځ د دوستۍ تړون نه دی، بلکې د حسن همجواری تړون دی).^(۱)

دا وه د یو مېرني هلمندي افغان غازي کارنامه چي د وطن د خپلواکۍ لپاره یې سر او مال د دښمن تر چپاواندي راوست، مگر هیواد یې خپلواک کړ، له خپلواکۍ وروسته غازي امان الله خان د افغانستان په کورنیو چارو کي د اصلاحاتو لړۍ راپیل کړه.

د افغانستان د خپلواکۍ له لاسته راوړلو څخه وروسته سمدلاسه یې دیپلوماتیکي چاري جوړي کړې، له هر څه لومړی له گاونډیانو او بیا د نړۍ له نورو هیوادونو سره د سفارتونو په سویه د اړیکو ټینګول یې وپتیل، په همدې مناسبت د ولي محمد خان په مشرۍ پلاوی د شوروي اتحاد ته واستول سو، هلته له روسانو سره په سیاسي اړیکو سرپرته د ایران او ترکیې له سفارتونو سره د اړیکو له لاري په دې موافقه و سوه، چي ذکر سوي هیوادونه په افغانستان کي سفارتونه وپرانيزي او افغانستان هم په بالمقابل عمل اقدام وکړي، یاد پلاوی

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۴ مخ

اروپایي هیوادونو ته په سفر ووت، تردې چې تر امریکا پوري ورسېد، د دغو لویو وچو د سترو دولتونو په وړاندي یې د افغانستان خپلواکي تفهیم کړه او له اروپایي هیوادونو سره یې د سفارتونو د پرانیستلو په سویه موافقې تر لاسه کړې، پردې سربېره تجارتي او فرهنگي موافقې هم له ځینو هیوادونو سره لاسلیک سولې، پدې ترتیب سره افغانستان کابو د یوې پېړۍ د انزواله کنج راووت او د نړۍ د هیوادونو په کاروان پسې رهي سو.^(۱)

غازي امان الله خان د پاچاهۍ له پیل څخه د هغو ټولو کارونو اجراء تر لاس لاندې ونيوله، چې په خپله لومړۍ وینا کې یې ملت ته وعده ورکړې وه، د پاچا لوی مشاور او همکار (محمود طرزی هلمندی) رفورمون په ډېر بصیرت فورمولبندي کړل او بیا یې په ترتیب سره پاچا پر هغه لار روان کړ، چې د هغه عصر رښتیا نۍ غوښتنه وه، که څه هم د خپلواکۍ داعیه او د هغې کامیابه نتیجې د سیاسي رفورم سريزه برخه وه، خو فرهنگي رفورم د امان افغان د اخبار له خپرېدو سره چې د سراج الاخبار پر ځای یې لومړۍ گڼه د (۱۹۱۹ ز) کال د اپرېل پر (۱۲) د عبدالهادي داوي په مدیریت خپره سوه، دا د فرهنگ او عصري مطبوعاتو یوه هینداره وه، چې د ځوان افغان د دولت غوښتنې او کړنې یې منعکسولې، د دغه اخبار خپرونو په خلکو کې د معارف غوښتنې یوه داسې ولوله راوپاروله، چې خلکو داو طلبانه اعانه دولت ته ورکوله او د ښوونځي تأسیس او معارف یې پخپله پر غاړه اخیستل.

۱. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۳۲ مخ

کله چې د انگرېز سره د حساب تصفیې وسوه او افغانستان د هغې ورځې دوو بنکېلاکګرو (انګرېز او روسیه) په رسمیت وپېژاند او دا د رسمیت پېژندنې لړۍ په اروپا او اسیا کې پسې تعقیب سوه، نو د ځوان افغان دولت دې ته فارغه سو، چې د ټولنیز ژوندانه د نوي کولو لپاره په بېلابېلو برخو او ساحو کې اصلاح راولي، د رفوم یا اصلاح ډېر مهم اړخ د قوانینو طرح او تطبیق و، چې د قانون تر حاکمیت لاندې یو قانونمند دولت منځته راسي.

د (۱۹۲۳ ز) کال د فبروري پر (۲۹) نېټه په جلال آباد کې د ملت د (۸۷۲) نمائندگانو په ګډون په لویه جرګه کې د افغانستان لومړی اساسي قانون تصویب او بیا د پغمان په لویه جرګه کې تائید سو، تر دغه اساسي قانون وړاندې چې یو شمیر قوانین تدوین سوي وه، هغه د اساسي قانون سره همېرغې او ورپسې په مختلفو چارو کې د قوانینو د تدوین لړۍ په چټکۍ روانه سوه.

د فرهنگ په سطح کې معارف د ویره پراختیا و موندله، چې حتی د پکتیا او خوست خلکو هم (۷) سوه زره افغانۍ اعانه دولت ته ورکړې، چې بنسټونې ورتاسیس کړي او په همدغه وخت کې په ګدېر، خوست، زرمت او ځمکنیو کې څلور بنسټونې جوړ او زده کوونکو په زده کړه شروع وکړه.

په نورو ولایتونو کې هم د معارف سره مینه په څپو کې وه، په کندهار او کابل کې هندوانو هم بنسټونې جوړ کړل او په وروستیو کې د مستوراتو بنسټونې هم تاسیس سوه، بهر ته د لوړو زده کړو لپاره هلکان او انجونې واستول سول.

د مطبوعاتو په برخه کې په لس گونو جریدې او مجلې او د ارشاد النسوان په نامه هم یوه جریده خپرېده او په هر ولایت کې یوې جریدې خپروني کولې.

په اقتصادي برخه کې اصلاح په صنایعو له انکشاف سره پیوند سو او په بهرني سوداګري کې افغاني پیداوار د نړۍ مارکېټونو ته لاره پیدا کړه.

په عمراني برخه کې نوي ښارونه جوړ سول، د کابل ښار له پنخوا څخه څو چنده پراخ سو، د ولایتونو تر منځ لاري او سړکونه له سره جوړ سول او په لاره کې د مسافرینو د هوساینې لپاره هوټلونه په کار ولوېدل.

د ټلیفون او ټلیګراف لین د کابل او ولایاتو تر منځ وغزول سو او د یوې فرانسوي کمپنۍ سره د یوه قرارداد توافقی سو، چې د جنوب، شمال او کابل د اورګاډي لین وټري، د دې اصلاحاتو په وړاندې انګرېزې پر خنډونه وخورځول، په (۱۹۲۴ ز) کال کې یو سړی، چې عبدالکریم نومېده او ځان یې د پخواني پاچا (یعقوب خان) زوی باله، په خوست کې خلک تحریک کړل څو حکومت او خلکو هغه وشاره.

په همدې توګه پخپله په خلکو کې هم نارضایتی وه، لکه چې ملا عبدالله او ملا عبدالرشید په پکتیا کې راپورته سول او رفورم یې بدعت و باله، خو دا ټوله دهغه ځای د حاکم چې یو هندي او د انګرېز جاسوس و، خلک خطا ایستل او د حکومت پر ضد یې راوړل کړل، رفورمونه خلکو ښه هر کلی کړل، خو په دربار کې د فتنې او فتور عناصرو فضا مسمومه کړه.

د ايو ډېر دقیق او د جدي احتیاط مستلزم بحث دی، احساساتو او شخصي علاقمندیو ته باید حای ورنه کړل سي، د سالمو او غیر سالمو رفورمونو (اصلاحاتو) تر منځ باید په تفکیک (بېلتون) کي د قضاياو مختلف ابعاد په نظر کي ونيول سي.

امیر امان الله خان چي د (۱۹۲۶ز) کال د جون له (۷) نېټې څخه شاه امان الله سو، واقعاً یو وطن دوست پاچا و، خو د شهزادگي غرور هغه ته ډېره لږ اجازه ورکوله، چي د سالمو او په مسائلو کي د آگاه شخصیتونو مشورو ته غوږ ونیسي.

امان الله خان چي د رفورمونه پیل کړل ټول خلک ورته خوشحاله وه، خو د دربار محافظه کار عناصر پدې خوښ نه وه، ځکه په دغو رفورمونو کي د دوي گټي له خطر سره مخامخ کېدې.

د رفورم څخه د بدي استفادې زمينې ډېرې زیاتي دي او حتی په یوه ساده او بې آزاره مسئله کي چي هغه ښوونځی وه، هم بده گټنه کېدله، داسي چي د ښوونځی څخه (۳) یا (۴) کړو لیري هلکان به یې ښوونځي ته جلبول، چي هغوي به هلته د رسېدو توان نه درلود، نو د دغو هلکانو د معافولو په بدل کي به سر معلم رشوت اخیست، یا به یې ځوان هلکان چي د کور، باغ او مځکي کار به ورپه غاړه و، د ښوونځي په نامه راکشول کېدل او بیا به یې په رشوت خوشي کول، پدې توگه یې خلک له معارف څخه خوا توري کړل.

د مثبتو رفورمونو په اړخ کي د غیر ضروري او حتی ځینو مضرو کارونو رواج هغه عوامل وه، چي رفورم او امني دوره یې له بن بست سره مخامخ کړه، پدې کي شک نسته چي د کدرونو د روزني لپاره په بهر کي د محصلینو روزل یو ضروري کار و، خو د اروپا سره دومره په

افراط عشق یوه لویه غلطي وه او دا یوه لوړه آرزو وه، چي خپله ټولنه په ظاهره د اروپا په شان جوړه کړي، خلک یې مجبورول چي دریشي واغوندي او شیو پر سر کړي، د بنحو له سره په زوره چادري غورځول دا یو غیر ضروري او مضر عمل و، که څه هم د پاچا آرزو به دا نه وه، چي په دغسي رسوايي دا کارونه وسي، خو پخپله په دربار کي د پاچا حریفانو دا کار کاوه، چي د پاچا موقف کمزوره سي.

دا خو په داخل کي د فورم د سقوط عوامل وه، په خارج کي وضع تردې ډېره درنه او خطرناکه وه، انگرېزيو منظم پلان طرح او تر تطبیق لاندې یې نیولی و، هغه هنديان (پنجابيان) چي له پخوا څخه د انگرېز پټ رپورټچیان وه، په امانې دوره کي یې بیا هم پر کارونو حاکمیت او لویه تخریبي برخه درلوده، کله چي د اساسي قانون د انفاذ امر صادر سو، په پکتیا کي والي امیرالدین پنجابي چي هندي و، په لوی محفل کي وویل اوس د شریعت وخت تېرسو، اوس د قانون وخت دی.

په مقابل کي انگرېز ورو ورو خپله نقشه تر کار لاندې ونيوله، ډاکټر غني پنجابي او د هغه ورور مولوی نجف علی او نور هندوستانی ملایانو او په پای کي کرنیل لارنس د فورم او شاه امان الله د سقوط سناریو تر عمل لاندې ونيوله، په عامه اذهانو کي یې امان الله خان کافر او د وطن رسم و رواج ته د یو دښمن په توگه معرفي کړ.^(۱)

د (۱۹۲۴ز) کال په لومړیو کي منگلو پاخون وکړ، سربېره پر دې قبیلې د جنوبي ځینو نورو قبیلو لکه احمدزیو، ځایو او سلېمانخپلو

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۸۰ مخ

هم گډون درلود، چي ددغه کال تر پایه یې دوام وکړ، ددغه پاڅون بنسټگر (ملا عبداللہ) چي په گوډ ملا مشهور و او د هغه ملگری (ملا عبدالرشید) و، دوي د شاه پر خلاف د خلکو د راپارولو لپاره دیني موضوع، په ځانگړې توگه د جزا قانون چي نوی په محاکمو کي تر تطبیق لاندې نیول سوی و، پلمه کړ، په داسي حال کي چي په یوه لاس کي یې قرآن مجید او په بل لاس کي د جزا قانون نیولی و، له خلکو یې پوښتنه کوله، چي کوم یو منی، څرگنده خبره ده، چي ده چي په دوي (نه یواځي په دوي پوري تړلو کسانو بلکې د افغانستان ټول ولس د قرآن کریم د منلو څرگندونه کوله، ځکه چي مسلمانان وه) د قرآن کریم د منلو څرگندونه کوله او بیا به دغه ملایانو، خلک د امان الله خان او د هغه د اصلاحاتو پر خلاف پاڅون ته راوبلل.^(۱)

غازي امان الله خان د جنوبي ولایتونو د آرامولو لپاره یوه لواد (سور جنرال) په مشرۍ واستاوه، پاڅون کوونکي له گردېز څخه ور تېر او د لوگر د بېداگ په دښته کي یې د جهان پناه په نوم لواله تلفاتو سره مخامخ کړه، خو په پای کي شاه امان الله خان ملا عبداللہ ونيو، هغه ته یې د مرگ سزا ورکړه او د پکتیا د قومونو سره یې د تفاهم له لاري روغه او جوړه راغله.^(۲)

د امان الله خان په دوره کي له (۱۹۲۱ ز) څخه تر (۱۹۲۴ ز) کال پوري د اصلاحاتو لومړی پړاو و، چي په ښه ډول عملي سو، خو د اصلاحاتو دوهم پړاو چي د اروپایي هیوادونو د سفر څخه وروسته په (۱۹۲۸ ز) کال کي پیل سو، خو عملي نسو او حتی د امان الله خان په سقوط او د

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۵۷۵ مخ

۲. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۳۳ مخ

افغانانو په ستره تاریخي بدبختۍ ختم سو، چي په راتلونکو پاڼو کي به پرې بحث وکړو.^(۱)

امان الله خان په کال (۱۹۲۵ ز) کي کندهار ته سفر وکړ، د خپل (۳۵) ورځني سفر په ترڅ کي پخپله ښوونځيو ته ولاړ، د ښوونکو تعليمي سويه يې وکتله، له شاگردانو څخه يې پوښتني وکړي، د حاضرۍ کتابونه يې وکتل، د دايمي غير حاضرانو په باره کي، چي شمېر يې (۱۸۹) تنو ته رسېده، له حکومتي مامورينو څخه تحقيقات وکړل، شاگردان او د هغوي مشران يې وروغوښتل او د شاگردانو مشران يې پنځه - پنځه افغانۍ جریمه کړل، هغوي ته يې د ښوونځيو د تاسيسولو او عصري تعليم و تربيه د موخو او گټو په هکله مفصله وينا وکړه او دا يې هم ورته وويل، چي که په راتلونکي کي د هغوي اولادونه ښوونځيو ته حاضر نسي، نو دوي ته به سختې سزاوي ورکړي.

شاه امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي تقريباً هره ورځ له سلگونو او حتی زرگونو خلکو سره ناستي درلودې، د جمعې د لمونځونو امامت يې پخپله کاوه او په وينا کي يې د نورو ملي مسائلو تر څنگ پر عصري ښوونې او روزني باندي، چي د هري ټولني د پرمختگ اساس دی، هر وخت ټينگار کاوه، هغه په خپله يوه وينا کي وويل، چي ځيني ملايان او سپين ږيري په پټو سترگو او پرته له دې چي زموږ د ښوونځيو په پروگرام ځانونه خبر کړي وي، هغه چټي او بې ځايه بولي.

۱. عتيق پاڅون، مرور کوتاهې بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان، ۲۲۰ مخ

اعلی حضرت امان الله خان د هیواد د سختو مالي ستونزو سره - سره د بنووني او روزني خواته ډېره زیاته توجه واپروله، ځکه نوموړی پدې پوهېده، چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعلیم یافته کسانو ته ضرورت لري، هغه بنوونه او روزنه جبري کړه او په عامو ځایونو کي یې اعلانونه وکړل، چي ټول خلک مجبور دي، چي خپل ماشومان بنوونځي ته واستوي او حکومتی مامورینو ته یې خبرداری ورکړ، چي که خپل ماشومان په بنوونځي کي داخل نه کړي، نو بنایي جریمه سي او هم له دندي څخه به گوښه کړای سي.

امان الله خان د ملایانو او حضرتانو د پروپاګندو او تبلیغاتو په خلاف، چي ویل یې امیرد هغوي ماشومان بهرته استوي او هغوي په بهرنیو هیوادونو کي کافران کوي، بهرته د لېږل کېدونکو شاگردانو ټول کړه وره تر سختي څارني لاندې نیول، کله چي به شاگردان بهرته استول کېدل، هغوي مجبور وه، دا ژمنه وکړي، چي روژه به نیسي، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي، کله چي عیسوي شاگردان کلیساته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لگیا سي، نو افغاني شاگردان باید د خپلي عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي، شاگردانو ته ویل کېدل، چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن کریم احکام په کلکه رعایت کړي، شاگردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د ننداره کولو او له بنځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه، که هر شاگرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای، هغه بېرته هیواد ته راغونښتل کېده، د شاگردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې

ډلگۍ سره یو تن استول کېده او هغه به وخت په وخت مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه.^(۱)

په (۱۹۲۶ز) کال کې شاه امان الله خان یوه نوي نوبت ته مخه کړه، هغه دا چې د افغاني روپۍ پر ځای یې نوې پیسه چې افغانۍ نومېده راویسته.^(۲)

د (۱۹۲۷ز) کال په وروستیو میاشتو کې چې د هیواد سیاسي فضا کافي اندازه مکدره او د دولت د اداري فساد څخه غمجن حالت د هر کور دروازه ورتکولې وه، نهضت غوښتونکي پاچا اراده وکړه، چې بهر ته سفر وکړي، امان الله خان د خپلو سفري ملگرو په برخه کې ښه انتخاب کړی و، ملکه ثریا (شاه خاتمه) یې هم له ځینو ښځو سره بېولې وه، ده البته دا کار د احتیاط له مخې کړی و، چې دلته بیا متعصب قشرونه پسې ونه وایي چې د پرنګیانو ښځو سره یې مېلې کولې، خو محیل دښمن چې ورته په کمین کې و، د ملکې له تگ څخه یې دده پر ضد ډېر خطرناک کار واخیست.

د امان الله خان دا سفر د (۱۹۲۷ز) کال په دسمبر کې پیل او د (۱۹۲۸ز) کال تر جولای پورې یې دوام وکړ، نوموړی هند، مصر، ایټالیا، فرانسه، بلجیم، آلمان، انگلستان، شوروي اتحاد (روسیه)، ترکیه او ایران ته ولاړ، چې پدې هر هیواد کې یې ډېر دروند هر کلی وسو، ده په خپل دغه سفر کې نه یواځې د افغانستان لپاره تبلیغات وکړل، بلکې استعماريې هر ځای وټکاوه.

۱. عبدالباري جهاني مقاله، د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط، افغان جرمن آنلاین، ۲ مخ
۲. لوډویک اډامیک، د شلمې پېړۍ تر نیمايي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ۲۵۷ مخ

په ترکیه کې د مصطفی کمال اتاترک او په ایران کې یې د رضا شاه سره ډېرې اوږدې خبرې وکړې، شاه امان الله په دغه سفر کې د افغانستان لپاره خورا ډېرې فابریکې او د صنعت سامان رانیول او کوربه هیوادونو د دغه ځوان او اتل پاچا چې په آسیا کې د انگرېز سر ورټیټ کړی و، خورا زیات عزت کاوه او ډېر امتیازات یې ورکول، خو انگرېز سخت پرله تاوېده او په هم هغه وخت کې چې پاچا لا په خارج کې و، دلته یې په داخل کې د اورپیلوزی ورته کښېښوول.

امان الله خان خاین او بې حساب په پاچا نه و، دی لومړی پاچا و، چې ملت ته یې د خپل سفر د مصرف راپور ورکړ.

پدې سفر کې مصرف او عواید داسې وه:

لومړی. مصرف: مېلمستیاوي، اعاني ښاروالیو او روغتونونو ته، د غریبو افغانانو سره مرسته، ډالی، د هوټل خرڅونه، د هوټل کرایه او نور ټوله جیب خرڅونه نولس لکه او یو پنځوس زره افغانۍ.

دوهم. عایدات: سوغاتونه، ډالی او بخششونه، یو سلواته ویشته لکه او اته اتیا زره افغانۍ.

امان الله خان په سلگونو ماشینونه، فابریکې، عمراني، طبي او نظامي سامانونه فرمایش کړل چې ځینې د امانی دورې تر سقوط وروسته ورک یا د بدرگه افغانانو تر استفادې لاندې راغلل.

انگرېز خپل قوي جاسوسان قبایلو او حتی ښارونو ته ننه ایستلي وه، دا آوازي هره ورځ خپرېدې چې پاچا په بهر کې مسلماني پرې ایښې او هره ورځ کلیسا ته ورځي.

په خاینانه طریقه د ملکې موتناژ سوي عکسونه په قبایلو کې تیتېدل، سر به د ملکې و او هغه به د یوې اروپایي لوڅي ښځې په بدن

پوري نصب سوی و او یو قبیلوي سپری په مشکل پوهولی سواى چي دا ساختگي دی.

اعلیحضرت امان الله شاه د (۱۹۲۸ز) کال په جون کي د اوږده سفر څخه وطن ته راوگرځېد او ددې سره سم یې د یوې بلي لويي جرگې د جوړېدو فرمان صادر کړ او حتی دوامره چي د کندهار نایب الحکومه ته یې وویل، چي شپږ تنه بنځي هم دغه مجلس ته راو لېږه.

دا جرگه چي د امانی دورې درېیمه لویه جرگه وه، د (۱۹۲۸ز) کال د اگست پر (۲۸) نېټه په پغمان کي جوړه سوه، اعلیحضرت د خپل سفر گزارش هم ورکړ او وروسته یې دغه شل فقري تصویب کړې.

۱. شورای دولت په شورای ملي تبدیل سو.
۲. د مجازاتو عفو یواځي د پاچا حق دی.
۳. د تفتیش عمومي دېوان تأسیس سو.
۴. هر وزارت به د تفتیش یوه دایره ولري.
۵. د مساکینو او مجانینو لپاره دي ځایونه جوړ سي.
۶. د عسکري مکلفیت دوره درې کاله ده.
۷. د عسکري مکلفیت نقد بدل ممنوع سو.
۸. ټول نښانونه لغو سول.
۹. ملکي رتبې لغو سوې.
۱۰. ټول رسمي القاب لغو سول، یواځي د عزیز کلمه به د نومونو سره لیکل کیږي.
۱۱. په نظامنامو کي دي د هر جرم سزا وټاکل سي.
۱۲. نقدي جریمه دي هم د نظامنامې سره سمه اخیستل کیږي.
۱۳. تجارتي او نوري عصري محکمې دي جوړي سي.

- ۱۴- تدریس او و عظمه شهادتنامه پوري مربوط دی او د دیوبند ملایان افغانستان ته نسي راتلای.
- ۱۵- د افغانستان پنځلس کلني سالم خلک دي هر کال پنځه افغانی او مامورین دي د یوې میاشتي تنخواه عسکرو د وسلو د رانیولو لپاره ورکوي، ددې بسپنی لایحه دي شورا ی ملي جوړه کړي.
- ۱۶- ملي شورا دي د رشوت د بندولو لپاره لایحه جوړي کړي.
- ۱۷- که مجرم محکمې ته حاضر نسي دده په غیاب کي دي سزا ورته وټاکل سي او د قانون جوړوني مرجع ملي شورا ده.
- ۱۸- شهزاده رحمت الله ولیعهد سو.
- ۱۹- د افغانستان د بیرغ رنگ تور، سور او زرغون وټاکل سو، چي پر غرونو د لمر ختو منظر ولري او شاوخوا یې د غنمو وږي وي، لوړ (الله ج. محمد ص) پر لیکلي وي.
- ۲۰- پس له هر پنځو کلنو څخه دي لویه جرگه جوړيږي.
- د جرگه تر یوه جبرلاندي جرگه وه، پاچا په ډېر غرور د مسائلو سره برخورد کاوه، څه چي تصویب سوه، د هغو سره اکثریتو موافقه نه درلوده، خو (۱۱) او (۱۴) مادې د یوه لوی رسوب او عکس العمل باعث سوې، په جرگه کي ترمنځه ټولو وکیلانو ته ویل سوي وه، چي هیڅوک انتقاد نسي کولای، که کوم مطلب لري، نو هغه دي په لیکلې بڼه د شورا رئیس (سردار شېراحمد خان) ته ورکړي.
- په دې جرگه پسې د ستوری د ماڼۍ په چمن کي یوه جلسه جوړه سوه، هلته لومړی عبدالرحمن خان لودین پر شاه انتقاد وکړ، چي لس کاله یې د صدارت چاري پخپله په لاس کي نیولي دي او مسئول معلوم نه دی، ددغو څرگندونو څخه لودین مجبور کړای سو، چي

استعفاء وړ کړي، همدارنگه نور ټول پخواني رفورمستان (اصلاح غوښتونکي) یو په بل پسې له میدان ووتل.

بلي خواته انگرېز هم په منفي تبليغاتو زور ولگاوه او مذهبي قشرونو دا ډول نغاړه سخته درباوه، چي اسلام په خطر کی دی او امان الله خان کافر سوی دی، له شاه امان الله خان څخه لار ورکه سوه، نوموړي چي د سفر څخه د تازه راتگ په وخت کي د بنار پر څلور و لارو لوحې نصب کړي وې، چي دلته بقره داره بنځه نسي تېرېدلای، اوس یې د شپې په پټه یوه - یوه ټوله کړه.

امان الله خان چي سېل اخیستی و، هر څنگ ته یې لاس وراچاوه او وضع دومره ورته بحراني سوه، چي د (۱۹۲۹ز) کال د دسمبر په (۲۰) نېټه یو گام نور هم شاته ولاړ او یوه اتلس فقره ییزه اعلامیه یې صادره کړه، چي لنډيز یې په لاندې ډول دی:

(د اعیانو مجلس په تشکیل، څارنوالي (مدعی العموم) په مقرری، افغاني محصلین به له ترکیې څخه راغونډتل کیږي، د دیوبند ملایان افغانستان ته راتلای سي، بنځي به خپل لاسونه او مخ پټوي او د سروینستان به نه لندوي، د ملایانو په تدریس کي به له هغوي شهادتنامه نه غوښتل کیږي، د نفوسو د تذکرې توزیع منع او د شرابو څښل به مجازات کیږي، په هري ولسوالۍ کي به یو محتسب ملا مقرریږي، د رخصتۍ ورځ به له پنجشنبې څخه جمعې ته تبدلیږي، بنځي به اروپایي جامې نه اغوندي او چادري به پر سر کوي، نظامیان مرید کېدای سي او مرشد نیولای سي، د بنځو د حمایې انجمن به د اعیانو د مجلس تر تأسیس پوري معطل وي، د پوراخیستل آزاد دی او د کالیو په اغوستلو کي به کوم قید نه وي).

شاه امان الله له ډېرو درنو ټولنيزو مسائلو سره په احساساتو برخورد
کاو او دده د هر فعل او حرکت څخه محیل کمین نشینه د بنمن
استفاده کوله.

د مرکز اداره چي د بي کفايته او فاسدو اشخاصو په لاس کي
لوېدلې وه، نو په ولاياتو کي اداري فساد تر مرکز په څو چنده زيات او
خطرناک و، د اغتشاش لومړۍ شعله د ننگرهار له شينووارو څخه
راپورته سوه، څو يې ټول ولايت په خپله لمن کي راو نغاړه.^(۱)

د (۱۹۲۹ ز) کال د دسمبر په (۲۲) نېټه غازي امان الله خان وليکل،
چي يو ځل بيا د جگړې تور لوگي راپورته کېدونکي دي، افغان له
افغان سره جنگيږي، مسلمان د مسلمان پروړاندي درېدلی او دا
يو اځي د څو کسو غرضي شيطانانو کار دی.^(۲)

د (۱۹۲۸ ز) کال د اکتوبر په مياشت کي د شينووارو د سنگر خېلو د
قبيلي له کسانو سره د لارويو کوچيانو يوه کوچنۍ نښته رامنځته
سوه، چي د ځايي حاکم د بي پروايي په نتيجه کي دلته د بغاوت اور بل
سو، شينووارو په دې دليل، چي ځايي حکومت د هغوي عريضې ته
هيڅ اعتنا نه ده کړې، حکومتي مرکز اچين يې چور کړ، خزانه او د
ساتونکو وسله يې لوټ او تالان کړه، وروسته يې ډکه هم په خپل
کنټرول کي راوستله، د کابل او پېښور لاريې غوڅه کړه او د جلال آباد
په لوري روان سول.

شاه د عمومي تفتيش رئيس (شېر احمد خان) د تنظيمه رئيس په
توگه جلال آباد ته واستاوه، نوموړي د خوگياڼو (خوږيانو) او د

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۸۴ مخ
۲. لوډويک اډامیک، د شلمي پېړۍ تر نيمايي د افغانستان د بهرنیو اړيکو تاريخ، ۲۶۴ مخ

حصارک د غلجیو له مشرانو سره خبري پیل کړې او هغوي ته یې یو شمېر ټوپکان او یوه اندازه مهمات ورکړل، چي د پاڅونوالو مقابلې وکړي، خو دغه ناسم سیاست، یو ځل بیا منفي پایله ورکړه، چا چي وسله اخیستې وه، ځیني خپلو کورونو ته ولاړل او ځیني له پاڅون کوونکو سره یو ځای سول او په گډه یې تنظیمه رئیس په جلال آباد کي کلابند کړ، په ده پسي د بهرنیو چارو وزیر (غلام صدیق خان) په الوتکه کي جلال آباد ته ولاړ، نوموړي، رئیس تنظیمه له محاصرې څخه خلاص کړ او له هغه وروسته د بهرنیو چارو وزیر غلام صدیق خان له ننګر هاري اقوامو سره د ستونزي د حل لپاره خبري پیل کړې، خو هغوي په هیڅ ډول نه راضي کېدل او پاڅون لا جريان درلود.

دغه مهال چي د هیواد په ختیځه سیمه کي دغو پېښو داوم درلود، یو بل مخالف د (تگاب اخندزاده) چي پلازمېني ته یې نږدې موقعیت درلود، دولت ته یې یو بل خطر پیدا کړ، دا روحاني شخص هم له هغو کسانو څخه و، چي په لومړي سر کي یې له امان الله خان سره همکاري کړې وه او له هغه څخه یې د (فخر المشایخ) لقب اخیستی و، خو وروسته بیا د نورو روحاني او دیني مشرانو په څېر د امانی اصلاحاتو مخالف سو او پدې وخت کي یې چي دولتي دستگاه د کمزوری په حال کي وه، نو هغې په خلاف یې خپل مخالفت په ډاگه کړ او پر ضد یې تبلیغات پیل کړل، نوموړي کابل ته د راتگ لپاره د شاه د امر څخه سرغړونه وکړه او هغه پوځي ډله چي د هغه د راوستلو لپاره وراستول سوې وه، د یوه ناڅاپه برید په واسطه له منځه یووړل سوه، دا ناڅاپي برید د کوه دامن او کوهستان د هغو لار شکوونکو غلو له خوا تر سره

سوه، چي مشري يې حبيب الله چي په بچه سقاو (د سقاو زوی) سره يې شهرت درلود، کوله.

حبيب الله پخوا د نمونې په قطعه کي چي د امان الله خان د روزل سوي تعليمي نظام له غوره قطعو څخه وه، گډون درلود، نوموړی وروسته بيا د ناڅرگندو دلايلو له کبله برتانوي هند ته تېښته وکړه او بيرته د راستنېدو پر مهال د يوه بل مشهور غل (سيد حسين) په ملگرتيا چي د چاريکارو او سپدونکی و، د غلو او لوټمارانو د ډلي مشر سو، چي دنده يې د کابل په شمال کي د مسافرو او قافلو لوټل وه.

کله چي د اروپا له سفر څخه د شاه له راستنېدو وروسته له هغه څخه د خلکو د خواشيني کېدو په وجه امنيت گډوډ سو، نو د غل حبيب الله کار هم د دولت د نورو مخالفينو په شان ترقي وکړه، د تگاب اخنډزاده د دولتي ځواکونو پر خلاف له هغه څخه د مرستي غوښتنه وکړه، په دې وخت کي د ټيټي درجي يو شمېر فيوډالانو، لکه د کلکان د کلي ملک محسن، خواجه بابو او خواجه مير علم له خوا يې چي د نورو فيوډالانو په څېر د دولت په مخالفه ليکه کي وه، مرسته او ملاتړ کېده.^(۱)

د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پيل کړې او يوه ورځ يې پر هغه حکومتي خزانه چي له مزار شريف څخه کابل ته ورل کېدله حمله وکړه او ټوله خزانه يې غرونو ته پورته کړه، حکومتي پوځيان د هغه په نيولو بريالي نه سول، بالاخره خبره دې ځای

۱. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۵۸۶ مخ

ته ورسېدلې، چې مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو، حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمه هیئت د رئیس (احمد علي خان) سره خبري وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه، پدې موافقتنامه کې راغلي وه، چې حبیب الله کلکاني به د خپلو شریرو اعمالو څخه لاس اخلې او توبه به کاري، حکومت به د هغه او د هغه د ملگرو ټول گناهونه بخښي، حبیب الله او سید حسین ته به د جنرالۍ رتبه ورکوي، هغوي ته به (۸۲) میله ټوپکان او مرمی ورکوي، نوموړو هریوه ته به د کاله دېرش زره افغانۍ او د هغوي سره ملگرو ته به د میاشتي دېرش افغانی تنخوا ورکوي.

د سقاو له زوی سره تردې موافقتنامې وروسته د کابل خلک یو څه بېغمه سول او اعلیحضرت امان الله خان هغه ته پیغام واستاوه، چې د یوه جنرال په حیث د مشرقي د بنوربن په ځپلو کې برخه واخلي او خپلي قواوي د والي (علی احمد خان) سره یوځای کړي.

پاچا غوښتل چې پدې توگه یو د بنمن په بل ووهي، خو د سقاو زوی پوره هوښیار و او له دې فرصت څخه یې بشپړه گټه واخیستله، هغه پوه سو، چې مرکزي حکومت دومره کمزوری دی، چې د بنوربن په ځپلو کې له ده څخه مرسته غواړي، نو د امان الله خان د لیکلي پیغام په اساس یې په قانوني توگه د عسکرو په غوندو لو او د حکومتی وسلو په وپشلو پیل وکړ، کله چې بنه یې خپل قواوي په وسله سمبال

کړې، نو خپلي پالیسي ته يې تغیر ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پیل کړ. (۱)

د خیر خانې له کوتل څخه راو اوښت او د کابل په شمال لوبډیځه سیمه کي يې په جگړې پیل وکړ، کابل ته د دوي په راتلو سره دولتي چارواکي زړه نا زړه سول، جنرال ولي محمد خان چي په وکیل باندي يې شهرت درلود، په کابل کي د پاته سوي پوځ په ورسوق کولو سره يې بچه سقاو ته ماته ورکړه او د خیر خانې تر کوتل پوري يې پسې واخیستل. (۲)

حبيب الله خان ددې ماتي سره - سره بيا هم په کراره کښېناست او د (۱۹۲۹ز) کال د جنورۍ په (۱۴) نېټه د شپې له تيارې څخه په گټه اخیستلو سره د خیر خانې په کوتل کي يو ځل بيا د دولت پر مدافع ځواکونو يرغل وکړ، ويل کيږي، چي ددې برید سره يو ځای د جبهې له شا څخه هم ډزي واورېدل سوي او د پوځ په کسانو کي دا آوازه خپره سوه، چي د جنوبي او مشرقي سمت د باغي قبيلو خلک کابل ته رارسېدلي او د کابل په لوت او تالان بوخت دي، ددې افواه او آوازي په خپرېدو، بلکې د مدافع پوځ د افسرانو د ادارې او ارادې د کمزورۍ له لامله پوځ د خیر خانې په کوتل کي خپل مزبوت موقعیت پرېښود، ځيني افراد ښخ خپلو کورو ته ولاړل او ځينو خپل موقعیت له خیر خانې کوتل څخه ده کيپک ته بدل کړ، کله چي دا خبر په ارگ کي شاته ورسېد، پرته له ځنډه يې هغه تصميم چي ښايي له منځکي څخه

۱. عبدالباري جهاني مقاله، د اعليحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط، افغان جرمن آنلاین،

۱۵مخ

۲. ستر جنرال گلزرک ځدران، د افغانستان تاريخ، ۵۴۳مخ

یې نیولی و، عملي کړ، شاه د بچه سقاو له لومړي حملې څخه وروسته د خپلي کورنۍ غړي کندهار ته استولي وه، د نوي برید د خبر له اورېدو څخه وروسته، په داسي حال کي چي د خپل استعفاء لیک په واسطه یې خپل ورور (سردار عنایت الله خان) د راتلونکي شاه په توگه ټاکلی و، په خپله د یو شمېر همکارانو لکه، محمود طرزي هلمندی، غلام صدیق خان او د دربار د وزیر محمد یعقوب خان په ملگرتیا د موټر په واسطه د کندهار په لور روان سو او دلاري د ويجاړتیا او د شپې د یخۍ او نورو ستونزو له گاللو وروسته نوموړي ښار ته ورسېد.^(۱)

امان الله خان چي کندهار ته ورسېد، هلته کندهاریانو تشویق کړ، چي پرته پلاز ونیسي، نوموړی هم له یو لښکر سره د کابل په لور روان سو، پر غزني د سقاو الوتکو بمبارد وکړ، امان الله خان د کامیابۍ چانس درلود، ځکه وردگ او هزاره جات یې همکارۍ ته چمتو وه.^(۲) دلته د مقر او غزني تر منځ داسي خلک و نیول سول، چي د انگرېز د سیاسي جاسوسی (پولېټېکل ایجنټ) اسناد ورسره وه او غوښتل یې چي غلجي او دراني پښتانه سره واچوي، دغو سیاسي جاسوسانو د فراه شل تنه دراني یې نیولي او بیا یې وژلي او د ټلېفون ستنو ته یې خپږولي او لیکلي یې وه، (دا د غلجو مېلمستیا ده درانو ته).

امان الله خان چي دا حالت ولید، نو کندهاریان او دوستان یې راټول کړل او داسي وینایې وکړه:-(زما گرانو هیواد والو وروڼو! تاسو یقین ولری، چي داسي صحنې کتلی نه سم او نه غواړم، چي زما د پاچا

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۵۹۰ مخ
 ۲. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۹۲ مخ

کېدو لپاره داسي زړه ماتوونکي کارونه ووينم، زه بويه ستاسو له ډلي ووخم، چي په داسي وژنو کي زما لاس او موجب نه وي، زما گران ملت به ژوندی او افغانستان به تل پاته وي، زه نه غواړم د تل لپاره مخ توری او د داسي ناوړه حالاتو مسؤل و اوسم او نه غواړم داسي حالات زما په نامه ثبت سي، په داسي حال کي چي د خپلي پاچهۍ په لومړۍ ورځ مي ژمنه کړې وه، چي زه به د خپلواکۍ د ساتلو لپاره ستاسو د يووالي او نېکمرغۍ لپاره خدمت وکړم، تاسي وگورئ، زموږ د خلکو بدمرغي د تاريخ په دورو کي دا وه، چي شهزادگان د شاهي مقام د لاسته راوړلو لپاره يو له بل سره په جگړه اخته وه او د دې مطلب دا پيره يې تاسي خلک د بنمنۍ ته رابللي، چي قوم په قوم سره ووژئ، زه غواړم داسي پاچهۍ ونه کړم او نه مي داسي غوښتل، چي خلک يو له بله جگړې ته وبولم، زما غوښتنه افغان ولس ته نېکمرغي، يووالي او دوستي ده.

اوس زه وينم، چي کورنۍ او قبيلوي جگړې پيل کيږي، دادی، چي افغانستان خپلو دوستانو او مخالفينو ته پرېږدم، چي زما لپاره په جگړه نه وي، تاسو په خپلو کي جوړ سي، زه واکمني نه غواړم او دهغه لپاره کورنۍ جگړې ته نسیم کتلاي، زما وينا تاسو ته داده، چي خپل هيواد بهرنيو غليمانو ته مه سپارئ، زه ستاسو يو فرد يم که تاسو نېکمرغه و اوسئ، زه نېکمرغه او خوشحاله يم، که تاسي داسي په وينو کي ولا مبي، زه به د تل لپاره خواشینی او غمجن يم).

امان الله خان په داسي حال کي چي اوښکي يې بهېدلې د لاهوري واقف دغه دوه بيتونه يې ولوستل او د خدای په امانی يې وکړه:

جنگ تو صلح و صلح تو جنگ است
 من بقربان این چه نیرنگ است؟
 می روم تا تو نشنوی نامم
 اگر از نام من ترا ننگ است^(۱)

امان الله خان له دې وروسته کندهار ته ستون سو، د (۱۹۲۹ز) کال په مې کي يې افغانستان د تل لپاره پرېښود او ایتالیا ته ولاړ، هلته يې د (۱۹۶۰ز) کال د اپرېل پر (۲۵) نېټه د دوشنبې په ورځ د زورېڅ په ښار کي له دې نړۍ سترگي پټي کړې، د وصیت له مخي يې جنازه افغانستان ته راوړل سوه او په جلال آباد کي د پلار د قبر تر څنګ خاورو ته وسپارل سو.

د عنایت الله خان پاچاهي:

عنایت الله خان د حبيب الله خان مشر زوی، د عبدالرحمن خان لمسی او د امير محمد افضل خان هلمندي کوسی و، نوموړی په مشاومتوب کي له هغو ښوونکو څخه، چي د نيکه له خوا ورته مقرر سوي وه، زده کړي وکړې.

کله چي حبيب الله خان پاچا سو، نو هغه مهال دی ځوان و، د هند وایسرای حبيب الله خان ته بلنه ورکړه، ترڅو هندوستان ته ورسې، خو حبيب الله خان د دې پر ځای چي خپله ورسې، خپل مشر زوی (عنایت الله خان) يې د يوه پلاوي په مشري هند او بيا انگلستان ته واستاوه،

۱. قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاريخ، دوهم ټوک، ۶۱۲ مخ

حبيب الله خان خپل زوی ته سپارښتنه وکړه، چې د هر څه په وړاندې چوپ اوسه (يعنې موخه يې دا وه، چې تړون مه ورسره کوه).
 عنايت الله خان انگلستان ته ولاړ، هلته يې ملکې (ويکټوريا) او د هغې افسرانو په ښه توگه هر کلي وکړ، خو په دې سفر کې چې د دواړو لورو کومه موخه وه، هغه پوره نه سوه.^(۱)

لکه څنگه چې په مخکنيو پاڼو کې مويادونه وکړه، چې له حبيب الله خان وروسته د افغانستان واکمني امان الله خان ته ورسېده، نوموړي هيواد له بهرنيو يرغلگرو (انگريز) څخه خپلواک کړ، خو په وطن کې دننه نوموړي ته ډېر خنډونه پېښ سول او په پايله کې شاه امان الله په (۱۹۲۹ز) کال د جنورۍ په (۱۴) نېټه له خپلې واکمنۍ څخه استعفاء ورکړه او عنايت الله خان يې د راتلونکي پاچا په توگه معرفي کړ، له عنايت الله خان سره په لومړۍ ورځ په دربار کې بيعت وسو او د پاچا په توگه وټاکل سو، ده له واکمنېدو سره سم د محمد صادق مجددي او محمد عثمان خان په مشرۍ يو پلاوی حبيب الله (بچه سقاو) ته د سولې لپاره ورواستاوه، نوموړي پلاوي ددې پرځای چې لومړی حبيب الله ته ورسې، پوځيانو ته ورغلل او هغوي ته يې د امان الله خان د مستعفي کېدلو او عنايت الله خان د پاچا کېدلو وويل، پوځيان چې تر اوسه پوري د امان الله خان لپاره جنگېدل، تيت و پرک سول.

محمد صادق مجددي او عثمان خان، حبيب الله ته ورغلل، نوموړي ته يې وويل، چې امان الله خان له واکمنۍ څخه لاس پر سر سوی دی او خلکو عنايت خان ټاکلی، نو تاسو له هغه سره بيعت وکړئ، خو په دې

۱. بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۳۱ مخ

مجلس کي محمد حسين د کلکاني د دفاع وزیر هم ناست و، هغه چينغي کړې، او داسي يې وويل: (دا چي د بيعت خبره ده، نو ولي يې له خپل امير (حبيب الله) سره ونه کړو).

پدې توگه د حبيب الله خان لپاره بيعت و سو او محمد صادق مجددي ناکام راستون سو،^(۱) عنایت الله خان درې ورځي هم مقاومت ونکړای سو او د حبيب الله کلکاني لښکري له شمالي څخه د کابل پر ښار راخپړې سوې.

دا د بدوي کلتور نمائندگانو په ډېر هول او سخته بې رحمۍ د کابل ښاريان وټکول او په چور و چپاو يې لاس پوري کړ، درې کسانو (د حبيب الله ورور (حميد الله)، د کابل والي (ملک محسن) او پردل) چي وروسته سپه سالار سو، په کابل کي دولتي دايړې او د خلکو کورونه چور کړل او خال. خال يې عفتيو ته يې هم لاس وراچاوه، خو په کلي صورت يې دا کار نه کاوه، ځکه په بدوي کلتور کي دغسي کار هم ښه نه گڼل کيږي.

حبيب الله هم دا د چور او چپاو کار چندان بد نه باله، بلکې ويل به يې، دا د ښار شتمني زموږ د اوږې محصول دی، بچه سقاو کابل ته په داخلېدو، د جنورۍ په (۱۶) نېټه پخپله د مهمانخاني قصر ته (چي اوس آر شيف ملي دی) ولاړ او هلته يې خپله تاريخي وينا کي داسي وويل:-(ما د پخواني حکومت لاتي گري، کفر او بې دينۍ اوضاع ولېدله او د رسول الله (ص) د دين د خدمت لپاره مي د جهاد ملا وټرله، تر څو تاسي وروڼه له کفر او لاتي گري څخه وژغورم، وروسته

۱. بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۳۴ مخ

له دې به زه د بیت المال پیسې په تعمیراتو او مدرسو (مکتبونو) ونه لگوم او دا پیسې به خپلو عسکرو ته ورکړم، چي چای، قند او پلو ووهي او ملایانو ته به یې ورکړم، چي عبادت وکړي، اوس نو ولاړ سئ وروسته له دې همیشه خپل ساعت تېر کړئ، چرگان و جنگوئ، مېزان و جنگوئ او ساعت تیری وگړئ.^(۱)

حبيب الله گردی، سخوت، توربخن سپری و او لنډی ږیره یې درلوده، کلیوال کالی یې اغوستل او پروا سکت یې د مرمیو لوی کتارونه راپېچلي وه، د حبيب الله قدرت هم تر ډېره دوام ونه کړ، نادر خان له فرانسې څخه راغی، د قبیلو د مشرانو او خپلو وروڼو په ملگرتوب نوموړي ته د لوگر په سیمه کې ماته ورکړه، چي نور به د نادر خان په دوره کې تر بحث لاندې ونیسو.

د محمد نادر شاه پاچاهي:

محمد نادر خان هلمندی د یوسف خان زوی، د یحیی خان لمسی، د سلطان محمد خان کړوسی او د سردار پائنده محمد خان بارکزي (هلمندی) کوسی و، چي په (۱۸۸۳ ز) کال د اپرېل په (۹) نېټه د هند په ډېرون کې زېږېدلی دی او زده کړي یې هم په هند کې د اردو او انگرېزي ژبو له زده کړي سره وکړل.

په (۱۹۰۱ ز) کال کې د نادر خان کورنۍ بیرته کابل ته راغله، نوموړی د هغه پوهي په سبب چي په نظامي چاور کې یې درلوده، په (۱۹۰۸ ز) کال د جنرالۍ رتبې ته ورسېد، په پکتیا کې د منگلو د پاڅون له غلي کولو وروسته په (۱۹۱۱ ز) کال د نائب سالار دنده

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۹۸ مخ

ورکړل سو، په (۱۹۱۳ ز) کال کې د حبیب الله خان لخوا د دفاع د وزیر (سپه سالار) په توګه وټاکل سو.

د امیر حبیب الله خان تر مرګ وروسته چې کله د غازي امان الله خان له خوا د خپلواکۍ اعلان وسو، یو مهم کس یې نادر خان هم و، چې په جنوبي جبهه کې یې جګړه وکړه، پدې جګړه کې یې په ډېره مېړانه د ټل کلا ونيوله او د فاتح په توګه د خپلواکۍ له ترلاسه کولو او د سولې وروسته کابل ته راوګرځېد.

سردار محمد نادر خان په (۱۹۲۴ ز) کال په فرانسه کې د افغانستان د سفیر په توګه وټاکل سو، په (۱۹۲۵ ز) کال کې یې د سفارت څخه استعفاء ورکړه او هلته د نیس په ښار کې پاته سو.

کوم وخت چې امان الله غازي ته د نارامۍ اوربل سو او حبیب الله کلکاني ته د هیواد چاري ورسېدلې، نادر خان له فرانسي څخه هیواد ته راغی او لښکري یې برابر کړ، د حبیب الله کلکاني له ملګرو سره په لوګر کې د خپلو وروڼو (شاه ولي خان، شاه محمود او محمد هاشم) په مرسته جګړه وکړه، له نادر خان سره قبایل هم ملګري وه، چې د نادر خان په کامیابی کې یې غوره رول ولوباوه.^(۱)

نادر خان د لوګر له لاري کابل محاصره کړ، حبیب الله کلکاني (بچه سقاو) کوه دامن ته وتښتېد، نادر خان په (۱۹۲۹ ز) د اکتوبر د میاشتي په (۱۵) نېټه کابل ته ننوت او سیده د سلامخانې ودانۍ ته ولاړ، د جنوبي او وزيرو د لښکر د مشرانو، د کابل ښار او د شاوخوا سیمو د مخورو، سپین ږيرو او د امانی حکومت د غړو په وړاندې یې

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۲ مخ

چي رابلل سوي وه، وينا وکړه، نوموړي په دې وينا کي د نورو موضوعاتو په لړ کي څرگنده کړه، چي هيواد ته دده د بېرته راستنېدو موخه، له غلو څخه د هيواد ژغورل و، اوس چي دغه موخه ترسره سوې ده، پخپله د پاچهۍ ادعا نلرم، غواړم چي د هيواد د نوي پاچا د ټاکنې لپاره لويه جرگه راوبلل سي، ترڅو د هيواد راتلونکي واکمن د ملت د استازو لخوا وټاکل سي.

د قبایلو مشرانو او وگړو ځواب ورکړ، چي د لويي جرگې جوړولو ته هيڅ اړتيا نسته، ځکه ته پخپله پاچايي او ټول در سره موافق دي، محمد نادر خان له لږ څه فکر او سوچ وروسته دغه وړانديز ومانه او د سلطنت دروند بارت ته يې اوږه ورکړه.^(۱)

محمد نادر خان چي پروران و بجاړ کابل پاچهي پيل کړه، نو پدې بنه پوهېده، چي دده په وړاندي ساده چاري نه دي پرته، بلکې غرونه. غرونه کار بايد وکړي او هر قدم بايد په ډېر احتياط کښيږدي.

محمد نادر خان د امان الله خان نږدې همکار او د رفورمستانو سر حلقه عبدالرحمن خان لودين چي په اخيره کي د امان الله خان څخه خوابدي و، د کابل د بناړوال په حيث مقرر کړ، دغه مهال چي پر کابل د سقاويانو غلو لنډه واکمني تېره سوې وه، نوموړي بناړ په يو داسي حالت کي قرار درلود، چي دغو غلو دولتي دفترونه لوڅ کړي وه، غالی يې وړي وې، چوکۍ او نور سامانونه يې يا وړي وه او يا يې تخريب کړي وه، د کابل بنکلی بناړ په کثافت دانی او بنټی و.

۱. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۶۵۵ مخ

عبدالرحمن خان لودین هم په لږه موده کې کابل یو حل بیا و برېښاوه، د ښار سپرکان او کوچي ورغول سوې، د ارگ ودانۍ هم ترمیم سو، چې تر هغه وروسته پاچا د خپلي کورنۍ سره هلته استوگنه غوره کړه. د نادر خان د دولت په سر کې پخپله نادر شاه او په هغه پسې یې ورور سردار محمد هاشم خان ډېر با انضباط او په اداره کې ډېر سختگیر خلک وه، ورپسې نور دولتي اراکین یې هم ساده خلک نه وه او هریو یې په خپل چوکاټ کې د صلاحیت خاوند و، ده که څه هم د خپل ورور محمد هاشم خان په صدارت حکومت جوړ کړ، خو د کار ټولې جدي کیلی یې په خپل جېب کې ساتلې. (۱)

محمد نادر شاه له حبیب الله کلکاني (بچه سقاو) څخه وغوښتل چې حکومت ته ځان و سپاري او دا وعده یې هم ورسره وکړه، چې که کابل ته ورسې نو وبه بخښل سي، حبیب الله هم له خپلو ملگرو سره کابل ته ورغی، محمد نادر خان په خپله ژمنه وفا ونکړه او بچه سقاو یې له څو تنو ملگرو سره په دار را وځړاوه. (۲)

د هغه څخه وروسته یې د امانی اصلاحاتو په برخه کې منفي چلند غوره کړ او په دې برخه کې یې د خپل دولت کړنلاره په یوولس فقره بیزه ابلاغیه کې اعلان کړه، که څه هم نوموړي په دې سند کې د ولسي شورا د جوړېدو ژمنه وکړه، خو د (۱۹۲۳ز) کال اساسي قانون او د امانی دورې نور قوانین یې شاته وغورځول، د محکمو واک یې بېرته دیني عالمانو ته وسپاره.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۱۶ مخ
۲. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۴ مخ

د یوې منظمې اردو د رامنځته کولو لپاره یې مټې راوغښتې، په بالا حصار کې یې د حریبې نوې ښوونځۍ جوړه کړه، په داسې حال کې چې د جنوبي قبایل، د کندهار او مشرقي د یو شمېر قبیلو خلک یې له عسکرۍ خدمت څخه معاف کړل، خو په نورو خلکو یې د قرعي له لارې په ټینګه د عسکرۍ خدمت کول عملي کړل، په ډېره لږه موده کې یې د امان الله خان له اردو څخه ډېره پیاوړې، ځواکمنه او منظمه اردو رامنځته کړه او دغه اردو یې په عصري وسلو سمبال کړه.

په اداري برخه کې نوي دولت مرکزي اداره او د ولایاتو ادارې نږدې هماغه د امانې دورې په بڼه فعالې او راژوندۍ کړې، په دې ترڅ کې سره له دې چې د پوهني وزارت یې بیا تشکیل کړ، خو د انجونو د زده کړو منځه یې ونيوله او د هلکانو زده کړې یې هم په لومړي سر کې په مرکز او په یو څو سترو ښارونو پورې محدودې کړې.

په کال (۱۹۳۰ ز) په سپتمبر کې د قومونو او قبایلو له مشرانو، د سیمو او ښارونو له مخورو سپین بېرو څخه یوه لویه جرګه په کابل کې جوړه کړه، د نوموړې جرګې څخه یې (۱۰۵) تنه غړي د نوي اساسي قانون د تصویب لپاره وټاکل، دغه (۱۰۵) کسيز پلاوی چې په ولسي جرګه و نومول سو، د (۱۹۳۱ ز) کال د اکتوبر په میاشت کې یې نوی اساسي قانون د (اصول اساسي دولت عالیه افغانستان) په نامه په (۱۱۰) مادو کې تصویب کړ، دا اساسي قانون که څه هم د ترکیبې او ایران له اساسي قوانینو څخه په استفاده کولو او د (۱۹۳۲ ز) کال په اساسي قانون کې د اړینو لاس وهنو په نتیجه کې تسوید سوې و، په څرګنده داسې برېښېده، چې په هیواد کې مشروطه نظام ټینګوي، خو

په حقیقت کې دغه اساسي قانون مطلق واک د شاه او د ديني علماو او روحانيونو د کړيو تر منځ وېشه.

د اساسي قانون له تصويب څخه لږ وخت وروسته د مشرانو شورا جوړه سوه، چې (۲۷) تنو پکښې گډون درلود، دا ټول د شاه لخوا انتخاب سوي وه او په دې پسې په (۱۹۳۲ز) کال کې نوې شورا رامنځته سوه، چې د مرکز او ولاياتو څخه پکښې يو-يو تن او د کابل ښار دوه تنو پکښې د څرگنده او شفاهي رايې ورکولو پر بنسټ ونډه درلوده.^(۱)

د محمد نادر خان د واکمنۍ په دوران کې ځينې پاڅونونه هم وسول، چې ده بيا ژر غلي کړل، لکه د شمالي قومونو بغاوت، د خوست پاڅون او نور.^(۲)

نادر خان او وروڼه يې د سياست په رمز اگاه وه، ځکه په امانې دوره کې په بهر کې يې ديپلوماتيک ماموریتونه سرته رسولي وه، خو تر ټولو مهم اصل چې دغه وروڼو هغه ته جدي معتقد وه، هغه د محمد نادر شاه قيادت او رهبري وه.

محمد نادر خان د انگرېزانو سره ډېرې بڼې اړيکې درلودې، له شوروي څخه هم بې تشويشه نه و، خو په ډېر ځراکت يې هغوي په خپل وجود قانع کړل، له ترکيې او ايران سره يې د نږدې دوستۍ لپاره ډېر دقيق او سياستمداران په پلانونه عملي کړل.

محمد نادر خان پخپله يو با فرهنگه شخص و، نو ځکه يې د سقاوي په دوره کې چې فرهنگ ته کومه صدمه رسېدلې وه، د هغې د جبيرې

۱. مير محمد صديق فرهنگ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کې، ۶۵۹ مخ

۲. بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۴۵ مخ

لپاره ډېره پاملرنه وکړه، د امانی دورې هغه یو شمېر روڼ اندي (روشن فکران) چي له زندان څخه دباندې پاته وه، هغه یې په یوه ټولنه کې راټول کړل، د کابل ادبي ټولنه یې جوړه کړه، دې انجمن د کابل په نامه یوه مجله هم خپره کړه او په تاریخ و ادبیاتو کې یې دیادوني وړ کارونه سرته ورسول.

نادر خان فرهنگي کارونو ته پخپله توجه کوله، په علی آباد کې چي د استقلال د لمر نښان څخه پنځه سوه جریبه محکمه ورکول سوې وه، هغه یې روغتون او پوهنتون ته وقف کړه، دده په امر ډېري ښوونځۍ فعاله سولې او په کندهار کې وزیر محمد گل خان د کندهار ادبي ټولنه جوړه کړه، چي د هغه ځای لیکوالان او روڼ اندي پکښې راټول وه او د پښتو په نامه یې یوه مجله هم خپوله.

نادر خان د هري حرفې او شغل خلک په خپل کار کې په کار درول او ده به ویل ډېر بد حالت هغه دی، چي خلک به کاره سي او د بهي کاره سپري کله (سر) د شيطان کارخانه ده.

اعلیحضرت محمد نادر شاه په ظاهره ډېر آرام او خاموش سپری و، خبري یې ډېري نه کولي، خو په دننه کې سخت انتقام جوپه شخص و، دا بله خبره ده، چي دی هونبیار او مدبر سپری و او وطن ته هم دغسي جدي سپری په کار و، ولي په ځینو مواردو کې یې خپل قهر هیڅ تېرولی نسوای او لکه افعی مار پر خپل ښکار به یې حمله کوله، لکه د عبدالرحمن خان لودین سره پر ډوډۍ ناست و، خبره یې سره واوښته، ده هغه ته غدار وویل، چي د امان الله خان سره یې غدر کړی دی، خو هغه هم عصبي سپری و، ده ته په ځواب کې د غاصب خطاب ورکړ او نادر خان هم نارې کړې، چي دغه سپری لاندی تیر باران کړی.

همدا راز د څرخي غلام نبي خان وژل هم يو انتقام جويانه حرکت و، کېدای سوای چي دغه کورنۍ يې له ځانه راضي ساتلې وای، پدې ډول نور هم عصيبتونه او فشارونه زیاتېدل او هري خواته د انتقام دو جانبه اور بل و، خو دا و، چي د (۱۹۳۳ ز) کال د نوامبر پر (۸) نېټه عبد الخالق نومی د نجات د لېسې شاګرډ اعليحضرت محمد نادر شاه د تفنگچې په مرمۍ مړ کړ.

د محمد نادر شاه لخوا د فرهنگ د قدر دانۍ يوه نښه يې پخپله دغه ده، چي ده پخپله د معارف مډال د يوه شاګرډ پر ځيګر وټومبه، خو هغه د لاندې لخوا د تفنگچې مرمۍ پرې وړ خوشي کړې).

پدې توګه محمد نادر شاه د افغانستان په واکمنانو کي ځای لري، نوموړي بې له پيسو په داسي حال کي چي د ناروغۍ رنځ هم په پوري و، صرف په خپل شخصيت او خپل شهادت هیواد ته نجات ورکړ، چي د يو غاصب او ظالم (بچه سقاو کلکاني) د استبداد تر لغتولاندې زهيرېده، نادر خان هیواد له يوې دورې انارشي څخه چي بنایي يو نسل يې په غېږ کي نيولی وای، نجات ورکړ، نوموړي له هغه وخته چي پر تخت يې تکیه وکړه د ملي يووالي لپاره زمينې برابرې کړې.

د اعليحضرت محمد نادر شاه تر وفات وروسته هغسي چي انتظار کېده په انتقام کي به يې ډېري ويني توی سي، د پاچا وروڼو او د دولت امنيتي مقاماتو لاس لنډ وساته، خو د نادر شاه نه شتون واقعاً يوه غټه ضایعه وه.^(۱)

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاریخ يوه لنډه کتنه، ۲۲۸ مخ

د محمد ظاهر شاه پاچاهي:

محمد ظاهر خان هلمندی د (۱۲۹۳) لمريز کال د تلي په (۲۲) نېټه په کابل کې زېږېدلی دی، په وړکتوب کې يې د کابل د جیبیې او استقلال په لېسو کې يې زده کړې وکړې، په (۱۳۰۲ل) کال د پلار (نادر خان) سره فرانسې ته ولاړ او هلته يې په زده کړو پیل وکړ، په (۱۳۰۹ل) کال بېرته د فرانسې څخه هیواد ته راغی او په عسکري څانګه کې يې خپلو تعلیماتو ته دوام ورکړ.^(۱)

محمد نادر شاه پدې پوهېده، چې محمد ظاهر خان دده تر حضور لاندې باید دلته په افغانستان کې زده کړه وکړي، چې د وطن په خوی او بوی بلد سي، یو کال وروسته يې د خپل اکا د زوی (سردار احمد شاه خان) لور حمیرا و شهزاده محمد ظاهر خان ته په نکاح کړه او پدې پسې يې په نظامي اکاډمۍ کې داخل کړ، چې هغه يې هم عاجل ولوستله او په دابل کال د حریبې د وزارت مرستیال سو.

محمد نادر شاه یواځې خشک عسکري مسلک ته نه ورخوشي کاوه، بلکې د پوهني د چارو سره يې هم آشنا کړ او یو ځل هم د پوهني د وزارت مرستیال سو، دی د یوې لویې حوصلې خاوند و او په دنده کې هم نه سترې کېده.

د اعليحضرت محمد نادر شاه تر وژل کېدو وروسته چې محمد ظاهر شاه پاچا سو، هغه سمدستي خپل اکا (پخوانی صدر اعظم محمد هاشم خان) بیا په صدارت وگماره او هغه هم د (۱۹۳۳ز) کال د نوامبر په (۱۲) نېټه خپله کابینه په دې توګه پاچا ته معرفي کړه:

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۸ مخ

- سردار شاه محمود خان حریبه وزیر
- فیض محمد خان بهرنیو چارو وزیر
- محمد گل خان کورنیو چارو وزیر
- فضل احمد خان مجددی عدلیه وزیر
- احمد علی خان د پوهنی وزیر
- میرزا محمد خان د سوداگریزو چارو وزیر او د مالیې د وزارت کفیل

- الله نواز خان د فواید عامې وزیر
 - محمد اکبر خان د طب خپلواک مدیر
 - رحیم الله خان د پُست، تلگراف او تېلفون خپلواک مدیر
 پورتنی کابینې به په اونۍ کې یوه ورځ د صدراعظم په مشرۍ غونډه کوله او په هغه کې به هر وزیر د خپلې ادارې د کړنو په باب صدراعظم ته گزارش ورکاوه او د کار په مربوطه ساحه کې به یې د یوه نوي انکشاف په باب نظر څرگند او ه، صدراعظم سخت دقیق شخص و، ده د مجلس جریانات پخپله دیکته کول او بیا به د مجلس منشي هغه د تصویباتو کتاب ته رسول.

د ظاهر شاه د پاچهي په دوران کې دوهمه نړیواله جگړه، په کال (۱۹۳۹ز) کې پیل سوه او وروسته په کال (۱۹۴۵ز) کې پای ته ورسېده، ددې جگړې لمبې چې له اروپا څخه پورته سوي وې ډېر ژر آسیا او د نړۍ نورو برخو ته ورسېدې.

د یادي جگړې دوې لوري د محور او متفقینو په نامه یادېدې، چې په محور کې (آلمان، ایټالیا، جاپان او د ختیځې اروپا کوچني هیوادونه) پکښې شامل وه او په متفقینو کې (انگلستان، فرانسه،

شوروي اتحاد، د امریکا متحده ایالتونه او یو شمېر نور اروپایي هیوادونه) شامل وه، د ایوه خطرناکه جگړه وه، هغه هیوادونه چې مستقیماً پکښې ښکېل وه، ډېر مالي او ځاني زیانونه ورورسېدل او چې شامل نه وه هغه هم بې زخمه پاته نه سول.

د دې جگړې په دوران کې چې د افغانستان په شمال کې شوروي، په لوېدیځ کې ایران او په جنوب او ختیځ کې برتانوی هند پکښې رانسکور سول، په افغانستان کې محمد ظاهر شاه پاچا او سردار محمد هاشم خان صدراعظم و، محمد هاشم خان په ډېر لوی تدبیر نه یواځې افغانستان د جگړې له لمبو څخه وژغوره او وطن ته زیان ونه رسېده، بلکې د اقتصاد د ننگیو سره - سره یې حتی د سپما څخه کافي ډالر هم ذخیره کړل، چې وروسته په پراختیایي پروژو کې کار ورڅخه واخیستل سو.

د دوهمې نړیوالې جگړې وروسته په کال (۱۹۴۶ز) کې محمد هاشم خان د صدارت څخه استعفاء وکړه او پر ځای یې کشر ورور (شاه محمود خان) د صدراعظم په توګه وټاکل سو، د نوموړي د صدراعظمۍ په لومړي کال افغانستان د ملګرو ملتونو د سازمان غړی سو.

صدراعظم شاه محمود خان چې په افغانستان کې د دیموکراسۍ پلار ورته ویل کېږي، لومړی یو شمېر هغه سیاسي بندیان له محبسونو خوشي کړل، چې د نادر خان او یا هم محمد هاشم خان له خوا بندیان سوي وه، هغوي یې په لوړو پوستونو مقرر کړل. له هغه څخه وروسته د ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال د پوهنتون د محصلینو اتحادیه جوړه سوه، آزاد مطبوعات منځته راغلل، د

بناروالیو د قانون سالم تطبیق پیل سو او ملي کلوپ منخته راغی، چي د کابل د لویو دولتي اراکینو، سردارانو او اشرافو یوه ټولنه وه، چي د دیموکراسی تر عنوان لاندې راووتله او سردار محمد داود خان هلمندی یې مشرو، پدغه وخت کي سردار محمد داود خان د ملي دفاع او کورنیو چارو وزارت سرگروپ هم و.

په (۱۹۴۷ز) کال کي صدراعظم شاه محمود خان امریکا ته سفر وکړ، مخکي تردې چي صدراعظم دا تاریخي سفر پیل کړي، امریکا یې وپوهوله، چي په افغانستان کي پانگه اچونه لوی گټور کار دی او افغانستان تر هر چا په امریکا خوبس دی، چي دلته په افغانستان کي پانگه په کار واچوي.^(۱)

په (۱۹۴۷ز) کال چي کله انگرېزان د هندوستان واک پرېښوولو ته اړ سول، نو افغانستان د پښتنو مسئله را پورته کړه، د خان عبدالغفار خان سره یې په دې غوښتنه کي ملاتړ وکړ، چي د هندوستان د وېش په وخت دي پښتنو ته خوبه ورکړل سي، چي دوي د هند یا پاکستان سره پاته کیږي، آزاد او سپدل غواړي او که له افغانستان سره بېرته گډون طلبي، له کومه چي په کال (۱۸۹۳ز) کي د ډیورنډ په کرښه انگرېزانو رابېل کړي وه، خو انگرېزانو دا لویه پړه وکړه، چي پښتنو ته یې خوبه ورنکړه.^(۲)

په دابل کال (۱۹۴۸ز) کي صدراعظم خپل وراره (سردار محمد نعیم) چي د افغانستان په بهرنیو چارو وزارت کي د پوره مطالعې

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ باندي یو لنډه کتنه،

۲۳۲ مخ

۲. ډاکټر باقي درانی، پښتانه د تهذیب په څپو کي، ۳۸۲ مخ

خاوند و، امریکا ته د سفیر په توګه وپېژاند، نوموړي سردار امریکایي مؤسساتو ته د اور و فېموله، چي د دوي لپاره د بندونو، ویالو او سرکانو جوړولو لپاره خورا ډېر کار سته، نو دا و، چي امریکایانو لومړی د خپلو متخصصانو په وسیله سیمه مطالعه کړه او کله چي ډاډمن سول، نو په (۱۹۴۹ ز) کال کي یې یو ویشتمیلونه ډالره لومړی پور (قرضه) د بندونو د جوړولو لپاره ورکړل او د موريسن نودسن په نامه کمپنی په کندهار کي کار پیل کړ، د نوموړي کمپنی د انجنیرانو په وسیله د کندهار د بنار شمال ختیځ په (۴۰) کیلو متری کي د ارغنداب پر سیند یو بند جوړ سو، چي کار یې د (۱۹۵۰ ز) کال د جون څخه د (۱۹۵۲ ز) کال تر اپریل پوري دوام وکړ. د ارغنداب د بند څخه وروسته په دوهم پور اتلس نیم میلیونه ډالرد امریکا څخه واخیستل سو، دا ځل د هلمند پر سیند یو بند جوړ سو، چي په کال (۱۹۵۳ ز) کي افتتاح سو.

د امریکایانو امریکن هوایي کمپنی د (۱۹۵۶ ز) کال په سپتمبر کي (۱۴) میلیونه ډالره افغانستان ته پور ورکړ، چي په هغه د کندهار هوایي ډګر او د دیپلوما تپانو د روزني چاري سرته ورسېدې. د (۱۹۵۷ ز) کال د جون په (۳۰) نېټه امریکا پنځه میلیونه اووه سوه پنځوس زره ډالرد هلمند وادي د پراختیا او دوه میلیونه اته سوه شپېته زره ډالره یې د پرسونل د روزني لپاره پور ورکړ.

همدارنگه د (۱۹۵۸ ز) کال د جون په (۳۰) نېټه یې اووه میلیونه اووه سوه اته زره ډالره یې د سپین بولدک، کندهار، کندهار او کابل د

اسفالت لپاره پورورکړ او دا ټول کارونه د امریکایي انجنیراتو په لارښوونه سرته ورسېدل.^(۱)

په (۱۹۵۳ز) کال د دسپتمبر پر (۷) نېټه سردار محمد داود خان د صدراعظم په توګه وټاکل سو، نوموړي د هیواد د پرمختګ لپاره غوره کارونه پیل کړل، د سالنګ لوی سړک، له کابل څخه تر کندهاره لویه لار او بیا له کندهار څخه تر هراته لوی سړک، دروتښې، نغلو، د ننگرهار کښال او د هلمند ودانۍ ټولې په همدغه وخت کې وسوې. داود خان غوښتل چې په هیواد کې بدلون راولي، په دې لړ کې له روس څخه پوځي او اقتصادي مرسته هم وغوښته، د پاکستان سره سیاسي مسئلې افغانستان ودې ته اړکړ، چې په نظامي توګه پر روس تکیه وکړي، خو دغه پریکړه وروسته د افغانانو په لوی زیان تمامه سوه او شوروي ته د افغانستان په پوځ کې د لاسوهني موقعه په لاس ورغله.

په کال (۱۹۵۵ز) کې افغانستان د داود خان په مشرۍ د پالیسي خپله کړه، چې پښتنو ته د یو آزاد ټاټوبي د پښتونستان په نامه ورکړل سي، خو ظاهر شاه د پاکستان سره د اړیکو د خرابولو په حق کې نه و او نه یې په افغانستان کې د روس لاسوهنه خوښه وه، ځکه محمد داود خان په (۱۹۶۳ز) کې له خپله منصبه استعفاء ورکړه.^(۲) داود خان د (۱۹۶۳ز) کال په مارچ کې له صدارت څخه استعفاء وکړه، ظاهر شاه ډاکټر یوسف د صدراعظم په توګه وټاکه او هغه په (۱۹۶۳ز) کال د مارچ په (۱۳) نېټه خپله کابینه اعلان کړه.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۳۸ مخ
۲. ډاکټر باقي درانی، پښتانه د تهذیب په رڼا کې، ۳۸۲ مخ

ډاکټر یوسف په (۱۹۶۵ ز) کال د اکتوبر په (۲۴) نېټه د دوهم ځل لپاره ولسي جرگې ته د کابینې او کړنلارې د لوستلو لپاره وغوښتل سو، خو هلته بې بندو باري او د نندارچیانو د ډېر بیروبار له امله یې کابینه سبا ته وځنډوله، سبا یې تر ځانگړي حفاظت لاندې کابینه اعلان کړه، ولس پدې ډېر خفه سو او مظاهريې وکړه، خو د سردار ولي خان په امر پر مظاهرچیانو فیرونه وسول، چي له امله یې څو تنه ژوبل سول، ملت په دې نور هم په قهر سو، ظاهر شاه ددې لپاره چي د ملت قهر غلی کړي، ډاکټر یوسف یې د اکتوبر په (۲۹) نېټه له دندي گوښه کړ.

د (۱۹۶۷ ز) کال د نوامبر په میاشت کې نور احمد اعتمادي صدر اعظم وټاکل سو او په (۱۹۷۱ ز) کال یې استعفاء وکړه، له ده وروسته ډاکټر عبدالظاهر په (۱۹۷۱ ز) د مې پر (۱۶) نېټه صدر اعظم سو او په (۱۹۷۲ ز) کال د دسمبر په میاشت کې استعفاء ورکړه، ظاهر شاه سمدستي موسی شفیق ته چي د بهرنیو چارو وزیر او د مصر په الازهر، د امریکا په کولمبیا او هارورډ پوهنتونونو کې یې زده کړه کړې وه، د دسمبر په (۷) نېټه صدارت ورکړ، تر څو د داود خان په کودتا سره پای ته ورسېد.

ظاهر شاه په (۱۹۶۴ ز) کال کې د افغانستان نوی اساسي قانون جوړ او توشیح کړ، د دغه اساسي قانون له مخې سیاسي فعالیتونه په هیواد کې ازاد سول، چي په پایله کې یې یو زیات شمېر سیاسي گوندونه منځته راغلل، خلکو تر یوې اندازې پورې د خبرو او لیکنو ازادي پیدا کړه.

د اعلحضرت محمد ظاهر شاه په وخت کې له شوروي اتحاد سره د افغانستان اړیکې د پخوا په شان سړې او رسمي، خو له دښمنۍ او تاوتریخوالي څخه پرته وې، په ځینو برخو کې د دواړو هیوادونو تر منځ یو شمېر معاهدې هم وسوې، چې په دې لړ کې په (۱۹۴۶ او ۱۹۴۸ ز) کلونو کې د دواړو هیوادونو تر منځ د سرحدې او بویو پر سر تړونونه لاسلیک سول، چې د لومړني قرارداد له مخې د آمو د سیند پر غاړه د اوبو تر ټولو ژوره لیکه د دواړو هیوادونو د ریښتیني پوله په توګه وپېژندل سوه او د دوهم قرارداد پر بنسټ افغانستان د کشک د سیند په اوبو کې د شوروي دولت د حق درلودلو تصدیق وکړ، له دې وروسته د دواړو هیوادونو تر منځ د څلورو کالو لپاره سوداګریز تړون لاسلیک سو او موافقه وسوه، چې شورویان د اومو موادو لکه (پنبې او وړۍ) په بدل کې (تېل، بوره او نور) شیان افغانستان ته ورکوي.

له انگلستان سره د اړیکو په باب باید ووايو، چې د هند او پاکستان له خپلواکۍ وروسته تر ډېره وخته، د افغانستان سیاسي چارواکو د دې نظر له مخې چې د نړۍ د ټولو چارو د مزي سر د برتانيا د دولت په لاس کې دی، د هیواد د ستونزو حل یې په لندن کې لټوله او د برتانيا له دولت څخه یې تمه درلوده، چې له پاکستان سره به د پښتونستان مسئله هم د افغانستان په خوښه حل کړي، خو انګرېزانو له دې کار څخه ډډه وکړه، نو د افغانستان چارواکي په ځانګړې توګه د شاهي کورنۍ غړي له نوموړي دولت سره سخت مخالف سول، ځکه دوي چې ډېر کلونه د برتانيا سره دوستي درلوده، احساس کړه چې نوموړي دولت ورسره ژمنه ماته کړې او په یوه حساس تاریخي پړاو کې یې یواځې پرېښي دي او په مقابل کې په هره کچه چې له پاکستان

سره د افغانستان اړیکې سرې او خرابېدلې، په هماغه کچه یې د پاکستان له سیال هیواد (هندوستان) سره اړیکې تودې او ځلانده کېدې.

په همدې دوره کې د چین د جمهوریت له خلکو سره سیاسي مناسبات ټینګ سول، خو نوموړي دولت تر دغه مهاله په افغانستان کې کوم فعال رول نه درلود. ^(۱)

د (۱۹۷۳ ز) کال د جولای په (۱۷) چي د (۱۳۵۲ ل) کال له (۲۶) نېټې سره سمون لري، پخواني صدراعظم (داود خان) چي د (۱۹۶۳ ز) کال د صدارت څخه مستعفی سوی او د لس کاله یې په ګمنامۍ کې ژوند کاوه یوه کودتا سرته ورسوله، چي په دې توګه یې په افغانستان کې د شاهي نظام کمبله ټوله او جمهوریت یې اعلان کړ، ظاهر شاه چي د داود خان د کودتا په وخت کې په ایټالیا کې و، د (۱۳۵۲ ل) کال د اسد پر (۲۱) نېټه یې داود خان ته یو لیک راواستاوه او نوی رژیم ته یې بیعت ورکړ.

په (۱۳۸۰ ل) کال چي له (۲۰۰۱ ز) کال سره سمون لري، د امریکایي پوځیانو په ملاتړ جوړې سوي ادارې ظاهر شاه ته بلنه ورکړه، چي افغانستان ته راسي، هغه هم راغی او دلته ورته د (ملت بابا) لقب ورکړل سو، نوموړی د (۱۳۸۶ ل) کال د اسد په (۱) نېټه په کابل کې مړ او د مرنجان د غونډې په هدیره کې بنځ کړای سو.

۱. میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۷۳۱ مخ

د محمد داود خان جمهوریت:

محمد داود خان هلمندی د سردار محمد عزیز خان بارکزی زوی، په (۱۹۰۸ ز) کال د جولای په (۸) نېټه په کابل ښار کې وزېږېد، نوموړي خپل منځني تحصیلات په امانی لېسه کې سرته ورسولې، په فرانسه کې یې د کور جوړونې (مهندسی) په څانګه کې تحصیل وکړ او د کابل په حربي پوهنتون کې یې نظامي زده کړه وکړه.

داود خان په (۱۹۳۴ ز) کال د مشرقي ولايت نائیب الحکومه، له (۱۹۳۹ ز) کال څخه تر (۱۹۴۷ ز) کال پوري د مرکزي قواوو قوماندان، په (۱۹۴۸ ز) کال د کورنیو چارو وزیر، د څه مودې لپاره په پاریس کې افغان سفیر، له (۱۹۴۹ ز) کال څخه تر (۱۹۵۳ ز) کال پوري د صدر اعظم شاه محمود خان په کابینه کې د دفاع وزیر، په (۱۹۵۳ ز) کال د کندهار د ولايت د نائیب الحکومه او په همدغه کال د محمد ظاهر شاه صدر اعظم وټاکل سو، چې په (۱۹۶۳ ز) کال کې یې له صدر اعظمۍ څخه استعفاء ورکړه.^(۱)

د (۱۹۷۳ ز) کال د جولای په (۱۷) نېټه، چې د کابل ښار سهار تود او شائسته و، د افغانستان ولس د محمد داود خان په اشنا رغ، له خوبه راپاڅېده، د سهار په اووه بجو او شلو دقیقو د افغانستان راډیو د افغانستان د پخواني صدر اعظم پیغام، چې یوه لسيزه یې په (۱۹۶۳ ز) کال کې له خپلې استعفاء څخه وروسته په هیواد کې د حوادثو بهیر څاره، د خلکو غوږونو ته ورساوه، د پېژندنې په خاطر د راډیو خبریال، محمد داود خان د وروستي ځل لپاره د سردار محمد داود خان په نامه

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۱ مخ

یاد کړ او داود خان د راډیو په څپو کې د خپل پیغام په لوستلو پیل وکړ، نوموړي د خپلي اوږدې وینا په یوه برخه کې د راتلونکي کړنلاري د لویو ټکو د توضیح په هکله وویل:

((خپل هیواد ته د خدمت لپاره د بېلابېلو مسؤلیتونو د پرغاړه اخیستلو په لار کې زه د یوې موخې په لټون کې وم، چې په هغه سره به د افغان ولس او په خاصه توګه د محرومو طبقو او د هیواد ځوان نسل لپاره د مادي او معنوي ژوند رښتنې او مثبتې فضا رامنځته سي، د وطن د نېکمرغۍ لپاره ما کوم بل بدیل نه لید او نه یې لیدلی سم، بېله دې چې صادقانه دیموکراسي پلې سي، چې د هغه بنسټ د افغانستان د خلکو اکثریت ته د خدمت په اساس ولاړ وي، د افغانستان د جمهوریت بهرني اړیکي به په ناپیلتوب او پوځي ډلو کې په نه ګډون او په نړیوالو قضایاوو کې د افغانستان د ولس په ازاد قضاوت باندي ولاړ وي.

ددې لپاره چې خپلو موخو ته ورسېږو، موږ ته تر هر څه نړیواله سولمنه فضا ضروري ده، هیڅ هیواد هم بېله نړیوالې سولې خپل ملي ارمانونه تر سره کولای نسي، پداسې حال کې چې په افغانستان کې به پدې هڅه بوخت یو، چې خپل هیواد ودان کړو، موږ د نړیوالې سولې او سلم لپاره تودې هیلې لرو، لدې کبله د افغانستان د بهرنۍ کړنلاري لومړۍ ستنه به د نړۍ له ټولو هیوادونو او ملتونو سره له هر هیواد او ولس سره که کوچنی وي او که لوی، که نږدې وي او که لیري، بېله توپیر او تبعیضه په سوله او دوستي ولاړه وي، له پاکستان سره زموږ د اړیکو په هکله به، چې یواځنی هیواد دی، چې ورسره موږ د پښتونستان د مسئلې په اړه یو سیاسي اختلاف لرو او تر اوسه د هغه

پر حلولو نه یو بریالی سوي، موربه ددې مسئلې د حل موندلو پر لور خپلو هڅو ته دوام ورکړو)).

له دې وینا سره د افغانستان په سیاسي تاریخ کې یو نوی څپرکی پرانیستل سو او د افغانانو غوڅ اکثریت، چې د زاره سوي شاهي رژیم څخه په تنگ او پزې ته راغلي وه، په رښتني توگه خوښ او د راتلونکي هوسا او ښه رازه هیواد هیلې یې غوړېدلې وې.

د سرطان د کودتا په لومړۍ ورځ د (۱۹۶۴ز) کال اساسي قانون ملغا اعلام سو او یوه مرکزي کمېټه وټاکل سوه، چې په خپل واریې محمد داود خان د افغانستان د جمهوریت د لومړي جمهور رئیس او مؤسس په توگه انتخاب کړ.

په افغانستان کې ددې بدلون په اړه نړیوال غبرگون په تېره بیا د پاکستان لخوا گړندی و، د داود خان د حکومت پر ضد د کړو تېلیغاتو ژرندی، چې هدف یې د افغانستان بې ثباتي وه، په څرخېدو سوي، اسلام آباد د افواهاو په خپرولو پیل وکړ، چې داود خان کمونیست دی او په افغانستان کې د اسلام دین له خطر سره مخامخ دی، په لندن کې د لندن ټایمز ورځپاڼې ولیکل، چې د پښتونستان مسئلې ته په اشاره سره داود خان یو زور زخم بیا راسپخولی دی، پدې پسې د فرانس پرېس اژانس راپور ورکړ، چې د افغانستان نوی رژیم له افغانستان څخه د ټولو پاکستانیانو د سمدلاسه ایستلو امر ورکړی دی، پاکستانی چارواکو پدې بحث لاس پوري کړی و، چې په (۱۹۷۱ز) کال کې هندوستان له پاکستان څخه بنگله دېش غوڅ کړ او افغانستان غواړي چې د روسانو په مرسته پاکستان تجزیه کړي.

د افغانستان د جمهوریت له جوړېدو سره سم پاکستانی مشرانو تل خپل هیواد د یوه کوچني او سوله خوښوونکي هیواد په توګه نړۍ ته معرفي کاوه، چي د غلیمي نړۍ لخوا احاطه او د بربادولو نیت یې درلود، د پاکستان د مشرانو پدې ساندو کي له صدر اعظم ذوالفقار علی بوټهو څخه نور دمخه کېدای نه سوه، نوموړي پدې اړه، چي بهرنۍ نړۍ ته، پاکستان د یوه محاصره سوي او مظلوم هیواد په توګه معرفي کړي، ماسټرو.

بوټهو د (۱۹۷۳ز) کال په نوامبر کي د یوې اعلامیې په ترڅ کي افغانستان د پاکستان په کورنیو چارو کي په لاسوهني تورن کړ او اخطاریې ورکړ، چي ځیني کسان ده ته سلا ورکوي، چي د افغانستان پخوانی پاچا (محمد ظاهر شاه) ته بلنه ورکړي، چي د پاکستان قبایلي سیمو ته سفر وکړي.

دې پارونکې اعلامیې د افغانستان د حکومت سخته غوصه وپاروله او دهغې په ځواب کي د (۱۹۷۴ز) کال د فبرورۍ په پیل کي د افغانستان جمهور رئیس محمد داود خان، فرانسوي ورځپاڼي (لومند) ته وویل، چي په اصطلاح د پاکستان شمالي صوبه سرحد تل د افغانستان د خاوري نه بېلېدونکې برخه وه او برتانویانو د نامساوي تړونونو په تحمیلولو باندي، چي دده حکومت ته د اعتبار وړ نه دي، هغه سیمي د افغانانو له حاکمیت څخه بېلي کړي.^(۱)

داود خان سمدلاسه داخل په هیواد کي دولتي تشکیلات جوړ کړل، چي په لاندي ډول وه:

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تروروستي افغانه، لومړی ټوک، ۳۲۰ مخ

محمد داود خان رئیس، ډاکټر حسن شرق منشي او غږي يې دا کسان وه: جنرال غلام حيدر رسولی، ډگروال سرور نورستاني، ډگرمن عبدالقدیر نورستاني (د ترافيکو افسر)، ډگرمن محمد يوسف، جگړن مولاداد، جگړن خليل الله، ډگروال خليل الله، ډگروال غوث الدين فايق، جگړن فيض محمد، جگړن پاچا گل وفادار، جگتورن ضيا مجيد، جگتورن عبدالحميد محتاط او سيد عبدالله.

همدارنگه حکومت او کابينه په دې توگه وټاکل سو:

محمد داود خان علاوه پر رئیس دولت، صدراعظم، دفاع وزير او د بهرنیو چارو وزير هم سو، ډاکټر حسن شرق د صدراعظم مرستیال، فيض محمد خان د کورنیو چارو وزير، عبدالله د مالیې وزير، غوث الدين فايق د فواید عامې وزير، پاچا گل وفادار د سرحداتو وزير، عبدالحميد محتاط د مخابراتو وزير، عبدالقدیر نورستاني د پولیسو او ژاندارم عمومي قوماندان او په نظامي برخه کي مهمي قوماندانی هغو کسانو ته ووېشل سوې، چي په کودتا کي يې برخه درلوده.

داود خان په (۱۹۷۳ز) کال د جمهوریت بیرغ د جمهوري ارگد ماڼۍ مخ ته پورته کړ او د کابل په لس گونو زرو خلکو په دغه وخت کي لاسونه ورته وټکول.

د بیرغ رنگ هم هغه تور، سور او زرغون و، خو په نښان کي يې بدلون راغلی و، په نښان کي د محراب او منبر پر ځای د یو عقاب تصویر ځای سوې و، چي په خلاصو وزرونو هواته د الوتلو په حال کي معلومېده.

داود خان د هیواد مشهور شاعر، ادیب او لیکوال عبدالرؤف پښوا
 (هلمندي) ته دنده ورکړه، چې د جمهوریت لپاره ملي سرود جوړ کړي
 او دلته د هغه ملي سرود بشپړ متن لیکل کېږي:

خو چې دا مځکه آسمان وي
 خو چې دا جهان ودان وي
 خو چې ژوند په دې جهان وي
 خو چې پاته یو افغان وي
 تل به دا افغانستان وي
 تل دي وي افغان ملت
 تل دي وي جمهوریت
 تل دي وي ملي وحدت
 تل دي وي افغان ملت، جمهوریت
 تل دي وي افغان ملت، جمهوریت
 ملي وحدت. ملي وحدت

دا ملي سرود په دسته جمعي ویل کېده، د اردو په موزیک کې هم
 ځای سوی و او په ټولو تشریفاتو کې که په کور کې وه او که په بهر کې
 د داود خان د ورتګ او یاراتګ په وخت کې ورته ویل کېده.^(۱)
 د داود خان په دوره کې ډېر قوانین نافذ سول، لکه په (۱۳۵۵ل) کال
 کې نوی اساسي قانون، د جزا قانون، مدني قانون، د ارضي
 اصلاحاتو قانون، د بانکونو قانون، د محکو (ارضی) د سروې،
 تصفیې او ثبت قانون، د کورنۍ او بهرنۍ پانګې اچونې قانون، د

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۲۸۱ مخ

کوپراتیف قانون، د سوداگری او صنایعو د اطاقونو قانون، د استهلاکي موادو د مالیې قانون، د سیاحت قانون، د ترانسپورت او د جادي د ترانزیت قانون او د بېسیم دستگاہ قانون.^(۱)

د ولسمشر محمد داود خان په دوره کي د برېښنا لپاره لاندي

پروژې عملي سوې:

۱. د کونړ په ولایت کي پر سیند د اوبو برېښنا دستگاہ.
 ۲. د هرات په ولایت کي د چشت شریف سره نږدې د هریرود پر سیند د برېښنا بند، چي کاريې د هلمند د ساختماني دستگاہ له خوا په مخ روان و.
 ۳. د هلمند پر سیند د کمال خان د برېښنا بند، چي د جوړېدو کاريې د هلمند د ساختماني دستگاہ له خوا تر سره کېده.
 ۴. د بامیانو د اوبو برېښنا دستگاہ، چي د بامیان په ولایت کي یې د اوبو او برېښنا د وزارت له خوا د جوړېدو چاري پر مخ بېول کېدې.
- سربېره پردې د لاندي پروژې تر طرح ریزی او فني مطالعاتو لاندي وې:-

۱. د پنجشېر د تنگي پروژه.
۲. په تالقانو کي د فرخار پر سیند د ورسچ بالا پروژه.
۳. د کوچي پر سیند د کوچه علیا پروژه او د کوچه سفلي پروژه او نور.^(۲)

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۷ مخ

۲. اورنگزېب ارشاد، افغانستان پېژندنه، ۴۲۳ مخ

محمد داود خان د واکمنۍ په لومړیو کې د کمونیستي افسرانو او لوړ رتبه چارواکو په مرسته حکومت کاوه، خو وروسته متوجې سو، چې ملت کمونیست او کمونیست پلوه حکومت نه غواړي، له همدې امله یې په حکومت کې تصفیه پیل کړه، هغه اشخاص چې د روسیې سره یې اړیکې درلودې، له حکومتې دستگاه څخه وایستل.^(۱)

محمد داود خان په (۱۹۷۴ ز) کال په کابل کې د امریکا د سفیر په وسیله د هغه هیواد څخه د مرستې غوښتنه وکړه، چې دده له اقتصادي پلانونو سره همکاري وسي، خو امریکا چندان علاقه ونه ښووله بهانې یې وکړې، خو اصل حقیقت دا و، چې امریکا، افغانستان د شوروي یوه سپوږمۍ بلله او د پاکستان سره د اختلاف په وجه یې افغانستان ښه نه لیده.

لکه څنګه چې مخکې داود خان په خپله وینا کې د پښتونستان چې د ډیورنډ ها غاړې ته د افغانستان پرته خاوره ده، یادونه وکړه، چې دا نوی جمهوري حکومت به د هغې په هکله او د هغې سیمې د لاسته راوړلو لپاره اقدامات وکړي، بلي خواته ذوالفقار علی بوټهو په داود خان پسې پروپاګند شروع کړ، چې دی د روس د لاس سپری دی او هغه څه کوي، چې روس یې غواړي.

ذوالفقار علی بوټهو په افغانستان کې د جمهوري نظام د نسکورولو لپاره په یوه لړ عملي ګامونو پورته کولو لاس پوري کړ، د مجید کلکاني په مشرۍ یوې ډلې د (ستم ملي) په نامه له یوې بلي ډلې سره په ګډه، چې د (سازمان ملي مردم افغانستان) نوم ورکړل

۱. بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۸ مخ

سوی و، په پاکستان کې د بوټهو حکومت تر خپل وزر لاندې نیولې وه او د افغانستان پر ضد په فعالیت بوخته وه، بوټهو ددې ډلې په راټولولو او منظم کولو لاس پورې کړ او ورته یې په پاکستان کې د پوځي روزني کمپونه پرانیول، په (اخوان المسلمین) مشهوره یوه بله ډله هم بوټهو په غېږ کې ونیوله، دا ډله چې په سر کې د (جوانان مسلمان) او د (اسلامي نهضت) په نامه یادېده، د کابل پوهنتون د شرعیاتو پوهنځي د رئیس (غلام محمد نیازی) په مشرې د کمونستانو پر ضد په څرگند فعالیت لاس پورې کړ.

د جوانان مسلمان گوند په (۱۹۷۴ ز) کال کې که څه هم د کمیت له خوا د ویره پیاوړې نه و، د محمد داود خان د حکومت پر ضد په یوه پاڅون کې برخه درلوده، خو مقاومت یې ژر وځپل سو او د هماغه کال د جون تر میاشتي پورې ددې گوند مشر (پوهاند نیازی) او څه ناڅه دوه سوه نور غړي یې ونیول سول، د برهان الدین رباني، احمد شاه مسعود او گلبدین حکمتیار په شمول د هغه ځیني فعالین پاکستان ته وتښتېدل.^(۱)

داود خان د ایران له پاچا څخه د افغانستان په اقتصادي پلان کې د همکارۍ هیله وکړه او هغه هم ومنله، ایران د یو کل په توگه دوه ملیارده ډالره ومنل او په (۱۹۷۶ ز) کال کې قرارداد و سو، نوموړي پیسې د اوسپني د لاري د جوړولو لپاره تخصیص سوي وې او (۱۸۱۰) کیلو متره لاره په دې توگه سروې سوه: د اسلام کلا هرات، هرات، فراه، لښکرگاه د ایران تر سرحد پورې، کندهار، سپین

۱. غلام محمد زرمالوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۳۲۷ مخ

بولدک، کندهار، کلات، مقر، غزنی، لوگر (مس عینک)، کابل، حاجي گک (د اوسپني کان) کار تکمیل سوی و، دا کار د اووه کلن اقتصادي پلان په لومړي کال پیل کېده او په (۱۹۸۴ ز) کال کې پای ته رسېده.

دا یوه لویه پروژه وه، چې داود خان زیات ورته هوسېده، خو شوروي په ډېر تشویش ورته کتل او په کابل کې پرچميانو په داود خان پسې ډېر بد تبلیغات کول، چې لوېدیځ ته یې ځان ورنږدې کړی. د (۱۹۷۷ ز) کال په اپرېل کې د شوروي په بلنه داود خان مسکو ته سفر وکړ او داود خان وروستی سفر و، د داود خان اصلي موخه دا وه، چې ځانته معلومه کړي، چې آیا په دغو روانو گډوډیو کې (مطلب یې د خلق او پرچم تخریبونه وه) روسیه لاس لري او که نه. داود خان په مسکو کې په یوه غونډه کې له برژنیف سره وکتل، خود دواړو ترمنځ خبرو زور واخیست، برژنیف داود خان ته وویل، چې د افغانستان په شمال کې د امپریالیزم^(۱) جاسوسان راځي، پخوا دغسي مسائلو ته پاملرنه کېدله، خو اوس چندانې توجه نه ورته کېږي، ددغې خبرې په اورېدو داود خان سخت عصبي سو او وې ویل: افغانستان د شوروي دوستی ته لوی ارزښت ورکوي، خودا ددې معنی نه لري چې افغانستان باید خپله آزادي له لاسه ورکړي، دا د افغانستان انحصاري حق دی، چې پخپله خاوره کې څوک پرېږدي او څوک نه پرېږدي او په دې برخه کې د بنه گاونډیو ټول شرایط په نظر کې نیول سوي دي، له دې سره یې قلم پر کتابچه کښېښود او ولاړ

سو، د سر په اشاره یې رخصت و اخیست او روان سو، برژنیف تر شا په پسې و، په دراوزه کې وحید الله، داود خان ته وویل، چې د دیپلوماسۍ له مخې باید په ښه طریقه رخصت و اخیستل سي، داود خان ودرېد او کله چې برژنیف ورته را ورسېد، نو په خندا یې ورته وویل: تا زما څخه د یوه شخصي دوه په دوه ملاقات غوښتنه کړې وه، دا وخت ستا په لاس کې دی، چې هر وخت لازم بولي زه په خدمت کې یم.

داود خان هم هغسې تریو و او ځواب یې ورکړ: نور هغسې ملاقات ته ضرورت نسته مسائل حل سول او له دې سره راووت او په هغه پسې له مسکو څخه را رخصت سو، د داود خان دا ملاقات ډېر ترخه عواقب درلودل، شوروي چې پخوا د دواو د خان د چپه کولو کوم پلان درلود، هغه یې دستي تر لاس لاندې ونيو، دا ټکر شوروي په دې قانع کړ، چې داود خان نور د شوروي په کړۍ کې ځان نه مقید وي.

د مسکو تر سفر او د برژنیف سره تر ټکر درې میاشتې وروسته شوروي په کابل کې د خلق او پرچم اتحاد راوست او دا د داود خان له منځه وړلویو مقدماتي حرکت و، په اردو کې د شوروي درې سوه مشاورین د دغه پلان د پلي کولو لپاره په کار ولوېدل، داود خان په دې پوهېده چې شوروي نور دده د منځه وړلو لپاره د هېڅ عمل څخه درېغ نه کوي.

د (۱۹۷۸ ز) کال د اپرېل په (۱۷) نېټه میر اکبر خیبر په قتل ورسېد او دا مرگ د ډېرو تباه کوونکو پېښو سر آغاز سو، نوموړی د خلق دیموکراتیک ګوند د پرچم د ښاخ یو ډېر مهم غړی او یو سرسخت کمونیست و، د خلق او پرچم ډلو یې جنازه په سترو مراسمو خاورو ته

وسپار له او د دولت پر ضد یې ویناوي وکړې، داود خان یې متهم کړ، نوموړی هم عصبي سو، د خلق او پرچم د مشرانو د نیولو امر یې صادر کړ.

د داود خان په شاوخوا چي یاد (کي.جي.بي) غړي یا مغروره بي عقلان راتاو سوي وه، هغو داود خان دې ته وهشاوه، چي شدید عکس العمل وکړي او د غسي یو کار پر اوږد تېلو د تویولو حکم درلود، د خیبر مرگ هولناک عواقب درلودل.

د خیبر قتل او په ناحقه د هغه په قتل د داود خان متهمول او د خیبر پر جنازه او فاتحه د دولت پر ضد جنایت کارانه شعارونو ورکولو، محمد داود خان سخت عصبي کړ، د (۱۹۷۸ ز) کال د اپرېل پر (۲۵) نېټه د شپې په کابل کي راډیو اعلان وکړ، چي د خاینو عناصرو اووه تنه په دې شهرت و نیول سول: نور محمد ترکی، بیرک کارمل، ډاکټر شاه ولي، دستگیر پنجشېری، عبدالکریم شرعي جوزجاني، ضمیر ساپی، حفیظ الله امین (چي په سبا و نیول سو)، پر دې کسانو د وطن په وړاندي د خیانت تور لگول سوی و، دوي په محبس کي واچول سول او په دابله ورځ د هیواد په مرکز او ولایاتو کي جشنونه و نیول سول، چي وطن د کمونستو خاینانو څخه پاک سو، دا شعارونه شوروي اورېدل، خو پلان یې د تطبیق په حال کي و.

د اپرېل په (۲۷) ورځ سهار وختي د حفیظ الله امین په اطلاع د (۴ او ۱۵) زغره لرونکي قوا او هوایي قوتونو له خوا د داود خان پر مقرارگ حمله وسوه، لومړنی ټانک د اسلم وطنجارو، چي پرارگ او دفاع وزارت یې فیرونه وکړل، داود خان په دغه وخت کي د کابینې غونډه

راغونبتي وه، چي د نيول سوو کسانو په هکله تصميم ونيسي، البته د دوي لپاره اعدام په نظر کي نيول سوی و، د زغره لرونکي قوې ټانکونو پر بنار هم حمله وکړه، خو ډېر زوريې پر ارگ و، داود خان کابينه رخصت کړه او د خپلي کورنۍ سره د ارگ په يوه زېرخانه کي کښېناست.

وزير دفاع رسولي او دده لوی درستيز عبدالعزيز د صحنې څخه وتښتېدل او د قرغې فرقې ته ولاړل، چي هغه راوبولي، خو هلته هم وضع بدله وه، خو ريشخور ته راوخوځېدل بيا په لار کي ونيول سول او ووژل سول.

د ورځي پر (۱۱) بجو لومړی فير د دفاع پر وزارت وسو، په دې پسې په ارگ کي د ساعت برج والوزول سو او بيا پر گارډ فيرونه پيل سول، پنځلس دقيقې نه وې تيري سوې، چي له ارگ څخه دوو نه آسمان ته پورته سول.

د ورځي پر (۴) بجو د هوايي قواو افسر قادر پس له ډېر قتل و قاتال څخه له بگرامه په ميگ جيتانو پر ارگ حمله وکړه، دا حملې تر ماښامه جاري وې، د شپې د گارډ مقاومت ختم سو او هغه قوماندان (صاحب جان) ونيول سو او ووژل سو او بيا وطنجار او قادر د جمهوريت خاتمه اعلان کړه.

په سبا يې د امام الدين په نامه يو افسر ډگرمن گل آقا د دوو نورو افسرانو سره هغه صالون ته ورننوتل، چي هلته محمد داود خان د خپلي کورنۍ سره پکښې ناست و، امام الدين داود خان ته وويل، چي وسله کښېږده او تسليم سه، داود خان پر هغه د تفنگچې فير وکړ، چي امام الدين پر لاس زخمي سو، په دې پسې دغو افسرانو په

کلاشنکوفونو داود خان او کورنۍ یې قتل کړل، په دې کې محمد داود خان د هغه دوه ځوان زامن عمر او خالد، مېرمنه یې، د داود خان ورور محمد نعیم خان، د داود خان مېرندې او د هغو اطفال، سردار نظام الدین غازي او عبدالله ټوله (۱۷) تنه په قتل ورسېدل، په دې فاجعه کې د ارگ په سلگونو خلک ووژل سول، همداسې په نور کابل کې په زرگونو خلک په شهادت ورسېدل.^(۱)

د شهید سردار محمد داود خان او د هغه د کورنۍ د مېرو موندلو لپاره په (۱۳۸۷ لمريز) کال کې د افغانستان نوي ولسمشر (حامد کرزي) یو فرمان صادر کړ او یو کمېسیون یې موظف کړ، چې د محمد داود خان مړې ولټوي، د کمېسیون غړو د څلورمې زغره والي لوا شاته کار پیل کړ، هلته له سهار څخه تر ماښام پورې پنځوس، شپته تنه کارگرانو د کمېسیون تر نظر لاندې کار کاوه، هر کارگر ته د ورځې درې سوه افغانۍ ورکول کېدې، خو په کومه ورځ چې د شهید محمد داود خان او د هغه د کورنۍ مړي وموندل سول، پریاد مزد سل افغانۍ نورې هم د انعام په توګه ورزیاتي سوې، کمېسیون اعلان وکړ، که هر چاته د پخواني ولسمشر (داود خان) د بنځېدو ځای معلوم وي، دوي ته دي خبر ورکړي، کمېسیون د پخواني رژیم له لور پورې چارو او څخه پوښتني وکړي، خو ګټه یې ونکړه، ځکه هغو ویل نه پوهیږو او خبر نه یو، ځینو افغانانو له بهر څخه تېلفونونه کول یو ځای او بل ځای یې بنوول او کمېسیون به هم ځایونه پلټل، یوه اونۍ وروسته سردار نادر نعیم خبر ورکړ، چې له پکتیا څخه د پخواني

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۲۹۲ مخ

څلورمې لویو افسر (پادشاه میر) ټیلیفون کړی او ادعا کوي، چې د بنځېدو اصلی ځای ور معلوم دی.

پادشاه میر یوه اونۍ وروسته کابل ته راغی، د کیندلو ځای چې یې ولید، ویې ویل چې خطا وتلي یاست، تقریباً درې کیلو متره وړاندې د صافي غره لمنه یې وروښوول، چې د څلورمې لویا شمال کیږي، کله چې د کمپسیون غړي ورورسېدل، نو پادشاه میر ورته وویل چې دغه ځای دی، خو تر لږ شېبې وروسته داسې وېرېښېده، چې هغه هم ځای نه پېژني، هري خواته یې کتل، بیا یې په عاجزی وویل، وروڼو دېرش کاله تېر سوي د مځکي مخ او بنسټی، نو ځکه پوره نه پوهېږم، چې قبرونه به چیري وي، همدغه مهال یو لاروي د کمپسیون له غړو څخه پوښتنه وکړه، چې په څه بوخت یاست؟ کله چې وپوهېده، په منډه ولاړ او د نږدې کلي څخه دوه کسان (حمید الله او مولا گل) یې خبر کړل، دې دواړو کسانو سره کره معلومات وه، مولا گل تقریباً شپېته متره شاته ولاړ، پریو ځای ودرېد او ویې ویل: قبرونه دادې، نږدې سل متره ها خواته ولاړ او په گوته یې اشاره وکړه، دوهم قبر دادی، معنی دا چې دا مړي په دوو ډله ییزو قبرونو کې په جلا ډول بنځ سوي دي، تر کیندو وروسته په یو قبر کې (۱۳) مړي او په بل کې (۱۶) مړي ټول (۲۹) تنه مړي، بنځي، کوچنیان او نارینه وموندل سول.

د شهید سردار داود خان او د هغه د کورنۍ مړي د کابل په پلچرخي کې له موندلو وروسته (۲۰۰۹ز) کال د مارچ په (۱۷) نېټه د سکاټ په غونډۍ کې، چې د داود خان په نوم ونومول سوه، خاورو ته وسپارل سول.

د داود خان د واکمنۍ پای ته رسېدل او د یوه نوي سياسي نظام مینځ ته راتگ سره د هیواد سياسي وضع بدله سوه، په دې موده کې د اختلافونو په وجه نړیوالو قدرتونو ته د مستقیم تېري لپاره زمینه برابره سوه او تر اوسه پوري زموږ هیواد د یوه قوي مرکزي سياسي نظام خاوند نه سو، د دې پېښو او حوادثو لاملونه د داود خان د واکمنۍ سره ټنګي اړیکي لري.^(۱)

محمد داود خان یو رښتینی وطن دوسته شخص و، چې د وطن لپاره یې سر، کورنۍ او مال قربان کړ، د داود خان په قتل سره د هلمندیانو واکمني خاتمه وموندله، چې په (۱۸۳۵ ز) کال کې په لومړي ځل امیر دوست محمد خان د لرغوني هلمند یو بچي د افغانستان پلاز په لاس کې ونيو، له (۱۷۴۷ ز) کال څخه تر (۱۹۷۸ ز) کال پوري هلمندیانو د افغانستان په معاصر تاریخ کې ډېر رول درلود، په یادو کلونو کې د هلمند د لرغوني سیمې (۱۲) تنه پاچاهان، په لسگونو وزیران، سفیران، جنرالان، سلاکاران، دولتي مامورین، معلمان، استادان، روڼ اندي، والیان، بناروالان، رئیسان او نور ډېر لویو-لویو دولتي چارواکو او ستر عالمانو د افغانستان په دولتي تشکیلاتو کې ځای درلود او پرتول افغانستان یې واکمني کوله.

۱. پوهندوی مستعلي نیازی، د سردار محمد داود خان د واکمنۍ سياسي ستونزې، ۲۵۷ مخ

هلمند (هیتومنت)

در پیمه برخه

کلتوري دودونه

لومړی څپرکی

دود (عرف او عادات)

دود او دستور، رسم او رواج د یوه ولس په ژوندانه کې ډېر دخل لري او هیشوک یې له تاثیره بیخي نسي وتلای، کوم تغیر او تحول چې په عرف او عاداتو کې پېښیږي، هغه ډېر ځنډنی دی او زموږ دنن ورځي دودونه او رواجونه له ډېرې زړې زمانې یادگار دي، چې نسل په نسل موږ ته رارسېدلي دي.

ځیني پخواني دودونه اوس هم په ځینو متمدنو او مترقي ملتونو کې سته، چې څه مادي یا معنوي کټه پکښې سپری نه ویني، مگر ددې له امله چې د خُلق او عادت ځای یې نیولی دی، څوک یې نسي پرېښوولای.

د یوه ملت ذهني او روحي پېژندګلوی له دود او دستور سره ډېره ټینګه اړیکه لري او همدغه شی یو ملت له بل ملت څخه په معنوي او کلتوري لحاظ بېلوي.

د انسان ناسته ولاړه، تګ راتګ، خدا او ژړا، غم او بښادي، دوستي او دښمني په هر ځای کې یو څه مخصوص اداب او رسوم لري، چې څوک ورسره مخالفت نسي کولای او ښه سپری یا بد سپری په همدغه هنداره کې لیدل کیږي.

څوک چي د یوه ملت حال مطالعه کوي او غواړي، چي معنوي او حقيقي څېره يې ځانته معلومه کړي، نو د هغه ملت په دود او دستور کي دي ژوره مطالعه پيل کړي.

په یوه ملت کي هغه کسان په نورو باندي ډېر تاثیر او نفوذ پیدا کولای سي، چي د قوم عادات، اخلاق، دودونه او رواجونه ورته ښه معلوم وي او له دغي لاري څخه د خلکو له روحياتو او نفسياتو سره ښه اشنا سوي دي.^(۱)

نو پدغه منظور مور هم تاسو ته د هلمند د لرغوني سيمي هغه مهم دودونه وړاندي کوو:

د کورنۍ جوړښت:

هلمنديان عموماً کورنۍ په نږدې تربرو کي تشکيلوي، يعنې د اکا زوی بايد لومړی د اکا لور و غواړي او که هغه نه وي، نو د عمه لور غواړي او د پلار په سلسله کي د ښځي غوښتل د کورنۍ پخوالی بولي، تردې را وروسته که د پلار په خوا کي ښځه ونه غواړي، نو د مور له خپلوانو څخه ښځه ټاکي او داسي بېرته هغه پلرنۍ اړيکه ټينگوي، چي مور او پلار بيا سره د اکا لور او زوی وي.

تردې چي راتېرسو، نو په دغه ترتيب سره نورو تربرو کي ښځه غواړي او ډېر لږ داسي پېښېږي، چي له بل قوم څخه ښځه و غواړي.

دا سلسله په هغو کورنيو کي پالل کيږي، چي اقتصادي وضعیت يې ښه وي او هلته چي فقر او مسکنت غلبه کړې وي، نو لږ د داسي

۱. پښتني دودونه، امخ

رسوماتو پیروي کیږي، د کورنۍ په جوړښت کې مور او پلار لوی غړي دي، مشر زوی د پلار اوږه او مشر ه لورد مور د لاس لکړه ده.

د کورنۍ غړي:

مور او پلار د کورنۍ مشران دي، پلار د دې مسئول دی، چې خرڅ برابر کړي، ستونزي وگالي او د کورنۍ لپاره ډوډۍ پیدا کړي، مور به د کور انتظام برابروي، ډوډۍ به پخوي، اولادونه به روزي. مشر زوی او مشر ه لور تر پلار او مور لاندې د کور مشران گڼل کیږي، مشر زوی له پلار سره یو ځای کار کوي او په عمومي ډول یې د پلرني کورنۍ سره تر هغه وخته اړیکه ټینګه وي، چې تر څو واده کوي، همدا ډول لورد مېړه تر کور پورې له پلار او مور سره اړیکه لري.

کلیوالي یا وطنوال خلک عموماً د اقتصادي شرایطو د کمزورۍ په وجه لویي کورنۍ نه سي تشکیلولای، دا سبب دی، چې نیکه او انا یا اکا، عمه، خاله او ماما یواځې د هغو کورنیو د غړو په شمېر کې داخلېږي، چې اقتصادي وضعیت یې ښه وي، یعنې ماږه وي.

د هلمندیانو کورونه:

وطنوال هلمندیان ډېر مختصر کورونه جوړوي، اکثره په خټینو او لرگینو کورونو کې ژوند کوي، چپری دروي او پرسریې نلان وراچوي، خو ماږه خلک یې په کلاوو کې اوسېږي، د دوي کورونه داسې جوړ سوي وي، چې په یوه برخه کې پخپله ژوند کوي، په بلي برخي کې حیوانات دروي او له بلي برخي څخه د تحویلخانې کار

اخلي، دا کورونه غولی (صحن) نه لري او که ځيني کورونه يې هم ولري، نو هغه پر کوډلو د کپړو دېوالونه راگرځوي، خو اوس مهال د گچ، سمینټ، ډبرو او سيخو کورونه په بناړ کي او څه هم په اطرافو کي رواج دي.

هغه اطاق يا خونه چي دوي ژوند پکښې کوي پر سر (چت) يو کولک لري، چي دود تروزي، او د خوني په يوه کونج کي بلوي يا يې د خوني په منځ کي نغری جوړ کړی وي، د خوني پر دېوال موږي ټکوهي پر هغه باندي د ضرورت وړ شيان لکه د غوړو من او داسي نور شيان څړوي.

ماره خلک په کلاوو کي اوسيدوي او هريو تر خپل وس پوري پخې او کلکي کلاوي جوړوي، کلاوي برجونه لري او دېوالونه يې خورا جگ وي، په منځ کي يې پر لوی غولي شاوخوا خوني راگرځېدلي وي، د کلاوو خوني په ضربې د او مو خښتو څخه جوړېږي، د کلاوو خلک يا په کلاوو کي دننه حيوانات دروي او يا د کلا د اړخ سره ځای ورته لري، خو په عمومي ډول د حيواناتو د درېدلو ځای د کلا بيت الخلا هم وي او دوي يې د (شاخونه) بولي، د اوسېدلو په خونه کي د (تنې) په نامه يو ځای جوړوي، چي پر هغه د کور ټولي کمبلي او نور شيان وږي او هغه ته کور هم وايي.

اوس مهال په لښکرگاه بناړ کي پاڅه تعميرونه زيات جوړېږي او خلک پکښې اوسيدوي، دا تعميرات په بنو و سائلو سمبال وي، د کور اطاقونه دننه په تعمير کي وي، ځيني خلکو په کور کي دننه آشپزخانه او حتی بيت الخلاوي هم جوړي کړي وي، د مېلمنو سرايچه جلا وي،

ځکه داسې کور په هلمند کې نسته، چې هر وخت مېلمه ونه لري او هلمندي ولس ډېر مېلمه پاله خلک دي.

د هلمنديانو کالي:

د وطنوالو بزگران چې ددې سیمې لوی اکثریت تشکیلوي، کالي یې عبارت له یوه کمیس، پرتوگ او لنگوتې څخه وي، کوسې هغه د کراستي څخه جوړ سوې لباس دی، چې هم په گرځېدلو کې پراوړو کېږي او هم د شپې د برستني کار ورکوي، ځیني بزگران سدری (واسکت) اغوندي او د کرباس پټووان پراوړو کوي، کمیس یې تر زنگنو لا تېروي، اوږده او لوی خلاص خولې لستونې لري، پرتگان یې ډېر چوڼ لري، پایڅې یې تر زنگنو څلور گوتې رالاندي وي او د پایڅو خولې یې ډېرې لويې وي، اکثرأ د کمیس د لمنې څوکه او د پایڅو خوله سره یوځای وي.

د بزگرانو بنځي اوږد تور کمیس اغوندي او پرتوگ یې د سره الوان وي، لور تور پورنی پر سر کوي او پر هغه سربېره یوه توره رینسکې څو وله پر سر پېچي چې لکه لنگوته داسې ایسي، سپین سري بنځي یې ملا هم په یوه بل ټوکر تړي، د کالو په جوړښت کې مهمه داده، چې کمیس او پرتوگ چې هر څومره ډېر چوڼ ولري، په هغه اندازه په زړه برابر کالي بلل کېږي، د بزگرانو نراو بنځي تر هغو بله جوړه کالي نه کوي، تر څو یې هغه مکنځی جوړه پر ځان نه وي توی سوې، دوي کالو ته د پینو په ایښوولو کې د رنگ توپیر ته اهمیت نه ورکوي، هلک چې واده وکړي او زوم سي، د هغه د کمیس غاړه او لستونې

(چکن کوي)، که د کمیس ټوکر تور وي، نو سپین خامک پر کوي او که ټوکر سپین وي، نو تور خامک پر کوي.

سدری عموماً له بناړ څخه رانیسي او ډېرې غوټې پر ټکوهي، همدا ډول انجلی چي ناوې سي، هغې ته خامکي کالي ورکوي او د کمیس پر ځگر سپیني روپی ټکوهي، د وطنوالو ماړه خلک سپین کالي اغوندي، پټووان پر اوږو کوي او موچني په پښو کوي، د لنگوټې سره خولی پر سر کوي او د سدری په سر بېره جېب کي ساعت یا مسواک اچوي، د خانانو خلکو بنځي هم تور کالي اغوندي، خو پورنی چي پر سر کوي هغه سپین وي، د پرپوتلو کالي یې ډېر مختصر وي، بزگران خلک په کوسي کي بیدیري او بنځي ټولي په یوه تلتک (برستن) کي د خپلو کوچنیانو سره پرپوزي.

د هلمندیانو خوراک:

د وطنوالو خلکو د طبقاتي اختلاف په وجه د دوي خوراکونه هم یو له بله توپیر سره لري، مثلاً بزگران عموماً جورینه ډوډی، غوړي او داسي نور څه خوري، په عمومي ډول د دوي خواړه په لاندي ډول دي:

کورت او غوړي:

دا غذا داسي تیاریري، چي کورت وزدويي، بیایې وایشوي، ډوډی په کاسه کي وره کړي، دا تاوده کورت پرتوی کړي، سر بېره سره کړي غوړي پرواچوي، دې ته (کله جوش) هم وايي، مسکینان خلک بې غوړو کورت خوري، د کلیوالو خلکو کورت او غوړي ډېر خوښ

وي، نو ځكه وايي: كورت دي وي غوري دي وي په غم او په سوټي دي وي.

نخري:

دا خواړه كليوال يا وطنوال خلك په هغه ورځ خوري چي كوچي وييلي كوي، نخري داسي پخيري، چي كوچي په غور او پوي، نو كوچي سره كړي او كله چي وييلي سوه، كوچي صاف كړي، نو د دېگ په تل كي د كوچو څخه د شلومبو او مستو غيري پاته سي، په هغو لاندو اوړه ولري، چي غواړي بڼه يې خوشمزه راولي نو څه نوي مستي هم په ولري بيا يې نو خوري.

خرپي:

د غوا يا مېړو د لنگون په وخت كي وطنوال خلك د شيدو څخه ډول. ډول خواړه جوړوي، چي يو يې خرپي دي، دا خواړه له شيدو او مستو څخه جوړيږي، خټه مستي په دكي كي واچوي، سربېره غوا پرولوشي د شيدو او مستو گډ شي ته خرپي وايي.

شيدې او غوري:

د غوا خټه شيدې وايښوي، سره كړي غوري ورسره گډ كړي، بيا ميده كړې ډوډي پرتوي كړي او خوري يې، دا نو شيدې او غوري بولي.

اوربه:

د تازه لنگي سوي غوا کندياتي شيدې اخلي او گوړه ورسره گډوي دې ته اوربه وايي.

لاندی:

د پسه يا د غوايي وچي کړي غوښي چي بنوروا ورڅخه جوړوي لاندی نوميرې او په ژمي خوړل کيږي، نور نو لپيری، د شلومبو شکنه او داسي نور د وطنوالو خلکو خواړه دي.

بنوروا (شوربا):

اوس مهال هلمنديان هم د نورو ولاياتو په څېر ځيني نور خواړه هم پخوي او خوري، لکه، پلو، غورمه، کباب، بينډی، بنوروا، منتو، سبزي جات او داسي نور...

د هلمنديانو واده:

مرکه:

يو ځوان ته بايد ښځه په لومړي سر کي د مور او پلار لخوا انتخاب سي او که هغه نه وي، نو نور خپلوان مشران يې ښځه ورته غواړي، د ولور تعين د زوم او ناوي د خپلوانو ترمنځ کيږي او د هغه درپيمه برخه بايد د دسمال په ورځ د ناوي پلار ته ورکړل سي، دلته د ناوي د کور له خوا هغو خلکو ته کالي ورکول کيږي، چي په دغه مرکه کي گډون لري، د ولور دوه نور ثلثه چي کله د زوم له خوا تاديه سي، نو زوم په

خلاصه پښه د خسر کره ورتلای سي، یوشی چي په هلمند کي رواج لري، هغه باپړی دی، دا هغه مبلغ پیسې دي، چي د ټاکل سوي مهريا ولور څخه ماسپوایي د انجلی پلار د خپلي خوراکې په نامه غوښتونکی سي.

اکثره وگړي د ولور د دوهم او درېیم قسط په وخت کي ودریږي او طاقت یې نه لري چي ټول ورسوي، دا نو هغه مرحله ده، چي کلونه نیسي او ځیني. ځیني بیخي له بنځي څخه محروم کیږي، د بزگرانو پیش خوري چي د دوي د غلامی او بند سبب گرځي په دغه وخت کي منځته راځي.

هلمندي ولس کي د پښه خلاص او بازو اصطلاح ډېره کاریږي، دا په دې معنی ده، چي کله زوم د ولور پیسې ژرنسي ادا کولای نو د زوم قریبان د ناوي پر دوستانو مرکه سي او د ناوي په کور کي د زوم او ناوي د گډ ژوند پر پیل سره راضي سي، خو تر واده او ولور ادا کولو پوري ناوي د زوم کور ته د ورتلو اجازه نه لري، یواځي زوم اجازه لري، چي د ناوي کور ته ولاړ سي.

واده:

په هلمند کي د ښار او کلیو د خلکو رسوم هم څه نا څه توپیر کوي، مور د لته لومړی کلیوالي واده او وروسته ښاري واده تر بحث لاندې نیسو.

کلیوالي واده:

په کلیو کې تر هغه وروسته چې خسر ته ټول ولور تادیه سي، نو زوم تر واده دمخه د ناوي کره ځي او شپه د ناوي سره تېروي، دې ته ولسي خلک (بازی یا پښه خلاص) وايي، کله چې زوم بازيو ته ځي، نو خلک له ځان سره بيایي په دغه شپه هم خرڅ په زوم پوري اړه لري، زوم چې د بازيو په اوله شپه هر څومره ډېر خلک پخپل مصرف د خسر پر کور مېلمانې کړي دوي يې سر لوړی بولي.

له هغه وروسته د واده په شپه د زوم ټول خپلوان، د کلي مشران او ملا او د هغوي بنځي د ناوي کره ورځي او دا شپه چې د ناوي کره تېره کړي، نو ناوي سهار د زوم کور ته راولي، د واده په شپه بنځي د ناوي سره او نارینه د خسر سره ناست وي.

په دې مجلس کې د محکو خاوندان په کوټه کې لوړيو ځای ناست وي د ناوي او زوم د کلیو ملایان د هغو خبرو ته غور نیسي یا پخپله د کتابو خبري کوي، د کلي مزدوران او بزگران په مجلس سره اخته وي، زوم چې د هر څومره کښتي طبقې وي د واده په شپه د خانانو خلکو په منځ کې پر تخت کښني، همدا ډول بنځي د ناوي په کور کې پر ناوي راگرځېدلي وي، ناوي پر تخ ناسته او په پورونو کې پېچلې وي، څوک دريې وهي، څوک مجلس کوي، خو د مورا (د ملا ماینه) ځای د ناوي د تخت تر څنګ وي، د دريو دربی، د بنځو غالمغال او د کوچنیانو کې کچو یوه لویه ولوله جوړه کړې وي، چې آوازي يې کله کله ډېر لیري څنځه اورېدل کېږي.

د واده په شپه عموماً شوربا (بنوروا) او د غنمو ډوډۍ خوري، غوښي د پسه يا غوايي پخوي، د لوی مجلس په منځ کي يوې خوا ته د کمبلو ستر خانونه او بلي خوا ته بيخي هيڅ شی نه هواروي، چي ډوډۍ خلکو ته ووېشي، د مړو خلکو په وډو کي خانانو او ملايانو ته د ډوډۍ سره وريجي هم ورکول کيږي.

د ډوډۍ وروسته د ناوي سره چي زوم يو ځای کيږي هغه خاص مراسم لري، اکثراً چي د بازيو په شپه د ناوي سره نه وي يو ځای سوی، نو د واده په ماښام د خسر په کور کي د ناوي سره يو ځای کيږي.

هغه وخت چي د زوم د لاس پر پولو په لوبني کي خپلوان او دوستان سيالداري^(۱) پر ځای کړي، نو زوم د نارينه ووله مجلس څخه د ناوي کور ته وروستل سي او هلته تر آينه مصحف وروسته په خاصه خونه کي پرېوزي، سهار چي د ناوي څخه راولاړيږي، بايد د هغې په پلو پوري يو څو پيسې ورغوته کړي.

سهار چي لمر راوخيږي د ناوي کلنگ (د زوم او ناوي د کور نوي کالي) راباسي او پر بودگانو باندي يې تړي، ناوې له کور څخه راباسي او دلته زوم ته په نښان هگۍ يا بل شي اړيږي، زوم بايد هغه وولي او که نه تر خسر خپلو پوري يې سر کښته کيږي.

دا مهال د سيالدارۍ پيسو څخه ملا ته يو څه ورکړي، بيا ناوې او زوم پر يوه آس يا اوښ زوم تر مخه او ناوې تر شا سپره سي، دا وخت ښځي په دريو کي دا بدله وايي:

۱. سيالداري هغه رسم دی، چي کله زوم د واده په شپه په يو لوبني کي تر ډوډۍ وروسته لاس پرېمنځي نو د هغه لوبني څخه اوبه توی کړي او بيا يې ميدان ته راوړي، دلته خپلوان هريو، يو څو پيسې پکښې اچوي او په دې پيسو ناوې د خپلوانو څخه هريوه ته يو يو شي جوړوي.

زموږ واده پر گر مسپل دی
 ناوې ژر ژر جوړوي نه
 راسره د سپرو سويل دی
 د کور سره گوره نړی پري
 ناوکی مو ځني بوتله
 اوس به څوک ورولا پري
 په دې وخت کي چي زوم خسر ته ور تېر سي او لاس يې ورمچوي،
 نو بنځي دا وايي:

د سهار چرگو کل کل کی
 زما جان دغه دی راغی
 پر خسر يې توکل کی
 ناوې چي د آس خواته راتېروي نو هغه د مور په غاړه کي لاس ور
 واچوي، بنځي په دريو کي دا مسری واخلي:

لور او مور سره ولاړي
 دلور او بنکي يې را توی سوې
 ددې مور پر گربوان باندي

کله چي ناوې د مور څخه را خلاصه سي او آس ته خيژي خلک
 پتوان ونيسي او په دريو کي دا بدله ويل کيږي:

لپورو ونیسئ لنگیه
 دلایي نـاوي رابـاسو
 مخ یې لمر شایي سپوږمیه

ناوي چي پراس سپره کړي او زوم هم ورسره سپور سو، نو دا
 وروستی مسری پسې ووايي:

لمر راوخوت اوره سره سوه
 که ورا بانې زما د جان وه
 د برېښنا په دود یې تله سوه

د ناوي د تگ په وخت کي د پلرگنی له خوا یو دسمال ناوي ته
 ورکول کیږي، چي دالاندي شيان یې په کونجو پوري غوټه وي:
 یوه دانه ستن: د ناوي د کارنده توب په شگون
 یو غټی مسري: د ناوي د خوږوالي او شیرینی په شگون
 درې دانې غنم: د ناوي مړتوب او رزق مینی په شگون
 یو غټی سرپ: د ناوي د دروندوالي په شگون
 یوه دانه وشکه: د ناوي د نورو په نظر کي د محبوبیت په شگون
 اووه دانې لونگ: د ناوي د خوشبویه په شگون
 یوه دانه د پسه پچه: د ناوي د مالداره کېدو په شگون

ناوي چي د زوم کورته ورسې، نو د هغه عام دود په حکم چي د ډپر
 پنخوا خنخه د هیواد په ټولو مناطقو کي یو عام شکل لري، نغري یا
 تنور ته وروستل کیږي، په درېیمه ورځ ناوي جوال یا کندو یا د اوږو
 بسانک ته ولاړه وي، کله چي ناوي ډوډی پنخه کړي، نو ماږه خلک

غږي (غورپه ډوډۍ) او مسکينان وچه ډوډۍ يا د جوارو سورسک په کلي وېشي او خوشحالي کوي.^(۱)

بنياري واده:

د کوزدې خبري اتري په هلمنديانو کي زياتره د هلک د مور او پلار لخوا شروع کيږي او که د هلک مور او پلار نه وي ژوندي، نو د هغه د کورنۍ د نورو مشرانو لخوا تر بحث لاندي نيول کيږي.

د کوزدې لپاره په عمومي ډول وارد واره د مرکې په نامه خو بنځي له کوره وځي، پر شا وخوا او نږدې کورو کي گرځي، په کورو کي چي پېغله يا پېغلي پکښې وي گوري، د يوه کوره بل کور ته ورځي، خو په هر کور کي چي يې خپله مطلوبه پيدا کړه، يعنې د کور پېغله چي يې خوبه سوه د ځانه سره يې وټاکي، په سبا يا خو ورځي وروسته په دې شرط که د انجلۍ کورنۍ هم راضي وه او دوي يې خوښ وه، بيا هغه بنځي چي دمخه ورغلي وې، خو بنځي نوري هم ورسره ملگري سي او د انجلۍ کره ورسې، دا ورتگ د مرکې په ډول نه وي، بلکې فقط د انجلۍ د کړو وړو، قد، قوارې، خوی او اخلاق د کتنې لپاره وي، خو يې ورنکاره کړي او په پخو سترگو يې وويني.

په سبا د هلک د کورنۍ لخوا دوه يا درې تنه د انجلۍ کور ته ورځي، د انجلۍ د پلار يا د هغې د يو بل مشر سره د دوستۍ خبري کوي، که د انجلۍ د کورنۍ غړو سل په سله کي رضایت بنکاره کړ، نو د هلک خپلوان بلي ورځي ته راغواړي، دوي په دغه اونۍ کي بېرته د

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۹۳ مخ

انجلی، کورته ورځي، یو شمېر د هلک د کورنۍ لخوا او یو شمېر د انجلی د خپلوانو څخه د انجلی کورته ځي، هلته وروسته د چای تر چنبلو نکاح تړل کیږي او تر نکاح وروسته د مجلس هر غړي ته یوه جوړه کالي او د شریني یو - یو دسمال چي یو څه چاکلېټه او خواړه پکښې وي ورکول کیږي، د زوم د کور لپاره په یوه لوی پتنوس کي چي خواړه پکښې وي، مجلس ته راوړل کیږي، د مجلس په خلکو چي شیریني ووبشل سي، د پتنوس شیریني په یوه دسمال کي د زوم د کور او کهول لپاره تړل کیږي، هغه کورنۍ چي اقتصادي حالت یې سم وي، د نوي زوم لپاره په یو پتنوس کي کالي او نور سامان هم ورکوي، په دغه حال کي د زوم او ناوي د کورني د مشرانو ترمنځ ولور هم ټاکل کیږي.

دسمال چي د انجلی د کور څخه د زوم کور ته راوړي، پرلاري به د زوم د کوچني ورور یا دیوه بل کشر پر اوږه وهل کیږي، هغه به پرلاري په مخ او نور به تر شا پسې روان وي، چي کور ته دسمال راوړي، د دسمال په لیدلو سره د کور بڼځي د دریو په وهلو شروع کوي.

د دسمال له راوړلو سره نو د زوم او ناوي د کورنیو ترمنځ ځیني رسومات اجراء کیږي، لکه د زوم د کورنۍ لخوا ناوي ته او د ناوي د کورنۍ لخوا زوم ته ډوډی وراستول، ډول - ډول کالي یو بل ته استوي، په هلمند کي دغه وخت چي ناوي لاد پلار په کور کي وي، تر هغه چي واده کیږي، نو زوم ته گنډونه^(۱) وراستوي او ځیني کورنۍ د واده وروسته تر هغه چي د ناوي مور ژوندی وي، خپل زومانو ته

۱. گنډیا غاړه هغه خامکي کالي دي، چي پر څگری په ورېښمو کار سوی وي، په نورو ولایاتو کي کندهاری غاړه بلل کیږي

گنډونه او کالي وراستوي او دغسي په روژه کي د ناوي او زوم له کورونو څخه یو بل ته روژه مات استوي، د ډول-ډول مېوو لېږل او داسي نور، خود یادولو وړ ده، چي دا دودونه چي هر څومره ډېر اجراء کيږي، داد کورنيو په اقتصادي وضعي پوري اړه لري او الزامي جنبه نه لري.

د هغه څخه وروسته د واده لپاره تیاری شروع کيږي، د واده د ورځي او شپې تر ټاکلو وروسته یوه شپه مخکي له واده څخه د زوم د کورنۍ غړي سره له زوم، د ناوي کور ته په داسي حال کي ورځي، چي د ماښام ډوډۍ خوړل سوې وي، دې شپې ته د نکريزو شپه وايي.

نکريزي د زوم د کور له خوا په یو پتنوس کي وړل کيږي، د نکريزو پر پتنوس د بنایست لپاره ډول-ډول گلان او شمان پکښې لگوي، پداسي حال کي، بنځي او انجونې ډول-ډول سندري او بدلي وايي.

په لومړي سر کي زوم او نور نارینه د انجلۍ د کور په مېلمستون کي کښيښي، د مېلمنو لپاره ډول-ډول، وچي او لنډې مېوې د چای سره پر ستر خان پرتې وي، یو څه وخت وروسته د کور له داخل څخه د زوم کشر اخبنيان راځي او زوم د کور داخل ته بيايي.

کله چي زوم کور ته داخل کيږي، نو دلته د انجونو لخوا بدلي ويل کيږي او دريې ټکول کيږي، د زوم او ناوي لپاره په یو مخصوص ځای کي، کوچ او یا هم نالی ایښوول سوې وي، زوم او ناوې څنگ پر څنگ سره کښېښوي، د دوي پر شا وخوا نوري بنځي، لکه د زوم خویندي، د زوم د اکا بنځي، د ماما بنځي، عمه گاني، خاله گاني او نور خپلواني بنځي سره د ناوي له خپلوانو سره راټولي سوي وي.

د زوم او ناوي لاسونه دلته په نکريزو ورسره کوي، تر هغه وروسته د مجلس ټولي بنځي او ماشومان له هغه پتنوس څخه چې د زوم له کوره د ناوي کورته راوړل سوی دی، نکريزي اخلي او خپل لاسونه په سره کوي، دا محفل تر ډېره دوام کوي او بيا چې بڼه ناوخته سو، بيا نو زوم او د کورنۍ غړي يې خپل کورته ځي.

ددې شپې په سهار چې د واده ورځ ده، د ډوډۍ تياری شروع کيږي، که واده د غرمې لخوا وي، نو مېلمانه معمولاً پريوولسو (۱۱) بجو راغونډتل کيږي او که د شپې لخوا وي، معمولاً د ماښام تر لمانځه وروسته د مېلمنو ډوډۍ شروع کيږي.

اوس مهال که په ښار کې ودونه کيږي او که په ولسواليو کې، تر ډېره حده د زوم د کورنۍ لخوا کونښن کيږي، چې بڼه خواږه، لکه، غوښي، وريجي، سلاته، کوک، پيپسي او داسې نور شيان د واده په شپه او يا د واده په غرمه مېلمنو ته ورکړي، په لښکرگاه ښار کې اوسمهال دوه، درې د واده والونونه جوړ سوي دي، هغه خلک چې اقتصادي وضع يې څه ناڅه جوړه وي، په هغو هوټلونو کې خپل ودونه نيسي.

د واده د شپې د ډوډۍ وروسته يو څه خلک کورونو ته ځي، د زوم خپلوان نارينه په کوټه او يا دباندې ځای ورته جوړ سوی وي، ناست وي، په کور کې دننه د بنځو د بدلونو ډغونه تر ډېرو ليرو سيمو او رېډل کيږي، پدې ترڅ کې زوم کورته دننه راوستل کيږي او د آينه مسپ (آينه مصحف) په نامه مراسم اجراء کيږي.

په کور کي دننه د زوم او ناوي خپلوان (بښي) ناستي وي، پدې وخت کي زوم هم راوغوښتل سي او ددې په څنگه کي، چي مخصوص د ناوي او زوم لپاره جوړ سوی دی، کښنول کيږي.

لومړی د کور د يوې غړي لخوا قرآن کریم ورته پرانيږي، زوم او ناوي دواړه پکښې گوري او يو څه ځني لولي، پدغه وخت کي د ناوي مخ لڅ وي او پلويې له مخ څخه پورته وي، خو سترگي يې بيا هم پټي وي، په قرآن کریم پسې زوم او ناوي په هنداره کي سره گوري.

په پرمختللو کورنيو کي دا رواج دی، چي د واده د شپې لپاره کيک جوړيږي، چي وروسته يې د زوم او ناوي په لاس په يو چاقو پر منځ ماتيږي او وروسته يې زوم د ناوي او ناوي يې د زوم په خوله ورکوي. دلته مالیده هم جوړه سوې وي، چي له کيک سره ټولو بښو ته ور وېشل کيږي، د واده د شپې رسومات تر همدغه ځايه پوري وي، وروسته نو هر څوک آزاد او اختياريې خپل وي، ناوي او زوم په خپله خونه کي سره يواځي کيږي، خو په ولسواليو کي رسومات بل ډول دي، ډېر وخت زوم د واده په لومړۍ شپه د باندي له خپلوانو سره وي او حتا هلته د باندي بيديږي.

د واده تر شپې وروسته د واده پردرېيمه ورځ چي د تخت جمی (تخت ټولوني) ورځ ده، د زوم خپلواني بښي د زوم کور ته تشریف راوړي، هلته د ناوي د کور لخوا چي څه سامان راوړل سوی وي، ټولو ته ښکاره کيږي، پدې سامان کي د زوم د نږدو خپلوانو لپاره کالي او نور سامان آلات ايښوول سوي وي، چي وروسته ټولو ته د تحفي په شکل ورکول کيږي.

د واده د ورځې په لسمه یا پنځلسمه د زوم خپلواني بڼځي د زوم کور ته ورځي، ترڅو نوې ناوې د کور کارت ته له تخته رااولاړه کړي، پدې وخت کې ناوې نغري یا تنور او یا آشپزخانې ته وروستل کېږي او هلته یوه څه په پخوي.

په دې پسې ناوې د خپل خسر گڼی پر نر او بڼځو، لوی او کوچني د خسر څخه نیولې بیا د کور تر دوه کلن هلک او انجلی پوري نومونه ایږدي او د خسر گڼی لخوا پر ناوې نوم ایښوول کېږي او بیا یې ټوله پدې نامه بولي.

له واده څخه چې څو ورځې تېري سي، نو د زوم خوا بڼې خپل زوم او لور په مېلمستیا راغواړي، د هغې څخه نو د مېلمستیا وولړې پیل کېږي او هر نږدې خپلوان زوم او ناوې خپل کور ته د مېلمستیا لپاره راغواړي.

د کوچیانو واده:

په عمومي صورت کوچیان یوه بڼادي لري، چې هغه عبارت له واده څخه ده، نوري هغه بڼادي لکه په وطنوالو کې چې رواج دي، په دوي کې چنداني نسته.

کوچیان عموماً په هغه موسم کې ودونه کوي، چې د وړيو پیسې واخلي او دا واده پر یخه محکه کېږي، په واده کې د دوي او کلیوالو چنداني توپیر نسته هلک چې ځوان سي، بڼځه د مور او پلار له خوا ورته انتخاب کېږي، په واده کې ورسره وي، ډوډی په بڼانکو^(۱) کې

۱. بڼانک هغه لویه کاسه ده، چې له لرگي څخه جوړه سوې وي

خوري تر اوو شپو پوري زوم او ناوې د کار څخه استراحت لري، خود دوي ملاقات يواځي د شپې له خوا سره کيږي، د پېغلي ولور په وطني ډول د (واج) په ترتيب تاديه کيږي.^(۱)

جرگه او مرکه:

جرگه او مرکه په افغاني دودونو او عنعنو کي ډېر ارزښت، لوړ ځای او لرغونې تاريخ لري، د څېړنو له مخي لرغونو آريايانو هم دا ډول دود درلود، چي له نيکه مرغه تر اوسه په افغاني ټولنه کي ترسترگو کيږي.

په هلمند کي چي کله هلمندي ولس د لويو ستونزو سره مخامخ سي، نو د همدغو جرگو له مخي يې حلوي، جرگه په هلمند کي ډېر ارزښت لري، د جرگې پرېکړه د قانون حکم لري، هر کله که يو جانب د جرگې له پرېکړي سر وغړاوه، هغه کس پر بلل کيږي او لازمه سزا هم ورکول کيږي.

په هلمند کي اکثراً سيمه ييزي جرگې کيږي، چي هغه د خاصو مشرانو له خوا جوړيږي او همدا مشران يې پرېکړه هم کوي، چي دا وړو جانبو ته يې پرېکړي د منلو وړ دي.

د مرکې د غړيو د شمېرې په اړه بايد ووايو، چي د غړيو شمېر يې له پنځو څخه تر لسو تنو ته رسيږي او دوي ډېر وختونه د کورنيو شخړو او خپل منځي اختلافاتو د له منځه وړلو او يا له يو تن څخه بل تن ته د

۱. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۱۳ مخ

خوړ او لوړ د غوښتلو لپاره هلته ورځي، چي دا هم د جرگې يو ډول دی.

پدې اړه خوشحال بابا وايي:

که خبروي د جرگې په برکت
بې جرگې نه به هيڅ کار په لاس وانخلي

مېلمه پالنه:

مېلمه پالنه په هلمندي دود کي يو غوره دستور دی، چي د سخاوت يوه ښه بېلگه شمېرل کيږي، هلمنديان مېلمه ته د هر کلي لپاره ډېري ښکلي او خوږې کلمې لري، لکه مېلمه ته د هر کلي په وخت کي وايي، (خدای دي راوله) او په ځواب کي بايد داسي ورته وويل سي، (خدای دي مي په ښه درولي او يا خدای دي ښه درولي).

هلمندي ولس مېلمه په ورين تندي مني او ډېر عزت يې کوي او په ځانگړې توگه د مسافرو، بېوزلو او محرومو کسانو سره له هر ډول مرستي څخه درېغ نه کوي.

د هلمنديانو کوټې (جرې)، ډېرې او جوماتونه د مېلمنو ځانگړي مرکزونه دي، چي له خپل توان سره سم يې پالنه په ورين تندي ترسره کوي او که مېلمه د کومي ورپېښي ستونزي له امله ورته پناه راوړي، نو د سر په بيه يې ساتنه او پالنه ترسره کوي او د بېرته تلو په وخت کي ورسره د خطر په ځايونو کي ملگرتيا هم کوي، چي بدرگه ورته وايي، ترڅو چي دده له سيمي څخه په سلامتۍ تېر سي.

ننواتي:

ننواتي د هلمنديانو يو منلی دود دی، چي د يوې گناه د بخښلو لپاره د جانب مقابل لوري کور ته ورتللو ته وايي، کله چي د دوه قبيلو او يا کورنيو تر منځ يوه شخړه پېښه سي، نو ددې شخړې د پای ته رسېدو او له منځه وړلو په خاطر د مقابل لوري عذر کوي او عفو غواړي، چي دا عذر په دې لاندې بڼو تر سره کيږي.

لومړی: دا چي ميا، ملا او سپين ږيري د مقابل لوري کور ته د عذر لپاره استوي، ترڅو يې عذر ومنل سي.

دوهمه: دا چي بنځمني (تور سري) يې کور ته استوي او پسونه يې د کور په دروازه کي حلاولي.

درېيمه: دا چي پنځپله مجرم د جانب مقابل کور ته ورسې او بخښنه ورڅخه وغواړي او د راتلونکي بدی د ختمېدلو هيله وکړي.

ننواتي په هلمند کي د بديو د له منځه وړلو تر ټولو ستره او اغېزمنه وسيله ده او کله چي ننواتي صورت ونيسي، ضروري خبره ده، چي مقابل لوری به يې مني او که چيري يې ونه مني، نو ټول خلک پرې بد وايي او ډېر شمېر دوستان يې د همدې بدی په تر سره کولو کي مرسته ورسره نه کوي او په تېره بيا چي د بنځمنو ننواتي رد کړي.

د مسافرت دودونه:

هلمندي وگړي د سفر تر پيل مخکي، يو ډول دود لري، چي د سفر او مسافرت پر وخت تر قرآن کریم ځان باسي، دا دود په داسي ترتيب کيږي، چي قرآن مجيد په څادر کي اړېدي او څادر د دوو تنو له خوا

چي يو د شمال خواته او بل د جنوب خواته ولاړ وي، قرآن کریم چي په خادر کي پروت وي، مسافريي په دواړو لاسو نيسي او درې حلي يې موچوي، په سترگو پوري يې موږي او لاندي تر تېريږي، چي تر تېر سي، له هغې خوا بيا مخ پر راوگرځوي او بيا يې موچ کړي، چي دغه عمل درې ځله تکرار سي، نو له کوره وځي.

مسافر چي له کور څخه ووځي او د خپل کور تر دروازي پښه واپروي، سمدستي يې کور والا تر دروازي دباندې اوبه ورسپي پاشي، دا ددې لپاره کوي، چي اوبه د پښتنو مېرمنو په نظر رڼا ده، نو د رڼا په خيال اوبه پسې پاشي.

د مړيني دودونه:

په هلمند کي مړي ته يا په خپل کور او يا په مسجد کي د ملا صاحب له خوا غسل ورکول کيږي، د مړي د تجهيز او تکفين څخه وروسته، مړي يو ځل کور ته دننه وروړي، چي نږدې خپلوان يې وويني، نو جنازه دننه کور ته د محرمو اقرباوو پر اوږو وروړي، د کور بڼځي پر راټولي سي، مخ يې په کفن کي وربنکاره کړي، دلته د ټولي کورنۍ غلبلي او نارې ولاړيږي، سمد م د قيامت ورځ وي، اوبنکي پرې توی کړي، پدې وخت کي ځيني خلک په هديره کي د قبر په کښلو لگيا وي، مړي چي هديرې ته د کور او کلي د خلکو او نورو دوستان په گډون راوړل سي، بس سمدستي د جنازې لمونځ شروع کوي، د لمانځه وروسته يو مقدار پيسې چي د اسقاط په نامه ياديږي، پر خلکو يې گرځوي، د پيسو ورکوونکي د پيسو اخیستونکي ته وايي، چي دا پيسي دي قبولي دي، نوموړي وايي، هو قبولي مي دي، خو

واره پرتهولو دا پیسې گرځي، ترڅو چي یې حساب پوره سي، له هغه وروسته مړی له چارپايي څخه پورته او قبر ته یې کښته کوي، چي ښځ سو او خاوري یې پر راوړولې، نو د ملايانو له خوا دعای ورتنه کیږي او د هغه څخه پس گلپون کوونکي له هدیرې څخه کورونو ته ځي.

په وطنوالو کي ترتهولو غمجن هغه مړی دی، چي کورنۍ په نړیږي په ترتیب سره د ځوانانو مرگ د زړه زخم پرېږدي، د زړو او لوږدلو خلکو مرگ د (خداي دي ښه ورسره وکړي) په جمله خلاصیږي.

په هر کور کي چي تر (مړاني) وروسته کوم څوک مړ سي په هغه پسې خیرات کیږي او هغه عبارت د هغي (سري) څخه دی چي پسه یا غویی باید حلال سي، کله چي مړی هدیرې ته واخیستل سي د غوښو تر دېگو اور لاندې سي او خلک چي له هدیرې څخه راوگرځي باید ټوله د هغو غوښو ښوروا و خوري چي د مړه د سر په صدقه پخه سوې وي، له دغو غوښو سره (څپتي) هم خلکو ته ورکوي.

دلته اکثره خلک د ښځي فاتحه نه اخلي او په عمومي صورت د هغه چا فاتحه رواج نه لري، چي عمر یې تر (۱۵) کاله لږ وي، د فاتحې مراسم خورا ډېر په دروندوالي پر ځای کیږي، ملايان، کلیوال او شاوخوا نږدې او لیري دوستان باید دوې یا درې ورځي د هغه چا سره غم شریکي وکړي چي په کور کي یې مړی سوی وي.

دا غم شریکي عبارت له دې څخه ده، چي د کورد خاوند سره یو ځای اوسي او د هغه ډوډۍ خوري، مړی لویه اقتصادي واقعه ده او که څوک دا مراسم پر ځای نه کړي نو وایي چي های. های یوه زردکه وه په محککه یې چنخ کړه.

په اوومه یا څلورېنټمه ورځ که مړی شتمن وي، په مړي پسې (ختمه) پوخ خيرات کيږي، طالبان او ملايان رابلل کيږي، کله چې ختمونه وسي، نو وروسته تر هغه د ډوډۍ ترتيبات نيول کيږي، که ختمه پراخه وي، نو ټولو بېوزلو او خوارانو ته هم په ماږه نس ډوډۍ ورکوي. د مړي کورنۍ ته وروسته تر فاتحود خپلوانو او اقرباوو لخوا دعوتونه ورکول کيږي، که د مړي خپلوان ډېروي، نو مېلمستياوي هم ډېري وي او که لږ وي، نو مېلمستياوي هم لږي وي، خو داسي هم وي، چې ټوله مياشت په دغه قسم مېلمستياوو تېروي. همدارنگه پر کوچيانو لوی غم د کورنۍ د ځوان غړي مرگ دی، د مرگ غم کوچيانو ته لويه حادثه ده، مخصوصاً چې د کورنۍ د کار غړی يې له لاسه ورکړی وي، دوي خپل مړی پر هغه ځای بنځوي چيري چې يې مېنه کړې وي، د مړي په کفن کي بندوبست نه لري، د هر ډول ټوکر څخه چې کفن ورکړي هغه درست دی.

ميراث:

په کليوالي ژوند کي د لويو شخړو او حوادثو منبع د ميراث وېش ده، اکثره وختونه چې بروز کوي د هغو علت ميراث دی، سپری چې مړ سي، دده ميراث د وروسته پاته کلو (زوی، لور، ماينه او نورو تربرو) ته رسيږي، که زوی ځوان وي، نو ميراث په هغه پوري تعلق نيسي (دا وجه ده، چې کليوال خلک په اولاد کي تر لور زوی ته ترجيح ورکوي)، لور چې د زوی نيمايي حق لري ډېر کم ورکول کيږي او د ماينې په حق کي نو د کونډي موضوع منځته راځي او تربرونه کونښن کوي، چې پر کونډه نکاح وټري، تر څو ميراث بلي کورنۍ ته نقل نه سي.

د مړیني په وخت د وصیت کول یو اړین امر دی، چې د مړه په ټول پټ او بڼکاره خپلوان خبر سي او د (وصي) ټاکل هم د غومره ضروري کار دی، هر څوک چې وصي سي، د میراث ساتونکی هغه بلل کیږي، د یتیمانو او کونډي ساتنه هم د هغه پر غاړه ده، خو اکثراً یا وصي پخپله کونډه کوي یا چې تر اختیار یې وتلې وي باید کونډه نورو تربرو ته خوشي کړي، خو هغه نکاح پر وټې.

ناجوړي او علاج:

دلته په وطنوالو کې ټوله ناجوړي پخپل تصنیف کې تر دوو نومو لاندې کیږي، چې هغه ژړی او باد دی، د نو وتل، ټوخ او نور داسي امراض دي چې وطنوال خلک په اخته کیږي. ځوانان اکثراً یا په ژړي (ملاریا) یا ټوخ (سیل) اخته کیږي، یا ځیني خلک د باد (روماتیزم) څخه شکایت لري، خو باد دوه ډوله دی، یو مړ باد او بل ژوندي باد، مړ باد هغه دی، کله اوږه، کله زنگون، څنگل یا ټوله بدن او بندونه درد کوي او ژوندي باد هغه مرض دی، چې اکثراً پر پزه کښېني او د یو لوی زخم په شکل راپورته کیږي، خو پزه گرده و خوري.

د نس درد مخصوصاً چې (کرینک ملاریا) غلبه وکړي، نو دوي وایي، چې (نو) مي وتلی دی، باقي نوري ناجوړي ټول د اثر^(۱) څخه بولي، بل نو د سپي ډارل یا د مار چپچل او داسي نوري ناروغۍ چې

۱. اثر) یوه کلیوالي اصطلاح ده، کلیوال خلک داسي نابله ناجوړي ټوله د پریانانو څخه بولي

کلیوال خلک په اخته سي، پخپل کلیوالي ترتیب د هغو سره مجادله کوي.

د ناروغ معالجه په کلي کي يا په وحشي دښتي بوټو يا زيارتو او يا خاصو ټوټکو کيږي، (ترخه) يو وحشي دښتي بوټی دی، چي د هغه تخم ډېر تريخ خوند لري، د نس د درد لپاره دغه تخم په اوبو کي خيشتوي او ماښام يې ستور و ته ايردي او سهار يې اوبه تريو ټوکره صافي کوي، دغه ترخي اوبه نو درې ورځي په نهاره چښي، د ژړي لپاره پر زيارتو هم گرځي او ځيني خاص خلک ژړی پرې کوي، ژړی په ژړپياز هم پرې کيږي.

د لښکرگاه پر شمالي سرد (ولي کرم. لېوني کرم) زيارت دی، چي خورده يې پرهېزه لري، نور نو د ټولو زيارتونو خورده چي ناجور يې خوري بايد تر ټولو دمخه له مالگي څخه پرهېزه وکړي، په ژوندي باد کي د زيارتو خورده څلوېښت ورځي پرهېزه لري، د هلمند په شمالي برخه کي خلک خپل ناروغان دغو زيارتونو ته ورولي:

خواجه خالد بابا، ملا سکندر نيکه، ملا جانو نيکه، خواجه روښنايي اخندزاده صاحب، کشمش خان، سيد شېر بابا، سير مير قند شاه آغا، خواجه غيب بابا، امام يحيی صاحب، سيد گلزار شاه آغا او داسي نور.

د هلمند په جنوبي برخه کي لاندي زيارتونه مشهور دي:
جیلدگ بابا، ملا کبلی صاحب، امير بلند آغا، مير سالم بابا، خواجه ماش بابا، فقير سرتور بابا، صالح جان آغا، شېخ حسن نيکه او داسي نور.

د هلمند په منځنۍ برخه کې د سید تاج دار آغا، سید سیاه پوش آغا او میر داود په ګرځک کې مشهور زیارتونه دي، چې په زنانه امراضو مبتلا بڼځي هلته وروستل کېږي، د مړه باد لپاره په سنگین کې د (ګرماب - ګرماو - ګرم آب) چینې ته هم خلک ځي او هلته لمبیري، دا یې نسبتاً سمه معالجه ده.

د کوچنیانو ناروغی په عمومي صورت د (اثر) څخه بولي، دوي وایي چې د بلاوو کوچنیان ډېر خوبن دي، هغوي چې کوچني ته وګوري، نو نا جوړي ورپېښېږي، بل دا چې کوچنی سترګه اخلي د هر چا تر نظر چې بڼه وایسي نو کوچنی ناروغه سي، نو د دې ناروغۍ لپاره ټوټکه په کوي، دوي د هغه سرې پرتوګانې اخلي او بیا چې کوچنی ناروغه سي، نو ورته دود یې کړي، په یخ کې چې کوچني ته زکام پېښ سي او پزه یې بنده سي، نو پلار یې باید یوه وڅکه له بل ځایه څخه غلا کړي او هغه چې کورته راوړي نو د کوچني پر پزه یې ومنلوي.

کوچیان خلک ژړی (ملاریا) بیخي نه پېژني او د دوي لويي نا جوړی لویه تبه (محرقه) او ټوخ (سینه بغل) دی، د دې ناروغیو سره د غرو په بوټو او تخمو تداوي کوي، ډېر لږ ټوټکې او تاویزات کوي. په تبه کې نا جوړه په پوست کې اچوي، کله چې د تازه پسه یا وزګرې پوست وګاږي په هغه کې میډه لوانده وپاشي او د نا جوړه څخه کالي وکارې، دا پوست پر را وییچي، تردې وروسته کله کله داسي پېښېږي، چې د ناروغه بدن لکه ټنګي داسي دانې پورته کړي، دوي هغه دانو ته پوست دانې وایي، په اکثر مواردو کې چې د نس ناروغۍ ورپېښي سي، ویلي کړي غوړي چڼي.

خو اوس مهال په لښکرگاه ښار او لیري پرتو سیمو کې ډاکټران او طبيبان پیدا سوي دي، ترډېره حده د ناروغانو تدابي کيږي او د معالجه لپاره درمل ورکوي، په ولسواليو کې هم همدا شان ډاکټران يا نرسان کار کوي، د کومي کورنۍ چې اقتصادي وضع جوړه وي، کونښ کوي چې یو ښه ډاکټر ته خپل ناروغ وروړي او که په هلمند کې يې درملنه ونسوه، نو تر کندهار، کابل، کوټي، هرات او نورو بهرنيو هیوادونو ته بيايي، ترډېره خلک دلته په اقتصادي ستونزو کې راځي دي، هغه اشخاص چې اقتصاد يې نه وي سم، نو په کور کې يې درملنه په هغه پخواني شکل صورت نیسي، زیارتونو ته ییول کيږي، ترڅو الله (ج) شفاء ورکوي.

د کوچنیانو او ځوانانو لوبي:

د هلمند ځوانان او هلکان د کال په هر موسم کې ډول ډول لوبي کوي، دا لوبي له ډېر پخوا څخه رواج لري، په عمومي صورت د دوي لوبي عبارت له (پت پټاني، دُر، د بابو صاحب لمبه، غږه، ډبره اچول، خوسی، کېږي، غرچ، الاداد، چناغ ماتول، اړوونکی، جفت او طاق، تر لنگوټه غورځېدل، مردکي يا شتلې، جوغ جوغ، بجلي، د هاگیو جنگول، خري په خري يا شاه شاه، کتار (قطار) او نورو) لوبو څخه دي، چې خلک يې د خوشحالی په وختو کې کوي، مخصوصاً د پسرلي په موسم کې داسي لوبي ډېرې کيږي، هغه ځایونه چې سیند ته ورنږدې وي، لامبو (آب بازي) د هغه ځای د خلکو لویه لوبه ده او اکثره د سیند په اوبو کې د (نیونکي) لوبي کوي، داسي چې کالي وکارې سیند ته ورو لويږي، نو د مسابقې په ډول یو مخ ته لويږي او

نور په آب بازی په اوبو کې پسې ځغلي هر ځای چې یې و نیوی باید
هغه سړی یې تر ساحله په شا راوړي.

هلکان د پسرلي په موسم کې هغه وخت چې کال وچ وي، باران نه وي
اورېدلی او وطن د احتکار تر چپاواندي راځي، نو کله چې اوریخ پر
آسمان پیدا سي، د کلي هلکان د (باران بو) په نامه یوه لوبه لري،
داسې چې یو تر مخه سي او نور په پسې وي، پر کور وگرځي باران بو
کوي، د کور و بنځي دوي ته لرگي، غنم او خوږې ورکوي، دا چې یې
ټول کړه، نو پریوه میدان لمبه وکړي او پر راتول سي دا بدله وایي:

باراني باران بو
شېلې ډکې د اوبو
د حاجي غنم لاندې کې
خروار یې په ایکی کې
ایکې باندي نېستي کې
باراني باران بو
هلمند دي ډک بهیږي
وطن دي په اوبیږي
حاجي دي نه بنادیږي
باراني باران بو
اوریخ چې پر بنکاره کې
کندویې غراره کې
غنم ترې را ایله کې
باراني باران بو

د حاجي پر کور غوبل کې
 ډوډۍ ورپورې شول کې
 په لاس او پښو يې شل کې
 باراني باران بو
 باران دي را ايـله سي
 حاجي دي په سپـره سي
 غنم دي تور سـکاره سي
 باراني باران بو

همدا ډول هغه کوچني واړه چې له کور څخه نه سي راوتلای، په کورو کې کوچنۍ. کوچنۍ لوبي لري، چې مشهور يې هغه (اکوبکو د مبالکو) ده، چې په ټولو پښتني مناطقو کې رواج ده.

په هلمند کې د خلکو احترام او اصلي نومونه:

د هلمند هلکان او ځوانان پلار ته د نورو پښتني سيمو د خلکو په ډول بابا وايي، که پلار حج کړی وي، نو د حاجي لقب هم د بابا د نامه مخ ته وراچوي، ځيني کا کو هم ورته وايي، مور ته ادې يا دادا وايي، مشري خور ته دادا يا بي بي وايي، مشر ورته لالا وايي، خو په ځينو ځايونو کې پلار ته هم لالا ويل کيږي، انا او نيکه په قطعي ډول ادې او بابا بولي.

اکا ته کا کو وايي، په کشر او مشر اکا کې د لومړي د نامه د مخي سره (ناني) او د دوهم د نامه تر مخ (لوی) زياتيږي، د ورور ماینه

ورېنډاره، د خور مېړه اخیښی بولي، مېړه او ماینه پخپلو نومونو یو د بله خطاب سره کوي، زړې ښځې ځوانانو ښځو ته (ژړی یا ژړو) وایي، د ښځو نومونه اکثر په لاندې ډول دي:

ملاله، خماره، رنگینه، بادامه، مستانه، مسته شپږینه، سپینه، ژړو، پسته، گلله، گلانه ښایسته، مرغله، گل بشره، زلیخا، جماله، چناره، بله نسته او داسې نور.^(۱)

د نارینه وو نومونه هغه چې په عربی وی په تلفظ کې یې د پښتو تابع گرځولي، لکه نور محمد (نور ماد)، عبدالله (اودلا)، محمد عیسی (ماد عیسی)، عبدالروف (ابدروپ) بولي او تر ډېره ځایه په خطاب کې نوم خلصوي، مثلاً محمد یواځې (ماد) بولي.

د اخترونو دودونه:

لکه څنګه چې ټول پوهیږو، چې مسلمانان په کال کې دوه اخترونه لري، چې یو د کوچني اختر او بل د لوی اختر په نامه یادېږي، دا دوه اخترونه په کال کې یو ځل راځي، ډېر وګړي کوچني اختر ته د روژې اختر او لوی اختر ته د قربانۍ اختر هم وایي، کوچنی اختر ځکه پدې نامه بولي، چې د روژې مبارکي میاشت تر ختم وروسته نوموړی اختر لمانځل کېږي او لوی اختر ته ځکه د قربانۍ اختر وایي، چې پدې اختر کې الله (ج) په ټولو مسلمانانو د پسه او یا غویي د قربانۍ امر کړی دی او مسلمانان هم پدې اختر کې صدقې او قربانۍ کوي.

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۰۰ مخ

دا دوه اخترونه مذهبي دي، خو په افغانستان کې يې دوديزه او کلتوري بڼه خپله کړې ده، که څه هم چې په ټول هيواد کې د وگړو دودونه يوشان دي، خو د سيمې په لحاظ يو څه توپير سره کوي. زموږ بحث چې خاص هلمند ته ځانگړی سوی دی، نو دلته لومړی موږ تاسو ته د کوچني اختر دودونه او وروسته د لوی اختر دودونه وړاندي کوو:

د کوچني اختر دودونه:

لومړی پر ټولو مسلمانانو دا فرض ده، چې د روژې ټوله مياشت به روژه نيسي، د روژې په وروستيو شپو کې چې اووه ويشتمه يا اته ويشتمه وي، نو تراويح ختمیږي، د تراويح د ختم په شپه کې ټول هلمنديان مسجدونو ته خواره او نور خوراکی توکي لکه کشمش، چاکلېټ، خورما، بادام، نخود او لندي مېوې له ځانه سره وړي، د تراويح په ختم سره، دا ټولي توکي سره گډیږي او پر ټولو گډون کوونکو وېشل کیږي، ملا صاحب اوږدې اوږدې دوعاوي کوي، خلک ډېر خوشحاله وي، چې روژه او تراويح په ختمېدو دي، نو د اختر په مېلو کې به بڼه مزې او چرچي وکړو.

کوم وخت چې اعلان وسي، چې سبا اختر دی، نو په هر کور کې نکريزي کیږي، ماشومان او بنځي خپل لاسونه سره کوي، زياتره هلمندي وگړي، سهار په مسجد کې سره يو ځای کیږي، ددې سيمې د خلکو دا رواج دی، چې سهار وريجي پخوي او پر هغه بوره پاشي او يا د شيدو وريجي (شيربرنج) مسجد ته وړي، چې دا د اختر کاسه بولي او تر لمانځه وروسته ټول پر راټولېږي او هلته يې خوري.

د اختر په سهار وختي نوي کالي اغوستل کيږي، هري خواته چي گوري د خلکو نوي جامي په تن وي، ځيني خلک د خپلو خپلوانو قبرو ته د زيارت لپاره ځي، مرو ته د دعاوي کوي او د مرو پر قبرو اوبه پاشي.

د هغه څخه وروسته ټول خلک چمتو والی نيسي، چي عيدگاه لمانځه ته ولاړسي، په کوڅو او سړکانو چي گوري خلک عيدگاه لمانځه ته په ډله ډله راځي، د هلمند په مرکز (لبنکرگاه) کي له ډېرو وخت راهيسي، د اختر لمونځ د فوټبال په ميدان کي کېده، چي د لوبغالی د (کرزي سټډيوم) په نامه ياديږي، خو په دا اخيرو کي د اخرونو د لمنځونو لپاره د عيدگاه جامع جومات جوړسوی دی، چي په زرو تنه پکښې ځايږي، اوس يو دوه کاله کيږي، چي په يادي سوي جامع کي د اخرونو لمنځونه کيږي.

د اختر له لمانځه وروسته ټول خلک دعاوي کوي او له هغه وروسته ټول يو له بل سره روغېږونه او سترې مسي کوي.

د اختر تر لمانځه وروسته ټول خپلو کورونو ته ځي، کله چي خپلو کورونو ته ولاړل، نو هلته د کورني له ټولو غړو سره اختر مبارکي کوي، له هغه وروسته نو مېلې شروع دي، ماشومان مېلو ته ځي، مشران او نور ځوانان د خپلوانو پوښتني لپاره د يو او بل کورونو ته ورځي.

عموماً په هلمند کي په ټولو کورونو کي وچه مېوه او چای د مېلمنو لپاره تيارېږي، په ځينو کورونو کي له وچو مېوو سره لاندې مېوې هم مېلمنو ته راوړل کيږي، دا تگ راتگ تر درو ورځو پوري دوام کوي، خو د بنځورفت و آمد تر ډېره دوام پيدا کوي او ځيني وخت تريوې مياشتي پوري بنځي د خپلو خپلوانو کورونو ته د اختر د مبارکۍ لپاره ورځي.

د لوی اختر دودونه:

د لوی اختر دودونه هم همداشان لکه د کوچني اختر دي، خو په کوم شي کي چي توپير کوي، هغه داسي، چي د کوچني اختر تر منځه يوه مياشت روژه

نیول کیږي، خو د لوی اختر لپاره کومه روژه نسته، په لوی اختر کې قربانۍ کیږي، چې په ټول افغانستان کې یو شان وي، هره کورنۍ چې اخترې کوي، یا به پسه خیراتوي او یا به په غوايي شریکيږي، پسه په انفرادي ډول د یوه تن لپاره او غوايي د اووه تنو لپاره خیراتیږي.

هلمندیان قربانۍ ته اخترې وايي، ډېر وگړي یې د اختر تر لمانځه وروسته چې خپلو کورونو ته راسي، نو د اختر قربانۍ کوي، د اختر د لومړۍ ورځ په هر کور کې چې وگورې یا به پسه حلال سوی وي او یا به غوايي، تر قربانۍ وروسته دا غوښي پر غریبانو او خپلوانو ویشي، نور نو بیا هم د خپلوانو د اختر مبارکۍ لپاره د یو او بل کور ته ورځي.

خامک دوزي:

خامک دوزي په هلمند کې له ډېري پخوا زمانې څخه دود دی او په بنځینه طبقه کې د ډېري پاملرني او توجه وړ صنعت گنل کیږي او د عنعناتو له مخې کوچنۍ انجلی ته په ډېر کوچنیوالي کې ستن او تار په لاس ورکوي، چې په دستمالونو باندې گلان وگنډي او یا خو د رنجو کڅوړي او یا نور څه پرې وگنډي، تر څو وسي کولای، چې ښه گنډل او دوخت زده کړي.

هلمندي میندي هڅه کوي، چې لوري یې باید خامخا په دوخت او گنډ جوړولو کې پوره مهارت ولري، گنډ او خامک دوزي چې په کور کې څومره ارزښت لري، هغومره د ښځې په ژوند کې هم اهمیت یې ډېر دی او ددې کسب او کار له لارې هلمندي ښځې پیسې او سرمایه لاسته راوړي.

په هلمند کې د وگړو کارونه او ټولنیز طبقات:

د هلمند هغه وگړي، چې په کلیو کې ژوند کوي، د دوي کار په عمومي ډول بزگري ده، دا خلک کښتونه کړي او د هغو له حاصل څخه د محکمې مالک او بزگر د وطنوالو نور طبقات ژوند کوي، دا وطنوال خلک په اکثر و

ځایو کې باغوانې کوي، ځینې ژرندي گرځوي، ځینې کارېزونه کارې او ددې قبیلې نور کارونه کوي، د وطنوالو هغه طبقات چې په عنعنوي ډول په هلمند کې اوسېږي په لاندې ډول دي:

بزگران:

کومه طبقه چې ډېر زحمت باسي او زبسته ډېر کار کوي هغه بزگران دي، دوي مځکي کري او د حاصلو پر وخت خپله پنځمه برخه اخلي او خلور برخي مالک ته ورکوي، د مځکي د کښت او کر لپاره وسائل پخپله مالک دوي ته برابروي، بزگران تقريباً د (چنگول) په اندازه پر مځکه يو خروار تخم پاشي او په اوسط ډول د هغه څخه دېرش خرواره حاصل اخيستل کېږي، چې د ملا تر لسمي وروسته پنځه نيم خرواره بزگر ته رسېږي او له دې څخه بزگر بايد ټوله کال د خپل کور اعاشه وکړي.

کښتگران:

کښتگران دوه ډوله دي، يو هغه چې د کښت وسائل پخپله ولري او بل دا چې د کښت وسائل د مځکي د مالک يا بل چا څخه اخلي، دا خلک د مځکو د خاوندانو څخه مځکه په کښتگري اخلي او د حاصل اخيستلو پر وخت نيم ځانته گرځوي او نيم د مځکي مالک ته ورکوي، د تخم برخه د وېش پر وخت د اصل حاصل څخه جلا کېږي.

کښتگران هلته پيدا کېږي چيري چې ډېري مځکي د محدودو مالکانو په لاس کې وي او د بزگرو د وسائلو د چمتو او کار لپاره رسيدگي نه سي کولای.

مزدوران:

مزدوران عموماً هغه لوېدلي بزگران دي، چې د (لو) يا (درمند) کوټلو پر وخت د بزگرانو سره کار کوي او مزد اخلي، دوي هغه بلوخ کوچي مالدار

دي، چي يو څو مېړي لري او سياه بند ته نه ځي، په دوبي خپلي مېړي نورو خلکو ته درېگو پر څهانو پرېږدي او پخپله لاندي وطنو ته راشو سې او مزدوري کوي، مزدوران د ګرمسېل په سيمه کي ډېر دي.

د مزدور مزد هم د حاصل پر وخت بېله هغه چي د ملا لسمه جلا سي بيا ورکول کيږي، مزدوران د عرف له مخي د هغو وړو (خوشه) مستحق هم دي کوم چي دوي ټول کړي دي.

ملا:

ملايان په کليو کي جماتونه لري، د دوي کار د الله تعالی عبادت، طالبانو ته درس ويل او مقتديانو ته لمونځ ورکول دي، هر څومره حاصل چي د کښت پر وخت راوړي پخپله حوزه کي ملا د لسمي برخي مستحق دی، د هلمند په سيمه کي د (تاغز) ملايان ډېر آبات دي او داسي ملايان پکښي سته چي په يوه کال کي له (۵۰) څخه تر (۱۰۰) خرواره پوري عشر (لسمه) اخلي.

د مخکي خاوندان:

کومي مخکي چي يو مالک ته د پلار او نيکه څخه په ميراث رسېدلي يا يې پخپله رانيولي وي، د هغو خاوند بلل کيږي، د هلمند په جنوبي برخه کي داسي مالکان سته، چي تر پنځه او شپږ سوه پوري بزگران لري او د خپلي مخکي سر او پای يې هم نه وي ليدلی.

د کار وسائل:

خپله موټه او غويي هغه لومړني وسائل دي، چي بزگريې د توليد په برخه کي کار ور څخه اخلي، هلته چي مخکي لږ وي، بزگران د موټ څخه کار اخلي او د غوايي کار هم پخپله کوي، خو په هلمند کي داسي بزگران چندانې نسته.

په هلمند کې چې پخوا هم د کرهڼې شرایط برابر وه او اوس هم زراعت منځته تللی، نو د بزګرو د کار و سائل مترقي سوي دي، د موټه په کار کې (یوم) او (بېلچه) هغه آلات دي، چې بزګران ورته اړتیا لري، (چاربناخه - چهارشاخ) یعنی د لرګي هغه لو پنجه چې (بادي) په کوي، هم د موټه د آلاتو له جملې څخه شمېرل کېږي.

د غوايي په ذریعه په کښت کې د لاندي آلات اړین دي:

د یوې لپاره (رخت، تېش، جغ، چرمینه، زمبر او ماله) لوی و سائل دي او د غوبل په وخت کې (څپر) هغه مهمه آله ده، چې غنم په کوټي او میډه کوي، (چوغل او غلبېل) د دانو د پاکولو او (ژرنده) د اوږه کولو لپاره د کلیوالو خلکو لومړني او اړین و سائل دي، (غويي) د مځکي د څپولو، مالې او غوبل لپاره په کار لویږي، په دې پسې له (خر) څخه د غوايي او نورو حیواناتو د خوراکې راوړلو او مځکي ته د امبار چلولو کار اخیستل کېږي، د حیواناتو لپاره (واښکی او وندر) او نور لوی او کوچني شیان سته، چې د بزګرانو په کارېږي.

د ټکټر په ذریعه په کښت کې د لاندي آلات اړین دي:

په دې وروستیو کې د هلمند بزګران د نورو پخوانیو و سائلو له کارولو سره - سره له نوو و سائلو څخه هم کار اخلي، لکه ماشین آلات او هغه ماشینونه چې په تېلو چلېږي.

له ټکټر (تراکتور) سره د مځکي د کار لپاره دا و سائل لکه (د اوبو واټرپمپ، د بار لپاره ټپله، د مځکي د ماتولو لپاره دوپال او نوپال، د مځکي د اوارکاری لپاره زمبر او دغه رنګه جوه کښ او د پنډلو جوړولو لپاره په کار وړل کېږي.

په هلمند کې د ملکیت رواجي مقياس:

د هلمند په ولسي خلکو کې د مخکو اندازه او د کبنت او کرد ملکیت مقياس په غولبه، پایگا، چنگول او پنجسپره رواج لري او په لاندې ډول سره جلا کېږي.

غولبه (قلبه):

غولبه دوه ډوله ده، یو یې احمد شاهي ده، چې په شل بزگرو کرل کېږي او اوس له رواجه لوېدلې ده، بل د فترې غولبه بولي، چې په څلورو بزگرو کرل کېږي او په عمومي ډول څلور خوراره تخم پرې پاشل کېږي.

پایگا:

د غولبې نیمایي پایگا بولي.

چنگول:

د غولبې څلورمه چنگول دی.

پنجسپره:

د غولبې اتمه یا د چنگول نیمایي ته پنجسپره وايي.

هلمند سیند دودیزه مشاعرې:

هلمند سیند مشاعرې هغه دودیزه او کلتوري مشاعرې ده، چې په (۱۳۸۴ ل) کال کې یې بنسټ کېښودل سو، د یاد کال د ثور د میاشتې په (۱۱) نېټه په هلمند کې د مشاعرې غونډه د لومړي ځل لپاره جوړه سوه، چې په دې غونډه کې د هیواد وتلی شاعر (عبدالباري جهاني) هم گډون درلود. مشاعرې د یادې نېټې د مازدیگر پر (۵) بجو پیل سوه، د هیواد له گوټ. گوټ څخه شاعرانو تشریف راوړی و، د غونډې په لړ کې ډېرو شاعرانو، لیکوالانو او فرهنگپالو شعرونه وویل او ویناوي وکړې، له هغه وروسته

عبدالباري جهاني ته نوبت ورسېد، نوموړي څه د پاسه يو ساعت داسي شعرونه وويل، چي ټولو خلکو په چکچکو، واوا او بيا يې ووايه بدرگه کول.

له هغه وروسته د بښت فرهنگي ټولني مشر (بريالی هلمند) وويل، چي هر کال به په همدې مهال د هلمند سيند تر سر ليک لاندې يوه لويه مشاعره جوړېږي.^(۱)

له هغې نېټې څخه وروسته د هلمند سيند مشاعرې دوديزه بڼه خپله کړې، چي په هر کال په همدې يادې نېټې لويه مشاعره جوړېږي او له ټول افغانستان څخه شاعران دعوت کېږي.

اوس د هلمند سيند د مشاعرې له لومړي ورځي څخه نهه کاله کېږي، چي بنسټ يې ايښوول سوی دی، خو ددې معنی دا نه چي په هلمند کي مخکي له دې څخه بل وخت مشاعرې نه دي سوي، بلکې د غوريانو او غزنويانو پر مهال دلته ډېر شاعران او سېدل، چي دوي به وخت پر وخت مشاعرې کولې، په باغ ارم کي غوري شاهانو مشاعرې جوړولې او د شاعرانو مسابقي هلته وهل کېدې، همدارنگ به بښت کي غزنويانو ډېر وخت د ادب او شعر په اړخ کي ډېر کار کړی دی او هر مهال به يې مشاعرې جوړولې.

ملي اتن:

اتن يو ډول دوديزه گڼه او د خوښۍ لوبه ده، چي له ډېري زمانې راهيسي په هلمند کي دود دی او تاريخي لرغونتيا يې آريايي ټولني ته رسيږي، چي د هغه مهال له مذهبي عنعنو څخه سرچينه اخلي، په هلمنديانو کي له ډېر پخوا څخه تر ننه اتن د رزم او بزم د يو غوره سمبول په توگه سته.

۱. بگړی، د بښت فرهنگي ټولني درې مياشتنۍ خپرونه، شېرآقا صافی، ۶۹ مخ

دغه ملي او ولسي گډا معمولاً له ډهول او سورني سره ترسره كيږي او پكښې د اجراء كوونكي د وجود ټول غړي په ځانگړې توگه لاسونه، پښې، سر، غاړه، اوږې، سينه او نور په منظم ډول حركت كوي، د بدن د بېلابېلو غړو دا حركتونه، كه له يوې خوا د ټول وجود او په ځانگړې توگه د دغو غړو د قوت او پياوړتيا سبب گرځي، نو له بلې خوا د يو ځانگړي جگړه ييز مهارت په توگه له دوښمن سره مقابله پر وخت ورڅخه كار اخيستل كيږي، له تاريخي څېړنو څخه داسي څرگنديږي، چي ددغه هنر، ورزش او لوبې بنسټ په لومړيو كي ددې لپاره كښېښوول سو، چي ځوانان د جگړې پر مهال د وسلې په ځانگړي توگه د توري، كوتك او ټوپك چلول زده كړي او د دوي بدن چست، چالاك او غښتلی وروزي، چي د دوښمن مقابله ته ښه چمتو وي.

د وخت په تېرېدو ورو ورو دا ملي ورزش د افغاني موسيقي او هنريو په زړه پورې برخه سوه، په ځوانانو كي د شور، جذبې او احساساتو د پيدا كولو لپاره به يې دا ورزش د موسيقي له آلو، په ځانگړې توگه د ډهول او سورني له ساز او سرود سره يوځای ترسره كاوه.

ددې لپاره ځانگړي سندرې، رغونه، سروكي او لنډې هم جوړي سوي، په را وروسته زمانو كي سربېره پر نارينوو په ښځو كي هم ددغي گډي ډله ييزي نڅا او هنر زده كړه رواج سوې او ترننه دودونو او نورو خوښيو زياتره محفلونه پرې تاوده ساتل سوي دي.

د وخت په تېرېدو سره ورو ورو دغه ورزش د ډله ييزي نڅا يا گډا بڼه خپله كړې او نن سبا په همدې مفهوم ترسره كيږي، ورزشي اهميت يې كم دی، كه څه هم په عامه توگه ورته اوس لدې اړخه خلك نه گوري، خو پر هنر سربېره اتن خپل ځانگړی ورزشي ارزښت او روغتيايي گټې هم لري، خو هيڅكله د روغتيايي گټو لپاره پكار ندی اچول سوی.

په هلمند کې اتن له ډېر پخوا راهیسې دود دی، په وډونو، محفلونو او نورو د خوشحالیو په پروگرامونو کې ځوانان د ملي نڅا تر سره کوي، هیڅ واده، عنعنوي مېله، ملي جشنونه او د خوښۍ نور مراسم بهې اتنه نه تر سره کیږي.

د اتن طریقې داسې ده، چې دوه تنه ډول او سورنۍ وهي، نور د اتن گډونوال په دایروي شکل سره راغونډیږي، اتن معمولاً په شریکه او ډله ییزه توگه تر سره کیږي، په پیل کې د اتن کوونکو شمېر لږ وي او حرکتونه ورو او په منظمه توگه تر سره کیږي، ورو ورو چټکتیا مومي او ځانگړې احساساتي بڼه خپلوي، د اتن کوونکو شمېر هم زیاتېږي او د ننداره کوونکو له ډلې څخه د ذوق خاوندان هم په اتن ورگډیږي.

په اتن کې مشر هغه تن ټاکل کیږي، چې تر نورو یې بڼه اتن زده وي او نوموړی له نورو منځته کیږي، نور دده حرکاتو له مخې اتن سر ته رسوي.

هلمندي کوچیان او د هغوي دودونه:

د هلمند کوچیان د هیواد د نورو کوچیانو په څېر همېشه په نبور کې وي، تل په موسم پسې رهي وي، د کوچیانو تودې ورځې په سیاه بند کې وي او په ژمي کې د شمال لوېدیځ خوا څخه (پشت رود) یعنی د هلمند حوزې ته راکډه سي، هغه کوچیان چې د ژمي مېنه په هلمند کې کوي، هغوي پشتي رود کې کوچیان بلل کیږي، د دوي لوی تولید وړی ده او د هغه د خرڅلاو مرکزونه په هلمند کې دي، خو که کال وچ وي، نو دوي وړی د مېړو پر شا د سیاه بند یخو مځکو ته خېژوي او په هغه کال نو د سکول مرکز په لیرو پرله پېچلو غرونو کې وي، د هلمند کوچیان د خپلو سوداوو لپاره هم په هلمند کې ښاري مرکزونه ورځي، هغه کوچیان چې د هلمند څخه سیاه بند ته ورخېژي، ډېره برخه یې نورزي دي، نور نو ساکزي او ځیني کوچني کوچني قومونه دي.

د بلوڅو کوچیان چې د هلمند په جنوبي برخه کې پر رېښه او سي په ژمي کې د رېښه په منځ کې پر (تلو) باندي اوسي او په دوبي کې د رېښه څاگانو ته ځانونه رسوي او اکثره يې مالونه هلته پرېږدي او پخپله د خواری لپاره وطنوته راشوه کيږي.

د هلمندي کوچیانو نر او نسې د نورو ځايو د کوچیانو په څېر د گلد ژوند لپاره فعالیت کوي او خپل تولیدات د هلمند ښارونو ته رارسوي او بیا يې خرڅوي.

د هلمند کوچیان د ژمي په وروستيو ورځو کې د تودو سيمو څخه د سیاه بند خواته حرکت کوي او کېږي په دسته جمعې. د نوزاد پر تنگي سیاه بنده ته ورځېږوي، سیاه بند ته د دوي پورته کېدل د کال په موسم پوري اړه لري، هغه کال چې باراني وي او د تودو مخکو وانه د دوي د مالونس مړولای سي، نو یو څه معطلې کوي او که کال وچ وي، نو ډېر وختي حرکت کوي.

هغه وخت چې د دوي مېږي پر تودو سيمو لنگي سي، نو د وريو د ساتلو لپاره دوي ډېر کوبښن کوي او همدا وجه ده، چې مېږي په یخه هوا کې سیاه بند ته نه پورته کوي، چې د یخ وهلو خطر ورسره وي، کوچیان پخپل بدوي ترتیب کې په موسم بلد خلک دي او د خپل کوچ او بار وختونه پر تاپي^(۱) گوري، حتی د مېږو د لنگون وخت د باران موسم او د کال وچ والی تر ډېره ځایه پېشگويي کولای هم سي.

د مني په منځ کې دوي له سیاه بند څخه راشوه کيږي او د هلمند پر دښتو سره خپاره سي، دا ورځي چې دوي په تودو مخکو کې تېروي د دوي خوښي نه دي.

کوچیان خپل د تگ راتگ حساب پر ستورو کوي، په ستورو کې پېروني (پروین) او سپوږمۍ او د هغو فاصلې دوی په نظر کې نیسي، د لومړي

۱. تاپي هغه وختونه دي، چې کوچیان يې د ستورو او سپوږمۍ په حساب پېشگويي کوي

ما بنام په وخت کي د سپوږمۍ او پېروني یو ځایوالی دوي ته د حرکت یو خبر دی.

پر سپوږمۍ شپول د باران زېری بولي او دوه هغه غټ ستوري چي د شارحه عالمي په ډول په ژمي کي د غروب پر وخت تر لمر شاته سي، نو دوي باید مېنه بدله کړي.

د توري خیلې څلوېښت ورځي دوي د لویو خطرونو او تاوانونو موسم بولي او د خپلو مالونو سره ډېر احتیاط کوي، تر توري خیلې وروسته چي هوا توده سي، نو دوي د (زار خنډ) غیر مترقبه یخ خطر هم نه هېروي، زار خنډ یخ د دوي سپرلیان وژني، هغه سپرلي چي تر توري خیلې وتلي وي، نو مستي کوي دوي ورته وايي: (سپرلیه! هوس دي نیمه خوا دی، چي زار خنډ دي لا په خوا دی).

سره خيله هغه وخت دی، چي دوي باید د سیاه بند خواته روان وي، اکثره مسکینان کوچیان چي واین او غوزی یې سره شلېدلي وي، نو په سره خيله کي حرکت کوي او وايي: (راباندي سره غرمه سوه).

د هلمندي کوچیانو لوی تولید په عمومي صورت وړی ده او په دې پسې غوړي، کورت، جولونه، تاگی او نور کوچني شيان دي، ماږه مالدار کوچیان یواځي وړی تولیدوي او نور غوړي یا بل شی صرف دومره بازار ته عرضه کوي، چي د دوي تر ضرورت اضافه وي.

د هلمند کوچیان چي څومره وړی تولیدوي، په هغه اندازه وړی او نور شيان هم بازار ته د تجارت لپاره عرضه کوي او د خپل خوراک لپاره ډېر لږ دځان سره ساتي، په عمومي ډول د هلمندي کوچیانو د وړيو تولید د کاله (۳۰۰۰۰۰) منو ته رسيږي.

د کوچیانو د کار وخت د پسرلي څخه شروع کیږي او تر دوبي پوري ډېر سخت کار کوي، د وړيو پرې کول (سکول) مهم کار دی، هر کله چي کال

آبات وي، نو کوچيان د وري (حمل) په وروستيو لسو ورځو کي سکول شروع کوي او د غبرگولي (ثور) په (۱۰) نېټه يې پای ته رسوي، دا کار دوي په وطن کي کوي او که کال وچ وي، نو د سکول کار په سياه بند کي کوي او په گرشک کي د وړيو د شرکت له نمائندگي څخه وړي. د مېرې پر شا سياه بند ته خېژوي.

کوچيان د کور او کالو په لحاظ ډېر مختصر او ساده ژوند لري، کېدی هغه لويه توره او ژغونجنه خېمه ده، چي دوي پکښې اوسېږي، د لوی مالدار د کور فرش کراسته ده، چي له وړيو څخه جوړېږي، د خوراک لپاره يو لوبښی لري، چي بښانگ ورته وايي، نور نو ځيني لوی او کوچني دېگونه ساتي، چي د غوړو د ايستلو په وخت کي کار ورڅخه اخلي.

د کوچيانو نارينه د وطنوالو په ډول کالي اغوندي او د کوسي څخه د بستر کار هم اخلي، اوږد چوڼ داره کميس، خړيا رنگه ليکداره پرتوگ اغوندي، لنگوټه ول. ول تړي او چاروغي په پښو کوي، بښي يې تور کالي اغوندي، اکثره کميس د يوې لمني څخه د پورني کار هم اخلي.

— تمت بالخير —

په گران وطن کي د تليپاتي سولي او ثبات په هيله

لښکرگاه - هلمند - افغانستان

۲۳/۱۰/۱۳۹۳

اخځلیکونه:

- ۱- عطایي، کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۳۸۹ لمريز، کندهار، د اطلاعاتو او کلتور رياست
- ۲- رشاد، علامه اکاډميسن پوهاند عبدالشکور، د کندهار يادابستونه (لومړی او دوهم ټوک)، ۱۳۸۶ لمريز، جرمني، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه
- ۳- سيستاني، کانديد اکاډميسن محمد اعظم، سيستان سرزمين حاسه ها و هماسه ها، دوهم ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۶۹ لمريز، اکاډمی علومو جمهوري افغانستان مرکز علوم اجتماعي
- ۴- کهزاد، احمد علي، د افغانستان پخوانی تاريخ، لومړی ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۴۳ لمريز، کابل، انجمن تاريخ افغانستان
- ۵- هوتک، محمد معصوم، کندهاري ورونه، ۱۳۸۷ لمريز، کندهار، علامه رشاد خپرندويه ټولنه
- ۶- سيستاني، کانديد اکاډميسن محمد اعظم، جغرافياي تاريخی و اقتصادي ولايت هيملند، لومړی چاپ، ۱۳۹۲ لمريز، افغان جرمن آنلايد او دانش خپرندويه مؤسسه
- ۷- لسترنج، گي، جغرافياي تاريخی سرزمينهای خلافت شرقي، محمود عرفان، درپيم چاپ، ۱۳۷۷ لمريز، شرکت انتشارات علمی و فرهنگي
- ۸- سيستاني، کانديد اکاډميسن محمد اعظم، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کې، پوهنمل حاجي محمد نوزادي او رحمت الله، ۱۳۹۲ لمريز، هلمند ادبي بهير
- ۹- صدقي، محمد عثمان، جغرافياي مختصر تاريخی شهرهای آريانا، دوهم چاپ، ۱۳۹۱ لمريز، کابل، انتشارات اميری
- ۱۰- نړيوال، پوهاند رازقي، د افغانستان استحكامي كلاوي، حصارونه او بلاحصارونه، ۱۳۸۳ لمريز، ميوند خپرندويه ټولنه
- ۱۱- حبيبي، پوهاند عبدالحی، امير کروړ و دودمان او، ۱۳۶۱ لمريز، اکاډمی علوم افغانستان
- ۱۲- رشاد، علامه اکاډميسن پوهاند عبدالشکور، جغرافيايي يادابستونه (لومړی او دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ لمريز، کندهار، علامه رشاد اکاډمي

- ۱۳- فرهاد، قدرت الله حداد، د افغان ملي تاريخ، لومړی ټوک (۱۳۹۰ هـ ش) دوهم ټوک (۱۳۸۶ هـ ش)، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز
- ۱۴- کهزاد، احمد علی، افغانستان در پرتو تاريخ، ۱۳۸۷ هـ ش، کابل، دانش خپرندويه ټولنه
- ۱۵- غبار، مير غلام محمد، افغانستان در مسير تاريخ (جلد اول و دوم)، ۱۳۸۸ لمریز، پېښور، خاور انټرپرائزیز
- ۱۶- افغان، سيد جمال الدين، تمه البيان في تاريخ الافغان، محمد رفيق حبيبي، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، کندهار، د اطلاعاتو او فرهنگ رياست
- ۱۷- کارو، سراولف، پښتانه (پټانز)، الحاج شېر محمد کریمي، دوهم چاپ، ۱۳۸۳ لمریز، دانش خپرندويه ټولنه
- ۱۸- رشاد، علامه اکاډيميسن پوهاند عبدالشکور، ملي اتل غازي وزير محمد اکبر خان، ۱۳۸۵ لمریز، کندهار - افغانستان، علامه رشاد خپرندويه ټولنه
- ۱۹- عطايي، کانديد اکاډيميسن محمد ابراهيم، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۳۸۳ لمریز، ميوند خپرندويه ټولنه
- ۲۰- الفښتن، مونت سټوارټ، د کابل سلطنت بيان (لومړی او دوهم ټوک)، پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ او نصرالله سوبمن، دوهم چاپ، ۱۳۸۷ لمریز، پېښور، دانش خپرندويه ټولنه
- ۲۱- کهزاد، احمد علی، بالاحصار کابل و پيش آمدهای تاريخی آن، جلد اول و دوم، ۱۳۸۷ لمریز، بنگاه انتشارات ميوند
- ۲۲- سيستاني، کانديد اکاډيميسن محمد اعظم، بيست مقاله تاريخی - تحقيقي، ناچاپ اثر، پورتال افغان - جرمن آنلاين
- ۲۳- اتلس قريه های افغانستان، معرفي واحدهای اداري محلي، جلد سوم، پروژه مطالعات ديموگرافي، اداره مرکز احصائيه صدارت اعظمي، ۱۳۵۳ هجري، کابل - افغانستان
- ۲۴- هوتک، محمد معصوم، د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنگاوات مخور، ۱۳۹۱ لمریز، کندهار - افغانستان، علامه رشاد خپرندويه ټولنه
- ۲۵- نجيب، عبدالقدوس، اراکوزيا (کندهار)، ۱۳۸۸ لمریز، کندهار، علامه رشاد خپرندويه ټولنه

- ۲۶- سیستانی، کاندید اکاډمیسیین محمد اعظم، دفاع از استقلال و شاه امان الله و جیبه ملی ماست، ۲۰۱۲ ز، کابل، دانش خپرندویه ټولنه
- ۲۷- ځلمی، محمد ولی، کندهار، دوهم چاپ، ۱۳۹۲ لمريز، صديقي خپرندویه ټولنه
- ۲۸- نړیوال، پوهاند رازقي، د هیواد لرغوني بناونه او د تاریخ پانې، دوهم ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۸۶ لمريز، کابل، میوند خپرندویه ټولنه
- ۲۹- حبیبی، عبدالحی، د افغانستان لنډ تاریخ، ژباړن، عبدالرؤف بېنوا، دوهم چاپ، ۱۳۸۲ لمريز، دانش خپرندویه ټولنه
- ۳۰- مرغزی، حافظ، احمد شاهي شهنامه، ۱۳۸۷ لمريز، کندهار، علامه رشاد اکاډیمي
- ۳۱- کهزاد، احمد علی، افغان مېرني او تاریخي پېښي، محمد اصف صمیم، ۱۳۸۰ لمريز، دانش خپرندویه ټولنه
- ۳۲- عبدالغفور، زمیند اور او علیزي، ۱۳۸۳ لمريز
- ۳۳- خان، قاضي عطا الله، د پښتنو تاریخ، درېیم چاپ، ۲۰۱۲ ز، پېښور، یونیورسټي بک ایجنسي
- ۳۴- جهاني، عبد الباري، هرات، پښتانه او ستره لوبه، دوهم چاپ، ۱۳۸۰ لمريز، لیکوال
- ۳۵- اډامیک، لوډویک، د شلمې پېړۍ تر نیمايي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ډاکټر تشار احمد صمد، دوهم چاپ، ۱۳۸۳ لمريز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه
- ۳۶- کاکا خېل، سید بهادر شاه ظفر، پښتانه د تاریخ په رڼا کې، شپږم چاپ، ۲۰۰۶ ز، پېښور، یونیورسټي بک ایجنسي
- ۳۷- سیستانی، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، د نولسمې میلادي پېړۍ په لومړي نیمايي کې د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ژباړه، سر محقق نعمت الله اندرې، ۱۳۸۶ لمريز، کابل افغانستان، داد محمد پښتون او محمد صديق سیملزی
- ۳۸- کهزاد، احمد علي، آریانا، خپرنیار ملکه مشتري، لومړی چاپ، ۱۳۹۱ لمريز، جلال آباد، همدرد کتابلورنځی
- ۳۹- نړیوال، پوهاند رازقي، د افغانستان تاریخي او فرهنگي ویاړونه، ۱۳۹۲ لمريز، دانش خپرندویه ټولنه
- ۴۰- پېژواک، عتیق الله، غوریان، اورنگزېب ارشاد، ۱۳۸۸ لمريز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه

هلمند(هیتومنت)

اخځلیکونه

۴۱. زرملوال، غلام محمد، افغانستان تروروستي افغانه، ۱۳۸۳ لمريز، لومړی ټوک،
دانش خپرندويه ټولنه
۴۲. فرهنگ، مير محمد صديق، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کې، سيد عبدالله
پاچا، ۱۳۸۹ لمريز، ميوند خپرندويه ټولنه
۴۳. شېرزاد، پوهندوی م، افغانستان د نړيوالو سياستونو محراق، ۱۳۹۱ لمريز،
همدرد خپرندويه ټولنه
۴۴. رښتيا، سيد قاسم، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، دوهم چاپ، ۱۳۸۹ لمريز،
دانش خپرندويه ټولنه
۴۵. درانی، ډاکټر باقي، پښتانه د تهذيب په څپو کې، لومړی چاپ، ۲۰۰۸ ز، کوټه،
صحاف نشریاتي مؤسسه
۴۶. سنگروال، شهسوار، د افغانستان د تاريخي جغرافيه څرنگوالی، لومړی چاپ،
۱۳۸۴ لمريز، پېښور، يونيورسټي بک ايجنسي
۴۷. غبار، غلام محمد، په افغانستان کې د اسلام خپرېدل او د عربو نفوذ، گل پاچا
الفت، درېيم چاپ، ۱۳۹۱ لمريز، کندهار، صداقت خپرندويه ټولنه
۴۸. آريانا دايرة المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۸۷ لمريز، کابل افغانستان، د افغانستان د
علومو اکاډمۍ د دايرة المعارف د مرکز رياست
۴۹. آريانا دايرة المعارف، درېيم ټوک، ۱۳۸۹ لمريز، کابل افغانستان، د علومو
اکاډمۍ د دايرة المعارف رياست
۵۰. آريانا دايرة المعارف، څلورم ټوک، ۱۳۹۰، کابل افغانستان، د علومو اكاډمۍ د
دايرة المعارف رياست
۵۱. پښتو آريانا دايرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۳۵۵ لمريز، کابل افغانستان، د
اطلاعاتو او کلتور وزارت او آريانا دايرة المعارف ټولنه
۵۲. پښتو آريانا دايرة المعارف، اووم ټوک، ۱۳۵۵ لمريز، کابل افغانستان، د
اطلاعاتو او کلتور وزارت او آريانا دايرة المعارف ټولنه
۵۳. ځدران، ستر جنرال گلزرک، د افغانستان تاريخ، لومړی ټوک، ۲۰۰۶ ز، صبا
خپرندويه ټولنه
۵۴. پاڅون، عتيق، مرور کوتاهې بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان، چاپ اول،
۲۰۰۹ ز، مرکز نشراتی اینفورما پرنټ
۵۵. د افغانستان احصائيوي کالنی ۱۳۹۲ لمريز کال

۵۶. ارشاد، اورنگزېب، افغانستان پېژندنه، دوهم چاپ، ۱۳۹۰ لمريز، دانش خپرندويه ټولنه
۵۷. ځل، پوهاند سيد نورالله، د افغانستان پېژندنې لنډه لار، درېيم چاپ، ۱۳۹۱ لمريز، جلال آباد، مومند خپرندويه ټولنه
۵۸. پينغام، پوهندوی جان محمد، د شلمې پېړۍ په لومړيو درېيو لسيزو کې افغانستان د سياسي او فرهنگي بهير څېړنه، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمريز، جلال آباد، مومند خپرندويه ټولنه
۵۹. نيازی، پوهندوی مستعلي، د سردار محمد داود خان د واکمنۍ سياسي ستونزې، لومړی چاپ، ۱۳۸۹ لمريز، گودر خپرندويه ټولنه
۶۰. نړيوال، پوهاند رازقي، د هيواد لرغوني بناونه او د تاريخ پانې، لومړی ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۸۵ لمريز، کابل - افغانستان، بنگاه انتشارات و مطبعه ميوند
۶۱. سرواني، شريف الله دوست، د هلمند نوميالي، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمريز، هلمند ادبي ټولنه
۶۲. شريعتيار، الحاج محمد اسماعيل، هلمند پوله په پوله، صديقي خپرندويه ټولنه، ۲۰۱۲ زېږديز
۶۳. نړيوال، الحاج پوهاند محمد ظريف، د افغانستان عمومي جغرافيه، دوهم چاپ، ۱۳۹۱ لمريز، جلال آباد، مومند خپرندويه ټولنه
۶۴. ژواک، څېړنمل محمد دين، افغاني حماسه، دوهم چاپ، ۲۰۱۰ ز، کوټه، پښتو ادبي غورځنگ
۶۵. ريان، بشير احمد، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، دوهم چاپ، ۱۳۸۹ لمريز، صديقي خپرندويه ټولنه
۶۶. سرواني، شريف الله دوست، زينداور (تاريخ، ادب او جغرافيه)، لومړی چاپ، ۱۳۹۳ لمريز، تنگهار، مومند خپرندويه ټولنه
۶۷. د لسم ټولگي جغرافيه، ۱۳۹۰ لمريز، د پوهني وزارت
۶۸. وطنوال، عبدالصبور، د افغانستان د ولايتونو لنډه پېژندنه، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمريز، جلال آباد، حکمت خپرندويه ټولنه
۶۹. د سمينار گډونوال، زما هلمند، ۱۳۹۲ لمريز، اسد دانش خپرندويه ټولنه، کابل - افغانستان

۷۰- بُست فرهنگي ټولنه، بگړۍ، لومړۍ کال، څلورمه گڼه (ورۍ - غويي -
غبرگولي)، ۱۳۸۴ لمريز
۷۱. واسعي، ثابت، اتمان، پښتني دودونه، ۱۳۹۱ لمريز، جلال آباد، مومند خپرندويه
ټولنه

هغه ويبپاڼي چي پدې اثر کي ورڅخه گټنه سوې ده:

۷۲. افغان جرمن آنلاين ټکی کام

۷۳. <http://www.elections.pajhwok.com/ps/content/>

۷۴. <http://www.bbc.co.uk>

۷۵. www.afghana.com

۷۶. www.fbcdn.net

۷۷. www.wikimedia.org

۷۸. www.tolafghan.com

۷۹. www.helmandnews.blogspot.com

۸۰. www.graanafghanistan.com

۸۱. www.helmand.gov.af

۸۲. www.isec-society.org

۸۳. bokhdinews.com

۸۴. www.khedmatgar.com

۸۵. www.nce.co.uk

۸۶. www.afghanistantoday.org

۸۷. www.wikipedia.org

۸۸. www.Googlemap.com

۸۹. www.benawa.com

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**